

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ

ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ

ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ

ਇਸ ਕਲਮ ਤੋਂ

- ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦਾ ਸਫਰ (ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ 1988, 2001)

ਕਵਿਤਾਵਾਂ

- ਸਿਲੇਹਾਰ (1965, 1972, 1982)
- ਅੱਜ ਦਾ ਗੌਤਮ (1982)
- ਤਵੀ ਤੋਂ ਤਲਵਾਰ ਤੱਕ (1987)
- ਅਸੀਂ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ (1989)
- ਇਹ ਵੀ ਦਿਨ ਆਉਣੇ ਸੀ (1990)
- ਮੁਕਤਾ ਅੱਖਰ (1991)
- ਮੈਂ ਪਰਤ ਆਵਾਂਗਾ (2005)
- ਸਤਰੰਗੀ (2009)

ਨਾਵਲ

- ਫੌੜੀਆਂ (1982)
- ਧੁਖਦੀ ਧੂਣੀ (1989)
- ਸੁਲਘਦਾ ਸੱਚ (2001)
- ਬਾਗੀ ਮਸੀਹਾ (2005)
- ਸਤਲੁਜ ਗਵਾਹ ਹੈ (ਦੂਜੀ ਛਾਪ 2007)
- ਆਜ਼ਾਦ ਯੋਧਾ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ (2009)
- ਆਜ਼ਾਦ ਯੋਧਾ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ (ਹਿੰਦੀ, 2009)
- ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਖਦੇਵ ਪੇਂਡੂ ਵਿਲੇਜ਼ਰ
- ਸ਼ਹੀਦ ਰਾਜਗੁਰੂ (2011)

ਵਾਰਤਕ

- ਕਬਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵੇ ਹੂ (1992)
- ਸਫਰਨਾਮਾ (1992)
- ਥਲ ਡੂੰਗਰ ਭਵਿੱਚਿ (1992)
- ਜਮੀਂ ਖਾ ਗਈ ਆਸਮਾਂ ਕੈਸੇ ਕੈਸੇ (2005)
- ਆਪਣੇ ਸਨਮੁੱਖ (2005)

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ :

- ਮੁਕਤਾ ਅੱਖਰ (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿੱਚ) 2001
- ਇਥੇ ਹੀ ਕਿਤੇ (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ + ਗੁਰਮੁਖੀ) 2001
- ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦਾ ਸਫਰ (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿੱਚ) 2001

ਛੱਪਣ ਹਿੱਤ

- ਨੌਕਰੀ (ਕਹਾਣੀਆਂ)
- ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਫਰਨਾਮਾ
- ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਪਰੇ ਹੋਰ (ਸਫਰਨਾਮੇ)

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ

ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ

ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਸਮਾਣਾ

ਤਤਕਰਾ

1. ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ/13
2. ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ (1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ)/21
3. ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਰਵਾ/33
4. ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ/38
5. ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮੌਤ/45
6. ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ/55
7. ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨਾਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਹੜਾ ਨਿਰਪੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ/76
8. ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਲੋਨੀਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ (ਸੰਖੇਪ) (ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ)/86
9. ਕੌਮਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (ਵੱਲੋਂ ਵੀ.ਏ. ਤਾਰਕੁੰਡੇ)/172
10. ਕੀ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਸੀ?/222
11. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ (ਸਰਚਿੰਗ ਆਏ ਦੇ ਸੱਚੇ ਤੱਤ) ਭਾਗ-2/235
12. ਨੰਦਤਾ ਹਕਸਰ ਅਤੇ ਓਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ (ਦੇਹਲੀ ਰਾਈਟਸ) ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ/267

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ/267-366

1. ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ
2. ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ
3. ਫੰਦਾ ਸਿੰਘ
4. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ
5. ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ
6. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ (ਪਾਲੀ)
7. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ
8. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ
9. ਰੀਨਾ ਸਿੰਘ
10. ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸਿੰਘ

11. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ
12. ਨਮਰਤਾ
13. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ
14. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਹਰਜੀ ਮਲਿਕ
15. ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ
16. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ/367-461

1. ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਮਲਾ
2. ਮਾਲਾ ਰਾਮ
3. ਰਤਨਾ ਦੇਵੀ
4. ਅਪੂਰਵਾ
5. ਡਾ. ਬਰਿਜ ਰਾਜ ਸਿੰਘ
7. ਮਿੱਤਾ ਬੋਸ
8. ਰਵੀ ਚੌਪੜਾ
9. ਡਾ. ਮੰਦਿਰਾ ਕਪੂਰ
10. ਸਲੀਮ ਕਿਦਵਾਈ
11. ਰਸ਼ਮੀ ਭਟਨਾਗਰ

ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਜੋਤੀ ਗਰੇਵਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ/462-517

1. ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ
2. ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ
3. ਜਗਰੂਪ ਕੌਰ
4. ਪਾਲੀ ਗਰੇਵਾਲ
5. ਪਰਬੀਨ ਸਿੰਘ
6. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਕਾ
7. ਜੈਇਆ ਸ੍ਰੀ ਵਾਸਤਵ
8. ਅਸੀਮ ਸ੍ਰੀਵਾਸਤਵ

(ਦੂਜਾ ਭਾਗ)

ਕੁਝ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਹਾਲ/518-535

1. ਦਿਨਕਰ ਗੁਪਤਾ
2. ਸੁਪਨ ਲਹਿਰੀ
3. ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ

4. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ
5. ਓਂਕਾਰ ਗੋਸਵਾਮੀ
6. ਕਾ. ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ

ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਬਿਆਨ/536

ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਬਿਆਨ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਪਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਭਾਗ-2

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ (ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਅਨੁਸਾਰ)/554

ਭਾਗ-3

ਬਕਾਰੋ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ (ਸਿੱਖ ਫੋਰਮ)/620

ਛਪਦੇ ਛਪਦੇ/630

Nadar Shah Di Wapsi

by

Ajit Rahi

P.O. Box 199, Hanwood

N.S.W. 2680 Australia

Ph. 02-69640666

ISBN 978-93-80918-95-2

© Author

2011

₹ 350/-

\$ 20

£ 15

Published by

Sangam Publications

Sekhon Colony, near bus stand

Samana-147101, Distt. Patiala (Pb.)

Ph. 01764-223047, 222347

Mob. 9815243917

Type Setting

Dasmesh Deepak

Bimal Creations, 13 A Sidhu Market

Near Rajan Hotel, Phagwara Gate, Jalandhar City

Printed at: Shiv Shakti Printers, Delhi

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਸਮਰਪਣ

ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਿ
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕੋਈ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ

ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ

ਜੀਵਨ-ਝਾਤ

ਨਾਮ	:	ਅਜੀਤ 'ਰਾਹੀ'
ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ	:	ਸ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ
ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ	:	ਸਰਦਾਰਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ
ਜਨਮ	:	ਦੋ ਅਗਸਤ ਉੱਨੀ ਸੌ ਅਠੱਤੀ
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ	:	ਪਿੰਡ, ਸਮਰਾਜੰਡਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ)
1947 ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ		
ਰਿਹਾਇਸ਼	:	ਪਿੰਡ, ਸਾਉਨਾ (ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ)
ਕਿੱਤਾ	:	ਅਧਿਆਪਨ (ਭਾਰਤ) (ਜੁਲਾਈ 1979 ਤੱਕ, ਕਪੂਰਥਲਾ) ਕਿਸਾਨੀ (ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ) (ਜੁਲਾਈ 1979 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ)
ਪਤਨੀ	:	ਨਿਰਵੈਰ ਕੌਰ
ਬੱਚੇ	:	ਰਾਜਪਾਲ, ਰਾਜਬੀਰ (ਬੇਟੇ) ਨਵਜੋਤ (ਬੇਟੀ)

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਤੱਥਾਂ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਹਰ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੇਰਵੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਮੀਸ਼ਨਾਂ, ਰਿਪੋਰਟਾਂ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ

ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ

ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਉਰਦੂ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਇਰਾਨੀ ਇਮਾਮ ਕੁਲੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 1687 ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਅੱਕਲ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ 1736 ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਵੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਫਾਰਸ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਬੁਲ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਇਸ ਨੇ 1739 ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਨਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਹਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ (ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ) ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੰਗੜ ਅਮਲੀ ਨੇ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਆਣ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨੌਂ ਘੰਟੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਬੜੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਨਾਲ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਈ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬੰਦ ਹੋਈ। ਨੌਂ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਡੇਢ ਲੱਖ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤੇ ਤੋਂ।

ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿੱਚ ਕੋਹੇਨੂਰ ਹੀਰੇ ਸਮੇਤ ਤਖ਼ਤ ਤਾਊਸ (ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ) ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ।

20 ਜੂਨ 1747 ਨੂੰ ਕੁਚਾਨ ਪਾਸ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਦੋ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵਾਲਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲੋਂ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਵੱਧ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ ਇੱਕ ਵਾਇਓਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਦਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਹੀ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਾਏ ਸਨ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਪਾਲਣ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਉਤੱਨੀ ਦੇਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਉਂਗਲੀ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ।

ਦਿੱਲੀ

ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕੋ ਇੱਕ ਐਸਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਦੀਵੀਂ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਨੂੰ ਟਿੱਲਾ। ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਨਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਪਿਆਓਂ ਵੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕੂਚਾ ਦਿਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹਵੇਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਦੀਵੀਂ ਯਾਦ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਜਰਨੈਲ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ 1790 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਵਸੂਲਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂਘਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸੂਰਮਾ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਭਾਈ ਮੱਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਤੀਦਾਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੱਕੀ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਨੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਮੱਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਾਇਸਰਾਏ ਉਪਰ ਬੰਬ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ (ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ)

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ ਪਰ ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਲਕੱਤੇ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਦੀ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਗਰਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਸਿੱਖਾਂ) ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਨੇ ਕਰਾਈ ਸੀ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਇਸ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ। 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9-10 ਵਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 8 ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਐਨ.ਡੀ. ਤਿਵਾੜੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਹਰਿਆਣੇ ਵਿੱਚ ਭਜਨ ਲਾਲ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਵਸੰਤ ਦਾਦਾ ਪਾਟਿਲ, ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਜੇ.ਬੀ. ਪਟਨਾਇਕ, ਹਿਮਾਚਲ ਵਿੱਚ ਵੀਰ ਭੱਦਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਸ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ 3323 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲਾਮ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਅੱਠ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ 3296 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਸੂਬੇ ਗੈਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 10 ਅਤੇ 17 ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ 19 ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 2733 ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸੀ। ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 450 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 339 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਤਰੇ ਪਾੜ ਕੇ ਉਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵੱਸੀਆਂ

ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਨੇਤਾ ਜਿਹੜੇ ਏਥੋਂ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਕੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਟਾਈਟਲਰ, ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ। ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਲਫ ਨਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਾਫ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹਤ ਔਰਤ ਨੇ ਭਗਤ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਭਗਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਿਸ਼ਾਬ ਪਾ ਦਿਓ।

ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਮਾਕੂਨ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋਹਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਉੱਝ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਗਤ ਮੌਤ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਟਾਈਟਲਰ ਤੇ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ।

ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਥਾਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿੱਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵੱਲੋਂ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸੜੀਆਂ ਜਾਂ ਅੱਧ ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾ ਕੇ ਥਾਂ ਸਾਫ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫੌਜ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਫਾਈ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਾਕੀ ਨਾ ਦਿੱਸੇ, ਜਿਵੇਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਫੌਜੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰਾਈ ਸੀ।

ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਸਪੈਂਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗ ਸਕੇ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਏਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਦਿਨ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ।

ਭਗਤ ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸੀ ਪੀੜ੍ਹਤ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਆਖ ਕੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

4-5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਭੱਟੀ ਨੇ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਦਾੜੀ-ਕੇਸ ਗਨ ਪੁਆਇੰਟ ਉੱਤੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਦਾੜੀ-ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਗਰਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਨਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਦੇਖਣ-ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ

ਦੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ 22 ਮਰਦ ਜਨਕਪੁਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਕੋ ਘਰ ਦੀਆਂ 22 ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹਾਲੀ 14 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਠਾਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਵਿਧਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਆਜ਼ਾਦ ਪੁਰ ਦੇ ਇੰਡਸਟਰੀ ਏਰੀਏ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਟੀ.ਐਸ. ਬੇਦੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਰਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਰਾਊਨ ਮੋਟਰ ਫੈਕਟਰੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ, ਧੀਆਂ, ਭੈਣਾਂ ਜਾਂ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਝ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਈ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੋਕ ਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਖੇਲ ਕੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਲਈ ਮੈਡਲ ਮਿਲੇ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਡਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਲਗੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਸਾਡੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਏਹੀ ਹੈ? ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯਮਨਾ ਦੇ ਪੁੱਲ ਉੱਪਰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਯਮਨਾ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਰੇਲਵੇ ਟਰੈਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਪਈਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂ ਅਤੇ ਕੁੱਤੇ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਂਗ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ ਵਾਂਗ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਐਕਸ਼ਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬਿਸਮਿਲ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਏਥੇ ਰਹਿਕੇ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਗੁਪਤ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਣੂ ਗਣੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰਨੀ ਪਈ। ਕੀ ਉਸ ਵਕਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ, ਗਾਂਧੀ ਭਗਤਾਂ, ਖਦਰ ਪੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਨਾ ਪਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ?

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ 12 ਸਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 50 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ ਉਥੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ 60 ਸਾਲਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਬੱਚੀ ਤੱਕ ਘਰ ਦੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਜੀ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਭੇਂ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੈਸ ਦੇ ਸਟੇਵ ਉੱਪਰ ਭੁੰਨ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਦਾ ਨਗਰ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਸਨ, ਤਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਬਰੀ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਗਏ, ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਬਰੀ ਸਿਗਰਟਾਂ ਤੁੰਨ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਟਾ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੜਫਾ ਤੜਫਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਪਾਕਿ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਉਣ ਬਦਲੇ ਵਾਰ ਹੀਰੋ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਫੋਟੋ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਰੰਧਾਵਾ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੋਤਰੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੜਫਾ-ਤੜਫਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵੰਡ ਵੇਲੇ 1947 ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੋਂ ਉਜੜਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਹੁਣ 1984 ਵਿੱਚ ਉਹ ਫਿਰ ਉਜੜ ਗਈ।

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਬਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਕੋਲ ਸੀ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸਿਰਫ ਗਲ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਮੰਗ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਕੇਸ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਛੁਡਾਇਆ ਸੀ।

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਦੋ ਅਸਲਾ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੌਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਐਕਸਚੇਂਜ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ।

ਉਰਮਲਾ ਅਤੇ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਜਬਰਦਸਤੀ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੱਖ ਮਰ ਗਏ। ਉਂਝ ਕਈ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਸਾਂਸਦ ਦੀ ਕਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੈਨੀ ਲਾਹ ਲਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਫਿਊ ਪਾਸ ਮੰਗਿਆ। ਪਾਸ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ, ਮਗਰੋਂ ਥਾਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ 'ਕੌਮੀ ਕੋਟਾ' ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਜੀਅ ਵੀ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਖਾਧੀਆਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸੂਰਾਂ ਨੇ ਖਾਧੀਆਂ ਸੀ। ਸੂਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੁੱਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਥਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵੀ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਇੰਚ ਤੱਕ ਪੁੱਟ ਕੇ ਖਾ ਲਈ ਸੀ। ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਇੱਕ ਲੱਖ ਸੀ, ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਕਾਰੋ

ਬਕਾਰੋ ਨੂੰ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਨਵਾਂ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ (1984 ਵਿੱਚ) ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਸੀ। ਬਕਾਰੋ ਦੋ ਸਟੀਲ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ, ਬਕਾਰੋ ਸਟੀਲ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸਟੀਲ ਕੰਸਟਰਕਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਏਥੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਸਪੋਅਰ ਪਾਰਟਸ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਕੁਆਟਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਆਦਾ ਸਿੱਖ ਸੈਕਟਰ II, IX ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸੈਕਟਰ-I ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸੈਕਟਰ I, II, IX ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਨਗਰ ਲੱਕੜ ਖੰਡਾ ਅਤੇ ਚਾਸ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ।

ਬਕਾਰੋ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪੜਤਾਲ ਹੀ ਕਰਾਈ ਗਈ

ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਥੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕੋਈ ਕੈਂਪ ਹੀ ਲਾਇਆ ਗਿਆ।

ਬਕਾਰੋ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਦੇ ਆਪਣਾ ਕੌਮੀ ਕੋਟਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਤੀਸਰੀ ਜਾਂ ਚੌਥੀ ਮੰਜਲ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਸਿੱਖ ਫੋਰਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ. ਚੱਢਾ ਵੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਟੀਲ ਦੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭੱਠੀਆਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਂਟੀਮੈਟਿਕ ਬਿਜਲਈ ਸਨ।

ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਬਣਾਏ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਨਗਰ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਖੰਡਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਸਾੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਸੈਕਟਰ II ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਇਥੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਏ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਨਾਨਕ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ 15-20 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 2000-2500 ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਾਸ ਦੇ ਗੁਰੂਘਰ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਏ ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਤਲ ਭੀੜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ।

ਬਕਾਰੋ ਵਿੱਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਢੰਗ ਦਾ ਮਖੌਟਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲੱਭ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ 19 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਬੋਟ ਕਲੱਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਂਝ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਦਰਖਤ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਹਿੱਲਦੀ ਹੈ।” ਇਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਰਖਤ (ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ) ਦੇ ਫੂਸੜੇ ਉੱਡੇ ਸੀ ਤਾਂ 'ਤੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਿੱਲਿਆ।

ਇਹ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਪਾਜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੇ ਦਸੰਬਰ 1984 ਦੀਆਂ ਇਲੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਾਪ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੰਡਿਆ, ਇਸ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲੇਟੀ, ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਦਿੱਖਾ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਆਪ ਪਛਾਣੋ। ਏਹੀ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਅੱਜ ਦੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, “ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਛਾਣੋ”

ਵੂਹ ਵਕਤ ਬੀ ਦੇਖੇ ਹੈ, ਤਾਰੀਖ ਘੜੀਓਂ ਨੇ

ਲਮਹੋਂ ਨੇ ਖਤਾ ਕੀ ਬੀ, ਸਦੀਓਂ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਪਾਈ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ

1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

1984 ਦਾ ਦਿੱਲੀ, ਕਾਨਪੁਰ, ਬਕਾਰੋ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਗੱਡੀਆਂ, ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਸਾੜੇ ਗਏ, ਉਹ ਸਭ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੰਗੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ 100% ਗਲਤ ਹਨ, ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਦੰਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਜਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫਸਾਦ ਹੋ ਪੈਣ। 19-21 ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਕੌਮ (ਸਿੱਖ) ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਬਕਾਇਦਾ ਪਲਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ, ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ 12 ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 72 ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਕਲੰਕਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਛੁਪਾਈ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਉਹ ਕਾਂਡ ਲਿਖ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ, ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984

9.15 ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਬਾਡੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। (AIIMS)

10 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। 11 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਸ਼ਰ ਕੀਤੀ।

2.30 ਵਜੇ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਜ਼ਮੀਨੇ ਕੱਢਕੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਤਾਬ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ (AIIMS) ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਲੰਘਦੇ ਇਕੜ-ਦੁੱਕੜ

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

5 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਖਬਰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਆਪਣਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੌਰਾ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਲਮ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਹਸਪਤਾਲ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਉਪਰ ਭੜਕੀ ਹੋਈ ਭੀੜ ਨੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ, ਜਿਹੜੀ ਬੁਲਟ ਪਰੂਫ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕਿਸੇ ਸੱਟ-ਫੋਟ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 6 ਵਜੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁੱਲ੍ਹਝਬਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕੱਠ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ **AIIMS** ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਹੁੱਲ੍ਹਝਬਾਜ਼ ਫੈਲ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਦਰਗੰਜ ਐਨਕਲੇਵ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਾਈ ਨਗਰ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਦਿਨ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਡਮ-ਡਮ ਏਅਰਪੋਰਟ ਉਪਰ 'ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਕਾਂਡ' ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਤੇ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦੇ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਦੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਕਤ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਫਾ 19 ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—(ਲੇਖਕ ਡੀ. ਆਰ. ਕਾਰਬੀਕੋਅਨ ਰਾਧਾ ਵਿਨੋਦ ਰਾਜੂ ਹੈ।)

“31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਾਗਡੋਰਮ ਜਾਣ ਲਈ ਕਲਕੱਤੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਦਾਰਜੀਲਿੰਗ ਚਾਹ ਬਾਗਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਬੂਥ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜੋ ਡੀਪਾਰਚਰ ਲਾਉਂਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਕਾਰਡ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਸ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਏ. ਪੀ. ਮੁਖਰਜੀ ਆਈ. ਜੀ. ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਤੇਜ਼ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਪਰਤਣ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਸਨ। ਰਾਜੀਵ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਹੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਠੀਕ ਹਨ, ਫਿਕਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ? ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜੀ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਲਕੱਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਕਾਮਨਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਗਿਆ

ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਫਸਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਤੋਂ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਨਿਮਰ ਸੀ।”

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ, ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲ ਪਿੱਛੇ ਕੌਣ ਸੀ?

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ 6.30 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਲਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇਰ ਰਾਤ ਗਏ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ, ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ, ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਘਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲੁੱਟਣੀਆਂ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪੈਦਲ ਤੁਰਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਰਨਾ-ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਪੱਗਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸਾੜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਬੁਲਿਟਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਫਾ 144 ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਪੰਜ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਘੁੰਮ ਸਕਦਾ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਉਪਰਲੀਆਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਸਵੇਰ ਦੇ 9.15 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ 9-10 ਵਜੇ ਤੱਕ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਐਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਸਪਸ਼ਟ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸੀ।

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸੀਰੀਅਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਯਮਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਮੁੜ ਆਇਆ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਪਾਲਮ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ **AIIMS** ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਇਨਰ ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਰਾਹੀਂ ਏਮਸ (**AIIMS**) ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਸੜਕ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੈਰੀਂਬਰ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਮਾਰਗ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁੱਲ੍ਹਝਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਏਮਸ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਇਕ ਕਿਲੋ ਮੀਲ ਦੂਰ

ਕਮਲ ਸਿਨੇਮਾ ਚੈਂਕ ਦੇ ਕੋਲ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਕਾਫਲੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਕਾਰ ਬੁਲਟ ਪਰੂਫ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਚ ਗਏ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲੇ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਪੁਲਿਸ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ, ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਨਾ ਲਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ ਹੁੱਲ੍ਹਾਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰਾ ਹਮਲਾ ਐਨ ਏਮਜ਼ (AIIMS) ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ, ਇੱਥੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਛਤਰੀ ਦੇਂਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਗਏ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਕਾਰ ਉਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੀ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਛਾਪ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਗਰਿਕ ਸੁਭਾਗ ਵਸ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦੋ ਬਾਡੀਗਾਰਡ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦਾ ਹਮਲਾ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ ਤਾਂ ਸਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਇਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀਮਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸਮੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੈਸ ਸਕੱਤਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ।

ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਟ੍ਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੰਗ ਦੇ ਇਕ ਖਾਸ ਮੈਂਬਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੇਫ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ 'ਏਮਜ਼' ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੁਪਹਿਰ ਇਕ ਵਜੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਝਲਦੀ ਹੋਈ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਵਾਂਗ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਚੈਨਲਾਂ ਦਾ ਜੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਜ਼ਮੀਮਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤੱਕ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ 1985 ਵਿੱਚ ਜਸਟਿਸ ਰੰਗਾਨਾਥ ਮਿਸ਼ਰਾ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹਲਫਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਹੋਏ ਦੂਸਰੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਥਰਾਅ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਗਰੁੱਪ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਗਿਆਨੀ ਮੁਰਦਾਬਾਦ' 'ਸਰਦਾਰ ਗਾਂਧਾਰ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ'।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹਾਲਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਇਕ ਮੂਕ-ਦਰਸ਼ਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜਦੋਂ 5.15 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਏਮਜ਼ ਤੋਂ ਗਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਹ

ਖਤਰਨਾਕ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਉਥੋਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖਿਸਕ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਭੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਗਵਾਹ ਡੀ. ਪੀ. ਗੁਲਾਟੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਥਾਨਕ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਕੌਂਸਲਰ ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਿੱਖ ਮਰਵਾਏ ਸੀ ਪਰ ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾਲ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੰਗਾ ਵਿਰੋਧੀ ਬਦਲਾਲਊ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਮਿਲੀਟੈਂਟਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗਵਾਹ ਜਿਹੜਾ 1985 ਵਿੱਚ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਲੋਨੀ ਸਫ਼ਦਰਜੰਗ ਐਨਕਲੇਵ ਦਾ ਇਕ ਬਿਜਨਸਮੈਨ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਬਿਮਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਤੋਂ 11.30 ਵਜੇ ਤੱਕ 'ਏਮਜ਼' ਹਸਪਤਾਲ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਵੀ 'ਏਮਜ਼' ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਨਾਰਮਲ ਸਨ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਵਾਹੀ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ 4 ਵਜੇ 'ਏਮਜ਼' ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਫੇਰਾ ਪਾਇਆ, ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀੜ ਸਵੇਰ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਇੱਥੋਂ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ। ਇਸ ਭੀੜ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੰਦੀ ਕਰਤੂਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ।

ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਰੋੜਾ ਮਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਇਰਾਦਾ ਕਤਲ ਦਾ ਕੇਸ ਦਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲੋਕਰਾਜੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕ-ਦਰਸ਼ਕ ਬਣੀ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ।

ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਦੋ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਸਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਘਟਨਾ ਵਜੋਂ ਹੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਕਾਨਵਾਈ 'ਤੇ 'ਏਮਜ਼' ਵਿਖੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਵਾਹਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਲਫਨਾਮੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਏਮਜ਼' ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਧਾੜ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੈਵਲਕੋਡ 'ਤੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ।

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਖੁਲਾਸਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਹਿਮ ਹੈ ਜੋ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬੜਾ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਰੂਲਿੰਗ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਗੂ 'ਏਮਜ਼' ਆਏ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੁੜ ਗਏ, ਇਹ ਆਗੂ ਸਨ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ, ਲਲਿਤ ਮਾਕਨ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦਸ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗੜ-ਪਿਛੜ ਹੀ ਬੜੀ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਬਾਹਰ ਗਏ।

ਪਰ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸੂਤਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਕਿ 'ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?'

ਦੇਵ ਦੱਤ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜਰਨਲਿਸਟ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ 4.30 ਵਜੇ ਦਾ 'ਏਮਜ਼' ਦੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹਾਲ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਏਮਜ਼' ਦੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਉਪਰ 3-4 ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿੱਚ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਾਅਰੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਤਣਾਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ। ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਈਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੋਭਾਵਨਾ ਜਾਨਣ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਪਰਾਮਤਾ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਗੈਰਭਾਵਨਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਭੀੜ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਭੀੜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਭੀੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਦੋਂ ਦੇਹ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਫਦਰਗੰਜ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਟਰੈਫਿਕ ਵਾਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਟਰੈਫਿਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਆਮ ਵਾਂਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ 'ਏਮਜ਼' ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਚੁਰਸਤੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ 30-40 ਨੌਜਵਾਨ ਬੰਦੇ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਦੌੜ ਕੇ ਸੜਕ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਟਰੈਫਿਕ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇਕੱਠ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ, ਤਦ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਮਾਰਕੀਟ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਕੂਟਰ ਸਵਾਰ ਤੋਂ ਸਕੂਟਰ ਖੋਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਕੂਟਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਮਾਰਕੀਟ ਪਾਸ ਜਾਮ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਮਾਰਕੀਟ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ

ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਪਾਸ ਸੀ, ਉਹੀ ਗਰੁੱਪ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਸਫਦਰਜੰਗ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਇਨਰਗਿਗ ਰੋਡ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸਾੜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਮੈਂ ਪੰਜ ਪੱਗਾਂ ਰਿਗ ਰੋਡ 'ਤੇ ਇਕ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਸੜਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ।

ਉਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ-ਡੁਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵੀਹ ਕੁ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਖਾਕੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 'ਏਮਜ਼' ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਚਾਨਕ ਤਖ਼ਤਦ ਕਿਉਂ ਭੜਕ ਪਿਆ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਰਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਅਸਧਾਰਨਤਾ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੋਕ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸ਼ੋਕ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਕੌਣ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਅਤੇ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਲੇਖਕ ਅਮਿਤਵ ਘੋਸ਼ ਨੇ 1995 ਵਿੱਚ 'ਦ ਨਿਊਯਾਰਕਰ' ਵਿੱਚ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ "ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਭੂਤ" ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਕੋਈ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੀ ਇਕ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਘੋਸ਼ 1984 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਨਿੱਜੀ ਕੰਮ ਲਈ 'ਏਮਜ਼' ਨੇੜੇ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਤੋਂ ਸਫਦਰਜੰਗ ਐਨਕਲੇਵ ਲਈ ਬੱਸ ਬਦਲੀ, ਜਿਹੜਾ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ 'ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਭੂਤਾਂ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ :-

ਸਾਡੇ ਅਗਲੀ ਬੱਸ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉਲਟ ਬਹੁਤੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਇਕ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੌੜ ਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਹ ਦਰਮਿਆਨੀ ਉਮਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਕਮੀਜ਼-ਪੈਂਟ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਗੌਲਿਆ ਨਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਮ ਵਾਂਗ ਸੀ।

ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਸ ਉਸ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਬੱਸ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚਿਆਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਬਦਕਿਸਮਤ ਦਿਨ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਬੱਸ ਦੀ ਚੋਣ ਉਸ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤ ਚੋਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬੱਸ ਦਾ ਰੂਟ 'ਏਮਜ਼' ਹਸਪਤਾਲ ਕੋਲ ਦੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦੇਹ ਹਾਲੀ ਪਈ

ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੁਝ ਗੁੰਡਾ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਜੁੜੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਲੋਕਰਾਜੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਗਣਤੰਤਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਉਪਰ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨਾਲ ਸਜੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਪਈ, ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਇੱਥੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਭੀੜ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਭੀੜ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੱਖ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਸਨ ਜੋ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਟਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਲਾਲੀ ਸੀ, ਇਹ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਭੂਤ ਸਨ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ ਮੁਸਾਫਰ ਸਾਥੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਫ਼ਿਕਰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਉਭਰ ਆਏ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੀ ਤਾਕੀ ਥਾਣੀ ਬਾਹਰ ਝਾਕਦਾ, ਕਦੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਬੇਵਸੀ ਨਾਲ ਝਾਕਦਾ, ਬੱਸ ਤੋਂ ਉਤਰਨ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਗੁੰਡੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਲਕੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਭੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਉਹ ਚੌਕੰਨੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ, ਕਈਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਅਤੇ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚੈਨਾਂ ਸਨ, ਉਹ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀ ਇਸ ਸੜਕ ਉਪਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਤਕੜੇ ਜੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਸਾੜੀ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਜੋ ਮੈਥੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਲਾਂਘੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝ ਗਈ ਕਿ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸੀਟ ਉਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਥੱਲੇ ਹੋ ਜਾ ਅਤੇ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਭਰੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇਵੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਤੰਗ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਲਿਆ, ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਚਮਕੀਲੇ, ਭੜਕੀਲੇ ਸਿਨਥੈਟਿਕ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ, ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚੈਨਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ ਲਪੇਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬੱਸ ਹੌਲੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਬੱਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭੱਜੇ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਕੀ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੈ?

ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲਾਈਨਾਂ ਦੂਰ ਪਗੜੀ ਧਾਰੀ ਇਕ ਵਜੂਦ ਸ਼ੁਕੜ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਛਲ ਕੇ ਤਾਕੀਆਂ ਥਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਡਰਾਉਣੀ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਗੱਲ ਸੀ।

ਨਹੀਂ...! ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਇਕਦਮ ਸਾਰੀ ਬੱਸ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਅੰਤਰਾ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ, ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ, ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾਣ ਦਿਓ ਅਸੀਂ ਘਰੀਂ ਵੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਗੁੰਡੇ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਪਈ।

ਜਦੋਂ ਬੱਸ ਰਿੰਗ ਰੋਡ 'ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰਦੀ ਗਈ ਪਰ ਦੰਗ ਹੋਈਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਨਾ ਤੋੜੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਘਟਨਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੇ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਘੋਸ਼ ਦੀ ਬੱਸ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕਜੁੱਟਤਾ ਵਿਖਾਈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁੰਡੇ ਲੋਕ ਹੀ 'ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਭੂਤ' ਸਨ।

ਗੁਰਦੇਵ ਗਰੇਵਾਲ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਦ ਸਰਚਿੰਗ ਆਈ' (The Searching Eye) ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਕਾਂਡ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਾਰਟ ਵਿੱਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਆਪਬੀਤੀ ਅਤੇ ਆਮ ਹਾਲਾਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ :-

ਜਦੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਲਣੀ ਕੀਤੀ ਦੇਹ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ (ਏਮਜ਼) ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ, ਉਹ ਡਾਕਟਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਵਾਏ ਪ੍ਰਾਬ ਮੁਖਰਜੀ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੰਮ ਚਲਾਉ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਛੁੱਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਉਂਜ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਐਸੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਕਾਇਮ ਮੁਕਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੌਤ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਵੇਲੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮ ਚਲਾਉ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦਾ ਸਿਟਿੰਗ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰ ਹੋਵੇ।

ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਖਰਜੀ ਦੇ ਰੋਸ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਮਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚੀਆਂ ਅਤੇ ਚਾਪਲੂਸਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਇੰਦਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਚਾਪਲੂਸ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਘਰ ਝਾੜ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਆਪਣੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਕੇ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ

ਮੈਂਬਰ ਹਾਲੀ ਏਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਹਾਲੀ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਸ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਇਕ ਅਨਜਾਣ, ਡਰੂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲੇ ਔਲੂਝ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਫੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਚਮਚਿਆਂ ਨੂੰ ਏਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਸਨ ਸਮਝ ਗਏ, ਬਸ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਧਰ ਗਿਆਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਇੰਦਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਝਾੜੂ ਬਰਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਇਕ ਬੇਅਕਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਉਧਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ, ਜਾਇਦਾਦਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਤਬਾਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੀਮਤ ਤਾਰਦੀ ਰਹੀ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਤੋਂ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਵਰਕਰ ਇਕਦਮ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਟੈਲੀਫੋਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕਦਮ ਆਪਣੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਪਣੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਉਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਹੌਲ ਬਣਿਆ, ਮੈਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਘਰ ਨੂੰ ਭੱਜਿਆ। ਨੋਟ-ਗੁਰਦੇਵ ਗਰੇਵਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਈ. ਏ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ) ਇਹ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਲੱਗਭਗ 2 ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਹਾਏ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਜੁਆਇੰਟ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਹਾਏ ਦੀ ਖ਼ਤਰੇ ਭਰੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ, ਸਾਡੀਆਂ ਦੋ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕਾਲਜਾਂ ਨੂੰ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਕਿਤੇ ਮਿਲਣਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲੀ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਦੀ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਐਨਕਲੇਵ ਅਤੇ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬੇਟੀਆਂ ਸੁੱਖ-ਸਬੀਲੀ ਨਾਲ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਲਦਾ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਲਾਈ ਚੁਆਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਨੇ ਅਵੇਸਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰਕੁੱਟ, ਪੱਗਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਹੀਕਲ, ਸਕੂਟਰ, ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਸਾੜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ

ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਟੇਜ ਉਪਰ ਮੌਤ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਗੈਰਮਿਟ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਲਈ ਤਿਲਕ ਮਾਰਗ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਇਸ ਅਫਸਰ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਗੇਟ ਉਪਰ ਹੀ ਥਾਣਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਲਾਈ ਨਫਰਤ ਦਾ ਡਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੱਗਾ ਡਰ ਲੱਗੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰਕੁਟਾਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਤਲਾਂ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਬੰਦ ਗਰੁੱਪ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ (ਟ੍ਰੇਨਾਂ) ਜਦੋਂ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ-ਕੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਮੈਡਲ ਜਿੱਤੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ, ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਮੱਥੇ ਕਲੰਕ ਸੀ। ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਹੁਣ ਬਦਰਪੁਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਅਤੇ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਮੈਡਲਾਂ ਸਣੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੁੱਚੜਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਹੱਦ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ 'ਤੇ ਖੇਲ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਉਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸੋਗੀ ਬਿਗਲ ਵੱਜਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਉਲਟੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਨੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਝੰਡਾ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਅਲਵਿਦਾ ਹੀ ਕਹੀ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਨੈਟਵਰਕ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਰੀ ਗਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਨਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਭਾਵ ਇੰਦਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਪਿਆ ਸੀ। ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਖਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ ਯੂਨੀਅਨ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਐਮ. ਐਮ. ਕੇ ਵਾਲੀ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉਪਰ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਨ ਕਿ ਬਦਰਪੁਰ ਅਤੇ ਤੁਗਲਕਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਉਪਰ ਕਤਲ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਦੋਂਕਿ ਬਦਰਪੁਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪਈ ਇਕ ਫੌਜੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਇਸ ਝੂਠ ਦੇ ਮੂੰਹ

ਉਪਰ ਕਾਲਖ ਮਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਵੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਇਕ ਹੁਕਮ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਫੇਦ ਝੂਠ ਸੀ। ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਲੱਭ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਤੁਗਲਕਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਸੱਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ, ਇਕ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਨੀ ਇੰਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁੰਡੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਗਏ। ਜੱਜ ਗੀਤਾ ਮਿਤਲ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਜਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰੇ। ਜੱਜ ਨੇ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਨੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੇਸਾਂ ਲਈ ਵੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਜੁਆਇਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਗੌਤਮ ਕੌਲ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਇਹ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਾਈਮ ਟਾਈਮ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਜੋ ਗੌਤਮ ਕੌਲ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਜੁਆਇਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਲਈ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਪਾਹਿਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਸ ਇੰਨੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਾ ਐਂਡ ਆਰਡਰ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਚਾਨਕ ਭੜਕ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇਤਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੈ।

ਗੌਤਮ ਕੌਲ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਭਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੁਤਾਹੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਦੋ ਜੌੜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ (ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ) ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ। ਅਰਬਾਂ-ਖਰਬਾਂ ਦਾ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, 340 ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਔਗਾਂ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ, 13 ਸਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 70 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲ ਸਾੜੇ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੜੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੌਲ ਮੈਨਪਾਵਰ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਰਵਾ !

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984

9.40 ਸਵੇਰੇ-ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

10.00-ਸਾਰੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਣ ਦਾ ਡਰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਨਾ।

10.30 ਸਵੇਰੇ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਨੇਤਾ ਐਮ. ਐਲ ਫਤੈਦਾਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

11-ਸਵੇਰੇ- ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਬਾਰੇ ਰੇਡੀਓ ਦੀ ਖ਼ਬਰ।

12 ਵਜੇ-ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ।

13.30 ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਸ਼ਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

14 ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਖਾਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛਾਇਆ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਭ ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਫੇ ਦੀ ਖਾਸ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨਾ ਛਾਪਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਕਲੀਨ ਸ਼ੇਵ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

16 ਵਜੇ ਦੁਪਹਿਰ- ਏਮਜ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸਾੜੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ।

18 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ- ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਤਿੰਨ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਲਈ ਸੀ।

22 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ- ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

23 ਵਜੇ ਰਾਤ-ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ (ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ) ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਹਨ।

ਦੇਰ ਰਾਤ ਗਈ 'ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਅਤੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਦੇ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ।

ਰਾਤ ਦੇ ਵਜੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

1 ਨਵੰਬਰ 1984

ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਤੀਨ ਮੂਰਤ ਵਿਚ ਮਰੀ ਪਈ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ।

1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ-ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਾਂ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਤ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ੰਕਰ, ਮਿਸਟਰ ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਸਬੰਧੀ ਫੈਲੀਫੇਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਫੌਜ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ। ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਲਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਫੋਰਸਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਜਿਵੇਂਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

14 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲਈ (ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ)

14.30 ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ- ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ੰਕਰ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸੋਚ ਲਿਆ ਹੈ।

16.30 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਭੂਤਪੁਰਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ) ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਫੌਜ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

18.00 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਲ ਲਈ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ (ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ)

18.30 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਫੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ।

20.00 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਫੌਜ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਇਹ ਝੂਠ ਸੀ)

1 ਅਤੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ - ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਨੇ ਇਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਫਲੈਗ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ। (ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਕਿਤੇ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ) ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

2 ਨਵੰਬਰ-

ਮ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਦੇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਪਈ ਰਹੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੀ (ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ) ਕਰਫਿਊ ਅਤੇ ਗੜਬੜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਲਾਗੂ ਰਹੇ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਬੇਖੋਫ਼ ਬੇਰੋਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਭ ਗੱਡੀਆਂ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮਰੀ ਪਈ ਇਦਰਾਂ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਖੜ ਕੇ 'ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ' ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

8.30 ਸਵੇਰੇ-ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਾਂ ਨੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹਨ।

10.15 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ-ਇਕ ਐਮ. ਪੀ. ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ੰਕਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਨੌਟ-ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਫੌਜੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 43 ਸਿੱਖ, ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਤਗਮੇ ਹਿੱਕਾਂ ਤੇ ਲਟਕਾਈ (ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਜੋਂ ਮਿਲੇ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਤਗਮਿਆਂ ਸਮੇਤ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜੇ ਸੀ।)

13.30 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਇਕ ਐਮ. ਪੀ. ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ੰਕਰ ਨੂੰ ਸੂਚਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚੀ ਪਈ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਸ਼ੰਕਰ ਨੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ, ਮਿਸਟਰ ਨਰਸਿਮਹਾਂ ਰਾਓ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਵਲੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ (ਨਾ ਘਰ ਨਾ ਦਫਤਰ)

ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ, ਤਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਸੁਹਿਰਦ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਰਚਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਕਾਂਗਰਸੀ

ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਫੋਰਸਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਤ੍ਰਿਸ਼ੂਲ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਕਨਸਤਰ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ-ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਸਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਸਾਰੀ ਰਾਤ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਕਈ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਣ ਲਈ, ਪਰ ਫੌਜ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਲੈਗ ਮਾਰਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਫਲੈਗ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨਵੰਬਰ ਤਿੰਨ

ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 8 ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਰਫਿਊ ਵਿੱਚ ਢਿੱਲ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੜਾ ਕਰਫਿਊ ਲਾਗੂ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

ਸਵੇਰੇ-ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀ ਮੈਂਟਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਇਆ।

12.30-ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

16.00 ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ-ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵੰਨ ਵਿੱਚ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

23.30 ਰਾਤ-ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਪੀ. ਜੀ ਰਾਵੀ ਛੁੱਟੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਐਮ. ਐਮ. ਕੇ. ਵਲੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

4 ਨਵੰਬਰ

ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਰਫਿਊ ਚਲੂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਸੁਪਰ ਬਜ਼ਾਰ ਪੱਛਮੀ ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚਾਕੂ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਸ਼ਾਦਰਾ, ਬਦਰਪੁਰ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਬਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਾਹੀਆਂ।

ਕੈਬਨਿਟ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ 50000 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੋਕ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਕੈਂਪ ਵੱਖਰੇ ਸੀ।

5 ਨਵੰਬਰ

ਸਵੇਰੇ 5 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ 9 ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਰਫਿਊ ਵਿੱਚ ਢਿੱਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਚੂਨਾ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਾਸੀਂ ਗੋਲੀ ਚੱਲੀ। ਨੱਥੂ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਜ਼ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਘੜਮਸ਼ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜਾਂ ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਸੈਨਿਟਰੀ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ।

6 ਨਵੰਬਰ

ਅੱਜ ਫਿਰ ਸਵੇਰ ਦੇ 5 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਰਫਿਊ ਵਿੱਚ ਢਿੱਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜੁਆਇੰਟ ਸੈਕਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਉਹ ਕੈਂਪ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਟਰੀ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਧੀਨ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਦਿਨ ਹੀ ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭਰਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਫਾਰਮ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ 11 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਾਰਮ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?

ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਬੱਦਲ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਮੰਡਰਾਉਂਦੇ ਦਿਸ ਪਏ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਿੱਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਹਰ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕ ਪਈ ਸੀ। ਲੰਡਨ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਲੱਖ ਡਾਲਰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਪਿਆ ਅਤੇ ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਇੰਤਨੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਖਾਸ ਹਮਾਇਤੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੀਤ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਨਮਾਨ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਦੇ ਐਵਾਰਡ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਨਾਰਵੇ ਦੇ ਅੰਬੈਸਡਰ ਸ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਅਫਸਰੀ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਸਤੀਫਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਦੱਸਿਆ।

ਸ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਤਾਂ ਇਸ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ, ਅਖੀਰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਨਾਲ ਉਹ ਮਈ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ।

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਇਸ ਅਨਹੋਣੀ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਉੱਤਰ ਆਏ। ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ 'ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼' ਵੀਕਲੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ੁਬਰ ਦਾ ਖਾਸ ਅੰਕ ਸਵਾ ਲੱਖ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਛਾਪ ਕੇ ਮੁਫਤ ਵੰਡਿਆ।

ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਰੋਸ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ

ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਸਾੜਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਫੈਡਰਲ ਗੌਰਮਿਟ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਪਾਸ ਇਸ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰੋਸ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਦੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲਈ ਕਈ ਸਿੱਖ ਦੋ-ਦੋ ਢਾਈ-ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਲੋ ਮੀਲ ਤੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਦਿਨ ਕਾਰਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ।

ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ ਸਨਮਾਨ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ 'ਮੌਜ ਮੇਲਾ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀ ਹੈ—

ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸਿਰਫ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਗਈ ਅਤੇ ਗਿਣੀ ਸਿੱਥੀ ਚਪੇੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਉਤੇ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਕਸੌਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਧੀ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਸਲਾਹਕਾਰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਹ ਤਖਤੀ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੀ ਵੀ ਮਿਰੀ ਦੇ ਦਸਖਤ ਸਨ। ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਸੋਚ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅੜਿਆ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬਦਲ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਫੌਜ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਤਖਤੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਲਈ ਮੇਰੀ ਕੌਮ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੇਗੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਵਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਵੀ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਬਦਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਗੇ। ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਕੀ ਤੂੰ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਣ ਜਾ ਨਾ ਸਿੱਖ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਣਗੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਪੀ. ਟੀ. ਆਈ ਦੇ ਦਫਤਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੋਸ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਛੱਪ ਗਈ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਲੀ ਸਫੇ ਉਤੇ ਛੱਪੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ

ਦੁੱਖਦਾਈ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਸਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਮੈਂ ਖਲਨਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੱਸ ਸਕਾਂ, ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਅਜੇ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ (ਫੌਜੀ) ਮੈਨੂੰ ਬਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕ ਸਕਦੇ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਫੌਜੀ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਕੇ. ਐਸ. ਬਰਾੜ ਨੇ ਲਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਬਰਾੜ ਨੇ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਤੈਨਾਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕਿੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨੂੰ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਖੂਨ ਧੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਲੀ ਵੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਕਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਮਲਵਾ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਇਕ ਬੋਰਡ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣਾ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਬਾਅਦ ਸਾਡੇ ਜਵਾਨ ਇਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਵੱਲ ਦੁਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਇਹ ਬੋਰਡ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਆਮ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਗਰੁੱਪ ਜਾਰੇ ਜਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਇਕ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ (ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਲੇਖਕ) ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਲੋਕ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਸੀ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਆਮ ਔਰਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਗੈਰਾ-ਵਗੈਰਾ। ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਮਾਹੌਲ ਸੀ।

ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਂ ਲਏ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀਆਂ ਅਮੀਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਨ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਟਲ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸੁਆਲਾਂ-ਜਆਬਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੇ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਜਾਣ। ਇਕ ਔਰਤ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਬੱਪੜ ਜਾ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਪੱਗੜੀ ਲਹਿ ਗਈ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਬੇਸ਼ਰਮ ਆਦਮੀ ਸਾਡਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਪਾਰਟੀ ਕਰਕੇ ਇਹਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੁਰਤ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਔਰਤ ਇਕ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਮਿਲਣ ਆਈ ਸੀ।

ਤੁਗਲਕ ਰੋਡ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਾ ਜਿਥੇ ਕਿ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਦੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਅਸਦ ਫਾਰੂਕੀ ਨੇ ਟੈਲੀਫ਼ਨ ਕਰਕੇ ਮਿਲਣ ਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਸੁਣਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਬਾਰੀ ਤੁਹਾਡਾ ਜਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹੋ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਆਪ ਜਰਾ ਸੀ ਬਾਤ ਪੇ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ਇਤਨਾ ਖਫ਼ਾ ਹੋ ਗਏ।

ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਜ਼ਰਾ ਸੀ ਬਾਤ, ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਕੋ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਤੂੰ ਇਹਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਸੀ ਬਾਤ ਕਹਿਨਾਏਂ!

ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ 'ਇਤਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹਰ ਸਾਲ ਮਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹੈ'। ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ 'ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨੋਂ ਕੋ ਤੋਂ ਮਾਰਖਾਣੇ ਕੀ ਆਦਤ ਪੜ ਗਈ ਹੈ। ਇਨਸ਼ਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਿੱਖੋਂ ਕੋ ਬੀ ਪੜ ਜਾਏਗੀ।'

ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਮੋਟਾ ਨਿਹੰਗ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਇਮਾਰਤੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਤੇਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਕਿਪਰ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਵੇਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਉਸ ਸਰਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਰੋਜ਼ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉਪਰ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਇਹ ਨਿਹੰਗ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮੋਟਾ ਬੁੱਢਾ ਜੋਕਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਹੰਸਪਾਲ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੀ ਮਗਰੋਂ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਿਸਟਰ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਬੇਹਤਰ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸਿੱਖ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ।

ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੇ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਬਾਰੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਤਾਂ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਣ ਕਲਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਉਰਦੂ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ੇਅਰ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕੀਤਾ-

ਵਹ ਵਕਤ ਬੀ ਦੇਖੇ ਹੈਂ ਤਾਰੀਖ ਕੀ ਘੜੀਓਂ ਨੇ,

ਲਮਹੋਂ ਨੇ ਖਤਾ ਕੀ ਬੀ

ਸਦੀਓਂ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਪਾਈ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਪਾਸ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਹੰਤਪਾਲ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਗਦਾਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨੀਲਾ ਤਾਰੇ ਐਕਸ਼ਨ ਵਿਰੁੱਧ ਤੁਫਾਨ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖੀ ਭੇਸ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੂਠਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੈਰੋ ਨੂੰ ਕੈਨਡਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਛਿੱਤਰ ਪੈਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ ਉਸ ਦੀ ਛਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪੱਗ ਲੱਥ ਕੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ, ਇਹ ਫੋਟੋ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨੇ ਟਾਈਟਲ ਉਪਰ ਛਾਪੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪੱਗ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ 'ਜੋਸ਼' ਨੂੰ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਅਤੇ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਭੇਜਿਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿਡਨੀ ਵਿੱਚ ਛਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਘਸ਼ੁਨਾ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਸ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਹੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਗਰੇਕੋਟੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਰਿਹਾ ਕੌਂਸਲੇਟ ਸ਼ਰਮੇ ਦੀ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮਗਰੋਂ ਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਵਾਬ ਤਲਬੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼(ਸਿੱਖਾਂ) ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ। ਜੋਸ਼ ਆਪਣਾ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ ਗਵਾਕੇ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਏਥੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਿਆ।

ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਿਸ ਪਈ ਸੀ

15 ਅਗਸਤ 1984 ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਉਪਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੁਹੀਆਂ ਏਜੈਂਸੀਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਅੰਬੈਸਡਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਇਕੋ ਨੰਬਰ ਪਲੇਟ ਵਾਲੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਦੋ ਨਗਲੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀਆਂ ਵੀ

ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚਲੇ ਕਿਸੇ ਸੰਭਾਵਤ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਪੋਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਸੀ।

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਛਪਣ ਅਤੇ ਵਿਕਣ ਵਾਲੇ ਮਾਸਕ ਰੀਡਰ ਡਾਈਜੈਸਟ ਦਾ ਸਤੰਬਰ 1984 ਦਾ ਅੰਕ ਜਦੋਂ (ਲੇਖਕ) ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਖਕ ਵੱਲੋਂ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਸਾਕਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ 'ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ' ਉਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅੰਤਲੇ ਸਫਿਆਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਰਮੇ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ 21 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਕੇ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਫਿਰ ਉਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਥਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨੇੜੇ ਇਕ ਜਨਤਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ, ਔਰਤਾਂ, ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਆਏ ਸੀ।

ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਉਸ ਔਰਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਸਤੀਆ ਦਾ ਪਾਲਮ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਉੱਤੇ ਤਿਰੰਗਾ ਝੰਡਾ ਪਾ ਕੇ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਔਰਤ ਇਸ ਜੂਨ 1984 ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ? ਜੇਕਰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਹ ਆਖਰੀ ਭੁੱਲ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲਾ ਲੈਣਗੇ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇ?

ਇਹ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਾਲੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਆ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨਿਰਵੈਰ ਇਕ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਭਰਜਾਈ ਪਰਮਜੀਤ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 7.30 ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਅਨ ਟਾਈਮ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਕਾਰ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਬੇਟਾ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਟੀ ਜਿਹੜੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ ਅੰਦਰੋਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਭੱਜੇ ਆਏ। ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੋਚਿਆ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸੀ ਦੱਸਿਆ ਡੈਡੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬੈਂਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਗਏ ਟੀ. ਵੀ ਉਪਰ ਇਹੀ ਇਕ ਖ਼ਬਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫੁਨ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਰ ਇਕ ਇਹੀ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੈਨਲਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੁਹਾਨ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ ਮਰਨਾ

ਹੀ ਸੀ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਏਨੀ ਦੇਰ ਬਚੀ ਕਿਵੇਂ ਰਹੀ।

ਇਕ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਅਨ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਔਰਤ ਨੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਐਸੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਭੁਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਨੂੰ ਚੀਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਵੱੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ।

ਗੱਲ ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਤਲ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਸੱਚ ਸੀ!

ਮੈਨੂੰ ਸਿਆਣੇ ਜਾਂ ਉਮਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਦਰਾ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਤਾਂ ਸਮਝ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਉਂ ਹੋਈ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਸ ਔਰਤ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਪੁਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਸਭ ਸਿੱਖ ਖੁਸ਼ ਸਨ।

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਨੇੜੇ ਦੀ ਔਰਤ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਉਣੋਂ ਹੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਹੱਠ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਚੰਡਾਲ ਚੌਕੜੀ ਦੇ ਗਲਤ ਸੁਝਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗਲਤ ਰਸਤੇ ਵੱਲ ਭਟਕ ਗਈ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। 30 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਾਲਮ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਟੇਟ (ਸ਼ਇਦ ਗੁਜਰਾਤ) ਵਿੱਚੋਂ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਠੀਕ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰੋਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਅਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਬ ਮੈਂ ਕਿਆ ਕਰ ਸਕਤੀ ਹੂੰ।' ਇਹ ਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਟੀ. ਵੀ. ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ।

ਇਦਰਾ ਦੀ ਮੌਤ

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼। ਸਫਦਰ ਗੰਜ ਰੋਡ ਉਪਰ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵੇਟੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੋਨੀਆ, ਇਕ ਪੋਤਾ ਰਾਹੁਲ ਅਤੇ ਪੋਤੀ ਪ੍ਰੀਇਕਾ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ 1 ਅਕਬਰ ਰੋਡ ਉਪਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੰਧ ਨੇ ਇਕ ਸਫਦਰ ਗੰਜ ਰੋਡ ਵਾਲੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਕੰਧ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਤਾਕੀ ਨੁਮਾ ਲਾਂਘਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਧ ਨੂੰ ਬੋਗਨ ਬਿਲੀਆ ਦੀ ਛੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਾੜ ਨੇ ਸ਼ਿਗਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਹ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਅਕਬਰ ਰੋਡ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਮੰਗਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਥ ਹੋੜ ਕੇ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਖਾਸ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਘੰਟਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਰਾਹੁਲ ਅਤੇ ਪੋਤੀ ਪ੍ਰੀਇਕਾ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਸਕੂਲੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਵੈਨ ਟਕਰਾ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ ਡਰ ਗਏ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਵਹਿਮੀ ਸੋਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲਾ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਇਕ ਬਦੇਸ਼ੀ ਟੀ. ਵੀ. ਰੀਪੋਟਰ ਪੀਟਰ ਉਸਤੀਨੋਵ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਦਰਾ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ 9 ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪੀਟਰ ਇਕ ਨਾਟਕ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਹਾਸ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਐਕਟਰ ਹੈ।

ਠੀਕ ਨੌਂ ਵਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਟੀ. ਵੀ. ਇੰਟਰਵਿਊ ਦਾ ਅਮਲਾ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਥੇ ਅਕਬਰ ਰੋਡ ਉਪਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੇਕ ਅਪਮੈਨ ਧਰਮਵੀਰ ਨੰਦਾ ਤੋਂ ਮੇਕਅਪ ਕਰਾ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਤਰੀ ਸਾੜੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਕਅਪ ਮੈਨ ਧਰਮਵੀਰ ਨੰਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾ. ਕੇ. ਪੀ. ਮਾਥੁਰ ਲਈ ਚਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਇਕ ਅਕਬਰ ਰੋਡ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦਾ ਖਾਸ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਆਰ. ਕੇ. ਧਵਨ ਸੀ ਅਤੇ ਸਕਿਊਰਟੀ ਬਰਾਂਚ ਦਾ ਐਸ.ਸੀ. ਨਰਾਇਣ

ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰ ਨਥੂ ਰਾਮ ਛੱਤਰੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਏ.ਐਸ.ਆਈ. ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਕੰਧ ਵਿਚਲੀ ਛੋਟੀ ਤਾਕੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਅੱਗੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਸਤੇ ਕੀਤੀ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਵੀ ਨਮਸਤੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਮਸਤੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਵਾਲਵਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਹ ਥਾਂ ਹੀ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੋਗਨ ਬਿਲੀਏ ਦੀ ਵਾੜ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਧੀ ਪਈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਟੈਨ ਗਨ ਦਾ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਤਸਲੀ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕਾਮ ਤਮਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੀਟਰ ਉਸਤੋਨੋਵ ਦੀ ਘੜੀ 'ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਵੇਰ ਦੇ 9 ਵੱਜ ਕੇ 8 ਮਿੰਟ ਅਤੇ 27 ਸੈਕਿੰਡ ਹੋਏ ਸੀ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਪਟਾਕੇ ਚੱਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਟੈਨਗਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਿਵਾਲਵਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸੀਮਿਟ ਦੇ ਫੁਟਪਾਥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਖੂਨ ਦੇ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਖੂਨ ਦੇ ਫਾਹਰੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸੀ।

ਪੀਟਰ ਉਸਤੀ ਨੋਵ ਦੀ ਇੰਟਰਵੀਊ ਤਾਂ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਖੂਨ ਦੇ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚ ਪਈ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਸੀ।

ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸੋਨੀਆਂ ਗਾਂਧੀ ਦੌੜ ਕੇ ਕੇ ਆਈ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਖੂਨ ਦੇ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੈ। ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਪਥਰਾਏ ਖੜੇ ਹਨ। ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਦੇ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਪੱਟ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕਰੋਸ ਫਾਇਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਹੋਣ।

ਅਸਕੋਰਟ ਐਚ. ਸੀ. ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਲਈ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਾ. ਓਫ ਡੀਊਟੀ ਉਪਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਨਬਜ਼ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬਲਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਇੰਤਨਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਇਕ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਤਿਆਰ ਖੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਕਸੀਜਨ ਆਦਿ ਪੂਰਾ ਸਮਾਨ ਫਿਟ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਵਾਇਰਲੈਸ

ਸੈਟ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮੈਡੀਕਲ ਇਸਟੀਚੂਟ ਨੂੰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਅਸਕੋਰਟ ਦੀ ਇਕ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖਮੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਏਮਜ਼ (ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਇਸਟੀਚੂਟ) ਵੱਲ ਭੱਜ ਤੁਰੇ

ਇਕ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਭੇਜਣ ਅਤੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਅਸਕੋਰਟ ਕਾਰ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਸੋਨੀਆਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਖਮੀ ਸੱਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਦੇ ਫੁਆਰੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਚਿੱਟੀ ਅੰਬੈਸੇਡਰ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਐਮ. ਐਲ. ਫਤੇਦਾਰ, ਡਾ. ਉਫ, ਦਨੇਸ਼ ਭੱਟ ਅਤੇ ਧਵਨੂ ਬੈਠ ਕੇ ਏਮਜ਼ ਵੱਲ ਅਸਕੋਰਟ ਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਏਮਜ਼ ਪਹੁੰਚੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਯੂਨੀਅਰ ਡਾਕਟਰ ਹੀ ਡੀਊਟੀ 'ਤੇ ਸਨ।

ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਜ਼ਖਮੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਇਕ ਸਟਰੇਚਰ ਉਪਰ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੇ ਵਾਰਡ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਕਾਜ ਦਾ ਚੱਕਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਇਕ ਔਰਤ ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦੀ ਦੌੜੀ ਕਿ 'ਮੈਡਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ'। ਇਸ ਮੈਡਮ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਸਮਝ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮੈਡਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹੈ। ਡਾ. ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਦੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਬੰਦ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਦਿਲ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਟਰੇਚਰ ਉਪਰ ਹੀ ਪਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਫੱਟੇ ਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਸੈਕਿੰਡ ਵੀ ਗੁਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿੱਲ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਰਬੜ ਦੀ ਨਾਲੀ ਮੂੰਹ ਥਾਣੀ ਸਾਹ ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਐਕਸੀਜਨ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਫੇਫੜੇ ਚਾਲੂ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ। ਖੂਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵੀ ਫਿੱਟ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਐਂਪਰੇਸ਼ਨ ਬੀਟੇਟਰ ਵਿੱਚ ਐਂਪਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਚਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਆਸ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਅੱਠਵੀਂ ਮੰਜ਼ਲ ਦੇ ਐਂਪਰੇਸ਼ਨ ਬੀਟੇਟਰ ਨੰਬਰ ਦੋ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਦਿਲ ਅਤੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਇਲਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਚਾਰ ਡਾਕਟਰ ਦਿਲ ਦੇ ਮਾਹਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਪੀ. ਵੀਨੂ ਗੋਪਾਲ, ਡਾ. ਕੇ. ਐਸ. ਲਈਰ, ਡਾ. ਬਾਬਾ ਦਾਸ ਅਤੇ ਡਾ. ਆਈ. ਐਮ. ਰਾਓ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤਿੰਨ ਆਮ ਸਰਜਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾ ਹਨ ਡਾ. ਐਮ. ਐਮ. ਕਪੂਰ, ਡਾ. ਐਨ. ਐਸ. ਸ਼ੁਕਲਾ ਅਤੇ ਡਾ.

ਆਈ. ਕੇ. ਧਵਨ, ਚਾਰ ਡਾਕਟਰ ਦਰਦ ਰੋਕਣ ਦੇ ਮਾਹਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ ਡਾ. ਜੀ. ਆਰ. ਮੋਡ, ਡਾ. ਐਸ. ਐਸ. ਸੈਣੀ, ਡਾ. ਜੈਇਆ ਲਖਸ਼ਮੀ, ਅਤੇ ਡਾ. ਨਿੱਤਾ ਸੈਕਸੈਨਾ। ਬਾਕੀ ਮਾਹਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈਡ ਨਰਸ ਕੈਥਰਿਨ ਥੋਮਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸਨ, ਨਰਸ ਬੀ. ਕੇ. ਸਕਸੈਨਾ, ਸਟੈਨਲੇ ਜੇ. ਪਾਲ, ਐਨ ਜੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਰਸ ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ ਸੈਣੀ, ਹਸੀਨਾ ਰਾਨੀ ਬਾਦਿਆ ਅਤੇ ਕਿਰਨ ਭਾਟੀਆ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਕੇਸ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਏਨੇ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਨਰਸਾਂ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖੜਨ ਜੋਗੀ ਵੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਚਾਰ ਸਰਜਨਾਂ ਨੇ ਛਾਤੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਸਰਜਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਚਾਰਾਂ ਨੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜ਼ਖ਼ਮ ਜਾਂ ਘਾਤ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਡਾ. ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲਿਵਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਫੇਫੜਾ ਅਤੇ ਆਂਤੜੀਆਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਢਿੱਡ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਸੱਜਾ ਮੋਢਾ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਦੇ ਸੱਜਾ ਪਾਸਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਨੇ ਖੱਬਾ ਮੋਢਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੋਲੀ ਸੱਜੀ ਕੱਛ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ੀ ਕਰ ਗਈ ਗਈ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਅਤੇ ਪੱਟ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਇਕ ਹੋਰ ਗੋਲੀ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਗੋਲੀ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਪਾੜਦੀ ਹੋਈ ਗਲਤ ਰਾਹ (ਭਰਿਸ਼ਟ ਰਾਹ) ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਧੀ ਪਈ ਦੋ ਲੱਗੀਆਂ ਸੱਤਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਛਲਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਛੇਕ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਐਕਸਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਾਂ ਦਿਆਂ ਮੋਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਗਰੋੜ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਹੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ।

ਐਨੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਡਾਕਟਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਔਠਾਸੀ (88) ਬੋਤਲਾਂ ਖੂਨ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਆਮ ਤੰਦਰੁਸਤ ਸਰੀਰ ਦੇ ਖੂਨ ਤੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸੀ। ਡਾ. ਸ਼ੂਕਲੇ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਵੀਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਛਲਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ ਗੋਲੀਆਂ ਕੱਢ ਕੇ ਖੂਨ ਵਗਣੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰ-ਪਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਗੋਲੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਲੱਭੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਮੈਡੀਕਲ ਸੁਪਰਇੰਟੈਂਡੈਂਟ ਡਾ. ਏ. ਐਲ. ਸਾਫਾਈਆ ਨੇ 2.30 ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ

ਲਈ ਲਾਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਉਪਕਰਨ (ਯੰਤਰ) ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਹ ਇਕ ਅਤੀਅਲ, ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਔਰਤ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਅੰਤ ਸੀ।

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਦੇ ਬਾਅਦ (ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਿਵਾਲਵਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ 'ਅਸੀਂ ਜੋ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਰ ਲਵੋ'। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਡੋ ਤਿਬਤੀਅਨ ਕਮਾਂਡੋਆਂ ਨੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੰਸਟੇਬਲ ਮੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਦਯਿਆ ਨੰਦ ਅਤੇ ਜੈ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਡੀ. ਕੇ. ਭੱਟ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਆਰਮਡ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਹੈਡ ਕੰਸਟੇਬਲ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਰਡ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਿਆਂ ਹਾਲੀਂ ਦਸ ਮਿੰਟ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਇਡੋਤਿਬਤੀਅਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸਟੇਨਗਨ ਨਾਲ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੀਹ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਹੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਾਥੀ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬਾਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਲਈ ਸੱਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਕਰਕੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰੀ ਹੋਸ਼ ਸੀ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਾ. ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਉਹ ਸਨ 'ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾ-ਭਰਾ ਹਨ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।'

ਤੇਤੀ ਸਾਲਾ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਬੇ-ਦਾਗ ਸੀ। ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਆਪਣੇ ਹਰ ਬਚੇਸ਼ੀ ਦੌਰੇ ਉਪਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਦੀ ਸੀ।

1982 ਦੀ ਕੌਮਨ ਵੈਲਥ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੈਲਬੌਰਨ (ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ) ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ। (ਨੋਟ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਤੇ ਝੜਾਉਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਵਲ ਕੌਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸਹਿ ਕਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਮਲੇ ਮਗਰੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਕਿਊਰਟੀ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਗਿਛ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ 15 ਅਗਸਤ 1984 ਦਾ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਦਾ ਝੰਡਾ ਨਹੀਂ ਝੂਲਾਉਣ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸਫ਼ਦਰਜੰਗ ਘਰ ਅਤੇ ਇਕ ਅਕਬਰ ਰੋਡ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਕੰਧ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਜਾਣ ਲਈ ਤਾਕੀ ਨੁਮਾ ਇਕ ਲਾਂਘਾ ਸੀ। ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਬੋਗਨ ਬਿਲੀਆ ਦੀ ਵੇਲ ਵਾੜ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਕੋਪੜਿਆਂ ਵਾਲ 21 ਸਕਿਉਰਟੀ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਛੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਘਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਸਿੱਖ ਸਕਿਉਰਟੀ ਵਾਲੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ ਸਪੈਸ਼ਲ ਸਕਿਉਰਟੀ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੱਤ ਸਨ- ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰੂਪ ਸਿੰਘ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ 10 ਜੂਨ 1984 ਨੂੰ ਸਕਿਉਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੂੰਹ ਜੁਥਾਨੀ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਪਰ ਨੌਂ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵ 19 ਜੂਨ 1984 ਨੂੰ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਹਿਲੀ ਥਾਂ ਹੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇਸੀ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਾਤਰ ਹਨ।

21 ਸਾਲਾ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਕਿਉਰਟੀ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਲਈ ਹਾਲੀ ਨਵਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ 21 ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਲੀ ਇਹ ਸਕਿਉਰਟੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਦੌਰਾਨ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 16 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਕਿਉਰਟੀ ਗਾਰਦਾਂ ਲਈ ਬਣੀਆਂ ਟਾਂਇਲਿਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ। ਘਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 17 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 18 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ 19 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 24 ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਗਵਾਨ ਜਿਲ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਹੜੀ ਕਟਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ 14 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸੈਕਟਰ 6 ਆਰ. ਕੇ. ਪੁਰਮ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਲਿਆ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਿਮਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੀ 17 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜੀ ਮਗਰੋਂ ਬਿਮਲ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਗਈ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵ 29 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ (ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਸਨ) ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜਗੀਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ।

ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਲੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਇਕ ਲੜਕਾ ਦੇਖਣ ਵੀ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਐਮ. ਆਰ. ਸਿੰਘ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਰਾਤ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸੀ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਛਾਹ ਛੱਕ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ ਸੀ ਪਰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹਿ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਧਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ (ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਮੇਤ) ਫਲਾਈੰਗ ਮੇਲ ਫੜਨੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵਾਪਸੀ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹੀ ਕਨਫਰਮ ਕਰਾ ਕੇ ਆਏ ਸੀ।

ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ 24 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸੈਕਟਰ 6 ਆਰ. ਕੇ. ਪੁਰਮ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਲਿਆ।

ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 24 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 25 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਲਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਜਿਹੜੀ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬੀਊਰੋ ਅਤੇ ਰਾਅ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਾਸ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ ਪਰ ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਾ ਲਵਾਈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਦੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਕੀਮਾਂ ਹੀ ਸਨ।

ਫਿਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿਗਰ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਸ ਸਵੇਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਜੈ ਨਰਾਇਣ ਨਾਲ ਡੀਊਟੀ ਬਦਲਾ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਆਮ ਹੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਥੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਵੇ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੈ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਇਸ ਡਿਊਟੀ ਬਦਲੀ ਬਾਰੇ ਡਿਊਟੀ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਸੂਚਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀ ਦਰਜ ਕਰ ਲਈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਘੇਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅੰਦਰਲਾ ਘੇਰਾ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਘੇਰਾ

ਬਿਲਕੁੱਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਤੀਸਰੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਨ।

ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਇਕ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਟੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਇਲਟਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਅੰਦਰਲੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚਲੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵੇਰੇ 7.45 ਵਜੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਉਪਰ ਇਕ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਨੌਂ ਵਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਟੀ. ਐਮ. ਸੀ. ਗੇਟ (ਥੋਮਸ ਮਸੀਨ ਮਨ ਗੇਟ) ਰਾਹੀਂ ਲੰਘੇਗੀ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤਰੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇਹ ਮੌਕਾ ਖੁੰਝਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਤੇਈ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਐਕਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੁਖਲਾਈ ਹੋਈ ਪੁਲਿਸ, ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਅਤੇ ਰਾਅ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਹੋਰ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਰਚਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਹੇਠ ਬਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਦੋ ਸਨ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਸਬ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਜਿਹੜਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਘਰੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤਿੰਨ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਪਾਈ ਗਈ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਸ ਉਤੇ ਵੀ ਵੀਲੰਡਰਮ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਅਣ ਮਨੁੱਖੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਫਾਗੜ੍ਹ ਬੱਸ ਐਂਡ ਤੋਂ ਪਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਦਫਾ 302-120 ਬੀ ਲਾਈ ਗਈ। 41 ਸਾਲਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਮਨਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਦੂਸਰਾ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖ ਸੀ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਡਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਡਿਸਪੈਂਜ਼ਲ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 5 ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਦੇ ਫੌਜੀ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਉਪਰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਉਪਰ ਵੀ ਦਫਾ 302-120 ਬੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

3 ਜਨਵਰੀ 1986 ਨੂੰ ਅਡੀਸ਼ਨਲ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਮਿਸਟਰ ਮਹੇਸ਼ ਚੰਦਰਾ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।

ਗਿਆਰਾ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵ 3 ਦਸੰਬਰ 1986 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ

ਫੁਲ ਬੈਂਚ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜੱਜ ਸਨ, ਜਸਟਿਸ ਬੀ. ਐਨ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ, ਜਸਟਿਸ ਰੰਗਾ ਨਾਥ ਅਤੇ ਜਸਟਿਸ ਐਮ. ਕੇ. ਚਾਵਲਾ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਪਰ 46 ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ 3 ਅਗਸਤ 1988 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕੇਸ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਗਿਆ ਇਹ ਜੱਜ ਸਨ, ਜਸਟਿਸ ਜੀ.ਐਲ. ਉਝਾ, ਜਸਟਿਸ ਬੀ.ਸੀ. ਰਾਏ ਅਤੇ ਜਸਟਿਸ ਕੇ. ਰੰਗਾ ਨਾਥ ਜੋਟੀ ਜਦੋਂ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤਾਂ ਅਤੇ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਜੂਨ 1984 ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਮਨਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਜਾਏ ਮੌਤ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਰੋਸ ਹੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਸ ਮੁਜਾਹਰੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਂ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਮੌਕਾ ਮੇਲ ਹੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ ਸੀ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੋ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਮਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁੱਲ ਗਲਤ ਸੀ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਾਲੋਆ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਦੋਂਕਿ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮੁਸਥਫਾਬਾਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਵਾਸੀ। ਪਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਬਾ ਭਰਾ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੁੱਛਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਦੂਸਰਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਇਹ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਿਮਲ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਬੇਟਾ ਇਕੱਠੇ ਹੀ 20 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕਬਾਲੀ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਦੌਰਾਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਪਣੀ ਸਾਲੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਇਕ ਲੜਕਾ ਦੇਖਣ ਵੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਲੜਕੇ (ਮਿਸਟਰ ਐਮ. ਆਰ. ਸਿੰਘ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਵਾਹੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ 21 ਅਕਤੂਬਰ ਸਵੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸੀ। ਜਾਂ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਮਗਰੋਂ

ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਸੁਣੀ ਫਿਰ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਹ ਛੱਕ ਕੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਸ ਲੜਕੇ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਘਰ ਆ ਕੇ ਸਭ ਨੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ। ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਸਭ ਨੇ ਫਲਾਈੰਗ ਮੇਲ ਫੜਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵਾਪਸੀ ਟਿਕਟਾਂ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹੀ ਕਨਫਰਮ ਕਰਾਕੇ ਲਿਆਏ ਸੀ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਹੀ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਾਜਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਅਗਲਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ 15 ਮਿੰਟ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਇਕ ਗਵਾਹ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਦੋਸ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਭਾਵ ਸਵੇਰ ਦੇ 9 ਵੱਜ ਕੇ 20 ਮਿੰਟ 'ਤੇ ਇੰਡੋਤਿਬਤੀਅਨ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੋਲੀਆ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਿਮਲਾ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਰ ਵਿਚਲੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਦਾ ਗਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਬੋਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੇ ਜਨਵਰੀ 1989 ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ (ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ) ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਅਚਾਰੀਆ ਰਜਨੀਸ਼ ਪਹਿਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਾਰਤੀ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਵਿਧਾਨ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੋਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਹਿਮ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਔਫ ਜਸਟਿਸ ਜਨੀਵਾ, ਅਮਨੈਸਟੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਗਿਫੋਰਡ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾ ਲੌਰਡ, ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਆਰ. ਵੈਂਕਟਾਰਮਨ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਮੁਆਫ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਤਰ ਲਿਖੀ ਕਿ—‘ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤਿਆਂ ਬੱਲੇ ਘਾਹ ਨਹੀਂ ਉਗਦਾ ਹੁੰਦਾ।’ (ਅਨੁਵਾਦ) ਅਸਲ—GRASS DOES NOT Grow UNDER THE GALLOWS”

ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇ ਆਮ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਸ਼ਾਮ ਦੇ 4.30 ਵਜੇ ਤੱਕ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਮ ਵਾਂਗ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਏਮਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ 5 ਵਜੇ 35-40 ਗੂੰਡੇ ਕਾਂਗਰਸੀ (ਆਈ) ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਇਸ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

(ਨੋਟ : ਇਹ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਮੈਂਬਰ ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ 35-40 ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੂੰਡੇ ਭੀੜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇ ਆਮ ਦਾ ਅਰੰਭ ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਨੇ ਹੀ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

35-40 ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੂੰਡੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗਰੁੱਪ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਮਰ ਰਹੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਰੋਡ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਜਿਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਹਰੇ ਪੱਗ ਦੀ ਪੱਗੜੀ ਔਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਾਲ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਛਲੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਸਭ ਕੇ ਸਵਾਹ ਹੋ ਗਈ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜ ਹੋਰ ਪੱਗਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਹੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਮੇਨ ਗੇਟ ਦੇ ਬਾਹਰਲਾ ਸੀ।

ਇਥੇ ਤਾਇਨਾਤ ਵੀਹ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਪਾਸੋਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਦਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਬਚਾਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਰ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਧੂ ਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਫੁੱਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੱਗ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਕੂਟਰ, ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਜਾਂ ਕਾਰ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਤੇ ਗਦਾਰ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪਖਤਾ ਦੇ ਬੁਰਕੇ ਵੱਲੋਂ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂ-ਵਾਦ ਦਾ ਅਸਲੀ ਚੇਹਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੇ।

ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪਖਤਾ ਦਾ ਬੁਰਕਾ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਨਤਾ ਇਕ ਨਵੇਂ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੇਵ ਦੱਤ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜਿਉਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪਖਤਾ ਦੀ ਖੋਹ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪਖ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਖੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤੇ'।

ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਸੁਨੀਲ ਪੰਤ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਇਕ ਦਰਦ ਨਾਕ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਇਕ ਹੋਟਲ ਤੇ ਚਾਹ ਜਾਂ ਕੋਫੀ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਣ ਲਈ ਰੋਕਿਆ। ਕੁੱਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪੈਟਰੋਲ ਦਿਓ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਟਰੋਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਜਾਨਣ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦਰਖਤ ਦੇ ਓਹਲੇ ਲੁਕਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਹਾਂ ਇਹ ਇਨਾ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗਾ। ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਾਤਲ ਇਹ ਸਭ ਕਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ ਜਾਂ ਨਫਰਤ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸ ਰਿਹਾ।

ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਦੇ 5 ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 10 ਵਜੇ ਤੱਕ ਦੇ ਸੌ ਫੌਨ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਥਾਈਂ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੱਗ ਨਾ ਬੁਝਾਉਣ ਦਿੱਤੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੇ-ਵਸ ਬੈਠ ਗਏ।

ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ, ਲਾਠੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ, ਭਾਲੇ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੇਲ ਦੇ ਕਨੱਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਅੱਗ-ਜਨੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆਏ ਉਹ ਸਨ, ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਮਾਰਕੀਟ, ਸਾਊਥ ਐਕਸਟੈਨਸ਼ਨ, ਕੋਟਲਾ ਮੁਬਾਰਕ ਅਤੇ ਪਹਾੜ ਗੰਜ, ਲਖਸ਼ਮੀ ਬਾਈ ਨਗਰ ਅਤੇ ਈਸਟ ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਫਿਰ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਤਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ, ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਭ ਥਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਹੀ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਫਿਰ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਿਸਦਾ

ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਜਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਗਲੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇ-ਖੌਫ ਘੁੰਮਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟਕੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਔਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗਿਰੋਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਔਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰੇ, ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ, ਟੈਕਸੀ ਸਟੈਂਡਾਂ ਅਤੇ ਟਰੱਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਔਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਸਾੜ ਕੇ ਔਗੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਸੰਘਣੇ ਵਾਲੇ ਧੂਏਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਰਹੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੰਘਣਾ ਕਾਲਾ ਧੂਆਂ ਅਤੇ ਸੜਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਸ ਦੀ ਗੰਧ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਔਗ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਕਨਾਟ ਪੈਲਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਨਰਾਇਨਾ, ਮੋਤੀ ਨਗਰ ਅਤੇ ਜਨਪੁਰੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਕਰੋਲ ਬਾਗ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਦੀ, ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਦੀ ਅਜ਼ਾਦਪੁਰ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਧੁਰ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹਰ ਟੈਕਸੀ ਅਤੇ ਟਰੱਕ ਖਾਸ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟਰੱਕ, ਜੀਪਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਇਹ ਗੁੰਡੇ ਲਾਠੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਵਾਇਤੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਪੈਟਰੋਲ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਸਫੈਦ ਪਾਊਡਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਆਪ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦਾ ਬੈਂਡਰ ਬੰਦ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਅਮੀਰ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ-ਵਸੰਤ ਵਿਹਾਰ, ਮਹਾਂ ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਅਤੇ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਆਦਿ।

ਵਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਕਲੋਨੀ ਦਾ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆ ਕੇ ਏਥੇ ਵਸਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉਜੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸ ਕਾਲੋਨੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹਰੀਕਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਫਰਨੀਚਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਸੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਪੱਖੇ ਵੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਪਿਘਲ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰੀਕਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਵ ਜਿਸ ਵੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਭ ਦਾ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਏਥੇ ਔਗ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਫਰਕ ਦੀ

ਮਿਸਾਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹਾਂਗਾ 'ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਔਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਔਗ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਲਾਈ ਸੀ ਪਰ ਔਗ ਤਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ 50 ਦੁਕਾਨਾਂ ਵੀ ਸਾੜ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਔਗ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਦਰਤ ਬੜੀ ਬੇਅੰਤ ਹੈ।

ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਸਤਾਈ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਨਟਰੋਲ ਰੂਮਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਅਖੀਰ ਕੰਨਟਰੋਲ ਰੂਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਫੋਨ ਨੂੰ ਐਫ. ਐਮ. ਰੇਡੀਓ ਦੀ ਫਰੀਕੁਇੰਸੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਟੇਪ ਵਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ 70% ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਜਾਟ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ 1000 ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਕੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਸਕਦੇ, ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਗਰਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬੇਫਿਕਰੀ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ 30,000 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਭੁੱਖੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਵਾਂਗ ਲਿਆ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਭਜਨ ਲਾਲ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਸੀਮਾ ਦੇ ਵਿਵਾਦ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਗਵਾਨ ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕ ਹਾਲੀ ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਪਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ 6 ਵਜੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਨ ਰੋਡ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਗ ਪਏ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਜਾਗ ਪਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਇੱਟਾਂ-ਰੋੜੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁੰਡਿਆਂ-ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਉਹ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਵੁਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ 6 ਸਾਲ ਦਾ ਪੋਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਟਾਂ-ਰੋੜੇ ਫੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਉਹ ਉਂਨੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇੱਟਾਂ-ਰੋੜੇ ਮਾਰ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਡੀ. ਟੀ. ਏ. ਦੀ ਬਣ

ਰਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਗਏ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਧੋਬੀਆਂ ਅਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋਏ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਕ ਔਰਤ ਨੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਉਹੀ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ।

ਦਮੇ ਦੀ ਮਰੀਜ਼ ਇਕ 70 ਸਾਲਾ ਔਰਤ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਮੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਆਂ ਨਾਲ ਦੋੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦੇ ਟੀ. ਵੀ. ਅਤੇ ਟੇਬਲ ਫੈਨ ਦੇ ਮਗਰ ਲੁਕ ਗਈ ਸੀ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦਮੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਈ, ਉਸ ਵਕਤ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕੁਝ ਜੋੜੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਟਰੰਕ ਸੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਪਿੱਟਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1947 ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਪੰਜ ਜੀਅ ਗੁਆ ਲਏ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਉਜਾੜੇ ਵੇਖਣੇ ਪੈਣਗੇ?

ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਉਤਮ ਨਗਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਵੱਲੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਰਬੜ ਦਾ ਟਾਇਰ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ, ਰਬੜ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਸਾਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਪਿਘਲੀ ਹੋਈ ਸੜਦੀ ਰਬੜ ਸਰੀਰ ਦੇ ਜਿਸ ਵੀ ਅੰਗ ਉੱਤੇ ਡਿਗਦੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਭਰਾ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਏਸੇ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਉਹ ਪੂਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਟੁੱਟੇ-ਭੱਜੇ ਫਰਨੀਚਰ, ਔਧ ਸੜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ-ਖਿੜਕੀਆਂ, ਟੁੱਟੇ-ਭੱਜੇ ਮੰਜਿਆਂ ਅਤੇ ਔਧ ਸੜੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਆਇਆ, ਉਹ ਦੌੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਈ ਅਤੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇਕ ਚਾਦਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਲੈ ਆਈ, ਉਹ ਉਚੀ ਦੇਣੀ ਬੋਲੀ “ਇਥੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ” ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੀ ਇਹ ਔਰਤ ਛਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੜੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਪੋਟਲੀ ਫੜੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਾਲੀ ਠੰਡੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਕੰਬਦੀ ਆਵਾਜ਼

ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਚੱਲ ਹਰਨਾਮ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਡਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਰੀ ਨਗਰ ਡੀਪੂ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰਾਂ-ਕੰਡਕਟਰਾਂ ਨੇ ਵੀ “ਜੀ ਬਲਾਕ” ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਬੱਸਾਂ ਸਾੜਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ, ਟਰੱਕ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਫ਼ਤਹਿ ਨਗਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਦਾ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਚੌਕਸੀ ਦੀ ਫੇਰੀ 'ਤੇ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਚੌਕਸੀ ਰੱਖਣੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇਕ ਟੁੱਕੜੀ ਭੇਜ ਕੇ ਇਕ 75 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਪਾਸ ਲਾਇਸੈਂਸੀ ਰਿਵਾਲਵਰ ਵੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਇਕ ਰਿਟਾਇਰ ਫੌਜੀ ਵੀ ਸੀ। ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਧੂਹ ਕੇ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਚੀਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਦਾੜ੍ਹੀ-ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ। ਉਹ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉੱਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ 307 ਆਈ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੀ ਧਾਰਾ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ 12 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਰਿਹਾਅ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ (ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਚਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ) ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਲਾਕ ਨੰ. 32 ਤਿਰਲੋਕ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ 180 ਘਰ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰ ਸੜਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਉਹ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਤਿਰਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਡਾਗਰਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੇ। (ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ 300 ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਉਥੇ ਪਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਰੁਮਾਲੇ ਸਾੜੇ ਸਨ) ਤਿਰਲੋਕ ਪੁਰੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਤੇ

ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਕੱਠਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਅਨਰਥ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਥੀਵੀਲਰ ਡਰਾਈਵਰ ਸਨ, ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਉਣ ਦਿਓ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਿਖਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ 10 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਮੁੜ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ 500 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਆਇਆ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਭੱਜਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਨਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਜਾਂ ਲੁੱਟੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇਕ ਗਸ਼ਤੀ ਟੁਕੜੀ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਲਾਠੀਆਂ, ਸੂਏ, ਛੁਰੇ, ਪੈਟਰੋਲ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਦਾ ਔਂਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪਾਊਡਰ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਤੂਫਾਨ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟ ਪਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਸਕੀਮ ਨਾਲ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਧੂਹ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ, ਕੁੱਟਦੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜਿਊਂਦੇ ਜਾਂ ਸਹਿਕਦੇ ਨੂੰ ਔਂਗ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਔਂਗ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ।

ਟਾਕਰੀ ਬਾਈ (ਪਾਠਕ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਹਾਂ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਅਲਵਰ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਵਸੇ ਸਨ) ਨੇ ਰੁਦਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ 25 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਸੱਤ ਦੇ ਸੱਤ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਗਏ। ਰਮੇਸ਼ੇ (ਸੂਰ ਦੇ ਮੀਟ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਕਸਾਈ) ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜੀਭ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ (ਪਤੀ) ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ, ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਜਲਦੀ ਤੀਲੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਏ ਖੋਬ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਡੋਲੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ।

ਓਮੀ ਬਾਈ ਨੇ ਕਾਫੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਜਾਓ, ਰਜਾਈਆਂ, ਰਜਾਈਆਂ ਦੇ ਛਾੜ, ਟੀ. ਵੀ. ਜੇ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਲੈ ਜਾਓ ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ (ਪਤੀ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਓ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਹਿਮ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਔਂਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ, ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਔਂਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਹੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕੋਸ਼ ਕਰਨਾ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੇਵਾਂ ਕਰਵਾ ਲਈਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪੱਗ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਯਕੀਨੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਇਹ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਪੱਗੜੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪੱਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਕਾਤਲ ਹਿੰਦੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਹੁੰਦੇ-ਹੁੰਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਖੂਨ, ਸੜੇ ਹੋਏ ਕੋਸ਼ਾਂ, ਪੱਗਾਂ ਅਤੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖਾਮੋਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਸ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਦਰਿਦਰੀ ਦੀ ਐਸੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਗਜ਼ ਦੇ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ 180 ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ 275 ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ 500 ਲਾਸ਼ਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟੇ-ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਣ। ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਘਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਜੀਅ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਬਲਾਕ 32 ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਿਰਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਬੱਚੀਆਂ-ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਹਿਸ਼ੀ ਦਰਿੰਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਅਤੇ ਗੰਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਕੀਰਨੇ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਨਕਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨੇਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ ਲਏ ਸੀ। ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਕਦੀ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨੇਫਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਅਲਫ਼ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਨੰਗੇ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪੇ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਥੱਪੜ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਕਿਵੇਂ ਮਨਾਓਗੇ? ਹਰ ਸ਼ੱਕੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗੇ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਹਿਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਦੋਂ ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਸੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉਪਰ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਮਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰੂਪ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਚੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਢਕ ਦਿੱਤੇ, ਲੀੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਨਾਉਟੀ ਨਿਆਣੇ

ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੱਗਣ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਣ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਐਸੇ ਵੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਤਿਲਕ ਨਗਰ, ਫਤਹਿ ਨਗਰ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਭੋਗਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ-ਪੱਥਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਲ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜਿੱਥੇ ਬਚਾਅ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਕਾਤਲ ਮੁੜ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਠ ਗੋਲੀਆਂ ਹੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਪਾਸ ਅੱਠ ਹੀ ਗੋਲੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਅਤੇ ਮੁਹਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਲੋਨੀ ਹੇਮਕੁੰਡ ਦੀ ਇਕ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਵਸਨੀਕ ਕਿਰਨ ਵਾਸੂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੇਅਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਮੰਗ ਕਰੇ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਅਰ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਚਾਰ ਹਮਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਸਾਥੀ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਲਈ 18 ਘੰਟੇ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ।

ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਇਕ ਫੈਕਟਰੀ ਮਾਲਕ ਰੌਣਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੇਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੰਸਟ੍ਰਕਸ਼ਨ ਕੰਪਨੀ ਸਕਿਪਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ (ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾ ਕੇ ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ ਸੀ) ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਭੱਜ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੈਂਪਾ ਕੋਲਾ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੇਅਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਵ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਪੱਗ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਗੁੱਜਰਾਂ, ਦੋਧੀਆਂ, ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਜਾਟਾਂ, ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਹਿਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 1975-77 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੇਲੇ ਉਸਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਘੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ (ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ) ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬੜੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਵਤੀਰਾ ਸੀ, ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ “ਨੇਕ ਕੰਮ” ਦਾ ਖੁਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਿਰਲੋਕ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ 30 ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਨਿਗਾਰਾਂ ਰਾਹੁਲ ਬੇਦੀ ਅਤੇ ਜੋਸਫ ਮਾਲਿਆਕਾਨ ਨੇ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਿਖਲ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਐਚ. ਸੀ. ਯਾਦਵ ਨੂੰ 12 ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੰਡਨ ਦੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਖੀ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੈਸ ਨਾਮਾ ਨਿਗਾਰਾਂ ਨੇ ਤਿਰਲੋਕ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ 350 ਲਾਸ਼ਾਂ ਗਿਣ ਲਈਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਟੰਡਨ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਹਿੱਸਾ ਵਿੱਚ 20 ਕੁ ਬੰਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪੀ. ਜੀ. ਗਵਈ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਝੂਠਾ ਅਤੇ ਗੁੰਮਰਾਹਕੁੰਨ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਹਾਲਤ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਹਨ।” ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ, ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤੇਲ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡਾਂ 'ਤੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਕ-ਇਕ ਲੀਟਰ ਤੇਲ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਖੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹਾਂ ਨੂੰ ਢੋਣ ਲਈ ਟਰੱਕਾਂ, ਜੀਪਾਂ, ਟੈਂਪੂਆਂ, ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਲਾਠੀਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਾੜਨ ਲਈ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡਰੱਮਾਂ, ਪੈਟਰੋਲ ਦੇ ਕਨਸਰਤਾਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਿੱਟੇ ਪਾਊਡਰ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਪਰਲੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਸੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਝੁੱਗੀ-ਝੌਂਪੜੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਡਰਾ-ਧਮਕਾ ਕੇ ਤੇਲ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਕਾਤਲ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘਦੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਬਰੀ ਤੇਲ ਲਿਆ ਸੀ।

ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ। 400-500 ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਲਵਲ ਵਾਲੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਢੋਇਆ ਗਿਆ। ਕੁੱਤਬ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 9.48 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 10.45 ਤੱਕ ਹਥਿਆਰ, ਲਾਠੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਸੋਡਾ ਵਾਟਰ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡਰੱਮ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ, ਇਸ ਵਿਚਲੇ 700 ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈ ਸੀ। ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਏ. ਸੀ. ਪੀ. ਨੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਡਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਟੀਏ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (ਤੁਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਐਚ ਬਲਾਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ) ਮਲਹੋਤਰਾ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਜੀਪ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੈਗਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਟੇਨਗੀਨ ਅਤੇ ਰਿਵਾਲਵਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲਈ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਦੇਣ।

ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਪਸੀ ਦੌੜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਹ ਦੌੜ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਦੌੜ ਸੀ ਦੇਖੀਏ ਕੌਣ ਵੱਧ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਹੜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਰਦਈ ਅਤੇ ਕਰੂਰ ਹੈ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਭੱਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕੀਤਾ, ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਦੋਂ 3-4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਲੁੱਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਬਚੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਵਾਲਵਰ ਦੀ ਨੌਕ 'ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸ਼ੈਵ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੇਸ ਮੁੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।

ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੋਸ਼ੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਅਤੇ ਮੈਟਰੋ ਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲਰ ਕਾਤਲਾਂ, ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਆਜ਼ਾਦਪੁਰ ਵਿੱਚ ਮਾਕਨ ਲਾਲ ਨੇ ਹਰ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਇਕ ਬੋਤਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਨੰਦ ਪਰਬਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਬਾਰਿਵਾ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ ਅਤੇ ਮੰਗਤ ਰਾਮ ਸਿੰਗਹਨਲ ਸਾਰੇ ਹੀ ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ

ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਕਦਮ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸੁਖਨ ਲਾਲ ਸੂਦ ਨੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਰ. ਕੇ. ਪੁਰਮ ਦੇ ਸੈਕਟਰ 4-5 ਵਿੱਚ ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਟੋਗਸ ਨੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ। ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। (ਨੋਟ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਹੜੀ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਸੀ ਅਤੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਵਰਟੀ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗੇ ਹੋ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੁੱਟੇ ਹੋਏ ਮਾਲ ਨਾਲ ਲੁਟੇਰੇ ਵੀ ਫੜ ਲਏ, ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਰੈਂਡਕਾਸਟਿੰਗ ਦਾ ਸਟੇਟ ਮਨਿਸਟਰ ਬਣਿਆ ਸੀ, (ਨੋਟ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਿਸਟਰੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ-ਲੇਖਕ) ਉਸ ਨੇ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਧਰ ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਮਾਇਤੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਥਾਣੇ ਅੱਗੇ ਮੁਜਾਹਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਇਹ ਲੋਕ ਮੁਜਰਮ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਸੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਅਤੇ ਬੜੀ ਸੋਧੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਪੱਗਾਂ ਅਤੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਡਰੇ ਅਤੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਿਊਂਦੇ ਜਾਂ ਸਹਿਕਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਭਰੇ ਅਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਿੰਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਤਰੀਕਾ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਵਲ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਹਿਲਜੁਲ ਕਿਸੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਲੀਡਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਅ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਉਪਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੋਰ ਵੀ ਡਰਾਉਣੀ ਅਤੇ ਦਿਲਕੰਬਾਊ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਪਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਵਰਤ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੋ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਪੀ. ਜੀ. ਗਵਈ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੰਡਨ ਅਤੇ ਯੂਨੀਅਨ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਚਲਾ ਜਾ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਦੇਰੀ ਨਾ ਕਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾ, ਹਾਲੀ ਵੀ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਤੇਰੇ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬੇਵਸੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਫੋਨ ਕਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪੱਤਰਕਾਰ ਮਿੱਤਰ ਰਮੇਸ਼ ਥਾਪਰ ਨੇ ਇਕ ਅੰਬੈਸੀ ਦੀ ਕਾਰ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੀਡਨ ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜਿਆ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਬਚਾਅ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਨਾਹਗੀਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਿਹਾਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਦੂਜਾ ਸੂਬਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਬੁਕਾਰੋ, ਪਟਨਾ, ਧਨਵਾਦ, ਰਾਂਚੀ, ਜਮਸ਼ੇਦਪੁਰ, ਭੋਗਲਪੁਰ, ਬ੍ਰਹਮਗੀਤਾਲੀਆ ਅਤੇ ਦਾਲਤੋ ਗੰਜ ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਸੌ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ। ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਫ਼ਰਕ ਸੀ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀ 'ਸੇਵਾ' ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੇਵਾ ਦਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖਾਉਣ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਦੀ, ਸਗੋਂ ਆਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਤਾਂ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਹੈ।

ਦੋ ਹੋਰ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਪਾਲ ਅਤੇ ਢਾਟੀਆ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਥਾਂ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੂਬਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਕਾਨਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਦੇ 50% ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ ਅਤੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਵੱਲੋਂ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੀ ਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਖੇ ਫੌਜ ਦੇ ਵਰਦੀ ਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੜੀ

ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਉਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਿਲੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਮੈਡਲ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ।

ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ. ਵੀ. ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ 24 ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਗਲਤ ਦੱਸਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਵੀ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਾਂ! ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਝੂਠੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਝੁਲਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਪਛਾਣ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਮਾਨ ਢੇਣ ਵਾਲੇ ਠੇਲਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਜਦੋਂ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ-ਹੋ ਕੇ ਛੁਗਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਇਸ ਕੱਚੇਮਾਸ ਦੇ ਬੰਡਲ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ।

ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਆਈ ਪਿੰਕ ਸਿਟੀ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚੋਂ 10 ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੇਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਜਵਾਸਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ 11 ਲਾਸ਼ਾਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਬੰਬੇ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਡੀਲੈਕਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਹਲਟ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਯਾਤਰੀ ਅਮਿਤ ਭੱਟਾਚਾਰਜੀ ਨੇ ਜੋ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 2 ਸਿੱਖ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਤਾਜ਼ੀ-ਤਾਜ਼ੀ ਸ਼ੇਵ ਕੀਤੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਤੇ ਲੂਣ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਪਰੇ ਇਕ ਔਰਤ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਉਪਰ ਲੇਟ ਗਈ ਅਤੇ ਤਰਲੇ ਕਰਨ ਲੱਗੀ, ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ। ਦਰਿੰਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੋਰਿਨਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਰਾਏਪੁਰ ਤੋਂ ਆਈ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ 12 ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸੀ।

ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਿੰਦੂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਵੀ ਉਹ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਕੇਸ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਨ ਦੇਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਸਫ਼ਾਇਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮਿਦਨਾਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕਾਈ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ 'ਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰਪੁਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਕੁਛ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਜੋ ਕਤਲੇਆਮ ਇੱਥੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਟੇਟ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਉਂ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲੇ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ. ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਜੋਤੀ ਬਾਸੂ ਇਕ ਟ੍ਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ. ਨਾਲ ਹੀ ਈਸਟਰਨ ਫਰੰਟੀਅਰ ਰਾਈਫਲ ਅਤੇ ਫੌਜ ਵੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੰਗਈਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਵੱਲੋਂ ਫੈਲਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਿੰਸਾ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਟੀ. ਐਨ. ਰਾਮਾ ਰਾਓ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੁਲਿਸ ਇਕਦਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਆ ਗਈ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਦੁੱਧ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗਲ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੀਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੀ ਵੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਦੱਸੀ। ਚੌਥੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ

ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘਾਟ ਸਾੜੇ ਸੀ।

ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ, ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮਗਰੋਂ ਰੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਗਲ ਭੀੜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਬੁਲਾਉਣ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ 3 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਂਜ 'ਤੇ ਰੈਡਿਓ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਫੌਜ ਬੁਲਾਉਣ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੰਗਈਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕਰਦੀਆਂ ਧਾੜਾ ਬਾਰੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਦੇ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਨੇ ਵੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਫੌਜ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੇ ਫੌਜ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੱਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਾਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸਿਰਫ ਫਲੈਗ ਮਾਰਚਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘਾਟ ਉੱਜੜ ਗਏ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਬੱਚੇ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ। ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕੋ ਹੀ ਘਰ ਦੀਆਂ 21 ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ “ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀ” ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਤਰਕਾਰ ਐਚ.ਐਸ. ਬਾਵਾ ਨੇ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 2009 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਆਮ ਦੀ 25ਵੀਂ ਬਰਸੀ 'ਤੇ “ਲੰਘ ਗਏ 25 ਵਰ੍ਹੇ, ਹੰਝੂ ਮੁੱਕੇ ਨਹੀਂ ਇਨਸਾਫ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ।” ਦੇ ਸਿਰ ਲੇਖ ਹੇਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ (ਅਜੀਤ ਵਿੱਚੋਂ ਧਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦਿੱਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੌੜਦੀ ਏ, ਦਿਨ ਰਾਤ, ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ। ਜਿਵੇਂ 25 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੌੜਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤੇਜ਼। 25 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਜੋ ਕਹਿਰ ਵਰਤਿਆ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਰ ਗਿਆ, ਕਾਲਾ ਸਿਆਹ ਕਾਲਾ। 25 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਚ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚਿੱਤਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ ਕੌਮ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ 25ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇ ਗੰਢ ਮਨਾਉਣ ਜਾ ਰਹੀ ਏ। ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ 25ਵੀਂ ਬਰਸੀ ਮਨਾਈ ਜਾਏਗੀ। 25 ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਗਏ ਨੇ 25 ਵਰਿਆਂ ਬਾਦ ਵੀ ਹੰਝੂ ਅਜੇ ਨਾ, ਮੁੱਕੇ ਨੇ ਤੇ ਨਾ ਮੁੱਕੇ ਨੇ 25 ਵਰਿਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰੀਆਂ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਨੇ, ਹੜਤਾਲਾਂ ਨੇ, ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਨੇ ਰੋਸ ਮਾਰਚ ਨੇ, ਇਨਸਾਫ ਲੈਣ ਦੀ ਠੰਡੀ ਪੈਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿੰਦ ਏ। ਇਨਸਾਫ ਲੈਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੈ, ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਇਨਸਾਫ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਇਨਸਾਫ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮਾੜੇ ਨੇ, ਮਜ਼ਬੂਰ ਨੇ, ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਤੇ ਇਲਸਾਫ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤਕੜੇ ਨੇ ਸਮਰੱਥ ਨੇ, ਤਾਕਤਵਰ

ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਭਲਾ ਇਨਸਾਫ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋ ਨਾ ਜਾਂਦਾ।

‘ਅਜੀਤ’ ਦੀ ਟੀਮ ਦਿੱਲੀ ‘ਚ ਹੈ। ਉਸ ਦਿੱਲੀ ‘ਚ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਵਾਹ ਬਣੀ ਤਿਨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਅਤੇ ਸਾੜ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ। ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ‘ਚ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ 25 ਸਾਲ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਖਿਆਲ ਇਹ ਆਇਆ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜੀ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ‘ਚ ਪਹਿਚਾਣੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਨੇ, ਬੜੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ, ਇੰਨੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਕਿ 25 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹੰਝੂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਵਹਿ ਤੁਰਨ ਪਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਮਹਾਂ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨਹੀਂ ਮਹਾਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜਦ 21 ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਆਲਮ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੀ ਮਾਹੌਲ ਹੋਵੇਗਾ?

ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਜਿਹੜੇ 21 ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਗਵਾ ਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਆਪ, ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ, ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ, ਇਕ ਜਵਾਈ, ਚਾਰ ਪੋਤੇ, ਪੰਜ ਭਤੀਜੇ, ਇਕ ਭਾਣਜਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਕੋ ਦਿਨ ਇਕ ਘਰ 21 ਬੰਦੇ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਇਕੋ ਦਿਨ ਇਕ ਘਰ ‘ਚ 21 ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 21 ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਹ ਸਜ ਵਿਆਹੀ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ 14 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ‘ਚ ਗੰਗਾ ਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ 16 ਐਫ. ਐਫ. ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਝਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੇ 25 ਬੀਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ 1981 ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ 1984 ਦੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜ ਦੇਣ ਲਈ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ। ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 1500 ਗਜ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਲਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੱਖੀ ਰਾਮ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਟਿਊਬੈਲ ‘ਤੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ।

“ਅਜੀਤ” ਦੀ ਟੀਮ ਸ਼ਾਹਪੁਰਾ, ਤਿਲਕ ਬਿਹਾਰ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਮੈਂਬਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਸਨ ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਨਗਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਤੋਂ ਬਦਮਿਸਮਤੀ ਤੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1984 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਹੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੱਗਰਪੁਰ ਵੈਸਟ ਵਿੱਚ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਛੇ ਘਰ ਪਾ ਲਏ। ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਮੱਝਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਵੇਚ ਕੇ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਘਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਖਰਾਦਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਅਤੇ ਲੁੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਘਰਾਂ ਤਾਂਈਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਹੁਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਘਰਾਂ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸੁਖੀ-ਸਾਂਦੀ ਘਰ ਪੁੱਜ ਗਏ ਪਰ ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ।

ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਅਤੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਜੀਅ ਮਾਰ-ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਮੈਂਬਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਪਤੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜੇਠ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਦਿਓਰ ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਿਓਰ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਾਲੀ ਜੀਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਪੰਜ ਪੋਤਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਔਖੀ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਹਿ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਤਹਿਤ ਵਾਪਰੇ ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਜੇਠ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਬੀਬੀ ਸੱਤਿਆ ਕੌਰ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਦਰਦ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। 21 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨੜ, ਸਾਢੇ ਛੇ ਫੁੱਟ ਕੱਦ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ 14 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤਾਂ ਐਲਬਮ ਵੀ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਐਲਬਮ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀਂ ਬੈਠੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕੁੱਝ ਹੀ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਇਕੱਠਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਂਈਆਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਵਾਰਨੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਬੇਟਾ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਵੱਡੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਅੱਕਥ ਕੱਥਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਿਓਰਾਂ ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਕਰਮਵਾਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ, ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾ ਕੌਰ ਵੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਜੋਗੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਲਾਂਭੇ ਕੀਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੱਚ ਗਏ।

ਉਸ ਦਾ ਨਣਦੋਈਆ ਭਾਵ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ

ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਨੂੰਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਵੀ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਗਲਵਾਰ ਆਇਆ ਸੀ ਬੁੱਧਵਾਰ ਇੰਦਰਾ ਮਰੀ ਐ ਅਤੇ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨੂਨੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾਏ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ। ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਦਰਗਾ ਪਾਰਕ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਆਪ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੱਚ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪੋਤਰਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਧੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਤ੍ਰਸਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਨਨਾਣ ਦੁਰਗਾ ਪਾਰਕ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਵੜੀ ਰੋਡ ਤੇ ਸੀਮਿਟ ਦਾ ਗੋਦਾਮ ਸੀ। ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਹੋਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਅਤੇ ਪੋਤਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਭਾਣਜਾ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਬਿੱਟੂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਹਿਸ਼ੀ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਭੈਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਗਈ।

ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੱਖੀ ਰਾਮ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਟਿਊਬਵੈਲ 'ਤੇ ਉਕੱਤ ਵਿੱਚੋਂ 11 ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੂਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਦ 4 ਵਜੇ ਉਕੱਤ 11 ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸਣੇ ਸਾਰੀ ਚਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਕੁਹਣੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪ ਵੇਖੇ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਉੱਕੜੇ ਆਕੜੇ ਹੋਏ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਦਰਦਨਾਕ ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਤਬਾਹੀ ਕਿੰਨੀ ਹੋਈ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਕੱਲੀ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੀ 25000 (ਪੱਚੀ ਹਜ਼ਾਰ) ਲੋਕ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਜੜ ਗਏ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਸ਼ਰਮ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਜਦੋਂ ਯੂਨੀਅਨ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਐਮ. ਐਮ. ਕੇ ਵਲੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪੀ. ਜੇ. ਗਵਈ ਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਫੌਜ ਸਭ ਕਾਸੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਪਰ ਉਂਜ਼ੇ ਪੁੱਜੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਸੀਲਿਆਂ

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਰਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ, ਕੱਪੜੇ, ਰਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਫੌਜ ਨੇ ਬਚਾ ਲਏ ਸੀ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪੈਕਾਨਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸੀਵਰਜ ਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂ ਖਾਸ ਕਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਵਲੋਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਰੈਡਕਾਸਟਿੰਗ ਮਨਿਸਟਰ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇਕ ਰਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਬਲ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੰਬਲ ਲੈਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਕਾਤਲ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ। ਜਨਕਪੁਰੀ ਦੇ ਰਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਵੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ “ਮਾਫ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ” Sorry No Congress (1) Politician Allowed “ਇਕ ਹੋਰ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਵਾਰਾ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ” “No Stray Dogs Allowed,”

ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੁਖਿਆਰੇ ਕੁੱਝ ਸੰਭਲ ਸਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਦ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਉੱਜੜੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਖੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦੁੱਖਦਾਈ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੁਣ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਕੀ ਖਾਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜਿਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਵੱਧ ਫਿਕਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਵਸਾਈਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 1975-77 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੇਲੇ ਵਸਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਹੀ ਪੱਕੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ 250 ਰੁਪਏ ਦੇ ਜਾਤੀ ਮੱਚਲ ਕੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ 1809 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੜਬੜ ਕਰਨ, ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਨ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਦੰਗੇ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ

ਨਹੀਂ ਸੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂਕਿ ਆਰ. ਕੇ ਅਹੂਜਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ 2733 ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ (ਅਸਲ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੰਜਨੀਰਿੰਗ ਇੰਡਸਟਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਉਪਰਲੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੌਜ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਇਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਤਮ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਖ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ, ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕੀ। ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਅਪਮਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਛਨਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਦੌਰ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੁੱਢ ਬੱਝ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਦੌਰ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੌਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤਾਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਮਰਦ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੱਠ ਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਪੱਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪੈਂਤੜੇਬਾਜ਼ੀ ਨੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਦਲੀ ਸਿਆਸਤ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਚੁਰਸਤੇ 'ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

(ਨੋਟ : ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ-ਲੇਖਕ)

ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨਾਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਹੜਾ ਨਿਰਪੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ :

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ :- ਬੁੱਧਵਾਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੀ ਯੂਨੀਅਨ ਟੈਰੀਟਰੀ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਾ 144 ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦਿੱਲੀ ਆਰਮ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਛੇ ਪੁਲਿਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੋਵੀ ਘੰਟੇ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਨੋਟੀਫੀਕੇਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਅਗਲੇ ਹੁਕਮਾਂ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਰਹਿਣਗੇ।

- ਸਟਾਫ਼ ਰਿਪੋਰਟਰ, ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ

ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ: ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਗਈ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਨੰਬਰ 100 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ, ਫੋਰਸ ਹੈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

- ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ (ਨਵੰਬਰ 2, 1984)

ਨਵੰਬਰ 1, 1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ :- ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਬੁਧਵਾਰ ਦੇਰ ਰਾਤ ਗਈ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰਥਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ. ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਸਕੱਤਰੇਤ ਅਤੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਏਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ।

- ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ (ਨਵੰਬਰ-1-1984)

ਸੱਚਾਈ :- ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁੱਧਵਾਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਰਧ ਸੈਨਿਕ ਦਲਾਂ (ਸੈਂਟਰਲ ਰਿਜ਼ਰਵ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਬਾਰਡਰ ਸਕਿਓਰਟੀ ਫੋਰਸ) ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਐਫ. ਅਤੇ ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ. ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੋਰਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਜਵਾਨ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਹਰ ਦਸ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ. ਅਤੇ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਐਫ. ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ੋਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਮੂਦੀਨ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ ਇੰਡੀਆ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ (ਨਵੰਬਰ 2, 1984)

ਵੀਰਵਾਰ 1-ਨਵੰਬਰ-1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਿਸਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੀਰਵਾਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਕਰਕੇ ਜਾਤੀ ਦੰਗੇ ਭੜਕ ਪਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 60 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ 1000 ਲੋਕ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼, ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ (ਨਵੰਬਰ-2-1984)

ਸੱਚਾਈ : ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਸਵਰਨ ਨੇ ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੱਦੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ 24 ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਫਿਊ ਲਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਸੱਦ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਫੌਜ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬਹੁਤ ਹੋਣੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਫੌਜ ਅਤੇ ਨੀਮ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਹੀ ਬੁਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

ਦੇਵ ਸਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ (ਨਵੰਬਰ 4, 1984)

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਮਿਸਟਰ ਪੀ. ਪੀ. ਸ਼ਿਰੀਵਾਸਤਵ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਿੱਲੀ ਮਿਊਨਿਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੇ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਬਿਲਕੁੱਲ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਅਤੇ ਪੀਣ ਯੋਗ ਹੈ।

(ਪੀ.ਟੀ.ਆਈ, ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ (ਨਵੰਬਰ-2-1984)

ਸਚਾਈ : ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰਾਂ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀਣ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ, ਨਵੰਬਰ 3, 1984

ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨਵੰਬਰ -2-1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ :- ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿਸਟਰ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੰਡਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਜ਼ਾਤੀ ਦੰਗਿਆ ਵਿੱਚ 15 ਜਾਂ 20 ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿ. ਮਵਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਹਨ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ (ਨਵੰਬਰ-2-1984)

ਸੱਚਾਈ :- ਗੱਲ ਕਤਲ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ।

ਕਈਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦੇ ਸਭ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ 500 ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ 200 ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਤੀਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ 350 ਲਾਸ਼ਾਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਇਕ ਗਲ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸੀ।

ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਆਮ ਦੇਖੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕਦੇ, ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਵੰਬਰ 3, 1984

ਸੱਚਾਈ :- ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਆ ਕੇ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਕਮਲ ਨਾਥ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਲੀਡਰ ਰਕਾਬਗੰਜ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਕਰਫਿਊ ਨਹੀਂ ਵੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਫ਼ਸਰੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਅਫ਼ਸਰੀ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤਾਂ ਵਾਇਰਲੈਸ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਵਾਇਰਲੈਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਭੇਦ ਇਕ ਉਚ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨਵੰਬਰ 3, 1984

ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਨਵੰਬਰ 3, 1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ :- ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਫਿਊ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ 8 ਵਜੇ ਤੱਕ ਢਿੱਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਨਵੰਬਰ 4, 1984)

ਸੱਚਾਈ :- ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦਾ ਰਿਪੋਰਟ ਜਦੋਂ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਮੇਨ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਪਾਥ ਉੱਤੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਇਕ ਸਿੱਖਕ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੜ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਚੈਕ ਪੋਸਟ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਦਿੱਲੀ ਆਰਮ ਫੋਰਸ ਦੀ ਚੈਕ ਪੋਸਟ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ-ਆਉਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦਾ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਭੋਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਿਆ ਉਥੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਜਾਂ ਲੁੱਟਮਾਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੁਝ ਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇਕ ਮੋਟਰ ਪਾਰਟਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਭੋਗਲ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੁਟੇਰੇ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲ ਇੱਥੇ ਆਏ, ਉਹ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਵੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲੂਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ।

ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦੇ ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟਰ ਵੱਲੋਂ (ਨਵੰਬਰ 4, 1984)

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ 3000 ਫੌਜ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਗੱਡੀਆਂ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਤੀ ਦੰਗਿਆਂ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੀ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ ਸੀਮਾ ਮੁਸਤਫਾ (ਨਵੰਬਰ 4, 1984)

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੀ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਟਾਈਮਜ਼ ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟਰ (ਨਵੰਬਰ 4, 1984)

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਸ. ਸੀ. ਟੰਡਨ ਨੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੀ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਟਾਈਮਜ਼ ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟਰ ਵੱਲੋਂ (ਨਵੰਬਰ 4, 1984)

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਸ. ਸੀ. ਟੈਡਨ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਕੱਲ੍ਹ ਤੱਕ ਹੋਈਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕਰੇਗਾ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਹਨ ਜਾਂ ਗਲਤ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇਕੋ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟ) ਨਵੰਬਰ 4, 1984

ਐਤਵਾਰ 4 ਨਵੰਬਰ 1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਕਰਕੇ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਯੂਨੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਗਵਈ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮਿ. ਵਲੀ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗਵਈ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਪੀ. ਟੀ. ਆਈ. ਦੀ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਟਾਈਮਜ਼ (ਨਵੰਬਰ 5, 1984)

ਸੋਮਵਾਰ ਨਵੰਬਰ 5, 1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿਸਟਰ ਐਮ. ਐਮ. ਕੇ. ਵਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਖਤ ਰੁਖ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ।

ਮਿ. ਵਲੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1.809 ਲੋਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸਾੜ-ਭੂਕ, ਦੰਗੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ 'ਤੇ ਮਨਾਹੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਹਨ।

ਦੀ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਟਾਈਮਜ਼ (ਨਵੰਬਰ, 5 1984)

ਮਿਸਟਰ ਵਲੀ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੱਗਭੱਗ 20000 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਖੋਹਲੇ ਗਏ ਪੰਜ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਪਕਾਈ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਲੋੜਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਦੀ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਟਾਈਮਜ਼ (ਨਵੰਬਰ 5 1984)

ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕੀ ਪਕਾਈ ਰੋਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਲ ਅਤੇ ਗਦੇ ਵੀ ਵੰਡੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਸਕਣ। ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈਆਂ ਵੀ ਮੁਫਤ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟ) ਨਵੰਬਰ 5, 1984

ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ : ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ) ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਲੋਕਲ ਨੇਤਾ ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਨ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੋਰੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ

ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ (ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ) ਨਵੰਬਰ 6, 1984

ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ 7 ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ 25,000 ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਮਵਾਰ ਤੱਕ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ (ਉਹ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਕੈਂਪਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੇਣੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ) ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਸੀ, ਉਥੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ (ਨਵੰਬਰ 6, 1984)

ਮੰਗਲਵਾਰ ਨਵੰਬਰ 6, 1984

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿਸਟਰ ਵਲੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੁਲ 2517 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕਿੰਨੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ।

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟ (ਨਵੰਬਰ 7, 1984)

ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ : ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾ ਲਿਆਓ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੰਮ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇਕ ਐਮ. ਪੀ. ਪੈਂਕੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜਿਆ, ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਉਹ ਉਚੀ-ਉਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟ (ਨਵੰਬਰ 7, 1984)

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ : ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿਸਟਰ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕਿਸ਼ਨ ਵਲੀ (M.M. K. Wali) ਨੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੋਬੇ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ

ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਮਿਸਟਰ ਵਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਹਾਇਤਾ ਤਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇੰਨੀ ਕੁ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਰਹਿਣਯੋਗ ਢਾਂਚੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲੈਣਗੇ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ (ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ) ਨਵੰਬਰ 7, 1984

ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ :-ਮੰਗਲਵਾਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਤਿਲਕ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ 1000 ਸਿੱਖ ਬੇਘਰੇ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਉਤਮ ਨਗਰ, ਨੰਗਲੋਟੀ, ਨਾਜ਼ਫਗੜ੍ਹ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਵਸਨੀਕ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਅਚਾਨਕ ਆ ਗਏ ਇੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਕੈਂਪ ਹਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਫਾਈ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ।

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ (ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ) ਨਵੰਬਰ 8, 1984

ਪਾਠਕ ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਐਮ.ਪੀ. ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਸੁਦੀਪ ਮਜੁਮਦਾਰ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਸ. ਸੀ. ਟੰਡਨ ਦਸ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੀ 6 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ 5.30 ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਐਮ. ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਨੇਤਾ ਪੁਲਿਸ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਇਸ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁੱਲ ਗਲਤ ਅਤੇ ਬੁਠਾ ਦੱਸਿਆ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਐਮ.ਪੀ. ਜਾਂ ਲੀਡਰ ਦਾ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਫੋਨ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਿਸੇ ਲੀਡਰ ਜਾਂ ਐਮ. ਪੀ. ਨੇ ਉਸ ਤੱਕ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਾਲੀ ਉਹ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਖਤਮ ਹੀ ਕਰਕੇ ਹੱਟਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਐਮ.ਪੀ. ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆ ਵੜਿਆ (ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਟਾਈਟਲਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਦਰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਸੀਟ ਤੋਂ ਐਮ.ਪੀ. ਸੀ) ਉਹ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਮਿਸਟਰ ਟੰਡਨ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਮੈਂ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤੂੰ ਉਹ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਤਾਂ ਹੱਸ ਪਏ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ-ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਟਾਈਟਲਰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਹੋ ਓਨੀ ਦੇਰ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਟਾਈਟਲਰ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਖੈਰ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਟਾਈਟਲਰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀ ਆਇਆ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛਣੇ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲਵਾਂਗੇ। ਟਾਈਟਲਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਚਿਲਾਇਆ।

ਖੈਰ ! ਉਹ ਬੈਠ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਆਦਮੀ ਕਿਉਂ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਐਸਾ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਪਾ ਰਿਹਾ ਏਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅੱਗੇ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਫਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਹਲਕੇ ਦਾ ਇਕ ਵੀ ਕਫਿਊਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਘਟਣਾ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਐਮ. ਪੀ. ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ!

ਸੁਦੀਪ ਮਾਜ਼ਮਦਾਰ

C/o ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਫਰਮਾਰਗ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110002

ਰਾਹੁਲ ਕੁਲਦੀਪ ਬੇਦੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ 5 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ (ਅਫਸਰਾਂ) ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ

5 ਨਵੰਬਰ 1984

ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ

ਦਿੱਲੀ

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ

ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦੀ ਕਾਪੀ ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਕਰ ਰਿਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੋਗੇ।

ਤੁਹਾਡਾ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ

ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ :

1. ਯੂਨੀਅਨ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ, 2 ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਗੌਰਮੈਂਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ 3. ਸੈਕਟਰੀ ਕੈਬਨਿਟ ਸੈਕਟਰੀਏਟ, 4. ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਐਡਾਈਜ਼ਰੀ, 5. ਕੈਬਨਿਟ ਸੈਕਟਰੀਏਟ ਯੂਨੀਅਨ।

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਪੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ :

ਪੀ.ਟੀ.ਆਈ. ਸਟੇਟਸਮੈਨ, ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, ਜਨਸਤਾ, ਪੈਟਰੀਆਟ, ਦੈਨਿਕ ਸਮਾਚਾਰ, ਨਵ ਭਾਰਤ ਟਾਈਮਜ਼, ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ, ਫਰੀ ਪ੍ਰੈਸ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਮੁੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਨੂੰ

C/oਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ,

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਮਾਰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110002

ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ,

ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ

ਦਿੱਲੀ।

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ,

ਪੁਲਿਸ ਹੈੱਡ ਕੁਆਟਰ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮੈਂ ਅਪਰਾਧਿਕ ਲਾਹਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਹਨ : ਮਿਸਟਰ ਨਿਖਲ ਕੁਮਾਰ ਆਈ.ਪੀ.ਐਸ. ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਮਿਸਟਰ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਆਈ.ਪੀ.ਐਸ. ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ। ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ ਛੱਡਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠਲੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਪੁਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ 30 ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ 50 ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਗਰੋਂ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁੱਕਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ 95 ਸਿੱਖ ਮਰੇ ਸਨ। ਹੇਠਾਂ ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ

1. ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਮਿ. ਜੋਸਿਫ ਮਾਲਿਕਨ ਨਾਲ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦੋ ਵਜੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵੱਲ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ, ਅਸੀਂ ਹਾਲੀ ਬਲਾਕ 32 ਤੋਂ 500 ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਮੋਟਰ

ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਗਸ਼ਤੀ ਪੁਲਿਸ ਮਿਲੀ ਜਿਹੜੀ ਬਲਾਕ 32 ਤੋਂ ਹੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਕਿ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਬਲਾਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹਨ, ਸਿਰਫ ਦੋ ਲੋਕ ਹੀ ਮਰੇ ਹਨ।

2. ਅਸੀਂ ਹਾਲੀ ਬੋੜਾ ਅੱਗੇ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਰੋਕ ਲਈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਪੱਥਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਹੀ ਮੁੜ ਜਾਓ ਨਹੀਂ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ ਕਿਉਂਕਿ ਬਲਾਕ 32 ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

3. ਅਸੀਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ 32 ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਸਕੀਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਥਾਣੇ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਪੁਲਿਸ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 3.30 ਵਜੇ ਦੀ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਗਸ਼ਤ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹਨ। ਉਂਜ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਘਾਟ ਹੈ।

4. ਫੌਜ ਦੀ ਵੈਨ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਅਸੀਂ 5 ਵਜੇ ਪੁਲਿਸ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਤੁਹਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮਿਸਟਰ ਨਿੱਖਲ ਕੁਮਾਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਉੱਤੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਦੱਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਹੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੰਜਲਾਂ ਉੱਪਰ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ। ਮਿਸਟਰ ਨਿੱਖਲ ਨੇ ਸਵਾਏ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਫੋਰਸ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਥੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡਿਊਟੀ ਕੈਪਟਨ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿਓ।

5. ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 6.05 ਵਜੇ ਤਿਲੋਕਪੁਰੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦਾ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਮਿਸਟਰ ਐਸ.ਵੀ. ਸਿੰਘ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇਕ ਮੈਟਾਡੋਰ ਵੈਨ ਵਿੱਚ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਐਸ. ਵੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰ ਡੀ. ਸੀ. ਪੀ. ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਨੂੰ ਵਾਇਰਲੈਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਸੇਵਾ ਦਾਸ 7 ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

6. ਪੁਲਿਸ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆ ਸਾਨੂੰ ਮਿ. ਨਿੱਖਲ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

7. ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਮਿ. ਜਾਤਵ ਨੇ ਨਿੱਖਲ ਕੁਮਾਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੂੰ ਪੰਜ ਵਜੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦਫਤਰ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜਲ 'ਤੇ ਬਣੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਰੂਮ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਿੱਖਲ ਕੁਮਾਰ ਪਾਸ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਤੋੜੇ ਵਾਂਗ ਰੋਟਿਆ-ਰਟਾਇਆ ਜਵਾਬ ਹੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

8. ਮਿਸਟਰ ਜਾਤਵ 7.45 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਨੂੰ ਪੂਰੇ 30 ਘੰਟੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਕਸੂਰਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ 'ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਸਾਜਸ਼ੀ ਸਾਬ ਦਿੱਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਦਸਤਖਤ

ਜੋਸਿਫ ਮਾਲਿਆਕਾਨ

ਦਸਤਖਤ

ਰਾਹੁਲ ਕੁਲਦੀਪ ਬੇਦੀ

ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੰਡਨ ਨੇ 5.11.1984 ਨੂੰ ਕਾਪੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।

(ਨੋਟ : ਕਿਸੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨਿਸਟਰ ਐਮ.ਪੀ. ਕੌਸਲਰ, ਛੋਟੇ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਭ ਸਮਰਥਕ, ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਤੱਕ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਲੇ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਕਲਰਕ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।)

ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਕਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਅਜ਼ਾਦ ਕਹਾਉਂਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਵਸਨੀਕ ਹਨ।

ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਪਾਰਟੀ ਕਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਟਾਰਾਂ ਮਾਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੱਕਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਸਿਰਫ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੱਤੀ ਚੱਕ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀ ਚੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ (ਸੰਖੇਪ)

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ :

ਇਸ ਮੁੜ ਵਸੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਿਕਲੀਗਰ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਕਈ ਮੰਜੇ ਬੁਣਨ ਅਤੇ ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਈ ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਟੀ. ਵੀ. ਮਕੈਨਿਕ, ਇਲੈਕਟ੍ਰੀਸ਼ਨ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਡਰਾਈਵਰ, ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਈ ਰੇੜੀਆਂ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਹਿੰਦੂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫਾਈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਨ।

ਦੇਵੇਂ ਕੌਮਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਬੜੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਦੀ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ ਹੋਇਆ।

ਸਿੱਖ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਜਦੋਂ ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਲੋਕਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਟਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜਾਂ ਰੱਲਕੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਜਾਟ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡ ਮੁੰਦਕਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਬਚ ਗਏ ਸੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭੰਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ, ਮੰਗਤੇ, ਮਕੈਨਿਕ, ਡਰਾਈਵਰ, ਸਬਜ਼ੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਏਸੇ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਲ-ਬੂਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੋਕਲ ਐਮ.ਪੀ. ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਨਾਲ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਮਿਸਟਰ ਚੌਹਾਨ, ਮਿਸਟਰ ਬਾਮੜੀ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਗੁਪਤਾ। ਅਸਲ ਦੋਸ਼ੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਐਮ. ਪੀ. ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਸੀ (ਨੋਟ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।)

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਮਿ. ਭੱਟੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸਭ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਇਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਕਿ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂ ਵਾਲਾ ਬੁੱਧਾ ਨੰਦ ਗੁਪਤਾ, ਵੀਰਾ ਨੰਦ ਮਾਸਟਰ ਅਤੇ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਤੇਲ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਜਾਟ ਡਾਕਟਰ ਜਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਸਨ, ਹਨੂਮਾਨ ਰਾਸ਼ਨ ਡੀਪੂ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਗਜ਼ਾ ਨੰਦ ਗੁਦਾਮ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਇਕ ਜਾਟ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਅਤੇ ਇਕ ਗੁੰਡਾ ਅਪਰਾਧੀ ਓਮੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜਿਹੜਾ ਵੀਰਵਾਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰੋ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸ ਲਾਠੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭੋਲ ਦੇ ਕਨੱਸਤਰ ਵੀ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਲ ਲਿਆ ਗਿਆ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ, ਟੀ.ਵੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਮਗਰੋਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਰਿਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਸੜ੍ਹਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਦੇ ਉੱਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਇਕ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿੱਡ ਵਿੱਚ ਛੂਹਾ ਖੋਭ ਦਿੱਤਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 12 ਸਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 72 ਸਾਲ ਤੱਕ ਸੀ)

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚੇ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਇਕ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਹਿਮੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਸ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰਲੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਲੜਕਾ ਜਾਂ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਲੜਕੇ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਸੀ। ਥੋੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਇਕ ਘਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ ਜਿਸ ਘਰ ਦੇ 18 ਜੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੀ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ। ਦੋ ਜਵਾਨ ਔਰਤਾਂ ਨਵੇਂ ਜਨਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸੀ ਇਕ ਦਾ ਬੱਚਾ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਦਾ ਦਸ ਦਿਨ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੁਸ਼ਕ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ (ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਹੰਝੂ ਮੁੱਕ ਗਏ ਸੀ) ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁੱਝ ਬੁੜ-ਬੁੜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਜਾਹਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਆਖਿਆ “ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਏਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੁਆ ਦਿਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂਗੇ? ਕਿਸ ਲਈ ਜੀਵਾਂਗੇ?

ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮਰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜੇ ਗਏ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਓਨੀ ਦੇਰ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਬਲਾਕ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਉਹ ਸਨ, ਬਲਾਕ ਏ-4-65 ਕਤਲ 15 ਗੁਆਚ ਗਏ (ਨੋਟ : ਗੁਆਚ ਗਏ ਵੀ ਕਤਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ) ਬਲਾਕ ਪੀ-1-2 ਅਤੇ ਤਿੰਨ-31 ਕਤਲ 5 ਗੁਆਚ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ-3 ਅਤੇ

ਸੀ-4 ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਪਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਬਚ ਗਏ ਕੈਂਪ ਨੰ. ਦੋ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੱਥੇ 2000 ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਗਿਣਤੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਹੀ 157 ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ 25 ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਅਤੇ 52 ਲੱਭੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦੂਸਰੇ ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਜੀਅ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਬਚ ਗਏ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਰ ਗਏ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਸੀ।

ਨਵੰਬਰ 1 ਅਤੇ 2 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਜਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। 3 ਅਤੇ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਿਆ, (ਜਿੱਥੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣਾ) ਇਕ ਨਾਈ ਸੱਦ ਲਿਆ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕੇਸ ਗੰਨ ਪੁਆਇੰਟ ਤੇ ਕਤਲ ਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਦਾਹੜੀ ਦੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਨਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਰੁਪਏ ਫਰੀ ਆਦਮੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਨਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਦਿਨ 500 ਰੁਪਏ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ ਬਣੀ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਆ ਗਈ 5000 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਘੇਰ ਰੱਖਿਆ। 800 ਸਿੱਖ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਰੱਖਿਆ ਅਧੀਨ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫੌਜ ਹੀ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਬੁਰੇ ਦਿਨ ਪੂਰਾ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ 8 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ ਪਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬੀਤੇ ਸੀ।

ਕੈਂਪ ਦੋ ਦੋ ਬਚ ਗਏ 2000 ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਕ ਸੌ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 20 ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਂਦੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਸ਼ਰੇਆਮ ਦਿੰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਭੰਗੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਤਲ ਏਥੇ ਚੋਰੀ ਸੂਹਾਂ ਲੈਣ ਆਏ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੰਗੋਲੀਪੁਰੀ

ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਝੁੱਘੀ ਝੌਂਪੜੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸੰਘਣੀ ਸੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਵੈਨ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਲੰਘੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁੱਝ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ

ਬਲਦੀ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡਾ ਝੂਠ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਗੱਡੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਈ ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਗਏ ਸੀ। ਇਕ ਔਰਤ ਜਿਹੜੀ ਬਚ ਗਈ ਸੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰਪੁਰੇ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ 5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਗਈ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋ। ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਵੈਨ ਵਿੱਚੋਂ ਡੀਜ਼ਲ ਲੈ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਲੀਡਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾੜ ਰਹੇ ਸੀ। ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸਦਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਸਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਾਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਬਚ ਗਏ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ, ਸਾਡੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਚੂੜੇ-ਚੁਮਾਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਜੀਪਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਾਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਲੂਮ ਹੋਣ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਲੀਡਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ 300 ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਟੀਮ ਲੈ ਕੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਆਪ ਕਮਾਂਡ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ, ਸਲੀਮ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਕੁਲੀਨ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਵਕਫ ਕਲੱਬ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਾਟ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਆਗੂ ਹਰ ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਕ ਨਾਂ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਥਾਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਉਹ ਸੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ। ਸਭ ਥਾਂ ਸਭ ਨੇ ਇਕ ਜੁਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਇਸ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਸੋ ਰੁਪਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਬੋਤਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਗਵਾਹ ਹਨ ਕਿ ਬੱਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਏਨੀ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਚਾਰ ਨਵੰਬਰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਬੱਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਹੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰੇਗੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੋਟਰ ਹੋ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ

ਗਿਆ ਸੀ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਥੇ। ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਰਫਿਊਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭੁੱਖੇ ਭਾਣੇ ਰਿਫਿਊਜੀਆਂ ਨੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਾਰੀਆਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਾਤਲ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗੇ।

ਦੁਸ਼ਟ ਅੰਤਿਆਚਾਰੀਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰ (ਪਤੀਆਂ) ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਮਗਰੋਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਮੁੰਨੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲੋਕ 26 ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਭ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲੱਗਭਗ 9 ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ (ਐਮ) ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਘਰ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕੁੱਝ ਬਲਾਕਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ 51 ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣੇ ਸੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਗਏ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਫ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਇਕ ਨਾਲਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸੌ ਸੜੀਆਂ ਅਧ ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ।

ਇਹ 3 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਆਈ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਸੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਇਕ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁੱਲ ਤਿਆਰ ਹੀ ਸਨ ਜਦੋਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਚ ਗਏ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜੇ ਜਾਣੇ ਸਨ।

ਫੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਨਗਲੋਈ ਦੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਲਕੇ ਕੇ ਏਥੋਂ ਬਾਹਰ ਢੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਕਿ, ਮੈਂ 1947 ਵਿੱਚ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਆ ਕੇ ਮੁੜ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 1947 ਮੁੜ ਯਾਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਅਮਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਮੌਹਰੀ ਸੀ।

ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਉਹ ਕਲੋਨੀ ਸੀ ਜਿਥੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਬੁੱਚੜ ਪੁਣੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰਫ 48 ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ 400 ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇੱਕ ਕੌਂਸਲਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੌਂਸਲਰ ਸੀ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਜਿਹੜਾ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂਕਿ ਦੂਸਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਵੀ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਦੂਸਰੀ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਏਥੇ ਹੋਰ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਲਹਿਰਾਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਹੜੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਜਿਸ ਦੀ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, (ਇਥੋਂ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਮੀਟਰ ਦੂਰ) ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਦਮ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕ ਪਈ। ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਲਗਦੀ ਅੱਗ ਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਚਿਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸ਼ੈਡਿਊਲਕਾਸਟਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ 28, 32 33 ਅਤੇ 34 ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਬਾਰ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੌਡ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭੇਂ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ

ਨੂੰ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਬਲਾਕ 32 ਅਤੇ 31 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ 50 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਏਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ, ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾੜਨ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੋਹਰੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਦਮਾਸ਼ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਤਬਕਾ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਖਾਸ ਪਾਲਤੂ ਕੁੱਤੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲਾਕ 32 ਦੇ ਹਾਊਸ ਨੰ. 90 ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੋਮਨਾਥ ਖਾਸ ਮਜ਼ਹੂਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤਰ ਮਿਲਾਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

(ਨੋਟ-ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੱਖਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ)

ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲੋਕਲ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ, ਕੁੱਝ ਗੁਆਂਢੀ ਵੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋਧੀ, ਮਕੈਨਿਕ, ਸੀਮੈਂਟ ਡੀਲਰ ਆਦਿ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖ ਮਕੈਨਿਕ, ਦਸਤਕਾਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਏਥੇ ਵੀ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵੀ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਕੁਲ ਨਫਰੀ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. (ਇੰਸਪੈਕਟਰ) ਸਮੇਤ 113 ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 90 ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ। ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ 2.30 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੌਲਦਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਤਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਬਿਨਾਂ ਡਰ ਡੁੱਕਰ ਬੇਖੌਫ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ। ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਪਾਸ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ 4 ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 14 ਸਾਲ ਤੋਂ 50 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰਾਇਣ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਸੱਤ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ (ਨੋਟ 98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਬਦਨਾਮੀ ਦੇ ਡਰੋਂ ਜਾਂ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਕੇਸ ਦਰਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਏ।)

ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਮਿਸਾਲ ਏਥੇ ਦੇਣੀ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 5.30 ਵਜੇ ਏ. ਸੀ. ਪੀ. ਨਿਖਲ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲੀ ਕਿ “ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ 32 ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਕਾਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ”। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਵਿੱਚ

ਇਹ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਲਾਕਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਘਰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮਰਦ ਮੈਂਬਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਜਦੋਂ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦੋ ਵਜੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ 28 ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰ 'ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਿਆ (ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਸੀ) ਤਾਂ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਸੁਰਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਝੂਠ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜਾ ਉਹ ਟੱਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਵੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਿਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਵਾਪਸ ਪੁਲਿਸ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਪੁਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੜਕ 'ਤੇ 70 ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਮਿਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਸਾਰੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜ ਆਏ ਹਾਂ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ (ਜਿਹੜੇ ਉਦੋਂ ਉਥੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ) ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਮੰਨ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਜਦੋਂ ਰਿਪੋਰਟਰ ਪੁਲਿਸ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਏ. ਸੀ. ਪੀ. ਨਿਖਲ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੱਸੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੇਰਾ ਸੁਨੇਹਾ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਅਤੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਵੀ ਦੋ ਕੰਸਟੇਬਲਾਂ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਬੜੀ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁੱਝ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੁਲਿਸ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਏ. ਸੀ. ਪੀ. ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ 300 ਲਾਸ਼ਾਂ ਸੜੀਆਂ ਅੱਧ ਸੜੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਗਿਣੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਹਿਚਾਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਸੈਂਕੜੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸੜ ਕੇ ਖਿੰਗਰ ਜਾਂ ਮਨੂਰ ਬਣ ਗਏ ਸੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੱਤ ਵਜੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਦੀ ਫੋਰਸ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 7 ਵਜੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਰਦਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਦੇਖਿਆ ਜਿਹੜਾ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਨ ਸੜਕ 'ਤੇ ਗੁੱਛਾ ਮੁੱਛਾ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਲੋਕ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲੋਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਪੁਲਿਸ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਬਚ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਜੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਲੋਕਲ ਕੌਂਸਲਰ ਸੀ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਪੂਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਲਈ ਕਾਤਲਾ ਦੇ ਰਹਿਮ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਨਹੀਂ ਆ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਲਾਕ 32 ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਸਾਡਾ ਸੁਆਗਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਸੜ ਰਹੇ ਮਾਸ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਦਰਲੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਫਰਨੀਚਰ, ਪੇਪਰ, ਸਕੂਟਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਪਿੰਜਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵੀ ਪਏ ਸੀ। ਕੁੱਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਮਾਸ ਨੂੰ ਸੁੰਘਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਚੂਹੇ ਬੇ-ਫਿਕਰੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੂਤਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਪਰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਕੁੱਝ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਹਿਚਾਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਦਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿਸਟਰ ਗਵਈ ਦੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਬਿਆਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਾਲਤ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਆਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੋਆਮ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ।

“ਹਾਂ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਟਰੋਲ ਹੇਠ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਡਰ ਡੁੱਕਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੋਆਮ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਹਾਲਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਸੀ।”

ਪੁਲਿਸ ਫ਼ਿਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਦੋ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ 48 ਘੰਟੇ ਹਾਲਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਰਹੇ ਸੀ। ਮਿ. ਗਵਈ ਦਾ ਬਿਆਨ ਠੀਕ ਸੀ ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਿਸ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜਾਂ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ?

ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੋਆਮ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਬੇਘਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਵੀ ਦੋ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਘਰੋਂ ਬੇ-ਘਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਕ ਔਰਤ ਨੇ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਮੁੱਢਲੀ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਮਲਹਮ ਪੱਟੀ ਦੇ ਪਏ ਤੜਫ਼ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਮ ਪੱਟੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮ 7.30 ਵਜੇ ਤੱਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਡੀ. ਸੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਬਚਾ ਕੇ ਕੱਢੇ ਗਏ ਸੀ। ਡੀ. ਸੀ. ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਝਾਂਸਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੰਬਲਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਪਰ ਦਿੱਤਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਫਾਰਾਸ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਹ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੇਘਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ।

ਜਿਸ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਘਰ ਹੋਏ ਦੁਖਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੀ?

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਵਿਧਵਾ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਠੀਕ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਭਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੀ?

ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬੇਘਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੈਂਪ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਜਿਹੜੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਲੋਂ ਤਬਾਹ ਹੋਣੇ ਬਚ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੱਸ ਕੈਂਪ ਲੱਗੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ 18 ਕੈਂਪ ਲਾਏ ਗਏ ਸੀ। (ਨੋਟ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ) ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ 20000 ਲੋਕ ਬੇਘਰ ਹੋਏ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਗਿਣਤੀ 50000 ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੇਘਰ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਹਾਂ ਝੂਠ ਬੜਾ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵੀ ਬਣੀਆਂ। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿ. ਵਲੀ ਨੇ ਮਿ. ਗਵਈ ਨੂੰ ਝੂਠ ਵਿੱਚ ਮਾਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬੇਘਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਲ ਅਤੇ ਗੱਦੇ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਬੇਘਰ ਸਿੱਖ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਸਕਣ। ਜਦੋਂਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਢਿੱਡੋਂ ਭੁੱਖੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਤੜਫਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੜਫ਼ ਰਹੇ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਦਲਾਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਯਤੀਮ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ।

ਫਰਾਂਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਲਈ ਝਿਲਮਲ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਾਇਆ। ਇਹ ਸਭ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਰਲ ਕੇ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਘਰੇਲੂ ਔਰਤਾਂ, ਅਧਿਆਪਕ, ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਕੈਂਪ ਦਾ ਇਕ ਜਾਂਇੰਟ ਸੈਕਟਰੀ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਕੈਂਪਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਦੇ ਜਾਂਇੰਟ ਸਕੱਤਰ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਰ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੱਸ ਹਜ਼ਾਰ ਲਾਈ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖਮੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੱਟ ਜ਼ਖਮੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਘਰ-ਘਾਟ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੀ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

7 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਫੰਡ ਵਿੱਚੋਂ 40 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਥੱਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਯੋਜਨਾ ਰਾਜ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖਮੀਆਂ, ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਕਈ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚਲੇ ਬੇਘਰੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਲਕੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਖੁਰਾਕ ਲੈਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਰੋਕ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਹੋਰ ਲੋਕ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਸਹਾਇਤਾ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੋਟੋ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚਣ ਦੇਣੀ। ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫੋਟੋ ਲੈ ਲਈ ਤਾਂ ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਰਵੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਕੈਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਲਮ ਕੱਢ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਅਣਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਿਆਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਹਿਚਾਣ ਪੱਤਰ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਉਹ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲਾਲ ਫੀਤਾ ਸ਼ਾਹੀ (ਸਰਕਾਰੀ

ਅਫਸਰ) ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਗੁੱਪਤ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਾਹ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਟਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਲੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸੰਪੱਤੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਫੜੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਲੁਟੇਰਾ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਛੁਡਾ ਲਏ ਸੀ।

ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਅਸਲ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਯੋਗ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੜਾ ਮਹਿੰਗਾ ਸੀ ਉਹ ਮੁਫ਼ਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵੇਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇਕ ਮਖੌਲ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।

ਹੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਅੱਧ ਸੜੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਟਰ ਅਨੁਸਾਰ 2960 ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਦਖਲ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ 250 ਰੁ. ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤੀ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਦੋਂ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਡੀ. ਟੀ. ਸੀ. ਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਲੈਂਦੇ ਕੇ ਹਰੇਕ ਪੀੜਤ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ 50 ਰੁ. ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲਿਜਾ ਸੁੱਟਿਆ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਇਹ ਅੱਧ ਮਰੇ ਬੰਡਲ ਜਿੱਥੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਪੂਰਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਮਰਦ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ ਪਰ ਕਾਤਲ ਬੇ-ਬੰਫ਼ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਦਮਾਸ਼ ਆਦਮੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਬਚਾ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (ਫੌਜ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਪਲਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਦਵਾਈਆ, ਸਫ਼ਾਈ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਲਈ ਫਾਰਮ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫਾਰਮ ਛਪਵਾ ਕੇ ਵੰਡੇ ਸੀ। ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ

ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਨੀਤ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਵਧ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਦਰਿਦਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਲਿਜਾ ਸੁੱਟਿਆ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਕਰੰਗ ਹੀ ਪਏ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ।

ਸਿੱਟਾ :-

ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਅਗਾਂਹੂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਆਪ ਪੂਰੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਈ।

ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੱਤ ਕੀਮਤੀ ਘੰਟੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਅਜਾਈ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਹਾਲੀ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਏਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਈ ਸੀ। ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਨੇ 2.30-3 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਪੱਗਾਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਫਿਰ ਰੋਕਦਾ ਕੌਣ?

ਇਹ ਸਾਰੇ ਚੇਹਰੇ ਮਗਰੋਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਬੇ-ਨਕਾਬ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਰਟੀ ਟਿਕਟ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਦੋਸ਼ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਭਗਤ, ਟਾਈਟਲਰ ਅਤੇ ਮਾਕਨ ਲਾਲ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਡਿਪਟੀ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਦਿਲ ਦਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

1. ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉਹ ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਕਿਥੇ ਸੁੱਤੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ

ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ?

2. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਫੌਜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਈ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਏ?
3. ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕੁੱਝ ਖਾਸ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ?
4. ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੋਂ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ?
5. ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ?
6. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇ ਆਮ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਕਿਸ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ?
7. ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ. ਵੀ. ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਤੀਨ ਮੁਰਤੀ ਤੋਂ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਉਂ ਭੜਕਾਇਆ ਗਿਆ?
8. ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੇ ਲੱਗੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਈ?

(ਨੋਟ : ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦੀ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰਾਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਵੰਡਦੀ।)

ਕਸੂਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ (ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ) ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਰ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਲਈ ਦੱਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪੀੜਤ ਲੋਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀੜਤ ਹੋਏ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਰਲ

ਦਾ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਲੈ ਲਵੇ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੇ।

ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ? ਦੀ ਰਿਪੋਟ ਛੱਪਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਤਬਦੀਲੀ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਸਲ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਵਣਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਅਪਰਾਧੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟ ਗਏ।

ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਦਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬੇਰਹਿਮ ਅਫ਼ਸਰ ਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ।

1. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਤਬਾਹ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਹ ਮੁੜ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਆ ਜਾਣ।

2. ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰ ਵਰਕਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਕਾਮੇ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਫੌਜੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਿੱਚਣ ਦਿੰਦੀ।

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਮੁਅਵਜ਼ੇ ਦਾ ਛੇ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਮਖੌਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿਸਟਰ ਵਲੀ ਦਾ 20 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਆਇਆ ਕਿ 14946 ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 5089 ਠੀਕ ਸਮਝੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਾਕੀ 9857 ਝੂਠੀਆਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।

ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਟੀਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨਾਲ ਇਕ ਉਹ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਲਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੀ ਇਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਸੀ।

ਦੂਸਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਗੁੰਡਾ ਲੀਡਰ ਰਾਮਪਾਲ ਸਰੋਜ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਜੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਰੱਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਸਭ ਕਲੇਮ ਫਾਰਮ ਝੂਠੇ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਉਜੜੇ ਪੁੱਜੜੇ 50000 ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ

ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਤਾਂ ਵਾਲੀਵਾਰਸ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਟੀਮ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਧਿਆਨ 16 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੁਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਲਟਾ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਲੁਕਸ ਸਟੇਡੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੀੜਤ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਸੀ।

21 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮਿਉਂਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ 1046 ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਛੋਟੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਝੁੱਗੀ-ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਔਟੋਰਿਕਸ਼ਾ ਜਾਂ ਛੋਟੀਆ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਹਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੀ ਮਰ ਰਹੇ ਹੈ।” ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਵੀ ਵਿਆਜ ਦਰ ਸਾਢੇ 12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਭਾਵ 30000 ਰੁ. ਤੇ 300 ਤੋਂ ਮਹੀਨਾ ਵਿਆਜ, ਬੰਦਾ ਵਿਆਜ ਦੇਉ ਜਾਂ ਰੋਟੀ ਖਵਾਓ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੋਟੀ ਦਾ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਔਟੋਰਿਕਸ਼ਾ ਦਾ ਰੋਡ ਟੈਕਸ, ਸੇਲ ਟੈਕਸ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੁਪਲੀਕੇਟ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਦੇਵੇਗੀ। ਬਾਕੀ ਉਹ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਲੈਣ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਰਜ਼ਾ 48 ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ ਵਪਾਰਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪਰ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਕਈ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਭਰੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਇਕ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਮਖੌਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਗੈਰਤ ਮੰਦ ਜ਼ਖਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਦੋ ਕਾਰਜ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ 270 ਘਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ 25 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਨੂੰ ਦੱਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁ. ਪੂਰਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਮਿਲਿਆ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਡੰਗ ਸਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਦੇ ਕਰੰਗ ਲੋਰੰਗ ਅਤੇ ਸੁਆਹ ਹਾਲੀ ਠੰਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਸ਼ਰੇਆਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਉਹ ਅੱਧੋਰਾਣੇ ਤੰਬੂਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮਿਆਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਕੱਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ

ਸਾਰਾ ਅੰਤਿਆਚਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾ 'ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ' ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਖਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਕੈਂਪ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਉਤੇ ਹੀ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੇ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ 50,000 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੋਕ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਅਤੇ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਗਰਕ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪੀੜਤਾਂ ਦਾ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਇਕ ਟੀਚਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ ਮੇਰੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ 'ਸਪੁਰਦਦਾਰੀ' ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੇ ਦਿਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਮਾਨ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਪੁਲਸੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਉਥੇ ਰੱਖਿਆ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਫੜ ਲਵੇ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਕੇ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।

ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ! ਜਾਂ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ

ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛੱਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲ ਜਾਰੀ ਹੈ। 24 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਵੇਦ ਮਰਵਾਹਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੁਲਿਸ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਿਸਟਰ ਨਰਿੰਦਰ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

23 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇ-ਸ਼ੁਮਾਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਸਸਪੈਂਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਸਦਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਾ (ਕੰਨਟੋਨਮੈਂਟ) ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਰੋਹਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਦਲੀ ਸਕਿਉਰਟੀ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਹਰੀ ਰਾਮ ਭੱਟੀ ਦੀ ਬਦਲੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਖਬਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। 50000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਹੋਏ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿਰਫ 80 ਕੇਸ ਹੀ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇਕ ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਛੇ ਸੌ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਇਕ ਕੇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ ਨੇ ਹਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿੱਚ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਂਅ, ਪਤਾ ਅਤੇ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸਭ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਏਨਾ ਕੁੱਝ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਬੂਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਜਦੋਂ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪੜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਇਹ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ “ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਨਹੀਂ”।

ਜਦੋਂ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਤਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੱਸੇ ਗਏ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ। ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਲਫੀਆ ਬਿਆਨਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਅਜ਼ਾਦ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਘਟਣਾ ਛਾਪ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ 10 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੱਦ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਤੋਂ ਫੜੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੁੱਝ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ :

ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜਿੱਦ ਫੜ ਰੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ

ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਦੇ ਐਮ. ਪੀਆਂ. ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਬਾਹਰਲੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਏਰੀਆ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਐਮ. ਪੀ. ਦੀ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਸੇ ਟਿਕਟ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ ਭਗਤ ਲਲਿਤ ਮਾਕਨ ਅਤੇ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਰਿਪੋਟ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਪ ਗਈ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ੀਮਤੀ ਤਾਜਦਾਰ ਬੱਬਰ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਇਹ ਰਿਪੋਟ ਝੂਠ ਦਾ ਪਲੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਅਰਾਮ ਦਾ ਇਕ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ।” ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ “ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਸੀਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ”। ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ ਹੀ 19 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ‘ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬੋਟ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਇਕ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਇਹ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਬਦਲੇ ਲਈ ਉਤੇਜਕ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਦਲਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਦਰਖਤ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਹਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ”। ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਜਾਂ ਧਾਰਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਜਾਂ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਮਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਾਤਲ ਅਪ੍ਰਾਧੀ ਜੇਕਰ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਣਗੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਹਾਲ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਰਕ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।

ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਨਿਰਪੱਖ ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਆਮ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ, ਲਲਿਤ ਮਾਕਨ ਅਤੇ ਜਗੀਦਸ਼ ਟਾਈਲਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ :

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ

ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ, ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰ (ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਅਤੇ ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ) ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਭ ਦੀ ਇਕੋ ਹੀ ਰਾਏ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਤਬਾਹੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਪਬਲਿਕ ਪੜਤਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਨੰਦ ਨਗਰੀ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪਬਲਿਕ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਦੀ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਦਿ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ।

ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੈ ਕੇ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ ਐਸ.ਐਮ. ਸੀਕਰੀ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ਨਰਾਇਣ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤੇ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਇੰਟਰਵਿਊਜ਼ ਵੀ ਲੈਣੀਆਂ ਸਨ।

ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਹ ਜਲੂਸ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਵੋਟ ਕਲੱਬ ਤੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ 24 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਅਦਾਲਤੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ।

17 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਰਟਿਸਟਾਂ, ਪੇਂਟਰਾਂ, ਐਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਬੈਨਰ 'ਤੇ ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਲਾਈ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, “ਮਜ਼ਹਬ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਤਾ ਆਪਸ ਮੇਂ ਵੈਰ ਰੱਖਨਾ”।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਪਿੱਛਲੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦਾ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਏਸ ਪਾਸੇ ਦਿਖਾਈ ਲਾ ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਵੱਲ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਪੰਜਾਬ

ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣ ਜਿਹੜੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆ ਕੇ ਏਥੇ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸੇ ਸੀ (ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਸਨ।) ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਦਾ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਅਤਿਵਾਦ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਵੇਂ ਹੇਠ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਮੰਡਰਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸਚਅਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਅਤਿਵਾਦੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਫ ਹਿੰਦੂ ਹੁਣ ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਡਰ ਦੇ ਪ੍ਰਫਾਵੇਂ ਹੇਠ ਜੀ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਗੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਫਸਾਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਇਨਸਾਨ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੀੜਤ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟੜ ਸਿੱਖ (ਮੂਲਵਾਦੀ) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਵਾਦੀ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰਕ ਢਾਂਚਾ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਵਰਟੀਜ਼ (PUCL) ਅਤੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਰਾਈਟਜ਼ (PUODR) ਗੈਰ ਸਿਆਸੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ—

ਸਾਡੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਏਥੇ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਤਰ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਸਕੀਮ ਸੀ”।

ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਨਿਰਪੱਖ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਰਿਪੋਟਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ “ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਉਸ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਵੱਧ ਸਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਵਸਾਈਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ, ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਵਢਿਓ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਕਲੋਨੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਰੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਟਰੱਕਾਂ ਅਤੇ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਢੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕੱਟੜ ਹਮਾਇਤੀ ਹਨ। ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਰਖੇਲਾਂ

ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਹੈ।

1971 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 20-50 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਲੱਖ ਸੀ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ 1984 ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਏਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਵੀ ਸਾੜੇ ਗਏ। ਏਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ (ਪਬਲਿਕ ਰੋਡ) ਵੱਡੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਕਾਲੀ ਕਰਤੂਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਲ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਡਰ ਸੀ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪੰਜ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵ 6 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਗਏ ਤਾਂ, ਹਾਲੀ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ/ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਪੱਟੜੀ ਉੱਪਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਕਰੰਗ ਤਾਂ ਚੁੱਕ ਲਏ ਸੀ ਪਰ ਪੱਟੜੀ ਦੀ ਉਹ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਾਲੇ ਉਭਰੇ ਹੋਏ ਧੱਬੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਕੇ ਸਕੀ। ਇਹ ਕਾਲੇ ਧੱਬੇ ਚਿੱਟੇ ਖੱਦਰ 'ਤੇ ਬਦਨੁਮਾ ਦਾਗ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਵੀ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੀਆਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮੁੜ ਵਸਾਈਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਥਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਝੂਭ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਚਹਿਕਦੇ ਦੇਖੇ ਗਏ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਂਦੇ “ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਹਿੰਦੂ-ਹਿੰਦੂ ਭਾਈ-ਭਾਈ” ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਅਸ਼ਲੀਲ ਟਿੱਚਰਾਂ ਕਰਕੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਲੁੱਟ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅਫਸੋਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਓ ਜਾਂ ਚੇਹਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਮੇਲਾ ਸੀ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਾ ਆਇਆ ਕਤਲ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਕੇ “ਅੱਬ ਸਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖੜਾ ਸਿਰ ਉਠਾ ਕਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕੇਗਾ।

ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ, ਲੁਟਮਾਰ ਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਹੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ 1 ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਪੁਲਿਸ ਕਿਤੇ ਵੀ ਘਟਣਾ ਵਾਲੀ ਜਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਾਈ ਗਈ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਨਹੀਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੀ।

ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਘਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਮੈਂ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਲਿਖਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ।

ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਜਿਹੜੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖਾਉਣ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਸਗੋਂ ਕਾਤਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ।

ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਉਧਾਰਣ ਹੈ, ਧਰਮਰਾਜ ਪਵਾਰ ਅਤੇ ਰਜੀਵ ਪਵਾਰ ਦੋਵੇਂ ਬਾਰ ਸਰਾਏ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸੈਕਟਰ ਚਾਰ ਆਰ. ਕੇ. ਪੁਰਮ ਦੇ ਥਾਣੇ ਉਸ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਹਿਣ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਿਰੋਹ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਨੇਤਾ ਜਗਦੀਸ਼ ਟੋਕਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਵਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਚਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਾਣ ਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਇਕ ਗੱਡੀ ਆਈ ਹੈ?”

ਸਾਨੂੰ (ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ) ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਸੂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ 1 ਸਫਰਜੰਗ ਰੋਡ 'ਤੇ ਇਕ ਹਗਾਮੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪੀ. ਜੀ. ਗਵੰਈ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇਕ ਨੇਤਾ ਐਮ. ਐਲ. ਫਤੇਹਦਾਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਲਦੀ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤਬਾਹੀ ਮੱਚ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਮੁੱਕਤ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਨਿਸਟਰ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ੰਕਰ ਅਤੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨਰਸਿਮਾਹ ਰਾਓ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਲਦੀ ਫੌਜ ਬੁਲਾਓ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨਗੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਫੌਜ ਲੱਗਭਗ ਆ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਹਾਲੀ ਇਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਸੱਦਣੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਕਿਤਨੀ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ (ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ) ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਰਫਿਊ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਬਦਨੁਮਾ ਦਾਗ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿਲ ਕਨਾਟ

ਪਲੇਸ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਪੈਰਾਂ ਮਿਲਟਰੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪਿਕਟ ਸੀ ਐਨ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਰੀਦਾ ਬਾਦ ਦੇ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਫੌਜ ਸੱਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਫੌਜ ਆਈ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਝੂਠਾ ਅਤੇ ਮਕਾਰੀ ਭਰਿਆ ਬਿਆਨ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ 1. ਅਨਿਸਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 2. ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 3. ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਵਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਗਏ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਰਫਿਊ ਜਾਂ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਵਾਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਲਈ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਫੌਜੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਅੱਗੇ ਦੋ ਸਵਾਲ ਰੱਖੇ 1. ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਲਈ ਏਨੀ ਦੇਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਗਈ? 2. ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਆ ਵੀ ਗਈ ਤਾਂ ਵੀ ਕਰਫਿਊ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀ ਹਿੰਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕੀ ਗਈ?

ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚਾਰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲ ਕੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਰਹੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਜਾਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਸੱਤ ਕੀਮਤੀ ਘੰਟੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵੀ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਰੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਅਗਊ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾ ਕੀਤੇ।

ਇਕ ਉੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਐਸ. ਪੀ. ਅਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਪਾਸ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਪ੍ਰੋਸੀਜ਼ਰ ਕੋਡ (CPC CODE Sections 130-131) ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਵਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਫੌਜ ਜਾਂ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਫੋਰਸ ਸੱਦ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੈਰਾ ਮਿਲਟਰੀ ਟਰੁਪ, ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ, ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਐਫ. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵੇਲੇ

ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਇਕ ਪੂਰਾ ਬ੍ਰਗੇਡ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਲੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਤੱਕ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਫੌਜ ਕਿਸ ਨੇ ਸੌਂਦਣੀ ਸੀ।

ਕੋਡ ਐਂਡ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਪ੍ਰੋਸੀਜ਼ਰ 1973 ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਾ 130 ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਸਕ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣ ਲਈ ਮੌਕੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਉਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ) ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਭੀੜ ਨੂੰ ਤਿੱਤਰ - ਬਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਫੋਰਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਮਾਂਡਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹਿੰਸਕ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇ ਕੁੱਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਫੋਰਸ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਹਿੰਸਾ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕਣੀ ਹੈ।

ਸੈਕਸ਼ਨ 131 ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਫ਼ਸਰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਮਾਂਡਰ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਨਾਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਹਿੰਸਾ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਹਿੰਸਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਮਾਂਡਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਸਕ ਭੀੜ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਪੈਨਲ ਕੋਡ 130 ਅਤੇ 131 ਬਿਲਕੁੱਲ ਹੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ।

ਜਦੋਂ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਇਹ ਦਿਨ 1947 ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਯਾਤ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਯਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਆਪਣੇ ਆਈ ਟੀ. ਓ. ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਹੈਡਕੁਆਟਰ ਦਫ਼ਤਰ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਆਪਣੇ ਪੌਲੋ ਕੁੰਏਂ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਰਾਜ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੀ ਵਧਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਿਰਵਿਘਨ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਵੀ ਲਈ ਗਈ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਫੌਜ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸਿਵਲ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੜਬੜ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ?

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਰਫਿਊ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਇਹ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

4. ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲਿਟਰੀ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ (ਉਸ ਹੀ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੇਜਰ ਜਾਂ ਜੇ. ਸੀ. ਓ. ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ) ਕਰਦੇ ਹੁਣਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਡਾ ਹੈਡਕੁਆਟਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਨਾਤਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਟੀਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਸੂਤਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ) ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਭੇਜਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗੁੰਡੇ ਐਨ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ, ਸਾੜ-ਭੂਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਸੜੇ ਕੰਗਰੇ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਂ ਕੁੱਤੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਜੈਵਾਲ ਦੇ ਸੱਤ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਫੌਜ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਚਾਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਮਰੀ ਹੋਈ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਸੋਗ ਜਲੂਸ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਰਕਾਰੀ ਵਤੀਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ (ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ) ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਯੋਜਨਾਬਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਪ੍ਰਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉੱਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਘੜਦੇ ਰਹੇ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਤਾਂ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਨੇਤਾ” ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦੱਸ ਕੇ ਹੀ ਪੱਲਾ ਝਾੜ ਗਏ ਸਨ।

ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿਵਲ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

3. ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੀਮ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਬਹੁਤ

ਵੱਡੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਨਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨਿਸਟਰ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।

ਸਾਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸ਼੍ਰੀ ਬਿਜੂ ਪਟਨਾਇਕ, ਸ਼੍ਰੀ ਜੋਰਜ਼ ਫਰਨਾਂਡੇਜ਼ ਸ਼੍ਰੀ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਮਧੁਡੰਡਵੱਤੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਸਭ ਬੇਅਸਰ ਬੇਫਾਇਦਾ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਿ. ਡੰਡਵੱਤੇ ਹੋਰ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਸਫ਼ਦਰਜੰਗ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਅਰੁਨ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਅਰੁਨ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਲਈ ਵਾਇਰਲੈਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ :

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਕਤਲੇਆਮ ਜਾਂ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਕਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਆਪ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੰਗੋਲਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਿ. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਮੈਂਬਰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਬ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ)।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਕੌਂਸਲਰ ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਅਡਰੈਸ ਦੱਸ-ਦੱਸ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗਾਂਧੀ ਨਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਕੌਂਸਲਰ ਸੁਖਨ ਲਾਲ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 6 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ (ਹੁਣ ਮਨਿਸਟਰ) ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਯੂਥ ਨੇਤਾ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਜਾਟ) ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਰ ਸਰਾਇ ਤੋਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਥੱਸਾਂ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।

ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗਿਰੋਹ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਜਗਦੀਸ਼ ਟੇਕਾਸ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਹੈ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ, ਕਾਰਾਂ, ਸਕੂਟਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਹੀਕਲ ਅਤੇ ਪੱਗਾਂ ਸਾੜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਜਿਹੜੀ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਕ ਕੌਂਸਲਰ ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। (ਨੋਟ : ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਿੱਖ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ)

ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਛੇ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਿ. ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ 5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਸੀ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਰੋਹਬ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਬਦ ਸਲੂਕੀ ਕੀਤੀ। ਠੀਕ ਏਸੇ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ ਗਾਂਧੀ ਨਗਰ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ) ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਪੁਲਿਸ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੇ (ਗਾਂਧੀ ਨਗਰ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ) ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਟੀਮ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੇਰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੁਣ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਓ।” ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਸ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਮੋਹਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਮਰੱਥਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਕਾਫੀ ਨੇੜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਆਰ.ਐਸ.ਐਸ. ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੋਕਾ ਕੋਲਾ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕਲੇ ਦਾ ਹੀ ਦਸ ਕਰੋੜ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਮੈਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਗੁੰਡੇ ਮੇਰੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਫੂਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਫੋਰਸ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਫੋਰਸ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ।” ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਨਾਂਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ” (ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨਵੰਬਰ 10-1984)

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਗੁੱਪਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸੂਰਤ 'ਤੇ ਆਪ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਗੁੱਪਤ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਐਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਵੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਹੈ ਉਹ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਓ। ਜਿਹੜਾ ਮਾਲ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕਲੰਕ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਿਥੇ ਕਾਤਲਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਮੁੱਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਵੀ ਹੁਣ ਜਿਹੜੇ ਦੋਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕੌਂਸਲਰਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਦਾ ਸੰਕੋਚ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਟੀਮ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਕਹਿਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਹੈਰਲਡ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸੀ ਠੀਕ ਦੱਸਿਆ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ (AICC-1) ਦੇ ਹੈਡਕੁਆਟਰ ਨੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਨੂੰ ਗਲਤ ਦੱਸਿਆ। 18 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨਾ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰੋ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਜੀ. ਕੇ. ਮੂਪਨਾਰ ਜਿਹੜਾ ਏ. ਆਈ. ਸੀ.ਸੀ.ਆਈ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ 1982 ਤੋਂ ਏ. ਆਈ. ਸੀ. ਸੀ.ਆਈ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸੈਕਟਰੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਨਾੜ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸੀ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਿਖਾਏ ਹੋਏ ਵਰਕਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 5 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਕੀ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਵਰਕਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਨੱਕ ਹੇਠਾਂ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਾਸ ਖੜੀ ਉਸ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਕਾਤਲ ਭੀੜ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ.ਵੀ. ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੇ ਨਾਹਰੇ ਨੂੰ ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਤਨੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ

ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਦੋ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਤਲ ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮੱਥੇ ਇਕ ਬਦਨੁਮਾ ਦਾਗ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਦਾਗ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਕਾਂਡ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਵੀ ਧੋਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾ (ਮੀਡੀਆ) ਨੇ ਜੋ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ :

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੀਡੀਏ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਗਿਰੋਹ ਵੱਲੋਂ ਜਾਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਸਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਤਾਂ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਅਡੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਇਕ ਮੋਨਾ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ।

1. ਇਹ ਮੋਨਾ ਸਿੱਖ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ।

2. ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੀਸਰਾ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਮੋਨਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸੀ? ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਭੇਦ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੜ੍ਹ ਦੇਣੀ ਇਹ ਮੀਡੀਏ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭੁੱਲ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ (ਟੀ. ਵੀ.) ਨੇ ਜੋ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹ ਕੁੰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਉਹ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਧੋ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਹੁਲੜਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਗਾਤਾਰ ਦਿਖਾਉਣਾ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੇਗੇ”। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ 1970 ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰੈਸ ਇੰਸਟੀਚੂਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਇਨਫੋਰਮੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਵੱਲੋਂ ਫਿਰਕੂ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਲਿਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਨਾਲ ਜਾਤੀਵਾਦ ਜਾਂ ਫਿਰਕੂ ਤਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਇਕ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਛਾਪੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਟਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰੁਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮਾਰਚ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਲਾ ਕੇ ਛਾਪਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਮੀਡੀਏ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਜਾਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਜਾਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਉਹ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨ (31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 5 ਨਵੰਬਰ) ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦੇਖਣ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਦੇ ਮਕਾਰੀ ਭਰੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਠੀਕ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਸਮਝ ਲਿਆ।

3. ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇ ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਉਪਰਲੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਖਾ ਕੇ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਜਾ ਕੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਹਾਲਤ ਬਿਆਨ ਕਰੇ। ਤਾਂ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਮਰੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।”

ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨੀ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਅਤੇ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ (ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ)

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਫਰਤ ਦੇ ਬੀਜ, ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਫਰਤ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਦਾ ਲਾਵਾ ਫੁੱਟ ਤੁਰਿਆ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੋਗੇ” ਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦਿਖਾਏ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੇ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਤਾਹੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਕ ਆਈ. ਪੀ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂਅ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸੂਰਤ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਲਾਵੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਦੇਣ।

ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਜਿਹੜਾ ਜਨੇਵਾ ਵਿੱਚ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਸਨ। ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੀ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਮਰੇ ਹਨ ਉਹ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਉਪਰਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸਨ? ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਖਾੜਕੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਰਦਾ ਹੈ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ ਉਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ। ਹੋਊ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਕ ਔਧ ਅਸਲ ਦੋਸ਼ੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਵਾ ਡੇਢ ਸੌ ਖਾੜਕੂ ਸਨ ਬਾਕੀ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਕਸੂਵਾਰ ਤਾਂ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਦੱਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਹੀ ਸਨ।

ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਗੁੜਗਾਵਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੁਖਿਆਰੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸੜ ਰਹੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਡ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਇਹ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਏ ਹਰ ਥਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਏਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹੀ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕਤਲ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ?

ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਿਸ ਦਾ ਘਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਭੋਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੰਸਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ (VOLUNTARY) ਵੋਲੈਂਟਰੀ ਬਣੀ ਸਾਡੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਰਾਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਗਰੀਬ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਇਸ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਮਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਲੱਭ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਪਾਸ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪਾਸ ਛੱਡ ਆਏ ਇਸ ਲੜਕੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਉਸ ਲੜਕੀ ਦੇ ਦੱਸਣ 'ਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ।

ਅਜ਼ਾਦਪੁਰ ਨੇੜੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਲੁਕੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਉਹ ਫੈਕਟਰੀ ਮਾਲਕ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਚੱਲਦਾ ਨਾ ਦੇਖ ਹਿੰਦੂ ਫੈਕਟਰੀ ਮਾਲਕ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕੇਸ ਮੁੰਨ ਕੇ ਅਤੇ ਦਾੜੀ ਦੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ।

ਕਰਨਾਲ ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। 1 ਤੋਂ 5 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਟੀਚਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਨੌਰਕਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਮਨੌਰਕਾ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ।

ਤੀਹ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਯੂਰ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਪੜਤਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਲੱਗਭਗ 600 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਜਿਸ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਸ਼ਾਹਦਰਾ

ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਪਨਾਹ ਦੇ ਕੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਮਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ :

31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ :

ਭੂਮਿਕਾ- ਮੁੱਖਬੰਦ

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਬਣੇ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਤਰੀਕਾ, ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਇੱਤਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਖਾਸ ਪਹਿਚਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਬਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਸੀ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਯਤਨਾਂ ਲਈ ਬੜਾ ਘਾਤਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 16 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲੇ ਲਈ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ।

ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਦਖਲ ਤੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੁੱਖਬੰਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਹੋਣੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਵੈ-ਇੱਛਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਗਰਿਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਬੰਧੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਖਾਸ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ

ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਆਦਿ ਲਈ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਟਾਫ਼ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਟੀ. ਡੀ. ਚਾਵਲਾ ਅਤੇ ਪੀ. ਐਨ ਗੁਲਾਟੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਸਚਾਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਸਬੰਧਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਰਿਪੋਰਟ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਅਸਲੀਅਤ ਤੇ ਸਚਾਈ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗੀ।

ਨਵੀ ਦਿੱਲੀ

ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ ਬਾਦਰ-ਉ-ਦੀਨ ਤਿਆਬ

18 ਜਨਵਰੀ 1985

ਟੀ.ਸੀ.ਏ. ਸਿਰੀਨਿਵਾਸ ਵਰਧਨ

ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ

ਦਿੱਲੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਸਤਕਾਰ ਯੋਗ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ 16 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ (ਸਿੱਖਾਂ) ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਟੇਟਮੈਂਟ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸੀ :

ਜਦੋਂ ਕਮਲਪੁਣੇ ਦੇ ਅੰਤਿਕੀ ਝਲ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਨੇ ਕਤਲ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਅਤੇ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ (ਸਿੱਖ) ਸੀ। ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਗ ਸਿੱਖ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਾਤਲ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਉੱਪਰ ਬੇਖੌਫ਼ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ (ਸਿੱਖਾਂ) ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਜਿਹੜੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਂਹ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਂਹ ਅਤੇ ਢਾਂਚਾ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਖੜਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਈ ਭਿਵਚਾਰੀ ਮੰਨੋਰੰਜਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਕ ਕੌਮ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ-

ਫੂਕ ਅਤੇ ਉਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਅੱਜ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਿਲਕੁੱਲ ਅਪਾਹਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਇਹ ਤਿੰਨ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਹਰ ਥਾਂ ਬੜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਕਸਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖੇ ਪੈਦਲ ਜਾਣ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਥੇ ਵਾਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੋੜ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਢੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਠੀਕ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੇ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਹੇਠਾਂ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੁਧਾਰਆਤਮਿਕ ਕੰਮ ਕਰੇ ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਭ ਦੀ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਇੱਛਾ ਹੈ।

ਸੁਧਾਰਆਤਮਿਕ ਕਦਮ :

1. ਤੁਰੰਤ ਤਿੰਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਨਿਆਂਇਕ ਸਭਾ (ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ) ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿਆਸੀ ਹੋਣ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾਹੀ ਲਈ ਸੱਦਣ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਦੇ ਅਤੇ ਸਭ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਹ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਛੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹੋਣ। ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜਥੇਬੰਦ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਕਸਾਕੇ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਸੀ।

2. ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਮੋਹਰੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਾਨ ਬਰਾਮਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ।

3. ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਅਤੇ ਡਰ-ਝੁੰਕਰ ਤੋਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇਵੇ।

4. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੀਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਣ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਵਸਤਾਂ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਾਮਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉੱਜੜੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਸਕਣ।

5. ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰਾਂ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।

ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਉਪਰੋਕਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਜਿਹੜੀ ਕੌਮ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਮੁਲੂਮ ਲੱਗੇਗੀ ਉਥੇ ਪਾਪੀ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਬਕ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਐਸਾ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਅਤਿ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਨਾਗਰਿਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੌਮੀ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਦਮ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਆਨ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ :

- * ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਏਅਰ ਚੀਫ਼ ਮਾਰਸ਼ਲ (ਰਿਟਾਇਰ) ਸ਼ੋਸ਼ਲ ਵਰਕਰ
- * ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਤਾਰਾ ਵੀਰਾ (ਭੂਤਪੁਰਵ-ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੈਕਟਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਕੈਬਨਿਟ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ
- * ਕੁਮਾਰੀ ਸੀ. ਬੀ. ਮੁਬਾਮ (ਭੂਤਪੁਰਵ- ਐਮਬੈਸਡਰ)
- * ਸ਼੍ਰੀ, ਭਗਵਾਨ ਸਹਾਏ (ਭੂਤਪੁਰਵ- ਗਵਰਨਰ)
- * ਸ਼੍ਰੀ ਐਚ. ਡੀ. ਸ਼ੋਰੀ (ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕੌਮਨ ਕਾਜ)
- * ਸ਼੍ਰੀ ਐਲ. ਪੀ. ਸਿੰਘ (ਭੂਤਪੁਰਵ-ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ)
- * ਸ਼੍ਰੀ ਸੋਲਾ ਜੇ ਸੋਰਾਬਜੀ (ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਐਡਵੋਕੇਟ)
- * ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਰਿਟਾਇਰ)
- * ਸ਼੍ਰੀ ਟੀ. ਸਵਾਮੀਨਾਥਨ (ਭੂਤਪੁਰਵ ਕੈਬਨਿਟ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਚੀਫ਼ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨਰ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ:

1. ਜਸਟਿਸ ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ (ਭਾਰਤ ਦਾ ਭੂਤਪੁਰਵ ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ)
2. ਸ਼੍ਰੀ ਬਾਦਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਤਾਇਅਬਜੀ (ਕੌਮਨ ਵੈਲਥ ਦਾ ਭੂਤਪੁਰਵ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ, ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਭੂਤਪੁਰਵ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ)
3. ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ (ਭੂਤਪੁਰਵ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਐਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਫੈਲੋ)
4. ਸ਼੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਰਾਇਣ (ਕਰਨਾਟਕਾ ਦਾ ਭੂਤਪੁਰਵ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਹੋਮ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਸੈਕਟਰੀ)
5. ਸ਼੍ਰੀ ਟੀ. ਸੀ. ਏ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸਵਰਧਨ (ਭੂਤਪੁਰਵ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ)

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸੋਮਵਾਰ 26 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਹ ਸਟੇਟਮੈਂਟ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਪਣ ਲਈ ਭੇਜੀ (ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ, ਪੀ.ਟੀ. ਆਈ. ਅਤੇ ਯੂ.ਐਨ.ਆਈ) ਜਿਹੜੀ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸੇਵਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਦਰਦਨਾਕ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਬਚ ਗਏ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵੀ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਦਫ਼ਤਰ :

“ਵਿਸ਼ਵਾ ਯੁਵਾ ਕੇਂਦਰ, ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

1. ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਰਿਫਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪਾਂ, ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ।

2. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਵੀ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਸੀ।

3. ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਪੀੜਤ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪਤੇ ਇੱਥੇ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਲੀ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਜਾਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ।

4. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਲਫਨਾਮੇ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਲਏ ਹਨ।

5. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹਾਇਤ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸਾਉ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇਨਦਿਆਂ ਨਾਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਸੀ।

6. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ।

ਕੁੱਝ ਪੀੜਤਾਂ ਅਤੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ :

ਘਟਨਾ -1

ਇਹ ਵਿਥਿਆ ਯਮਨਾਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਰਤਾਰ ਨਗਰ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਘਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ 2 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ, ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਧੂਹ ਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਬੜੀ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਫੌਜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜੁਲਾਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਉਜਾੜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੇ ਕਹਿਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਰਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਇਕ 16 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੇਦਲੀ ਹੋਈ ਲੜਕੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਲੀ ਨਵਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਵਿਧਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਨ।

ਘਟਨਾ-2

ਇਸ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਡਬੀਤੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1-ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9 ਵਜੇ ਧਾੜ ਨੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ

ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਬੋਝੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ-ਮੁੜ ਆਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ-ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਘਰ ਸਨ। ਇਥੇ ਲੱਗਭਗ 35-40 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ 55 ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 5 ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਚ ਗਏ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲਈ।

ਘਟਨਾ-3

ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਤਬਾਹੀ: 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ 3.30-4 ਵਜੇ ਢਾਈ-ਤਿੰਨ ਸੌ ਦੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਉਸ ਸਕੂਲ ਉੱਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ 525 ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 65 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸੀ। ਧਾੜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਟੈਂਟਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਡੈਸਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਹੱਦ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਕੂਲ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸਭ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਕੂਲ ਦਾ ਟਾਈਪ ਰਾਈਟਰ ਵੀ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੈਂਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਭ ਸਾਜ਼ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਆਦਿ ਵੀ ਲੈ ਗਏ। ਦੋ ਡੈਸਕ ਅਤੇ ਸਭ ਸਟੀਲ ਦੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਲੈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਲੈਬਾਰਟਰੀ ਵੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈਂਡਮਾਸਟਰ ਦੇ ਸਕੂਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਇਥੇ ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਓ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਕੋਈ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. 7-8 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਥਾਣੇ ਦਾ ਸਿੱਖ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਸਕੂਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਦਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸੀ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। (ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁੱਕਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਸਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਗਵਾਹੀ ਨਹੀਂ

ਦਿੱਤੀ) ਉਹ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 2 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਫੀਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਗਰਾਂਟ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਪਰ 18 ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ ਨਾ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਾਈ ਗਈ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਫਰਨੀਚਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਸਮੱਗਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਘਟਨਾ -4

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਕਾਮੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਰਿਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ 6 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 13 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜ਼ਬਰੀ ਕਿਵੇਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਵਸਨੀਕ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਉਸ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਆਏ ਸੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣ।

ਘਟਨਾ-5

ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਇਕ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਫੌਜ ਜਾਂ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਰਿਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ, “31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਚਲੇ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾਹੜੀਆਂ ਜ਼ਬਰੀ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਜਿਹੜੀ ਉਸੇ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੀ ਬੜੇ ਆਨੰਦ ਪੂਰਵ ਹਿੱਸਾ ਫੈਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕੜ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਜਾ ਸੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ।”

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਬਹੁਤ ਸਵਖਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਫਿਰ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੇ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਰਿਹਮੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦੇ। ਗੁਆਂਢੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦੇ ਇਸ 'ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਛੱਡ ਗਏ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਕ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੱਦ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਮਰਦਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ, ਭਣੇਈਏ, ਚਾਚੇ ਅਤੇ ਦੋ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਠੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਗਵਾਹ ਰਿਫ਼ਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਚ ਗਿਆ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਹਰੀਜਨ ਔਰਤ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਕ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ।

3. ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਚ ਗਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਫ਼ਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਤ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵਰਕਰ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਐਮ. ਪੀ. ਦਾ ਖਾਸ ਹਮਾਇਤੀ ਸੀ।

ਘਟਨਾ -6

ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਿਆਨਕ ਤਜ਼ਰਬਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ-ਉਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਆ ਕੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਆ ਵਸੇ ਸੀ ਇਹ ਲੁਥਾਣੇ ਸਿੱਖ ਸਨ। 15 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਆ ਵਸੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ 1975-76 ਵਿੱਚ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੇਲੇ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਖੂਬ ਸੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਕਲੋਨੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਬਚ ਗਏ ਪਰ 18 ਸਾਲ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਬਲਾਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਏਸੇ ਬਲਾਕ ਦੇ ਸਨ ਕੁੱਝ ਗੁਆਂਢੀ ਬਲਾਕਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਲਾਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਧਾੜ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਭ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਅੰਦਰ ਵਿੱਚ ਹੁਬਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਬਚ ਕੇ ਦੌੜ ਪਈਆਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਭੱਜ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਨਾਲੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਦਦ ਲਈ ਮਾਰੀਆਂ ਚਾਂਗਰਾਂ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਬੋਲੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਕੇ ਖਲਾਅ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਸੀ ਗੁੰਡੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਚੁਣ ਲਓ। ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਲਫ ਨੰਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਅਪਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਦੱਸ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ

ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਹਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਓ ਉਹ ਅਲਫ ਨੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਕਰਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨੰਗੇਜ਼ ਲੁਕਾਉਂਦੀਆਂ। ਹਰ ਅਲਫ ਨੰਗੀ ਔਰਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪਾਸੋਂ ਕੱਪੜਾ ਮੰਗਦੀ ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਸਕਦੀ ਲੁਕਾਉਂਦੀ।

ਘਟਨਾ - 7

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਦਿੱਲੀ ਕੰਨਟੇਨਮੈਂਟ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ-

ਇਕ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਮਰਦ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਜਿਹੜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਮੋਹਰੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਥੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸੌ ਗਜ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ 8.30 ਵਜੇ ਟਰੱਕ 'ਤੇ ਆਏ ਸੀ।

ਧਾੜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਲੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਖੜੇ ਲੋਕਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਉੱਪਰ ਪੱਥਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਛੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਕੁੱਝ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇੱਟਾਂ-ਰੋੜੇ ਮੁੱਕ ਗਏ ਤਾਂ ਧਾੜ ਬਿਲਕੁੱਲ ਬੇਖੋਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਲੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੇ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਹ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲੱਗਭਗ ਬਾਰਾਂ ਸੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨੰਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਧਾੜ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਭੁੱਗੀ। ਪੁਲਿਸ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ 3.30 ਵਜੇ ਆਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਸਮਰੱਥਤਾ ਦੱਸੀ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਗੇਟ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਪਾਲਮ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸਨ ਹੋਰ ਰਿਫਿਊਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ ਰਿਫਿਊਜ਼ੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾਂ, ਕੱਪੜੇ, ਰਾਸ਼ਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਹੀ ਅੰਦਰਲੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੇਵਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ

ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ।

ਘਟਨਾ-8

ਪੀੜਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ, ਚਾਰ ਭਰਾ, ਮਾਤਾ, ਦੋ ਭਰਜਾਈਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਬਿਸਕੂਟਾਂ ਦੀ ਬੇਕਰੀ, ਇਕ ਕਰਿਆਨੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ।

1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਕੋਈ 11 ਵਜੇ ਚਾਰ ਸੌ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਧਾੜ ਨੇ ਦੁਕਾਨ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਭਰਾ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਨਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਗਏ। ਅੱਠ ਆਦਮੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।

15 ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਧਾੜ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੁਕਾਨ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ।

ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇਕ ਲੋਕਲ ਮੈਂਬਰ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਖਰੀਦਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਇਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਆੜੇ ਜਾਂ ਸਿਆਪੇ ਦਾ ਇਹ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਉਹ ਮੈਂਬਰ ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪੀੜਤ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ “ਓਮ” (ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਜਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਨੇ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੋਵੇ (ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ)।

ਪੀੜਤ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤਿੰਨ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟ ਕੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਰਸਾਇਣਕ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਪਾਊਡਰ ਵਰਤਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਫੋਟਕ ਪਦਾਰਥ ਸੀ।

ਪੀੜਤ ਆਪ ਦੌੜ ਕੇ ਇਕ ਗੁਆਂਢੀ ਜਾਟ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਕ ਕੇ ਬਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪਾਲਮ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਉੱਪਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਰਿਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਧ ਨਗਰ ਦੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ 72 ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਬਿਜਲੀ ਬੰਦ ਰਹੀ।

ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਬਚਾਓ ਕਾਰਜ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਪੀੜਤ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਵਿਧਵਾ ਮਾਂ, ਵਿਧਵਾ ਭਰਜਾਈ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ

ਦੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਪਹਿਲੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬੇਕਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਬੈਂਕ ਪਾਸੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਲਈ ਵੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦਾ ਨੇਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਸਥਾਨਕ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਘਟਨਾ-9

ਇਹ ਸੰਖੇਪ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹਾਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਕ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਚਾਰਟਿਡ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ-

ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਸੱਭਿਅਕ ਅਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬਜਾਫ਼ਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਬਾਹੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵਰਗਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ ਇਹ ਚੰਗਾ ਇਤਿਹਾਸ 30 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੱਕ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ।

ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਰੋਡੀਓ ਤੋਂ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਫੋਨ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜ਼ੋਰਬਾਗ ਤੋਂ, ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਤੋਂ, ਸਫ਼ਦਰਜੰਗ ਇਨਕਲੇਵ ਤੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਏਅਰ-ਪੋਰਟ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਦੇ ਆਈ-ਆਈ ਟੀ ਨੇੜੇ ਇਕ ਕਾਰ ਸੜਦੀ ਦੇਖੀ ਤੱਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਬੱਸ ਸੜਦੀ ਵੇਖੀ। ਬੋੜਾ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਸਟੈਂਡ ਉੱਪਰ ਪੰਜ ਟੈਕਸੀਆਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਪੰਚਸ਼ੀਲ ਇਨਕਲੇਵ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਜਦੋਂ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਨ ਸੜਦੇ ਦੇਖੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੰਡ ਸ਼ਕਰੀਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕੱਚ ਸੜਕਾਂ ਉੱਪਰ ਖਿਲਾਰੇ ਪਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਹੀ ਦੇਖੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਧਾੜ ਵੱਲੋਂ ਘੇਰੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਧਾੜ ਨਾਲ ਚਲ ਕੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਦੂਸਰਾ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਾੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਪਾਸ ਲਾਠੀਆਂ, ਸੱਬਲਾਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਵੀ ਕੋਈ ਅਸਲਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਹੀ ਧਾੜ ਪਾਸ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪਾਸ।

ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ

ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ।

ਨੇੜੇ ਖੜੇ ਦੋ ਟਰੱਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਤੱਦ ਧਾੜ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਅਤੇ ਬੇਕਾਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਕਿਤੇ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਵੀ ਨਾਂਅ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ (ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ) ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਨਾਹਰੇ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਧਾੜ ਵਿੱਚ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਘਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਲੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਘਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਤਕਰੀਬਨ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 4 ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦਾ ਕੰਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਸਾਇਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਅਲਾਰਮ ਸੁਣ ਕੇ ਲੁਟੇਰੇ ਸਾਰੇ ਭੱਜ ਕੇ ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਗਏ ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਵਾਹਨ ਲੰਘ ਗਿਆ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਘਟਨਾ -10

ਇਕ 75 ਸਾਲਾ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ 1958 ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਡਬੀਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੀ-ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ, ਹਰੀ ਨਗਰ ਡੀਪੂ ਦੀਆਂ ਡੀ.ਟੀ.ਸੀ. ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਜੀ ਬਲਾਕ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਬੱਸਾਂ, ਟਰੱਕ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਸੀ ਸਭ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੱਖ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਫਤਿਹ ਨਗਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁੰਡੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਤਿਲਕ

ਨਗਰ ਥਾਣੇ ਦਾ ਐਸ.ਐਚ.ਓ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖੇ ਸਬਕ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਕੁੱਝ ਸਿਪਾਹੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਫੌਜੀ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੈਦਣੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਰਨਾ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ 75 ਸਾਲਾ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਦਾ ਖਾਲੀ ਰਿਵਾਲਵਰ ਵੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲਾਈਸੈਂਸੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸ 1944 ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ 75 ਸਾਲਾ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਪੂਰ ਕੇ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਰਫਲਾਂ ਦੇ ਬੱਟਾਂ ਤੇ ਠੁੱਡਿਆ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦੇ ਮਾਰਦੇ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਦੇ।

ਉਸ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਓਨੀ ਦੇਰ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਵੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਿਸ ਸਬ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸਦਿਆਂ ਉਸ ਥਾਣੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦਾੜੀ-ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਚਾਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਸੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦੇ ਨਾਂ-ਇਕ ਐਸ. ਆਈ. ਅਤੇ ਇਕ ਏ. ਐਸ. ਆਈ. ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੁਲਿਸ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਧਾਰਾ 307 ਆਈ. ਪੀ. ਸੀ. ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਹਾੜ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਜ਼ਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉਪਰ 12 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆਇਆ।

ਘਟਨਾ-11

ਇਸ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਦਾ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪਤੀ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਲਵਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਬਸ਼ਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ 1977 ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ 22.5 ਗਜ਼ ਦਾ ਪਲਾਟ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ 2000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ 28 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਕੁਲੀ ਸੀ, ਦੂਸਰਾ 20 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਕੂਟਰ-ਰਿਕਸ਼ਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਹਾਲੀ ਸਿਰਫ਼ 14 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰਨ

ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲਾਕ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ (ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ) ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਵੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਧਾੜੂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਆ ਗਈ, ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿਣ।

ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟ ਕੇ ਅਧਮੋਇਆ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਫਿਰ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਲਾਠੀ ਜਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰਾਡ ਮਾਰ ਕੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਡੇਲੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸੜ ਰਿਹਾ ਆਦਮੀ ਤੜਫਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਿਸ਼ਾਬ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਲੜਕਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕੱਟਾ ਸੁੱਟੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਬਰੀ ਕੇਸ ਕੱਟੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਉਜੜ ਗਿਆ, ਚਾਰ ਮਰਦ, ਘਰ, ਘਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਰੇਡੀਓ, ਟੀ.ਵੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 7000 ਰੁਪਏ ਨਕਦ ਲੁੱਟੇ ਗਏ। ਉਹ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਚਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦੀ ਮੇਹਰ ਸਦਕਾ ਹੀ ਬਲਾਤਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜ ਕੇ ਅਲਫ਼ ਨੰਗੀ ਕਰਕੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੜਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜਦੀਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਚਿਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁੱਜਰ, ਭੰਗੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਦਮਾਸ਼ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਸੀ ਕਿ ਬਲਾਤਕਾਰ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਈਏ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਚੀ-ਉਚੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਬਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਨੋਟ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ)

ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ 21 ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਇੰਨੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਗਏ ਪਰ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ।

ਘਟਨਾ-12

ਨੰਗਲੋਈ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜੀ ਵਾਲਾ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਿਹੜਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਧਰਮਾਤਮਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਕੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ 1 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰੇ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ ਵੱਲੋਂ ਰੋੜੀਆਂ, ਇੱਟਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ, ਟਰੈਕਟਰ-ਟਰਾਲੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਨੰਗਲੋਈ ਵੱਲ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦਾ ਬਾਰਡਰ ਸੀਲ (ਬੰਦ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਤੰਕ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਉਤੇ ਪਥਰਾਅ ਕਰਦੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲੁੱਟਦੀ, ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਨੂੰ ਧੂਹ-ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨੰਗਲੋਈ ਵਿੱਚ 65 ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤਾਂ, ਬਹੁਤ ਬਿਰਧ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਜਿਊਂਦੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸੀ। ਪਥਰਾਅ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਪਾਸ ਸੂਏ ਵਾਲੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਔਗ ਭੜਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਚਿੱਟਾ ਪਾਊਡਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ) ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਸਨ? ਤਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਪਾਸ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਭਾਵੇਂ 4-5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਰੋਹਤਕ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸੀ, ਉਹ ਨੰਗਲੋਈ ਰੋਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਘਟਨਾ -13

ਇਹ ਇਕ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕਿਸਾਨੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੱਡੇ ਫਾਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਮੁਰਗੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੇਚਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਦੁੱਧ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮੁਰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਮੱਝ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ (ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ.) ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦਾ ਫਿਕਰ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁੰਡੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਬੇਲਗਾਮ ਹੋ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਤਬਾਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਨੂੰ ਨਕੇਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਘਟਨਾ-14

ਇਹ ਘਟਨਾ ਇਕ ਫੌਜੀ ਐਨ.ਸੀ.ਓ. ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਇਤਫ਼ਾਕੀਆ (ਕੈਯੂਮਲ) ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟ ਕੇ ਫਰੰਟੀਅਰ ਮੇਲ ਵਿੱਚ 2 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਿਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੱਡੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਯਮਨਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਫੌਜੀ ਵੀ ਸਨ, ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ-ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁੱਨ ਦਿੱਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ-ਕੇਸ ਕਟਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਅ ਲਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਕੇਸ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਗਾਰਡ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਡਰ ਗਈ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਤੁਰ ਪਈ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੇਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਗੱਡੀ ਪਹੁੰਚੀ, ਉਥੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੇਖੀਆਂ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਕਹਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਆਰ. ਟੀ. ਓ. ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਚ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਧਾੜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਨ।

ਘਟਨਾ-15

21 ਦਸੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਘਰ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੇਖੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਇੱਥੇ ਵੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਦੇਖਿਆ-ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇੱਥੇ ਜਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਸੀ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 303 ਦੀ ਗੋਲੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਪਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇਖੇ ਸੀ। ਇਕ ਚੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਗੋਲੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਕੰਧ ਦੇ ਛੇਕ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਤਲਾਂ, ਗੁੰਡਿਆਂ, ਬਮਦਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਡੀਪੂ ਮਾਲਕ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਬਲਾਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਡੀਪੂ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਵਰਕਰ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੀਡਰ ਦਾ ਖਾਸ ਬੰਦਾ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਾਲੀ ਵੀ ਬਚ ਗਏ, ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਿਜ਼ਰਤ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

(ਨੋਟ : ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਸਨੀਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਇਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਵੱਲੋਂ) ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕੁੱਟਮਾਰ ਰਹੇ ਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਹੁਣ ਦੀ 12 ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ ਧਮਕੀਆਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ।

ਘਟਨਾ -16

ਇਸ ਪੀੜ੍ਹਤ ਸਿੱਖ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਅਲਵਰ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ 25 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਵਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ 1977 ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਂਗ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ 32 ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਹ ਕੇ ਉਹ

ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਘਰ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ 9 ਮਰਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 7 ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਹੀ ਬਚੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ :-

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਹਰ ਥਾਂ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਵੀ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਆਮ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸੀ, ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਉਪਰ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ, ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਹੌਲਦਾਰ (ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ) ਅਤੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਆਏ ਹੌਲਦਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿੱਖ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਲੋਕਲ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਸੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗਰੁੱਪ ਖਿੱਲਰ ਪੱਤਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਫਿਰ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜਫੂਕ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਰੀਕਾ ਹਰ ਥਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਮਰਦ ਵਸਨੀਕ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਾਲੀ ਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਉਸ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦੇ, ਕਈ ਵਾਰ ਮਰਦ ਕੁੱਟ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਲੱਗਭਗ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਨੇ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਲੁੱਟਮਾਰ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਸਾੜਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲ ਪਰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਵੀ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਉਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੋਰੀ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਿਹੜੀ ਬਰਾਮਦੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਰਦ ਭਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਕਿ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਬਚ ਗਏ ਬਦਕਿਸਮਤ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਚੈਕ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਬੈਂਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ

ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਚੈਕ ਮਿਲ ਸਕੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਘਟਨਾ -17

ਇਹ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰਾਗੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਇੱਕ ਉਸ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 7 ਵਜੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬੱਸ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਬੱਸ ਫੜਨੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਧੋਲ ਸੁੱਟਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਜਬਰੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂ ਦਾ ਲੋਕਲ ਡੀਪੂ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਧੂਹ ਕੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਂਦੇ ਦੇਖੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। 4-5 ਨਵੰਬਰ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਹੀ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋੜ ਕੇ ਘਟੀਆ ਲਤੀਫੇ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਬੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ-ਉਹ ਉਚੀ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਅਤੇ “ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ।”

ਘਟਨਾ-18

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਰੰਗ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਐਸ.ਐਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਆਪ੍ਰੇਟਿਵ ਹਾਊਸਿੰਗ ਬਿਲਡਿੰਗ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਆਮ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ :-

ਇਕ ਛੋਕਰਿਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਸ਼ਰਾਬ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਪੈਟਰੋਲ ਵੰਡੇ

ਗਏ ਸੀ। ਤੱਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਸਾੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚ ਕੇ ਦੌੜ ਕੇ ਥਾਣੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਵਰਤਾਓ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਡਰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹੀ ਗਈ, ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ

:-

ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗਰੁੱਪ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਧਾੜ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖਿਆ, ਇਸ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਜਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਚੋਰੀ ਹੋਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਪਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਪੁਲਿਸ ਸਿਰਫ਼ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲ ਤਾਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ 10% ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕਾਂ ਜਾਂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ।

ਜਨਕਪੁਰੀ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ 14 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਐਸ. ਐਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਲ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਇੱਥੋਂ ਸਿਰਫ਼ 250 ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ 11 ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵੀ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬੇਕਾਰ ਗਈਆਂ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਦੇ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ (ਸਿੱਖ) ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਲੀਡਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਨਤੀਜਾ ਜਾਂ ਸਿੱਟਾ :

ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਤੀਜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ।

ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਅਸੀਂ 5 ਦਸੰਬਰ 1985 ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ ਸੀ (ਦੇਖੋ ਅੰਤਿਕਾ) ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਕੁੱਝ ਉਸਾਰੂ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਅੰਦਰ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸਾਡੇ ਸੁਝਾਅ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇਕ ਖੱਤ ਯੂਨੀਅਨ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ (ਅੰਤਿਕਾ ਡੀ) ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਦੀ ਅਮਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਖੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਵਾਲ ਵੀ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਦਿਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚਾਓ ਦੇ ਸਹੀ ਪੱਖ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਪੀੜਤਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੱਤਣ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਡੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਉਸ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਪੜਤਾਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੋਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੀ ਸੀ। ਹਾਲੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ (ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਣੇ ਹਨ) ਜਵਾਬਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਦੇ ਖੱਪੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜੇਕਰ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਡੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਛੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਲਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ

ਦਾ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕਿਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਥਾਨਕ ਹਾਲਤ ਕਰਕੇ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਹੀ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਹੈ।” ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੱਲੇ ਤੱਕ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣਾ, ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਛੱਕੀ ਭੁਮਿਕਾ, ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਦੋ ਅਰਬੀ ਸੂਚਨ ਅਤੇ ਸਥਿਲਤਾ ਅਤੇ ਲਾ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ਿਨਰੀ ਦਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਨਾ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਭੁਮਿਕਾ :

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਕਰਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਰਲੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਪਾਸ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਨਾ ਫੈਲ ਸਕੇ।

ਪੁਲਿਸ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸੜਕਾਂ ਉੱਪਰੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸ਼ੱਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ (31 ਅਕਤੂਬਰ) ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਫਾ 144 ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਦਫਾ 144 ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੇ-ਖੌਫ਼ ਦਨਦਨਾਉਂਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਕ ਵੀ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿੱਥੇ ਦਫਾ 144 ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੇ-ਖੌਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ ਇਹ ਮੁਮਕਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ

ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਖੈਰ ! ਚਾਹੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੈ ਚਾਹੇ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਸਿਸਟਮ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਉਪਰਲੇ ਹੱਥ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ। (ਨੋਟ : ਉਹ ਸੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ)

ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਨਿਜੰਠਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਗਰਦਾਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਿਤਿਓਂ ਵੀ ਇਕ ਵੀ ਐਸੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿਸ ਸਫ਼ਸਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਕਿਤੇ ਦੇਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਜੀ ਗਈ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਦੇਖੀ ਗਈ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ (72 ਘੰਟੇ) ਕਿੱਥੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੁੱਝ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਇਹ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬਕਾਇਦਾ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ, ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਪੜਤਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਦੁਖਦਾਈ ਸੂਚਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ 250 ਰੁ. ਦੀ ਨਿਜੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਸ਼ਟ ਕਾਰਡ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਤਲ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਉੱਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਹੀ ਵਧਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਣ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਤਬਾਹ ਕੁੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਾਨ ਘਢਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਉਹ ਜੇਕਰ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।

ਫੌਜ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ :

ਫੌਜ ਜਦੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਰਨੇਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੈਰ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਫੌਜ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਦੇ ਸੱਦਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। (ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ)

ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੈਰ ਫੌਜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਉਪਲੱਭਯੋਗ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਕਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਖੈਰ ਜਦੋਂ ਗੈਰ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਫੌਜ ਸੱਦ ਲਈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਸਮਰਥ ਹੀ ਰਹੀ।

1. ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਪਬਲਿਕ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਇਸਟੇਟ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ।

ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਿੱਥੋਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੈ।

3. ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।

4. ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਘਾਟ ਕਈ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣੇ

5. ਕਈ ਗੈਰ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਕੁੱਝ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਫੌਜ ਨੂੰ ਗੈਰ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਾਹਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ :

ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਚਸ਼ਮਦੀਦਾਂ ਨੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਵੀ ਦੱਸੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਐਮ. ਪੀ. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਮੈਟਰੋ ਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਬਲਾਕ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਇਆ, ਹੋਰ ਅੱਗ ਲਾਊ ਪਦਾਰਥ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੱਥਿਆਰ (ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਆਦਿ) ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ੁਰਮ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਪਾਸੋਂ ਛੁਡਾਇਆ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੱਲ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵੀ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੂਚਨਾ ਜਾਂ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਹ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨਾ ਬਖਸ਼ਣਯੋਗ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਤਾ ਪੂਰਨ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੇ ਸੀ।

(ਨੋਟ-ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਬੀ.ਜੇ. ਪੀ. ਵੱਲ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ।)

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਅਨੁਸਾਰ 14 ਫਰਵਰੀ 1984 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਖੰਨਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬੀ. ਜੇ. ਪੀ. ਦੇ ਹੁਲੜਬਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਲੱਗਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਾਡਲ (ਪ੍ਰਤੀ ਰੂਪ) (REPLICA) ਤੋੜ ਕੇ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪਾੜ ਕੇ ਬਲਦੀਆਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਲੱਭੂ ਵੰਡੇ ਸੀ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੜਾਹ ਪੂਰੀਆਂ, ਸਿਗਰਟਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨੀ ਬਿਲਕੁੱਲ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦਾ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੀ ਸੀ, “ਹਿੰਦੂ”

ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੌਣ ਕਰਦਾ?

ਸਮਾਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ :

ਸੰਕਟ ਵੇਲੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬੜੀ ਅਹਿਮ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੇਡੀਓ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਟੀ. ਵੀ. ਸਾਧਨਾ ਦੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਅਸਰ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਕਟ ਕਾਲ ਜਾਂ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦੋਂ ਇਕਦਮ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਸੁਣਾਈ ਅਤੇ ਦਿਖਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਅਸਰ ਬਿਲਕੁੱਲ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਮ ਅਸਰ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਏਜੰਸੀ ਦਾ ਪੈਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਏਜੰਸੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਕਾਲ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸਿਲੈਕਟ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਖ਼ਬਰ ਜਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਖਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਲਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੈਮਰਾ ਮੈਨ ਨੂੰ ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਭੜਕਾਉ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣਾ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਭੱਦੇ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਭ ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਪਰ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਉਹ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ—

(ੳ) ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੋ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ।

(ਅ) ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਵੱਲੋਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਉਕਸਾਊ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ ਆਮ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈਆ ਜਾਣਾ (ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ) ਅਤੇ ਕਈ ਭਾਵੁਕ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦਿਖਾਏ ਜਾਣਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਮ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕਦਾ ਸੀ।

(ੲ) ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਦੇਣੀ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦੋ ਤਰਫ਼ੀ ਚੱਲੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੀ।

ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਘੰਟੇ-ਘੰਟੇ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੋਟ ਜਾਂ ਟੀਕਾ

ਟਿੱਪਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਭਾਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਅਮਲ ਤੋਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁੱਸਾ ਦੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਘਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਅਤੇ ਰਵਾਈਆ :

ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨ ਤੱਕ ਬੜੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਜਾਣੇ-ਪਹਿਚਾਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹਰ ਯਤਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੋਕਾਂ ਕਰਕੇ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜੇ ਨਿੱਕਲੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸਨ ਜਾਂ ਲਿਖਤੀ ਹੁਕਮ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਗਿਰ ਗਈ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਫਾਇਅਰ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਕਈ ਦਸਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਧਮਕਾ ਕੇ ਡਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗ ਨਾ ਬੁਝਾਉਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵੀ ਫਾਇਅਰ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਦਸਤਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਹਾਲਾਤ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਮ ਦੇਖੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਲਾ ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਰੁੱਖਾਪਨ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਈ ਹੋਇਆ। ਜੇਕਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੁੱਝ ਪੁਲਿਸ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਬਚ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਫੋਰਸ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸਰਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਦੀ (ਨਫ਼ਰੀ) ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਹਾਇਕ ਦਸਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ. ਅਤੇ ਬੀ.ਐਸ.ਐਫ. ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੱਦੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੱਢਲੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੱਦੇ? ਇਸ ਦੇ ਵੀ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਬੁਰੇ ਤੋਂ ਅਤਿ ਬੁਰੇ ਤੱਕ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਫੌਜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੱਦੀ ਗਈ? ਇਸ ਦੀ ਦੇਰੀ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ? ਇਸ ਦੀ ਦੇਰੀ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ?

ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ

ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ 2 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਵੀ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਫੌਜ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਉੱਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅਠਾਰਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਸਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਮਸੀਂ ਬਚ ਕੇ ਆਏ ਸੀ। ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਬੰਦੇ (ਸਿੱਖ) ਮਰੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਸੌ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਖੀਰ ਇਹ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਹਾਲਾਤ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਵਿਗੜ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਵਿਗੜ ਲਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁੱਲ ਮਾਮੂਲੀ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਮੂਲੀ ਸਨ ਸੰਯੋਗ ਮਾਤਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਤਾਣਾ-ਪੇਟਾ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਾਰਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਯਤਨ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁੱਝ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਖੋਲ੍ਹੇ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਬਲਡੋਜ਼ਰ ਫੇਰ ਕੇ ਪੱਧਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਿਰ ਢੱਕਣ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰੀ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਹ ਉਹ ਥਾਸਾਂ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਉਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਜਾੜੇ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਹਿਟਲਰੀ ਫੁਰਮਾਨ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇ-ਸਹਾਰਾ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਮਿਲੀ। ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

ਖੈਰ ! ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਪੀੜਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਝ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਅਤੇ ਗੈਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਬੜੇ ਹੌਂਸਲੇ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ

ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮੌਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਹੀ ਇਨਸਾਨੀ ਆਤਮਾ ਕੰਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਕਈ ਛੋਟੇ ਘਰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਟੈਕਸੀਆਂ, ਥਰੀਵੀਲਰ, ਕਾਰਾਂ, ਸਕੂਟਰ ਅਤੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਭ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਕਦ ਪੈਸਾ, ਗਹਿਣੇ, ਟੀ.ਵੀ., ਵੀ.ਸੀ.ਆਰ. ਤੇ ਰੇਡੀਓ ਤੱਕ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਜਾਂ ਨਾ ਚੁੱਕ ਸਕਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਸਮੇਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੱਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤ ਤਬਾਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਾਪਰੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 450 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 340 ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਹੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ :

ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆ-ਪਕਾਇਆ ਭੋਜਨ, ਦਵਾਈਆਂ, ਕੱਪੜੇ, ਓਟ ਆਸਰਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਮਾਨਸਿਕ ਆਸਰੇ ਦੀ, ਤਕਰੀਬਨ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਉਪਲੱਬਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਕਤਲੇਆਮ ਜਾਂ ਤਬਾਹੀ ਕੁਝ ਘੱਟ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ 50,000 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡੰਗ ਟਪਾਊ ਆਸਰੇ ਮਿਲ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 5 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਠਾਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੱਸ ਕੈਂਪ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਉਪਮਾ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੀੜਤ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚਲੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ

ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ, ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਦਿਆਰਥੀ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਲੋਕ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਖੁਰਾਕ, ਕੱਪੜੇ, ਓਟ ਆਸਰੇ, ਦਵਾਈਆਂ, ਸਾਬਣ ਤੇਲ ਟੁੱਥ ਪੇਸਟ ਟੁੱਥ ਬਰੁਸ਼ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ੋਰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੰਡਣ ਉੱਪਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੰਜੇ, ਕੰਬਲ, ਬਿਸਤਰੇ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਆਦਿ। ਇਹ ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਯੋਗ ਦੇਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਸੀ। ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਆਸਰਾ ਦੇਣਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਭੇਂਟ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਝੱੜਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ :

ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਵਿਘਨ, ਨਿਖਿਧਆਤਮਕ ਅਤੇ ਨੀਚਤਾ ਭਰਪੂਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਜੋ ਜ਼ਹਿਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਰਲਵੇਂ-ਮਿਲਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਹਨ।

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੀਕ ਸਨ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠ ਤੱਕ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੱਕ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਚਪੜਾਸੀ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਇਮ ਮਨਿਸਟਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੱਕ ਇੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ (ਸਿੱਖਾਂ) ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ, ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਕ ਕੌਮ (ਸਿੱਖ) ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੁੱਢਲੀ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਥਾਂ ਰੰਗਰਲੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਭੜਕਾਹਟ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨਾਲ ਭੜਕਾਈ ਗਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। 1-2 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਉਣ ਦੇ ਟੈਲੀਫੋਨ

ਆਏ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਿੱਖ ਔਤਵਾਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਟਰੱਕ ਅਤੇ ਗੱਡੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸਿਰੇ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਭੰਗੜੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਿਹੜੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਕ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੰਗੜੇ ਦੀ ਇਕ ਆਈਟਮ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਹਿਲਸਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਲਾਲਚੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਅਬਾਦੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਰਲ ਗਏ ਸਨ। ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਏ ਗੁੱਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਲ ਗਏ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸਥਾਨਿਕ ਸਿਆਸੀ ਵਰਕਰਾਂ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਣ ਕਰਕੇ ਅਪਰਾਧੀ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੰਘਣੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਇਖਲਾਕ ਤੋਂ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਦੁਰਾਚਾਰ ਅਤੇ ਭਰਿਸ਼ਟ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ ਰੱਖਵਾਲੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਧਨ :

ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਜੀ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਉਸ ਲਈ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਘਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਲਈ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਹਾਇਤਾ, ਔਧ ਪਚਧੀ ਘਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਜ਼ਖਮੀ ਲਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ

ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਹਾਇਤਾ ਜਿਸ ਘਰ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੀੜਤਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਇਕ ਦੁਖਦਾਈ ਮਜ਼ਾਕ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਸਮਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਨਾ ਹੀ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਘਰ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਆਦਿ ਦਾ ਬਿਲਕੁੱਲ ਹੀ ਕੋਈ ਹਰਜਾਨਾ ਨਹੀਂ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਮਾਨ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਟਰੱਕਾਂ, ਟੈਕਸੀਆਂ, ਕਾਰਾਂ, ਸਕੂਟਰਾਂ ਅਤੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹਰਜਾਨਾ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁੱਝ ਮੁਢਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਜੀਣ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਇਹ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਐਲਾਨੀ ਵੀ ਗਈ ਉਹ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁੱਝ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੰਗੇ ਟੋਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਗਲ ਲਈ। ਇਹ ਉਹ ਗੁਨਾਹ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਧਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਸਨ।

ਇਸ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਉਜੜ ਗਿਆਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਦੀ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਵਸੇਬੇ ਦਾ ਪੱਖ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਜੜੇ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋਏ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ, ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਰ ਦੇ ਮਰਦ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਇਹ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਹੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪੀੜਤ ਦੁਖਿਆਰੀ ਅਤੇ ਬਦਨਸੀਬ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਸੁਣਦਾ ਅਤੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹਮਦਰਦ ਸਮਝ ਕੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੀੜਤ ਅਤੇ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਸੜੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ, ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਾਲੇ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਵਾਉਣੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਾਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਪੜਚੋਲ :

ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਸੇ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਸਰੀ

ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਇਕ ਤਰਫ਼ਾ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਯੋਜਨਾ-ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੇਕਸੂਰ ਅਨਜਾਣ ਤੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗੁਨਾਹ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਝਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕੌਮ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸਲ ਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਲਈ ਗਈ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

1. ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਘਰ ਅਤੇ ਜਾਨਾ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਮੋੜਨਾ ਪਿਆ।

2. ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਕਰਕੇ ਡਰਦਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਲੇ।

3. ਸੰਘਣੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਕਰਾਈ ਸੀ।

4. ਗਰੀਬ ਵਸੋਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਵੀ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਪਰ ਏਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਔਧੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਵੀ ਸੀ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਨਾ ਮਾਤਰ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਅੰਬਲ ਤਾਂ ਐਸੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਜਾਂ ਇਲਾਕਾ ਲੱਭਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਵੀ ਗਏ ਸੀ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਧੂਹ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਨਹੀਂ!

ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਕੁੱਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਝਾਅ ਜਾਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ :

ਸਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ, ਗੈਰ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਯਥਾਰਥਕਤਾ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਜਿਹੜੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ।

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਉੱਪਰ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਜਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਡਰ-ਡੁਕਰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਕਈਆਂ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚਲਾਏ ਜਾਣ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਪੂਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਸਕਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੇਸਾਂ ਜਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਖਾਸ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਮਿਲ ਸਕੇ ਅਤੇ ਗੁਨਾਹਗਾਰਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਰਟਾਂ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦੁਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ।

ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਜਾਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੀ ਮਹਿਕਮਾਨਾ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਐਸਾ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰੇ। ਜੇਕਰ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 311 ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹਦੀ ਹੈ।

ਜਿਹੜੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਐਲਾਨੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ

ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨੇ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਜਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਪੂਰਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਫੀ ਪੈਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹ ਜਾਣ ਅਤੇ ਮਗਰਲੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਲਾਨਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਭੱਤਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਯਤੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਵਿਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਖਾਸ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮੁਫਤ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰ ਸਕਣ।

ਟਰੱਕਾਂ, ਨਿੱਜੀ ਕਾਰਾਂ, ਸਕੂਟਰਾਂ, ਟੈਕਸੀਆਂ, ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾਵਾਂ, ਸਾਈਕਲ ਰਿਕਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੂਸਰੇ ਵਹੀਕਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਕਈ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ ਸਭ ਜੀਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੀਮਾ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਹੀਕਲ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਘਾਟ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਨਵੇਂ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਕੰਪਨੀ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਜਾਣ।

ਕਈ ਪੀੜਤ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਥਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਵਿਧਵਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਅਤੇ ਜਿਤਨੀ ਦੂਰ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਿਹੜੇ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਜਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਜ਼ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਆਜ਼ ਦੀ ਘੱਟ ਦਰ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਪਾਸ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਹਨ ਕਿ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਭੇ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਮੀ ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰ ਜਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਡਿੰਗ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਕੰਟਰੋਲ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸਪਲਾਈ ਕਰੇ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਵਿਸ਼ੀ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਇਸ ਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਅਕਸ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸਖਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(ਨੋਟ-ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ-ਲੇਖਕ)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੀ :

ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਲੱਗੇ ਇਸ ਕਾਲੇ ਧੱਬੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਬੜੀ ਨਿਰਲਜ਼ਤਾ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਤਾਜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਗਣਰਾਜ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸੁਝਾ ਅਸੀਂ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਰਾਏ ਨਾਮ ਹਿੰਸਾ ਵੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਉੱਤਨੀ ਦੇਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੈਦ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੋਚਣਗੇ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।

ਅਣਗਿਣਤ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਕਹਿਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਨੰਗੀ ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਸਚਾਈ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਵਰਤਮਾਨ

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਉੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ, ਸਾਦਗੀ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਘੋਖਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਸੰਕਟਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਗਿਰ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮੱਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪੱਧਰ ਸੀ।

ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਚਲਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਇਕ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਨੋਬਲ ਵਿੱਚ ਨਿਘਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਗਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ ਜਾਂ ਉਪਰਾਮਤਾ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ। ਕਈ ਪੁਰਾਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਗੁਨਾਹ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋਣੇ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਚਿੰਤਾਵਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਜੇਕਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭਾਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦਾ ਵਾਧੂ ਭਾਗ ਜਾਂ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਾਓ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਦੇ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੰਭਿਅਕ, ਭਿਰਸ਼ਟ ਅਤੇ ਆਪ ਹੁਦਰੀ ਕਹੇਗਾ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਧੂ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇਸ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਉਪਮਹਾਂਦੀਪ ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਬਾਹੀ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਅਤੇ

ਦੂਸਰੀ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਪਾਸਾ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਅਤਾ, ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਘੁੱਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇ ਹੱਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਭਾਰਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਛਮੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਨਤੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਭ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਮਾਨ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਵਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਉਜਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਬੜੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 26 ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਤਲ, ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਨਸਾਫ਼ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ?

ਦੂਸਰੀ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਪਾਸਾ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਅਤਾ, ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਘੁੱਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇ ਹੱਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਭਾਰਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਛਮੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਨਤੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਭ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਮਾਨ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕੀਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਵਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਉਜਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਬੜੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 26 ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਤਲ, ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਨਸਾਫ਼ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ?

ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਵੱਲੋਂ
ਬਾਰ-ਬਾਰ ਲਿਖਣ 'ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ-ਲੇਖਕ)

ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਰੂਪ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਸ ਲੋਕ
ਰਾਜੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲੋਕ ਵਿਰੋਧੀ ਸੂਰਤ ਦੇਖ ਸਕਣ।

ਅੰਤਿਕਾ-ਏ

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਵਿਸ਼ਵਾ ਯੁਵਕ ਕੇਂਦਰ

ਸਰਕੁਲਰ ਰੋਡ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110021

ਦਸੰਬਰ 5-1984

ਪਿਆਰੇ ਡਾ. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ-

1. ਸ੍ਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ਨਰਾਇਣ- ਕਰਨਾਟਕਾ ਦੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਹੋਮ
ਸੈਕਟਰੀ।

2. ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਸ਼ੇਵਰ ਦਿਆਲ-ਭੂਤਪੂਰਵ ਵਿਦੇਸ਼ ਸਕੱਤਰ।

3. ਸ੍ਰੀ ਬੀ.ਐਫ.ਐਚ.ਬੀ. ਤਾਜੀਆਬਜੀ-ਭੂਤਪੂਰਵ ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ
ਭੂਤਪੂਰਵ ਵਾਇਸ ਚਾਂਸਲਰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ।

4. ਸ੍ਰੀ ਟੀ. ਸੀ. ਏ. ਸਿਰੀਨਿਵਾਸ ਵਰਧਨ-ਭੂਤਪੂਰਵ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ।

ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਮੈਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ
ਨੱਥੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੇ ਇਸ ਘੋਰ
ਅੰਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਵਸੇਬੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਊਣ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਅਤੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ
ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਉਣ ਦਾ
ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋਗੇ।

ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ

ਤੁਹਾਡਾ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ

ਦਸਤਖਤ

ਡਾ. ਪੀ. ਸੀ. ਅਲੈਗਜੈਂਡਰ,
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੈਕਟਰੀ
ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਾਊਥ ਬਲਾਕ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110011

ਭਾਰਤ ਦਾ ਭੂਤਪੂਰਵ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ

ਸਿਟੀਜਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜਫੂਕ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਪਾਹਿਜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ :-

ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਪਾਹਿਜ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜਫੂਕ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੀੜਤ ਸਿੱਖ ਜੀਵ ਹਾਲੀ ਵੀ ਡਰ, ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਸਹਾਇਤਾਹੀਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੇਵਕ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਊਣ ਦੀ ਆਸ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਬੇਖੌਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੁਝਾਅ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ :-

1. ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਉਪਰ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਘੁੰਮਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੀਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਪੂਰੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੀਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬੰਦ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੇਸਾਂ ਲਈ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕੋਰਟਾਂ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

2. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਿਹੜੇ ਹਰਜਾਨੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ

ਫਾਰਮ ਭਰ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਸਨੀਕ ਤੋਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਅਤੇ ਕਸੂਰਵਾਰ ਆਦਮੀ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਫਾਰਮ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਨੰਗਾ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਫਾਰਮ ਭਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਤੁਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦ ਜਾਂ ਪਤੀ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਤਸਦੀਕ ਕਿਸੇ ਨਿਰਲੇਪ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਪਾਸੋਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਿਆ ਹੈ ਪਰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇ ਫਾਰਮ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫਾਰਮ ਤਸਦੀਕ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਗਵਾਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

3. ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈਆਂ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੋਬੇ ਅਤੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਲਈ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਦ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਤਬਾਹ ਹੋਈਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਕੈਂਪ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੀੜਤ ਸਬੰਧੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਜ਼ਰਿਮ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੁੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਕੰਮ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

4. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਡੀ.ਡੀ. ਏ. ਦੇ ਕੁਝ ਫਲੈਟ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਬੇਘਰੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਜਾਂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰ ਲੈਂਦੇ।

5. ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਨ ਜਿਵੇਂ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ ਡਰਾਈਵਰ ਅਤੇ ਟਰੱਕ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਨਾਂ ਦਾ ਬੀਮਾਂ ਸਿਰਫ ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਮਾਂ ਪੂਰਾ ਜਾਂ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੀੜਤਾਂ

ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਮੁਕਤ ਕਰਜ਼ਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਵਹੀਕਲ ਮੁੜ ਖਰੀਦ ਸਕਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰ 'ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਚਾਲੂ ਕਰ ਸਕਣ।

6. ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਪਦੰਡ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਅੱਗੇ ਉਪਰਲੇ ਨੁਕਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਫੌਰਨ ਇਕ ਉਚ ਪੱਧਰੀ ਕਮੇਟੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਲਾਹ ਦੇਈਏ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਕੈਬਨਿਟ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਮੈਂਬਰ ਸਬੰਧਿਤ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਹੋਵੇ।

7. ਫਾਇਨੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰੀ ਸਮੇਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਸਲੇ, ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣ। ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਸਬੰਧਿਤ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਾਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਅੰਤਿਕਾ - ਬੀ

ਪੀ. ਸੀ. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ
ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਕੱਤਰ

ਨੰ. ਪੀ. ਐਮ. ਐਸ-32116
(ਪ੍ਰਾਈ. ਮਨਿਸਟਰਜ਼ ਆਫਿਸ)
(ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਦਫਤਰ)
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110011
ਦਸੰਬਰ-6-1984

ਪਿਆਰੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸੀਕਰੀ

ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ 5 ਦਸੰਬਰ 1984 ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਕੀਤੇ ਸੁਝਾਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਸਤਿਕਾਰ ਸਾਹਿਤ

ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਵਿਸ਼ਵਾ ਯੁਵਾ ਕੇਂਦਰ

ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110027

ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ

ਦਸਤਖਤ

ਪੀ. ਸੀ. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ

ਅੰਤਿਕਾ-ਸੀ

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਵਿਸ਼ਵ ਯੁਵਾ ਕੇਂਦਰ,
ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ, ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110021
ਦਸੰਬਰ 19-1984

ਪਿਆਰੇ ਡਾ. ਅਲੈਗਜੈਂਡਰ

ਸਾਡੇ 5 ਦਸੰਬਰ 1984 ਦੇ ਪੱਤਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ 6 ਦਸੰਬਰ 1984 ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪੱਤਰ ਨੰ. ਪੀ. ਐਸ. ਐਸ. 32116 ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ 11 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣਗੇ ਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਾਨੂੰ ਨੇੜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ

ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ
ਦਸਤਖਤ
ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ

ਡਾ. ਪੀ. ਸੀ. ਅਲੈਗਜੈਂਡਰ
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੈਕਟਰੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ
ਸਾਊਥ ਬਲਾਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਅੰਤਿਕਾ-ਡੀ

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਵਿਸ਼ਵ ਯੁਵਕ ਕੇਂਦਰ,
ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ, ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110021
ਦਸੰਬਰ-20-1984

ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ

ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲ ਕੇ

1. ਸ਼੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਨਰਾਇਣ (ਕਰਨਾਟਕਾ ਦੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ)
2. ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ (ਭੂਤਪੂਰਵ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੈਕਟਰੀ)

3. ਸ਼੍ਰੀ ਬੀ. ਐਫ. ਐਚ. ਸੀ. ਤਿਆਬਜੀ (ਭੂਤਪੂਰਵ ਕਾਮਨ ਵੈਲਥ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ, ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ)

4. ਸ਼੍ਰੀ ਟੀ. ਸੀ. ਏ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸਵਰਧਨ (ਭੂਤਪੂਰਵ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ)

ਮੈਂ ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨੋਟ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਭ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਪੱਖ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਸਕੋ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਲੋਕਹਿੱਤ ਸਮੱਸਿਆ ਉਪਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰ ਸਕੋ।

ਬੜੇ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ

ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ

ਦਸਤਖਤ

ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਭੂਤਪੂਰਵ ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ

ਸ਼੍ਰੀ ਵੀ. ਪੀ. ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ

ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਨੱਥੀ ਨੋਟ ਦੀ ਨਕਲ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ :

ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰਿਫਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਭੋਲੇਭਾਲੇ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਖਸ਼ੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਸਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਜਿਬਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਘਰ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਂਗਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾਈ, ਸਗੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

1. ਮੱਕਾਰੀ ਭਰੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੋਗੇ ! ਮਗਰੋਂ

2. ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਓ ਅਤੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ-ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਓ।

ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਹਾਜ਼ਰ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਗੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਦੇਖੇ ਗਏ ਜਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਹ ਆਮ ਹੀ

ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤੀ ਨਾਂਹ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਢੀਮ ਸੁਣਨ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉਤੇ ਸੀ, ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਨ ਉਪਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ?

ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ, ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਤਬਾਹੀ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁੱਢਲੀ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਹੀ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਪਸ਼ੂਪੁਣੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਰੋਕ-ਟੋਕ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਉਹ ਸਵਾਲ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਸਨ :-

1. ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9.30 ਵਜੇ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਿਉਂ?

2. ਸਥਾਨਕ (ਲੋਕਲ) ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਲੱਗਭਗ 2 ਵਜੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜ਼ਮੀਮੇ ਕੱਢ ਕੇ ਇਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮ 5 ਵਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਹੀਕਲ ਸਾੜਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੜਬੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹ ਗੜਬੜ ਏਮਜ਼ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ

ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ?

3. ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਸੀ। ਕੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰੱਖਿਆ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ? ਜੇਕਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਦੋਂ?

4. ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪੁਲਿਸ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ? ਜੇਕਰ ਸੀ ਤਾਂ ਅਮਨ-ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਰੱਖਿਆ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ ਸੀ?

5. ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਦੋਹਾਂ ਕੰਮਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ) ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਲੋੜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ., ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਜਾਂ ਫੌਜ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲਈ? ਜੇਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਕਦੋਂ?

6. ਅਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਾਂ, ਸਭ ਨੇ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਲ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਕੰਟਰੋਲ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਕੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਜਾਂ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ?

7. ਉਸ ਦੁਸ਼ਟਤਾਪੂਰਨ ਅਪਰਾਧਾਂ, ਲੁੱਟਮਾਰਾਂ, ਸਾੜ-ਫੂਕ, ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਰਦਾਇਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਫੌਜ ਸੱਦ ਲਈ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

8. ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸੱਦੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸੱਦ ਵੀ ਲਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ?

9. ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ, ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ., ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਅਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚਕਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ?

10. ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਇਸ

ਦੁਸ਼ਟਤਾਪੂਰਨ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ-ਪਤੇ ਸਭ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇਘਰ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਡਰਾ-ਧਮਕਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ? ਕੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਨੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸੀਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਅਦਾਲਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ?

11. ਲੋਕ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਅਪਰਾਧੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਦਫ਼ਾ 144 ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਕੇਸ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ?

12. ਲੋਕ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੀ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ?

13. ਲੋਕ ਇਹ ਵੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਲੱਗੇਗੀ?

14. ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹਤ ਕੌਮ ਉਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਕਹਿਰ ਮੁੜ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਝੱਲਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਇਹ ਮੁੜ ਵਾਪਰਿਆ ਜਾਂ ਜੇਕਰ ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੇ ਕਦਮ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕੇ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ?

15. ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਸਬੂਤ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸੇ ਥਾਂ ਉਪਰ ਪੁਲਿਸ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲੂਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਵਧਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਧਿਰਕਾਰਨਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਲੋਕ ਰੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਐਸਾ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ?

16. ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਦੇ ਕੁਝ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ

ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ?

17. ਸਾਨੂੰ ਪੀੜਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਐਫ਼. ਆਈ. ਆਰਾਂ. ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਾ ਤਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੁੱਟੀ ਹੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਭਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਹੈ?

18. ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜੋ ਸਾਡੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ 1 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਸੁਸਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਸੱਭਿਆ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਧਿਰਕਾਰਨਯੋਗ ਅਤੇ ਨਾ ਸਹਿਣਯੋਗ ਕਰਤੂਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਸ਼ਟਪੂਰਨ ਬੁਰਾਈ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿਚਾਰੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਮਨਪਸੰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅਪਾਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭਿੰਨਭੇਦ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇਗੀ।

(ਨੋਟ :- ਬੜੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਾਲ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ-ਲੇਖਕ)

ਅੰਤਿਕਾ ਈ

No. 5462/56-HMP (D)

ਅ. ਡੀ. ਡੀ. ਐਲ-ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰੀ

ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤ

ਦਸੰਬਰ 26-1984

ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ

ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੈਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬਾਹਰੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ 20 ਦਸੰਬਰ 1984 ਵਾਲਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨੋਟ ਵੀ ਨੱਥੀ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਪੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਆਉਣਗੇ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਆਪ ਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰੀ

ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ

ਦਸਤਖਤ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ,

ਐਸ ਕੇ ਜੈਨ

ਵਿਸ਼ਵ ਯੁਵਕ ਕੇਂਦਰ

ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ, ਚਾਨਕਿਆਪੁਰੀ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110021

ਅੰਤਿਕਾ-ਐਫ

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ :-

ਵਿਸ਼ਵ ਯੁਵਕ ਕੇਂਦਰ,

ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ, ਚਾਨਕਿਆਪੁਰੀ,

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110021

ਜਨਵਰੀ 4-1985

ਮੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ,

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੈਕਟਰੀ ਨੂੰ 5 ਦਸੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਇਕ ਨੋਟ ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਹਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਪੱਤਰ ਨੰ. (No. PMS-32116) ਮਿਤੀ 6 ਦਸੰਬਰ 1984 ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮਸਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਜਾਂ ਜਵਾਬ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਯਾਦ ਪੱਤਰ 19 ਦਸੰਬਰ 1984 ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦਸ ਸਕੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਦੋਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਆਪ ਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰੀ

ਦਸਤਖਤ

ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ

ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਅੰਤਿਕਾ ਜੀ

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਵਿਸ਼ਵ ਯੁਵਕ ਕੇਂਦਰ,
ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ, ਚਾਨਕਿਆਪੁਰੀ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110021
4 ਜਨਵਰੀ 1984

ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਜੀ,

ਮੈਂ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੂਰਵ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ 20 ਦਸੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇਕ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਾਨੂੰ No. 5462/56-HMP (D) ਮਿਤੀ 26 ਦਸੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਕਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੌਰਾਨ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਨੱਥੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਲਦੀ ਧਿਆਨ ਦਿਓਗੇ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਓਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਵਿਧਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਦੋਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇ ਸਕੋਗੇ।

ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ
ਦਸਤਖ਼ਤ
ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ

ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ. ਬੀ. ਚਵਾਨ,
ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਕੌਮ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ

ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ :

ਵੱਲੋਂ : ਅੰਮਿਆਂ ਰਾਓ, ਅਰਬਿੰਦੋ ਘੋਸ਼ ਅਤੇ ਐਨ. ਡੀ. ਪੰਚੋਲੀ ਨੇ।

ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ :

ਵੀ. ਐਮ. ਤਾਰਕੰਡੇ ਵੱਲੋਂ

ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ :

ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਸੀ ਏਜੰਸੀ ਦੁਆਰਾ

ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਆਰੰਭ :

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀ ਗਾਰਡਾਂ (ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ) ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9.18 ਵਜੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਲੱਗਭਗ 4 ਵਜੇ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਿਡਲ ਈਸਟ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਸੀ, ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ 5 ਵਜੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ 6.55 'ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀ ਗਾਰਡ ਸਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਹੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕਾਤਲ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ, ਉਹ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ।

1 ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦੀ ਖਬਰ ਅਨੁਸਾਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ

ਨੂੰ ਕਿਡਰਪੁਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ 1.30 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਟੀ. ਬੋਰਡ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਵਰਕਰ ਅਤੇ ਹਮਾਇਤੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ। 2.30 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤੀ।

ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭੂਤਰੇ ਹੋਏ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਸਕੂਲ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਸਾੜ ਸੁੱਟੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ।

ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਜਬਲਪੁਰ ਅਤੇ ਇੰਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰ ਇੱਥੇ ਮਿਲਟਰੀ ਨੂੰ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸੂਬਾ ਸਰਕਾਰ ਸੀ। ਇੱਥੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਾਨਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕੁਝ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਰ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ।

ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਘਟੀ ਪਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਭੁਵਨੇਸ਼ਵਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਦੇ ਇਕ ਟਰੱਕ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਲਾਹਾਂਡੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭੁਵਨੇਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਗਾਂਧੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਐਸ. ਪੀ. ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਮਾਇਣ ਪਾਥ ਦੇ ਉਪਰ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ? ਇਸ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨ ਸਪਸ਼ਟ ਸਨ :-

1. ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਸਫਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ।

2. ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਤਰਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਹਾ ਲੈ ਕੇ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਜਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

3. ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਮੀਡੀਏ ਰਾਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗੱਦਾਰ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਠੀਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਖਾੜਕੂਆਂ ਦਾ ਡਰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਜਿਹੜੀ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੁਗਤਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਉਣਾ ਸੀ ਪਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਵਰਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ (ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੁਰਗਾ) ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਸੀ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਦਾ ਕਾਰਣ।

ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਅੱਗ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਬੀ, ਪੱਛਮੀ, ਉਤਰੀ, ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਉਤਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ।

ਕੇਂਦਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਬਾਹੀ, ਕਰੋਲ ਬਾਗ਼, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ, ਪਹਾੜਗੰਜ, ਜਨਪਥ, ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ, ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ।

ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਨਗਰ, ਸ਼ਾਹਦਰਾ, ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ, ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ, ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ, ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ, ਗਾਮਰੀ, ਭਜਨਪੁਰਾ ਅਤੇ ਨੰਦ ਨਗਰੀ।

ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਸਨ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ, ਮੋਤੀ ਨਗਰ, ਨਾਰਾਇਣਾ, ਪਾਟੇਲ ਨਗਰ, ਇੰਦਰਪੁਰੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ਼, ਪੱਛਮੀ ਵਿਹਾਰ, ਤਿਲਕ ਨਗਰ, ਹਰੀ ਨਗਰ ਅਤੇ ਜਨਕਪੁਰੀ।

ਉਤਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਸਨ, ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ, ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ, ਗੁਲਾਬੀ ਬਾਗ਼, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ, ਕਿੰਗਜ਼ ਵੇ ਕੈਂਪ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦਪੁਰੇ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ।

ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਸਨ ਸਾਊਥ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ, ਸਫ਼ਦਰਜੰਗ, ਇਨਕਲੇਵ, ਕਾਲਗਾਜ਼ੀ, ਖਾਨ ਮਾਰਕੀਟ, ਗ੍ਰੇਟਰ ਕੈਲਾਸ਼, ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ, ਮਹਾਂਰਾਣੀ ਬਾਗ਼, ਡਿਫੈਂਸ ਕਲੋਨੀ, ਨਿਜ਼ਾਮੂਦੀਨ, ਭੋਗਲ, ਹਰੀ ਨਗਰ ਆਸ਼ਰਮ, ਨੋਇਡਾ, ਓਖਲਾ, ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ, ਕੋਟਲਾ ਮੁਬਾਰਕਪੁਰ, ਪੰਚਸ਼ੀਲ ਇਨਕਲੇਵ, ਗੁਲਮੋਹਰ ਪਾਰਕ, ਚਿੱਤਰੰਜ ਪਾਰਕ, ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਅਤੇ ਵਸੰਤ ਵਿਹਾਰ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਤਰੇ ਪਾੜ ਕੇ ਉਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੈਂਟਰ ਸੈਕਟਰੀਏਟ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਰੱਖਿਆ ਫੋਰਸਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਕਾਬਗੰਜ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਅੱਗਾਂ ਲਗਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਅਜ਼ਾਦਪੁਰਾ, ਨਹਿਰੂ ਪਲੇਸ ਨੇੜੇ ਕਾਲਕਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਦੀ ਗੀਗਲ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੁਕਾਨ ਐਸ. ਐਸ. ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗ੍ਰਾਮ ਖਾਦੀ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗਰੀਨ ਹੋਟਲ ਦੇ ਵੀ ਨੇੜੇ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲ ਸਾੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਨਕਪੁਰੀ ਦਾ ਜਨਕ ਸਿਨੇਮਾ, ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਦੀਪ ਸਿਨੇਮਾ ਅਤੇ ਚਿਤਰੰਜਨ ਪਾਰਕ ਦਾ ਚੰਦਰ ਲੋਕ ਸਿਨੇਮਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਵਰਕਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਮੰਦਿਰ ਜੋ ਸਭ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਕੂਲ ਵੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹਰੀਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ 2 ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ ਅਤੇ ਲੋਨੀ ਰੋਡ ਦੇ ਸਕੂਲ, ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਹੀ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਲੋਨੀ ਰੋਡ ਦਾ ਤਕਸ਼ਿਲ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਇਕੱਲੇ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀਰਵਾਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਕੂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵਾਲੇ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਅੱਧਮੋਇਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ। ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕੀਤੇ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨੇ ਦਮ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰਡ, ਵਾਰਡ ਨੰ.

10 ਵਿੱਚ ਆਏ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ, ਅਨੁਸਾਰ 114 ਸੀ, ਬਾਕੀ ਵਾਰਡਾਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਪਾਠਕ ਆਪ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਵਾਰਡ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 5 ਵਜੇ ਤੱਕ ਸੀ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਅਤੇ ਮੁਰਦਾ ਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰਡ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਹੜੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੁੱਟ ਕੇ ਅੱਧਮੋਏ ਕਰਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਜਿੱਧਰ ਵੀ ਦੇਖੋ, ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਖੂਨੀ ਜਬਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫਾਇਰਬ੍ਰਿਗੇਡ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਹੇ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਵਾਬ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਾ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਇਸ ਗੁੰਡਾ ਰਾਜ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਹੀ ਦੱਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 11 ਵਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰ ਥਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਸਥਾ ਦੇ ਧੁਰੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 15-16 ਸਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ 50 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਲਈ ਚੁਣ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੀ।

ਕੇਂਦਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਚੱਲ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ 48 ਤੋਂ 72 ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਂਜ਼ ਤਬਾਹੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਸੀ।

(ੳ) ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਦੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਬਸਤੀ ਦੇ (ਬਲਾਕ ਏ. ਸੀ. ਡੀ. ਈ. ਟੀ. ਜੀ. ਆਈ. ਜੇ. ਅਤੇ ਕੇ)

ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ 9.15 ਵਜੇ ਅਜ਼ਾਦਪੁਰੀ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਮੋਟਰ ਮਕੈਨਿਕ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਫਰੂਟ ਨਾਲ ਭਰੇ 8 ਟਰੱਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸਣੇ ਹੀ ਟਰੱਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ 10 ਵਜੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਉਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਇਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾੜੀ ਵੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰੋਲ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਟਰੱਕ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਸਕੂਟਰ, ਥੀਵੀਲਰ, ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਸਭ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 6 ਵਜੇ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇੱਕ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕੌਂਸਲਰ ਇਸ ਗਿਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਪਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਸੀ (ਇਹ ਲੀਡਰ ਕੇ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ) ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ 3 ਨਵੰਬਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਆ ਗਈ।

(ਅ) ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਬਸਤੀ :-

1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਦੇ ਲੱਗਭਗ 10.15 ਵਜੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਗਿਰੋਹ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 8.10 ਪੇਂਡੂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਫਲਾਈਓਵਰ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਾੜ ਸੁੱਟੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ 50-60 ਆਦਮੀ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੂਰਤਕ ਦੇਹ ਦੇਖਣ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਬਲਾਕ ਐਫ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੋਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਨੇੜਲੇ ਪੂਥ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀਆਂ ਡੀ. ਟੀ. ਸੀ. ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੱਸਾਂ ਭਰ ਕੇ ਹੋਰ ਆ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 2 ਸੌ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 11 ਵਜੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਦੂਸਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਮੁੜ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਆ ਗਿਆ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ

ਦਾ ਲੀਡਰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਹਨ, ਪੁਲਿਸ ਅਚਾਨਕ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਥਾਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ 400-500 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਇਕਤਰਫੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਜਿਊਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮਿਸਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਲਾਕ ਆਰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਹਿਰ ਉਸ ਉਪਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ (ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੰਬਰ 176, 11 ਨਵੰਬਰ) ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਾਈ ਸੀ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਸੀ।

ਕਾਲਾ (ਇਕ ਸਕੂਟਰ ਡਰਾਈਵਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗਲੂੀ ਨੰ. 6 ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸੇਵਾ ਰਾਮ (ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਡੀਪੂ ਵਾਲਾ) ਸ਼ੰਕਰ, ਸ਼ੰਭੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ, ਦੋ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਪ ਸਬਜ਼ੀ ਵੇਚਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਵਧਨ (ਗਲੂੀ ਨੰ. 4) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਉਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਉਪਰ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ (ਗਲੂੀ ਨੰ. 5 ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਓ ਬਲਾਕ ਦਾ ਇਕ ਦਰਜੀ) ਚਾਰ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਆਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ) ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਵਿੱਚ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਅਤੇ ਐਡਰੈਸ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੈ ਮਹਾਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰ। ਇਸ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਹੈ “ਗਰਕੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਤੰਤਰ।”

(ਅੰਤਿਕਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ)

(ੲ) ਬੁੱਧ ਵਿਹਾਰ

ਬੁੱਧ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ 12 ਵਜੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਲੁੱਟ

ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੋਲਕ ਲੁਟੇਰੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਲੁਟੇਰੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ, ਇਹ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਾਲਾਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ।

ਰਾਤ ਨੂੰ 9.30 ਵਜੇ ਉਹ ਫਿਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਜੀਤੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਅਤੇ ਮੁਖਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਪ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜੀਤੀ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ-ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਦੋਂ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ 50-60 ਆਦਮੀ ਭੱਜ ਪਏ, ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਲੁਕ ਗਿਆ, ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ਼ ਨੂੰ ਦੌੜਿਆ, ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੌੜਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਏ। 40-50 ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਥੇ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਪਾਸ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਆਦਮੀ ਨਾਲੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਚੀ ਦੇਣੀ ਬੋਲੇ “ਕੀ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸੱਪ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਓ!” ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਾਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਥੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਖੂਨ ਹੀ ਖੂਨ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ 11 ਵਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਸੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੁੱਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਕਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਹੀ ਆਦਮੀ ਫਿਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਖਤਰਾ ਹਾਲੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੌੜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਓ ਮਾਰ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ, ਜਿੱਧਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਜਾਂਦਾ ਦਿਸ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਮਗਰ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਣੀ ਬਾਗ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਮੈਂ, ਜਦੋਂ ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਦਾ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਉਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਬੁੱਧ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਦਾਸਤਾਂ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬੁੱਧ ਵਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਬਲਾਕ

ਜੀ-1 ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਅਤੇ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ (ਗ੍ਰੰਥੀ) ਸੀ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੀ :-

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੇ ਸਬੰਧ 'ਚ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਭਾਤਫੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਢੀ। ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਫੇਜ਼ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਗਏ, ਮੇਰੀ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸਵੇਰੇ 9 ਤੋਂ 11 ਵਜੇ ਤੱਕ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਖਤਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। 11.30 ਵਜੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੌਲਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ, ਅਸੀਂ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਲੁਕ ਗਏ, ਤਕਰੀਬਨ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 5 ਵਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਲੁਕੇ ਸੀ, ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੋ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਣਾ-ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਅਸੀਂ ਮਗਰਲੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਮਗਰਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲੁਕ ਗਏ। ਰਾਤ ਦੇ ਇਕ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਅਸੀਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਲੁਕ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਉਠ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਿਆ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿਊਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਲੁਕ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਚਾਰ ਲੋਕ ਸਨ।

3.11.1984 ਸ਼ਾਮ ਦੇ 4 ਵਜੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗਿਰੋਹ ਆਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਬਚ ਗਏ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਲੁਕਦਾ-ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

(ਸ) ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਬਸਤੀ :-

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ ਏ-4 ਉਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਭ ਥਾਈ ਹਮਲੇ ਸਵੇਰੇ 9-11 ਵਜੇ ਤੱਕ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਇਸ 200 ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਰਕ ਜੇਕਰ ਸੀ ਤਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਵਕਤ ਦਾ।

ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੇਹ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ-ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਬਲਾਕ 4-ਏ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਤ ਭਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ, ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 4 ਵਜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9 ਵਜੇ ਤੱਕ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਲਾਕ 4-ਏ ਦਾ ਕੰਮ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਗਿਰੋਹ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸੀਆਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਵੱਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਲਾਕਾਂ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।

ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ, ਲੋਕਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਸੀ-2 ਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਿਰਵਿਘਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ।

(ਨੋਟ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ, ਗੁੰਡਿਆਂ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ-ਲੇਖਕ)

ਪੀ-1 ਬਲਾਕ ਦੇ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਅਤੇ ਪਤੇ ਦੱਸੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗੁੱਜਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਮਾਦਾਰ, ਭੰਗੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਲੀਡਰ, ਲੋਕਲ ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਬਲਾਕ ਸੀ-4 ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ, ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਇਸ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਦੂਸਰੇ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਹਨ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਅਮਨ-ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਭ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸ਼ਹਿ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

(ਨੋਟ ਪਰ ਉਹ ਭੁਲ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਤਾਂ ਅਬਦਾਲੀ, ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਰਖਾ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਇਹ ਕਿਸ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਮੂਲੀ ਹਨ-ਲੇਖਕ)

ਬਲਾਕ ਸੀ-4 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਲਾਕ-ਏ-2 ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਣਵਿਆਹੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ 144 ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਉਹੀ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਤਸੱਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਠੀਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਵਾਲਾ ਤੇਲ ਤਿਆਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਰਾਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀ ਵੀ ਪੂਰੀ 'ਇਮਾਨਦਾਰੀ' ਨਾਲ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਹਥਿਆਰ ਤਾਂ ਸਭ ਥਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਨ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਛੂਰੇ ਅਤੇ ਕੁਹਾੜੀਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰਾਂ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਵਾਧੂ ਗੱਲ ਵਾਪਰੀ, ਉਹ ਸੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਰੀਕ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਚ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੇ ਸਨ, ਇੱਥੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਆਪਣੇ ਹਲਫ਼ਨਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਸਨ ਪਰ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

(ਹ) ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਕਲੋਨੀ :-

ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੇ 9.45 ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਲਾਕ 36 ਵਿੱਚ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਚਾਂਦ ਸਿਨੇਮਾ ਪਾਸ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਸਿੱਖ ਘਬਰਾ ਗਏ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਬਲਾਕ 3 ਵੱਲੋਂ 300-350 ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਬਲਾਕ 36 ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਸਭ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਤਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ, ਕਈ ਸਿੱਖ ਮੂਹਰੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਸੁੱਟੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਿੱਖਾਂ ਘਰਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕੌਂਸਲਰ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਲੀਡਰ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਦਦ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 500 ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਬਲਾਕ 13 ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾੜ ਪਾ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ, ਇੱਥੇ 32 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਬਲਾਕ ਨੰਬਰ 12 ਅਤੇ 11 ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਛੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ ਹਰ ਪਾਸੇ ਕੁਰਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਸੜ ਗਈ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਧ ਸੜੀਆਂ ਲੱਕੜਾ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਏਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪਰ ਏਥੇ ਇਕ ਨਾਨਕੀ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਦੀ ਸੁਆਹ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਇਕ ਉਂਗਲੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਵੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੁੰਦਰੀ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਉਂਗਲੀ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ।

(ਕ) ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਮੁੜ ਵਸੀ ਕਲੋਨੀ-

1. ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕੋਈ 9.45 ਵਜੇ 400-500 ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮੇਨ ਰੋਡ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਦੇਖ ਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸਕੂਟਰ ਸਵਾਰ ਦਾ ਸਕੂਟਰ ਰੋਕ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਟਰੋਲ ਕੱਢ

ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਭੇਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਨ ਰੋਡ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਲੋਕ ਨੰਬਰ 36 ਦੇ ਕੋਲ ਦੋ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੇਖੇ ਗਏ। ਇਕ ਲੈਕਚਰਾਰ ਜਿਹੜਾ ਮਿਊਜਰ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਡੀ. ਟੀ. ਸੀ. ਦੀ ਬਸ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਕੌਰਨਰ 'ਤੇ ਉੱਤਰ ਕੇ ਕੁੱਝ ਦੂਰਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਮੇਤ ਛੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਉੱਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲਈ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਖੀਰ ਉਹ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮਿੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਇਸ ਗਿਰੋਹ ਦੇ ਨੇਤਾ ਦੀ ਮਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਇਥੋਂ ਦੀ ਇਕਾਈ ਦੀ ਮੁੱਖ ਨੇਤਾ ਸੀ।

ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਲਾਕ 32 ਉੱਪਰ ਦੋ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 11 ਵਜੇ ਕੁੱਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਭ ਬੇਅਰਥ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਕ ਨੇਤਾ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਕਾਤਲ ਗਿਰੋਹ ਨਾਲ ਜਿੱਧਰ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਟਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਟਾਵਰ ਸੀ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਿੱਧਰ ਮਸੀਤ ਸੀ ਕੁੱਝ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸਿਓਂ ਕੀਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲੋਕਲ ਸਵੀਪਰਾਂ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਥਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੇਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਜਿਹੜੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਮਸੀਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਫਿਰਦੇ ਚਾਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਵੱਲੋਂ ਜਿਹੜਾ ਇਥੋਂ ਅੱਧਾ ਮੀਲ ਸੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ 3.30 ਵਜੇ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਕੰਡੇ ਵਾਲੀ ਤਾਰ ਦੀ ਵਾੜ ਟੱਪ ਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਘਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲੁੱਕ ਗਏ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਘਾਹ ਦੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੁਣ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਸੜ ਗਏ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਬਲਾਕ 32 ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਿਵਾਏ ਇਕ 65 ਸਾਲਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ 190

ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਅੰਦਰ ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਏਥੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲੱਗਭਗ 450 ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ 95 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੋਏ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ।

ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡੇ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ 17 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲੋਕਲ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਛੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਲ ਲਿਆ। 1 ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਕੇ 2000 ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਆਂਢੀ ਬਲਾਕਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਮਰੱਥਕ ਵੀ ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੇ ਅਤੇ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਪਰ ਬਲਾਕ 32 ਦੇ ਕੁੱਝ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਬਲਾਕਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਇਕ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਲਾਕ 32 ਦੇ ਕਾਦਿਰ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਬਚਾਈ ਸੀ। ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 5 ਵਜੇ ਆਪਣੀ ਦਾੜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਮੁਨਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗਾ ਪਹਿਨ ਲਿਆ। ਇਸ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਦੌੜ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਉਸ ਨੇ 7 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਪਾਸ ਰਿਪੋਟ ਦਰਜ ਕਰਾਈ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ 3 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਹੁਣ ਉਂਜ ਵੀ ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ। ਏਥੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਜਾੜ ਹੀ ਉਜਾੜ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮਨੁੱਖੀ ਖੂਨ ਅਤੇ ਮਾਸ ਦੀ ਬਦਬੋ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ। ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਮਨੁੱਖੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸੜੀਆਂ ਅੱਧ ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਧ ਸੜੇ ਕੇਸਾਂ (ਵਾਲਾਂ) ਦੇ ਢੇਰ ਪਏ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਗਿਰਝਾ ਲਈ ਜਸ਼ਨ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

(ਖ) ਹਰੀ ਨਗਰ ਆਸ਼ਰਮ (ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ)

1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਲੱਗਭਗ 11 ਵਜੇ 1000 ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੋ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਏਥੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਦੂਸਰੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਸਿਨਮਾ ਇਲਾਕੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋਡ ਦੇ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਧੂਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਲਿਆ ਕੇ ਮਿੱਟਾ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ 80 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵਿਰਧ ਮਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ 45-50

ਟਰੱਕ, ਕਾਰਾਂ, ਸਕੂਟਰ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। 8 ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਸਮੇਤ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਚੰਗੇ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਜ (ਰਿਪੋਟ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਤੱਕ) ਭਿਖਾਰੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਨ ਲਾਈਟ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਟਰੱਕਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਪੱਟਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਕੁੱਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੁੱਝ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਏਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਮਿਉਂਸੀਪਲ ਕੌਂਸਲਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਟਰੱਕ (ਪਬਲਿਕ ਕੈਰੀਅਰ) ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹੇ ਤੇ ਇੰਟਾਂ ਸਪਲਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿੱਖ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਮਘੋਰੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਮਾਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਹਿੰਸੇਦਾਰੀ ਪਾਈ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹਰ ਅਪੀਲ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਕ 70 ਸਾਲਾ ਔਰਤ ਨੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਲਕ ਰਹੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਦੁੱਧ ਮੰਗਿਆ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬੇ-ਰਹਿਮ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਜਲਾਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪਿਲਾਓ-ਪਿਲਾਓ ਦੂਧ ਪਿਲਾਓ ਆਧੇ ਘੰਟੇ ਕੇ ਲੀਏ ਦੂਧ ਪਿਲਾਓ ਉਸ ਕੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਤੁਮਾਰੇ ਬੱਚੇ ਕੋਂ ਕਾਟੋਗੇ।”

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਤੋਂ ਮਸਾਂ ਤਿੰਨ ਕਿਲੋ ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਲਗਾਤਾਰ 8-10 ਘੰਟੇ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਆ ਕੇ ਏਥੋਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਬਾਕੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਇੰਨੇ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਲਗਾਤਾਰ 48 ਤੋਂ 72 ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬੇ-ਖੌਫ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ।

(ਮ) ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ-

ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ 10 ਵਜੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਸਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ 86 ਟਰੱਕ ਅਤੇ ਘਰ ਸਾੜ ਸੁੱਟੇ

ਸੀ। ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਛੇ ਟੈਕਸੀਆਂ ਸਾੜਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਸੀ ਬਲਾਕ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਏਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਇਸ ਗਿਰੋਹ ਨੇ 20 ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੋਗਲ ਦੇ ਫਲਾਈ ਓਵਰ ਉੱਪਰ ਛੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਖੜੇ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਗਿਰੋਹ ਵਿੱਚ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ ਪੰਜਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਜੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਹੋਰ ਆ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇਲ ਦਾ ਇਕ ਟੈਂਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗਿਰੋਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਸਕੂਟਰ ਸਾੜਦਾ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੂੰਹਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਮਨਪੁਰਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਭੋਗਲ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਤੇਲ ਦੇ ਟੈਂਕਰ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਸੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਭਿਆਨਕ ਭਾਣਾ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪੰਜ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲਿਆ ਕੇ ਪਿਲਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

(ਘ) ਕਾਲਕਾ ਜੀ-

ਕਾਲਕਾ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9.30 ਵਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ ਤੋਂ “ਮੁਦਰਿਕਾ ਬੱਸ” ਰਾਹੀਂ ਏਮਜ਼ ਤੱਕ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਅੱਗੇ ਕਾਲਕਾ ਜੀ ਤੱਕ 11 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਤੱਕ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

ਮੈਂ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9.30 ਵਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ ਤੋਂ ਮੁਦਰਿਕਾ ਬੱਸ ਰਾਹੀਂ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੀ ਬੱਸ ਏਮਜ਼ ਅਤੇ ਸਫ਼ਦਰਗੰਜ ਹਸਪਤਾਲ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਥੇ ਮਹੌਲ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਬੱਸ ਰਾਜਾ ਗਾਰਡਨ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ ਪੰਜਾਮਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੁੱਝ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬੱਸ ਰੋਕ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਬੱਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਰੱਸਤੇ ਵਿੱਚ ਨਰਾਇਣ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ ਪੰਜਾਮੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਦਿਸਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨੇੜੇ ਦੀ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿੱਚ ਵੜਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਵੜਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਮੈਂ ਬੱਸ

ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ 11 ਵਜੇ (ਇਕ ਨਵੰਬਰ) ਕਾਲਕਾ ਜੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਤਾਕੀਆਂ ਤੋੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਸਨ ਗਲੀ ਨੇੜੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਇਹ ਨੰ. 14 ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਨੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵੇਰੇ 1130 ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਕਾਲਕਾ ਜੀ ਦੀ ਡੀ. ਡੀ. ਏ. ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੌਲਾ ਸੁਣਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਇਕ ਔਰਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਲਕਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਦੇਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿਓ, ਮਾਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਕੁੱਤੇ ਸਬਕ ਸਿੱਖਣਗੇ, ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕੀ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਗੂ ਹੈ। ਉਹ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੀ ਚਲੇ ਗਈ ਉਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਵੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁੰਡੇ ਲੱਗਦੇ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਅਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਆਗੂ ਔਰਤ ਚਲੀ ਗਈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਗੁੰਡੇ ਦੇ ਪਾਸ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੁੱਝ ਸਮਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਹ ਬੜੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੋਕਲ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਂ (ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ) ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਦਮਾਸ਼ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਬਚਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ।

(ਏ) ਤਰੀਕਾ-ਇਕ ਪਾਗਲਪਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ, ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

(ਬੀ) 31 ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ-

ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਪੁਖਤਾ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੋਕਲ

ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਹੈ।

(ੳ) ਪੂਰਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਨਾਂ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਏਥੇ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੇਤਾ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮਗਲਰ ਭੈਂਸ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਬਦਨਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਨਾਸ਼ਾਂ ਨੇ 200-250 ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਹਾਲੀ ਸ਼ੁੱਤੇ ਪਏ ਸੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਿੰਨਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਓ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲੈ ਕੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਮੈਨੂੰ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਇਕ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਬਚਾਇਆ।

ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸੀ (ਇਹ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸੀ ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ) 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇਜ ਕੌਰ 9 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਧੀ ਮੀਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਨਾਹਨ ਸਿੰਘ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਵਾਪਰੇ ਭਿਆਨਕ ਕਹਿਰ ਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਹਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

(ਅ) ਖਜ਼ੋਰੀ ਭਜਨਪੁਰਾ ਵਿੱਚ-(ਬਲਾਕ-ਸੀ)

ਜਮਨਾਪਾਰ ਦੇ ਗਮਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਕ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗੁੱਜਰ ਸੀ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਵੀ ਅਟੈਂਡ ਕੀਤੀ। ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਡੀਪੂ ਹੋਲਡਰ ਵੀ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਭਜਨਪੁਰੇ ਦੇ ਲੋਕਲ ਸਕੂਲ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵੀ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅਡਰੈਸਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਲਿਸਟ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਨਾਨਕ ਸਰ ਰਿਪੋਟ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਐਥਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਨਕਸਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਪਨਾਹ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਢਾਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ 155 ਆਦਮੀ ਝੱਟਕਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

ਦੇ ਝੁੱਠੇ ਦਾਅਵੇ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਜਾਂ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਕਰਦੀ ਹੈ। 45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਇਕੱਲੇ ਅਨੰਦ ਨਗਰੀ ਦੀ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਏ-1/3 ਅਤੇ ਬਲਾਕ-ਈ ਦੇ ਸਨ।

ਭਜਨਪੁਰਾ ਅਤੇ ਗਾਮਰੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਬਲਾਕ-ਸੀ ਦੇ ਕਤਲ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਗਰ 172 ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਪਹਿਨਾ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਉਮਰ 20-45 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਕੁੱਲ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਾ 72 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ।

ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਇਕ ਨੇਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਾਰਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਜਿਹੜੀ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਗੁੱਜਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵੈਦ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਆਗੂ ਨੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਲਈ ਗਈ।

ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ-

ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੀਵੇਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਮਗਰੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜਨ ਲਈ ਤੇਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੀੜਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਨ-(ੳ) ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਪੱਧਰ ਦੇ ਲੀਡਰ ਆਗੂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ। (ਅ) ਰਾਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਾਲੇ। (ੲ) ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂਆਂ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਹੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਸਨ (ਨਾਨਕਸਰ ਰਿਪੋਰਟ)

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਸਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਆਂਢੀ ਦਾ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ (19%) ਅਤੇ (20%) ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। (42%) ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੀਡਰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਫੈਲਾਉਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਆਗੂ

ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥ ਵੇਚਣਾ ਸੀ।

ਚੰਗੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਖੱਦਰ ਪੋਸ਼ ਨੌਜਵਾਨ ਜਿਹੜੇ ਮੈਟਾਡੋਰਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਖਾਸ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੇਤਾ ਸੀ। ਏਹੀ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਨਾਹਗੀਰ ਕੈਂਪ ਵਿਚਲੇ ਪਟਪਰਗੰਜ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦੇ ਉਜੜੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਹੀ ਦੱਸੀ ਕਿ ਕਰੀਮ ਰੰਗ ਦੀ ਇਕ ਮੈਟਾਡੋਰ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇਕ ਕੌਂਸਲਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ 12 ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਠੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ, ਪਿਸਤੌਲ ਅਤੇ ਰਫਲਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਵਰਤੋ।

ਇਸ ਲੀਡਰ ਸਮੇਤ 12 ਦੂਸਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ, ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ ਭਗਤ ਯੂਨੀਅਨ ਮਨਿਸਟਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਤਾਜਦਾਰ ਬਾਬਰ ਮੈਟਰੋ ਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮਿਸਟਰ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਲਿਸਟ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਭੋਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇਕ ਵਰਕਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਸਾੜਣ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਭ ਲੁੱਟ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਫਲਾਈ ਓਵਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅੰਬੈਸੇਡਰ ਕਾਰ ਦੇਖੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੇਤਾ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਪਹਿਚਾਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸਾਫ਼ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਕੁੱਝ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਝੱਟ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ।

ਖੱਦਰ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ ਪਜ਼ਾਮਿਆਂ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਯੂ. ਪੀ. ਵੱਲੋਂ ਪੂਰਬੀ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਇਹ ਕਰਦੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਜਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ

ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ 35 ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਕੀਲ ਰਾਮ ਜੇਠ ਮਿਲਾਨੀ ਦੀ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਵਾਰੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਗਵਾਹੀ ਅਗਲੇ ਚੈਪਟਰ ਚਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਦੇ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਦਾ ਨਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਪੀੜਤ ਨੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਲੰਗੋਟੀਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਭੁਲਾਈ ਅਤੇ ਨਾ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ।

ਗੁਰਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਲਫਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ 32 ਉੱਤੇ 500 ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹੇ ਵੱਡੇ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਚਾਨਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲੂ ਮਾਨੂ (ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਮਗਲਰ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ) ਜੱਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਰੋਪਤੀ, ਕਿਸ਼ੋਰ ਜਮਾਂਦਾਰ (ਜਿਹੜਾ ਸੂਰ ਵੇਚਦਾ ਹੈ) ਰਾਮਪਾਲ ਸਰੋਜ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਇਕ ਗੁੰਡਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਰੂਪ ਲਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਚੋਰ ਹਨ। ਰਾਮਪਾਲ ਸਰੋਜ ਸਾਡੀ ਲੇਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਸਦਮਾ ਲੱਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘਾਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਰਾਮਪਾਲ ਸਰੋਜ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗਿਰੋਹ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਘਰ ਦਿਖਾ-ਦਿਖਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

(ੲ) ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ-

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। (1) ਬੰਦੇ ਸਕੂਟਰਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਪੈਦਲ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਸਰਵੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। (2) ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਐਡਰੈਸ ਲੈ ਲਏ ਗਏ ਸੀ। (3) ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਅਤੇ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। (4) ਜਿਵੇਂ ਹਿਟਲਰ ਦੇ ਨਾਜ਼ੀਆ ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਏ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਨਾਨਕਸਰ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਰਿਪੋਟ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਭਜਨਪੁਰੇ ਦੀ ਡੀਪੂ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਇਕੱਲੀ-ਇਕੱਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅਤੇ ਹਰ ਘਰ ਤੇ ਖਜ਼ੋਰੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਗਾਰਮੀ ਅਤੇ ਭਰਨਪੁਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਏ (S) x S, ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਕੇ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

(ਸ) ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ-

ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਿੱਥੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ-

(1) ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਬਸਤੀ ਦੇ ਝੁੱਘੀ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈ ਲਿਆ।

(2) ਰਾਸ਼ਨ ਪੀਪੂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

(3) ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂ ਹੋਲਡਰਾਂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਭ ਮੁਫਤ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।

ਨਾਨਕਸਰ ਰਿਪੋਟ ਅਨੁਸਾਰ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਈਆਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਸੀ (ਨਾਨਕਸਰ ਰਿਪੋਟ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ X X X X ਦਰਜ ਹਨ) ਦੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਆਖੀ ਕਿ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਾਸਫੋਰਸ ਵੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੇਲ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਘਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਟੀ ਚੀਜ਼ (ਫਾਸਫੋਰਸ) ਕਿਸ ਨੇ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਭੇਦ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਚਿੱਟਾ ਪੌਂਡਰ ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਨਾਲ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦਾ ਇਕ ਪੌਂਡਰ ਵੀ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੌਂਡਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਤਾਂ ਧਮਾਕਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ

ਸੁੱਟਦੇ ਸਾਰ ਔਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਡੀਜ਼ਲ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪਲਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਾਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(ਹ) ਗੁੰਡੇ ਇਕੱਠੇ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੇ ਗਏ?

(1) ਹਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ 400-500 ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਲਵਲ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਨੇ ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਬੱਸਾਂ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9.45 ਤੇ ਢੋਇਆ। ਕੁੱਤਬ ਨਰਬਦਾ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਬੱਸਾਂ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ 11 ਵਜੇ ਲਾਠੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ, ਸੋਡਾ ਵਾਟਰ ਬੋਤਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡਰੱਮਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਢੋਇਆ ਉਹ ਆ ਕੇ ਲੋਕਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਇਹ 700 ਬਦਮਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗਿਰੋਹ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਜੇ. ਜੇ. ਕਲੋਨੀਆ ਵੱਲੋਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਇਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗਰੁੱਪ 1000 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਇਕ ਲੋਕਲ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਆਗੂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਵੇਂਕਿ ਪਿੱਛੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਿਰੋਹ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਨੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਵਿਸਥਾਰ ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।)

ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਏਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਲਾਸਵਾ, ਰਾਮਗੜ ਅਤੇ ਬਦਲੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਵੀ ਆ ਕੇ ਰਲ ਗਏ ਸੀ।

(3) ਹਰ ਮੁੜ ਵਸੀ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਦੂਰ ਸੀ ਉਥੇ ਬੱਸਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਾਹਨਾ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਢੋਇਆ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੈਦਲ ਆ ਕੇ ਹੀ ਲੋਕਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

(4) ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਪੂਥ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਬਲਾਕ ਸੀ-2, ਸੀ-3, ਸੀ-4 ਅਤੇ ਸੀ-6 ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਐਡਰੈਸ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਮਜ਼੍ਹੂਦ ਹਨ ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਈ ਅਸੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। (ਨੋਟ-ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਸਟ ਛਾਪੀ ਗਈ ਹੈ।)

(5) ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ ਅਤੇ ਮਾਦੀਪੁਰ ਦੀ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਲੋਕ ਮੋਹਰੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਜਲਸਿਆਂ ਜਲੂਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਜ਼ਰੂਰੀ-ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੇ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਹ ਉਹੀ ਥਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿੱਥੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਰੈਲੀ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਨਵਰੀ 1984 ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਮੁਜ਼ਾਹਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਸਨ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ, ਤਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਜਿਹੜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਗੜ੍ਹ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਦਾ ਹੀ ਇਲਾਕਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਛੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਵਰੀ 1983 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। (ਰਿਪੋਰਟ ਸਟੇਟਸਮੈਨ, ਨਵੰਬਰ 5-1984)

(ਕ) ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਦੀ ਬਣਤਰ ਜਾਂ ਰਚਨਾ-

(1) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧੀ ਰਿਕਾਰਡ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡਾਕੂ, ਚੋਰ ਆਦਿ ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

(2) ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਖਟੀਕ, ਚਮਾਰ, ਪੂਰਬੀਏ, ਜਮਾਂਦਾਰ, ਭੰਗੀ ਆਦਿ (ਭੰਗੀਆਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸੂਰ ਪਾਲਣ ਦਾ ਗੰਦਾ ਧੰਦਾ ਸੀ।)

(2) ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਾਟ, ਗੁੱਜਰ, ਅਹੀਰ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਲੈ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਸ਼ਿੰਦੇ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬਣੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਠੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ, ਛੁਰੇ ਅਤੇ ਕੁਹਾੜੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾੜਨ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਸੀ। ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਸਾਈਜ਼ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਹੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਟਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ।

(ਖ) ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ :

ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਬਾਹਰਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਾਟ, ਜਮਾਂਦਾਰ, ਭੰਗੀ ਅਤੇ ਚੋਰ ਡਾਕੂ ਸਨ। ਇਕ ਕਾਤਲ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਪ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਨੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ 1000 ਰੁ. ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਟਾਈਟਲਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਕਈ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭੋਗਲ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ (ਇਹ ਰਿਪੋਟ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਤੱਕ) ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਪਨਾਹਗੀਰ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਨ ਗੁੱਜਰ, ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕ।

ਨਾਨਕਸਰ ਰਿਪੋਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਾਮਰੀ, ਭਜਨਪੁਰਾ ਅਤੇ ਖਾਜ਼ੋਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਨੀਚ, ਦੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪਾਪੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਗੁੰਡਾ ਹਾਲੀ ਵੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਿਵਾਲਵਰ ਲੈ ਕੇ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਯੋਜਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਈ ਬਲਕਿ ਗਾਮਰੀ ਬਲਾਕ-(ਅਤੇ ਭਜਨਪੁਰਾ ਵਿੱਚ) ਮੋਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਆਗੂ ਗੁੱਜਰ ਜਿਹੜਾ ਦੁੱਧ ਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਨੇ ਨੰਦਨਗਰੀ ਦੇ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸਨ।

(ਗ) ਹਮਲੇ ਦਾ ਤਰੀਕਾ-

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਨੰਬਰ ਇਕ ਜੇਕਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦਮ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਸਭ ਥਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 150-250 ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਲੜੀਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਦੋ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਛੋਟੇ ਗਰੁੱਪ ਵੱਖਰਾ ਤਰੀਕਾ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤਬਾਹ ਕਰਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਲਾਹੁੰਦੇ ਫਿਰ ਕੇਸ ਕਟਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਮਰਦ

ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਉੱਪਰ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਇੰਨੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਬੜੇ ਹੰਢੇ ਹੋਏ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਹੈ।

(ਘ) ਕਾਤਲ ਦੁਬਾਰਾ-ਦੁਬਾਰਾ ਚੈਕ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਸੀ-

ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਘਰ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਕੇ ਜਾਂ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮੁੜ ਤਸੱਲੀ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਅਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਸਾੜੀ ਗਈ ਦੁਕਾਨ ਜਾਂ ਘਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਗਈ ਹੈ? ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਸੀ ਕੀ ਉਹ ਬਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਭੋਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 11 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਫਿਰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ 2 ਵਜੇ ਉਹ ਫਿਰ ਚੈਕ ਕਰਨ ਆਏ। ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਇਹ ਚੈਕ ਕਰਨ ਆਏ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜ ਕੇ ਆਏ ਸੀ ਉਹ ਬਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਏ?

(ਙ) ਨਾਹਰੇ-

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਯੋਜਨਾ-ਬੱਧ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਲਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਸੀ।

ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਪਾਸੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣਾ। ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਮਰ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਗੁੱਸਾ ਭੜਕਾਊ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ-

1. ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ।
2. ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਮਰ ਰਹੇ ਅਤੇ
3. ਜਬ ਤੱਕ ਸੂਰਜ ਚਾਂਦ ਰਹੇਗਾ, ਇੰਦਰਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਰਹੇਗਾ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਨਾਹਰਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ,

ਖੂਨ ਕਾ ਖਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੈਂਗੇ ਅਤੇ 'ਸਰਦਾਰੋ ਕੋ ਜਲਾ ਦੋ', 'ਲੂਟ ਲੋ' 'ਸਰਦਾਰੋ ਕੋ ਮਾਰ ਦੋ' ਅਤੇ "ਹਿੰਦੂ-ਭਾਈ, ਮੁਸਲਿਮ-ਭਾਈ ਸਰਦਾਰੋ ਕੀ ਕਰੋ ਸਫ਼ਾਈ"

(ਚ) ਅਫਵਾਹਾਂ:

ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬੜਾ ਮਕਾਰੀ, ਚਲਾਕੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨਗੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਇਹ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ,

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਏਹੀ ਕਮੀਨਾ ਮੰਨਤਵ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੜਕਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ. ਵੀ. ਨੇ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਅਫਵਾਹ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੱਗ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮਿਰਤਕ ਦੇਹ ਦਿਖਾ-ਦਿਖਾ ਕੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੇਤਾ ਦਾ ਕਤਲ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਵੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਇਸ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਗਏ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪਈ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਾਸ ਖੜੀ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ ਪਜ਼ਾਮਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾ ਰਹੀ ਦੇਖੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਮਧਵਰਗੀ ਘਰ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਗੇ ਸਮੇਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕ ਵੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਵੀ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਭੰਗੜੇ ਪਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦਿਵਾਲੀ ਵਾਂਗ ਦੀਪਮਾਲਾ ਅਤੇ ਪਟਾਕੇ ਬਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਨੇ ਚੰਗੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਦਿਆਂ ਅਤੇ ਭੰਗੜੇ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਝੂਠੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈ, ਇਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਗਈ ਸੀ।

ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪੜਾ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰ ਘਰ ਅਸਲੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾੜੇ ਉਥੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇ ਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਤਮ ਜਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅੱਧੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਥਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਘਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤਵਾਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲਾ, ਹਥਿਆਰ ਜਾਂ ਖਾੜਕੂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਹਿਮਤ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰ ਘਰ ਵੱਲ ਇਕ ਇੱਟ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ। ਗੱਲ ਕੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਮਰੱਥਕ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਅਤੇ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਜਾਂ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜਨ ਨੂੰ ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਨਾਲ ਠੀਕ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਦੇ ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਹੀ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਕ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਹਨ, ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਈ ਸ਼ਰੀਫ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਲੈ ਕੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਰਾਫ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੁਕਾਨ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਲੈ ਲੁੱਟ ਲਈ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ, “ਰਾਤ ਤੁਮਾਰੀ ਦਿਨ ਹਮਾਰਾ,” ਪਰ ਇਹ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਇਸ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰ ਗਈ।

ਇਕ ਅਫਵਾਹ ਜਿਹੜੀ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਜੀਪ ਅਤੇ ਥਰੀ ਵੀਲਰ ਤੇ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਬੰਨ ਕੇ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਉਹ ਵੀ ਕੇਂਦਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਜੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਟੂਟੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀਵੇ। ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਨੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵੀ ਚਕਰਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰ ਗਿਆ।

ਅਫਵਾਹਾਂ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਪੜਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਜੇਹਲਮ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੋਂ ਆਈਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਦਲੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਟੁੱਟ ਪੈਣ। ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਮਨਾਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੁੰਘ-ਸੁੰਘ ਕੇ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ।

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਘਿਨਾਉਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮੀਨਾ ਭਾਗ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ

ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮੀਨਾ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਹੱਥ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਹੱਥ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਲੋਕਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੇਤਾ ਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਨੇਤਾ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲਖੁਰੀ ਇਹ ਹੱਥ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਤੱਕ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਸੀ।

ਹੇਠਾਂ-ਦਾ ਕੰਮ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ, ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਨਾ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਕੰਮ ਲੈਣਾ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਸੌਦਾ ਤਹਿ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਸਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਦੂਸਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ, ਹੌਸਲਾ, ਧਰਮ ਸਭ ਕੁੱਝ ਜੇਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦੋਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਾਹਜ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹੀ ਨਾਹਰੇ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਬੜੀ ਕਮੀਨੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਹਿਸਾ ਦਾ ਰੂਪ :

ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ 200 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁੰਨ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਬਾਹੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਬੀਨੀ ਨਾਲ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਇਕ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਨਿਰਦਈਪੁਣੇ ਦੀ ਨਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਮਨੁੱਖੀ ਤਬਾਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਗਪੁਰ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ

ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਗਪੁਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਏ ਅੰਤਿਕ ਦੇ ਦੌਤ ਦਾ ਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਰਾਜ ਵਾਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਬਾਹੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਉਪਰਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਫੈਲਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਭੁੱਬ ਕੇ ਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਹੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ (ਪੁਲਿਸ) ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਪਾਲਕਾਂ ਦੇ ਦੌਤੀ ਰਾਖਸ਼ ਪੁਣੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ਆਪ ਵੀ ਰਾਖਸ਼ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਕਹਿਦੀ ਨਹੀਂ ਬੱਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਕਲੰਕ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਿੰਦਰਾ ਪਾਰਕ ਦੀ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਇਨਕਲੇਵ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿੱਖ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ “ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਕਲੋਥ ਮਿਲ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ 29 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਟਰੱਕ ਮਕੈਨਿਕ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਘਰ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ 150-200 ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਆਇਆ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰੌਲਾ ਅਤੇ ਖੜਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਕਾਤਲ ਲਾਠੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ, ਇੱਟਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਕਨਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ। ਗਿਰੋਹ ਦੇ ਇਕ ਲੀਡਰ ਦਿਸਦੇ (ਕਾਂਗਰਸੀ) ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟ ਦਿਓ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੇ। ਠੀਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜ਼ਖਮੀ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਏ ਪੁੱਤਰ ਉੱਪਰ ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ (ਮੰਜੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਆਦਿ) ਸੁੱਟ ਕੇ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਬੇ-ਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਜਾਂ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਹਾਲੇ ਬਣ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਫਿਰ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। 2 ਨਵੰਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਫਿਰ ਮੁੜ ਆਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਸੁੰਨ ਹੋਈ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬੈਠੀ ਸਭ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਸਭ ਤਬਾਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਹੈ।

ਪੂਰਬੀ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈਆਂ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਖੱਦਰ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ ਪਜ਼ਾਮਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੱਸਾਂ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਬਾਡਰ ਵੱਲੋਂ ਆਈਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਏ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਨ ਹਾਈਵੇ ਤੋਂ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਕਲੋਨੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਹੀ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਏ ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਨੇਤਾ ਰਾਮ ਜੇਠ ਮਿਲਾਨੀ ਨੇ ਸੂਰੀਆਂ ਦੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਕੀਲ ਸਨ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਅਸੀਂ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਪਈ ਬੇ-ਪਛਾਣ ਲਾਸ਼ ਦੇਖੀ। ਕੁੱਝ ਰਾਹ ਗੁਜ਼ਰ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲਾਸ਼ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇਸ ਕੱਟੇ ਗਏ ਮਗਰੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਸ ਮੁੰਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੈਂਡਾਂ ਨਾਲ ਅੱਧ ਮੋਏ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਹਰ ਲਾਸ਼ ਪਾਸ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਕੇਸ ਪਏ ਸੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ (ਟੱਟੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ) ਲੋਹੇ ਦੇ ਸਰੀਏ ਧੱਕ ਕੇ ਢਿੱਡਾਂ ਥਾਣੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਮਰਦ ਸਿੱਖ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਪਈ ਸੀ। ਇਕ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਜ਼ਬਰੀ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾ ਤਰਲੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਫਰਿਆਦ ਨ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਏ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਭ ਗਹਿਣੇ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵੰਗਾਂ, ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਰੇਡਿਓ ਸਭ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੁੱਜਰ ਵੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਬਾਹਰਲੇ ਲੋਕਾਂ, ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਡੌਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕ ਉਕਸਾ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖ

ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੇ “ਰਾਮ ਜੇਠ ਮਿਲਾਨੀ” ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਉਹ ਨਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਜੋਗ ਭਿਆਨਕ ਸੀ। ਕਾਤਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਾੜੀ ਕੇਸ ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਹਨੇ ਮਾਰਦੇ ਸੀ (ਤੇਰੇ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕੇਸ ਸੀ ਇਹ) ਅਤੇ ਮਖੌਲ ਕਰਕੇ ਮੋਨਾ, ਮੋਨਾ, ਮੋਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਚਿੜਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉੱਠ ਕੇ ਡਾਂਸ ਕਰ ਫਿਰ ਉਸ ਤੇ ਹੱਸ ਦੇ ਸੀ ਡਾਂਸ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਦੇ ਉਪਰ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਔਂਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਇਨਾ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਜਿਉਂਦੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਸੜ ਰਹੇ ਦਾ ਦਰਦ ਤਾਂ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਬੜੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹ ਜਿਥੇ ਇਕ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਉਥੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੁੜ ਕੇ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜਿਉਂਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਗਿਆ। ਨੰਦ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਰਦਈ ਪੁਣੇ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ੇਪ ਕਰਕੇ ਦਾੜੀਆਂ ਕਤਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਲ ਵਾਂਗ ਏਧਰੋਂ ਓਧਰ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਰੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਟਰ ਤੱਕ ਇਕ ਫੁੱਟਬਾਲ ਵਾਂਗੋ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਠੁੱਡਿਆਂ ਨਾਲ ਰੋੜ ਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਔਂਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਇਕ ਸੂਰ ਵਾਂਗ ਭੁੱਜ ਜਾਂਦਾ। ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਕਦੀ ਕੀਤਾ ਹੈ?

ਕਈਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਲਾਠੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਲੀਰ ਨੂੰ ਔਂਗ ਲਾ ਕੇ ਔਂਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜਿਉਂਦੀ ਮਿਸ਼ਾਲ ਜਲਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਾੜ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਆਦਮੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਤੜਫ-ਤੜਫ ਕੇ ਤਿਲ-ਤਿਲ ਹੋ ਕੇ ਮਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਗੁੰਡੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਸਮਝਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਦੇਖੇ ਗਏ ਸੀ।

ਨੰਦ ਨਗਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ ਏ-1 ਦੇ 14 ਸਾਲਾ ਵਸਨੀਕ ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਕੂਟਰਾਂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਸਿਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ 17 ਦੇ 17 ਲੋਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਔਠ ਬੱਚੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਫਿਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਤਨੀ ਦੇਰ ਪੱਥਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਤਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆ ਗਏ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਔਂਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਭ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੱਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਔਂਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ

ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਸੜ ਕੇ ਰਾਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਛੇਆਂ ਨੂੰ ਉਤੱਨੀ ਦੇਰ ਕੁੱਟਦੇ ਰਹੇ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਜਿਉਂਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੀ ਸੀਟ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਸਰੇ ਦੋ ਨੂੰ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਧੂਹ ਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੀ ਸੀਟ ਉੱਪਰ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜਿਆ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੜ ਕੇ ਛੇਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੁੜ ਵਸੀ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਧੂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਡੀਜ਼ਲ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਏਥੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਰ ਥਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਰ ਕਾਤਲ ਪਾਸ ਲੋਹੇ ਦੀ ਬਰਛੀ, ਰੋਡ ਅਤੇ ਲਾਠੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੂਆ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੋਡ ਉਸ ਦੀ ਭਗ (ਯੋਨੀ ਔਰਤ ਦਾ ਗੁਪਤ ਅੰਗ) ਵਿੱਚ ਵਾੜ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜੁਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਨੰਦ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਲੋਨੀ ਦੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬਦਮਾਸ਼ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਔਰਤ ਤਾਂ ਇਕ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਰਸ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਦੂਸਰੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਧੀ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ-32 ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਕੌਰ ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ 30 ਸਾਲ ਸੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੋਸ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਲੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲੀਮ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਗੁੰਡੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਬਾਹਰ ਲਿਆ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਚਾਕੂਆਂ, ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ

ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਗਲੀ ਦੇ ਉਸ ਖੁੱਜੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਤੁਰੀ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਦੇਹ ਸੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਲੀਮ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਚਾਨਦੀ ਹਾਂ ਉਥੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਰੋਹ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕਾਤਲ ਜੀਉਂਦੇ ਸੜ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸੀ, ਕਈ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ, ਨਵੇਂ ਚੂਹੇ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਬਲਾਕ 32 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਏਥੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ, “ਇਹ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਸੀ, ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਏਥੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਈਏ”। ਸੋ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਲੇਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ 32 ਦੇ 117 ਨੰਬਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਇਕ ਜਵਾਈ ਅਤੇ ਇਕ ਭਤੀਜਾ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਚਾਰਾਂ ਹੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਪੂਹ ਲਿਆ, ਭਜਨ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੋਡ ਮਾਰੀ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਕੂ ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰਕੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਗੁਲਾਬ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲਈ ਭੱਜ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਲੁਕਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਭੈਣ ਤੇਲੇ ਨੇ ਦੱਸ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਬੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹਾਲੀ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕਰੰਟ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਲੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਤਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਹ ਕੇ ਜੱਗੇ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਤਲ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਪੂਹ ਰਹੇ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਮੇਰੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਲਫਨਗੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਮੂਹਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ।

(ਨੋਟ-ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰਦਨਾਕ ਅਤੇ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਕਮੀਨੀ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੋਣੀ)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੈਪਟਰ ਦੋ ਵਿੱਚ ਹਰੀ ਨਗਰ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪੂਹ ਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆ ਫਿਰ ਬੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਲੱਤ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਕੋਲੋਂ ਵੱਢ ਦਿੱਤੀ। ਖੂਨ ਦੇ ਫੁਆਰੇ ਚੱਲ ਪਏ ਤਾਜ਼ੇ ਖੂਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਸੁੰਘ ਕੇ ਗਲੀ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਕਾਤਲ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆ ਕੇ ਕਾਹਲੀ-

ਕਾਹਲੀ ਲਹੂ ਚੱਟਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਸਹਿ ਦਰਦ ਨਾਲ ਤੜਫ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਲ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੜ੍ਹਚ ਕਰਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਪ ਦਾਦੇ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੂਨ ਵਹਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਭਰਾ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਣ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਚਾਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਸ ਅਨਰਥ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲੇਗੀ।

ਰੇਲਵੇ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿਰਦਈ ਪੁਣੇ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 2 ਨਵੰਬਰ 1984 ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਈ ਹਰ ਗੱਡੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸੀ, ਕੁੱਝ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਉੱਪਰ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਕੁੱਝ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮਾਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਸਾੜ ਜਾਂ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। (ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨਵੰਬਰ-3-1984)

ਕਰਨਲ ਅਨੰਦ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨ ਇਹ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਰੇਲਵੇ ਵਿੱਚ ਗਰੀਸਰ (ਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰੀਸ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ) ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਪੁਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਗਿਆ ਅੱਜ ਤੱਕ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ, ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸਹਿਕਰਮੀ ਨੇ ਫਿਕਰ ਵਿੱਚ ਮਰ ਰਹੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਰੇਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲੋਨੀ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਮਗਰੋਂ ਡੀਜ਼ਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀਆਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਈਆਂ-ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲ ਵੀ ਗਈਆਂ ਉਹ ਵੀ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨੀ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਬੇਪਛਾਣ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਏ. ਜੀ. ਸੀ. ਆਰ. ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਪਾਲਮ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਐਹਮਦਾਬਾਦ ਮੇਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨੌਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਕਰਕੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਉੱਪਰ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਰੇਲਵੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਪਾਲਮ ਪੁਲਿਸ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਇਹ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਹਾਲੀ ਜਵਾਬਾਂ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲ

ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੱਲ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚੈਪਟਰ (5)

ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਜਾਂ ਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧਤਾ

ਨਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਾਰੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਚੰਗਾ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਣ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਭਗਤ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ 19 ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 86 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। 15 ਤੋਂ 30% ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੇ ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸੀ। 54 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੀੜਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ (FIR) ਐਫ.ਆਈ.ਆਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਰਹੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਿਖਤੀ ਸਬੂਤ ਹਨ।

ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ 1.30 ਵਜੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪਹਿਲੀ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ ਦੀ ਧਾਰਾ 147/148/149/302/307/395-397/427/436 ਆਈ.ਪੀ.ਸੀ. ਨੰਬਰ 147 (ਇਹ ਅੰਤਿਕਾ 1 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ) ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟੀਕਲ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ 7 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਈ। ਇਹ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਨੂੰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਲੁੱਟਣੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਬਲੌਕ ਨੰ. ਬੀ, ਸੀ,

ਡੀ, ਆਈ, ਜੇ, ਕਿਊ ਅਤੇ ਇਵਾਂਤਿਕਾ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸੀ। ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਵੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਗੈਸ ਦਸਤਾ (ਹੰਝੂ ਗੈਸ ਵਾਲੇ) ਫਾਇਅਰ ਬ੍ਰੇਡ ਅਤੇ ਫੋਟੋ ਗਰਾਫਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾਸ ਹਰ ਕਾਰੇ ਰਾਹੀਂ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉੱਤੇ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ FIR ਲਿਖ ਕੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਲਾ ਝਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਵਾਲ ਹਾਲੀ ਵੀ ਜਵਾਬਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ-

1. ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੰਬਰ 174-1-11-1984 ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਲੀ ਇਸ ਅਸਧਾਰਨ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ?

2. ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ? ਕੀ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤਾ?

3. ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਈ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ?

4. ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੰਬਰ 174 ਦੀ ਕਾਪੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ 1.11.1984 ਨੂੰ ਸਬੰਧਿਤ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜੀ? ਜਦੋਂਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਪੀ 7.11.1984 ਤੱਕ ਕਿਉਂ ਰੋਕ ਰੱਖੀ? ਅਤੇ 7.11.1984 ਨੂੰ ਸਬੰਧਿਤ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਭੇਜੀ? ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਾਪੀ ਉਪਰਲੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ?

5. ਕਿਹੜੇ ਉਪਰਾਲੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ?

6. ਉਪਰਲੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਔਥਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਦਸਤੇ, ਫਾਇਅਰ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਦਸਤੇ ਅਤੇ ਫੋਟੋ ਗਰਾਫਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸੀ? ਜੇਕਰ ਇਹ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਔਥਰੂ ਗੈਸ ਦਸਤੇ, ਫਾਇਅਰ ਬਰਗੇਡ ਅਤੇ ਫੋਟੋ ਗਰਾਫਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ? ਪੁਲਿਸ ਫੋਟੋ ਗਰਾਫਰ ਨੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਫੋਟੋਵਾਂ ਲਈਆਂ? ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੜ ਰਹੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫਾਇਅਰ ਬਰਗੇਡ ਨੇ ਕਿਸ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਈ?

7. ਮੰਗੋਲ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੇ 1.11.1984 ਤੋਂ ਲੈ 11.11.1984 ਤੱਕ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰਾਂ ਹੀ ਨੰ. 174, 175 ਅਤੇ 176 ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ। ਕੀ ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ?

8. ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਲਿਸ ਅਨਸਰਾਂ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਭਾਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇੰਡੀਅਨ ਪੀਨਲ ਕੋਡ ਦੀ ਧਾਰਾ 217 ਅਤੇ 221 ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ? (ਨੋਟ IPL ਸੈਕਸ਼ਨ 217 ਅਤੇ 221 ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਿਹੜਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਕਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੈ।)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਖੁੱਦ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਰਿਪੋਰਟ ਨੰ 176 ਥਾਣਾ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ (ਵਿਸਥਾਰ ਅੰਤਿਕਾ 2 ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੋ) ਵਿੱਚ 11.11. 1984 ਨੂੰ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਾਊਸ ਨੰ. ਬੀ-6/118, ਜੇ ਜੇ ਕਲੋਨੀ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਦਰਜ ਕਰਾਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾ ਦਰਜ ਕਰਾਈ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਧੂਹ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। (ਜੇ ਅੰਤਿਕਾ ਦੋ ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ।)

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਡਰੈਸ ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੱਭਣ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਸੀ) ਪਰ ਅਸੀਂ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਕਪੁਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਨਰੰਗ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਲੀ ਵੀ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਮ ਬਚ ਗਏ ਪੀੜਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਲਿਖ ਕੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਪਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਕੇ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਮਾਤਰ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਇਕ ਮੈਂਬਰ 16.1. 1985 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨਾਰੰਗ ਨਗਰ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਰਿਫਊਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਰਿਫਊਜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪਤੇ ਵੀ ਦਰਜ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਦਮਾਸ਼ ਜਾਂ ਅਪਰਾਧੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸ਼ਰੇਆਮ ਅਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਰਿਫਊਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਡਰਦੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸੀ ਹੁਣ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸਹਿਮੀ ਪਈ ਸੀ।

(ਨੋਟ : ਜੇਕਰ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਗੇ। ਜਿੱਥੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਕਾਤਲ ਅਜ਼ਾਦ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹੋਣ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਣ ਕੁੱਝ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ ਸਿਵਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੰਤਿਮ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਦੇ।)

ਦੂਸਰੇ ਹੋਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਲਿਸ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰਾਂ :

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਦੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ ਨੰ. ਅਤੇ 174,175, 76 1.11.1984 ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

1. ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 3.45 ਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਜਿਸ ਦਾ ਨੰ. 250 ਸੀ (ਅੰਤਿਕਾ 3 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ) ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੰ. 251. 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਟਰੋ ਪੋਲੀਟਿਨ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰਾਂ ਵੀ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੰ. 174 ਦੀਆਂ ਹੀ ਨਕਲਾਂ ਸਨ।

ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦੋ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨੰ. 422 ਸੀ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ 1.30 ਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜਿਹੜੀ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ 5.30 ਵਜੇ ਸਬੰਧਿਤ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਗਸ਼ਤੀ ਪੁਲਿਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਾਈ ਗਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ ਦੇ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਸੀ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਇਕ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਨਾਲ 1 ਨਵੰਬਰ 1.30 ਵਜੇ ਪਟਵਰਗੰਜ ਦੇ ਰੋਡ ਤੇ ਬਹਿਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ

ਲੋਕ ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਗੇ, ਇਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕ ਉਠੇ ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਗੇ ਤਾਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਈ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਵਿੱਚ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਿਸ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕੀਤੀ ਕੁੱਝ ਵੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ? ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੰ. 423 ਆਮ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਾਲੀ 174 ਨੰ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਨੰ. 425 2 ਨਵੰਬਰ 1984 ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਦੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਿਖਾਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਡਿਊਟੀ ਅਫ਼ਸਰ ਅਤੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਗਸ਼ਤੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਗਵਾਹ ਸਨ ਕਿ ਬਲਾਕ ਨੰ. 32 ਅਤੇ 43 ਵਿੱਚ 1 ਅਤੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ 1984 ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਵਿਰੁੱਧ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਸੈਕਸ਼ਨ 217/221- ਇੰਡੀਅਨ ਪੀਨਲ ਕੋਡ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ।

(ਨੋਟ : ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪੱਧਰ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਕ ਚਲਾਕੀ ਭਰਿਆ ਡਰਾਮਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉੱਪਰਲੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੇਠਲੇ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭਗਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਬਣਾ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਲਾ ਝਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਹਨ।)

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਜੇ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਦਲੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਤਾਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣ।

ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਪਰਾਧ-

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਪਰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਪਰਾਧ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਇੱਕ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਨ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣ ਦਾ। ਜਦੋਂ 2 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਤਾ ਵਾਲਾ ਕਤਲੇਆਮ ਗੁਰੂ ਘਰ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਘਰ ਅੱਗ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਨਿਰਦਈ ਅਨਰਥ ਬਲੌਕ ਸੀ-4 ਦੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ? ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਚੜਾ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਏ?

ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ “ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕ” ਸਨ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਬੇਰਹਿਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਨ? ਅਸੀਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤਰ ਹਨ, ਇਹ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ, ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਜਮਨਾਪਾਰ, ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਦੀ ਦਯਾਨੰਦ ਕਲੋਨੀ, ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ, ਪੂਰਬੀ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ :

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਇਕ ਐਫ-7 ਦੇ ਬਲੂਮ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਵਿਲਸਨ ਨਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਗਰੋਂ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਸੀ-3 ਬਲੌਕ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਨ ਲਈ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਹਨ। (ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਰਪਾਨਾ ਖੋਹ ਲਓ) ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਰੱਖਵਾ ਲਈਆਂ। ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੋ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ।

ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ :

ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਬਚ ਗਏ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ 36 ਘੰਟੇ ਹਨ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਰ ਲਵੋ “ਕੇ” ਬਲੌਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਕੇ” ਬਲੌਕ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਮੋਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਖਾਸ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਯਮਨਾ ਪਾਰ-(ਨਾਨਕਸਰ ਰਿਪੋਟ) :

1. ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ 2 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 4-4-30 ਵਜੇ ਯਮਨਾ ਵਿਹਾਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਯਮਨਾਪੁਰੀ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਹੁਣ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਅਰਾਮ ਕਰ ਲਓ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਚਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਓ।

2. ਖਜੋਰੀ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਦਾ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਸਨ ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

3. 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗਮਰੀ ਵਿੱਚ 11 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ 4 ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਦੇ ਸੁਣੇ ਗਏ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਦਿਨ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।

4. ਜਦੋਂ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿਜੈ-ਪਾਰਕ ਮਾਉਂਟਪੁਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਹਾਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੀਲਾਮਪੁਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

5. 4 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਯਮਨਾ ਵਿਹਾਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਦਾ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਹਤਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਖਜੋਰੀ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਇਕ ਘਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕੱਪਟੀ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜ਼ਿੰਦਰਾ ਤੋੜ ਸੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਲੁੱਟਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ-

ਜਦੋਂ 26 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦੌੜ ਕੇ ਦਯਾਨੰਦ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਤਾਂ 500 ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਨਾਹਰੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 4 ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫੂਕ ਸੁੱਟੋ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੇ ਗਏ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਸੜ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।

ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਬਲੌਕ 30 ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੀ. ਚੀ. ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੱਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲਈ ਮਿਨਤ ਕਰਦੇ ਤਾਂ “ਵਿਦਿਆ ਕੌਰ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹਲਫ ਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ”, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ “ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਜਾ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਹਨ, ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਓ। ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਲਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾ ਦਿੰਦਾ।” “ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ” ਗੁੰਡੇ ਕਹਿੰਦੇ। ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਵੀਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ

ਜਾਣ ਦਿਓ ਉਹ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰਦੀਆਂ। ਗੁੰਡੇ ਅੱਗੋਂ ਹੱਸ ਕੇ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਖਸਮ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਰਾਤ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਡਨੈਪ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਲਭ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਜਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਭੀਆਂ।

ਭੋਗਲ ਤੋਂ ਆਸ਼ਰਮ ਵਾਲੇ ਫਲਾਈ ਓਵਰ ਉੱਪਰ ਛੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ 20 ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਬੈਠ ਕੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ।

ਪੂਰਬੀ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਵੀ

ਜਦੋਂ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸੁਵਖਤੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਭੱਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਲੁੱਕ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਕੁੱਝ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਕਾਤਲ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮੁੜਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਮੁੜਨ ਕਿਉਂ ਲੱਗੇ ਹੋ? ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਓ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਉਤੱਨੀ ਦੇਰ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿੱਤਨੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ :

2 ਨਵੰਬਰ “ਦੀ ਪੈਟਰੀਐਂਟ” ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਦੌੜ ਕੇ ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ.ਪੀ. ਲੀਡਰ ਰਾਮ ਬਿਲਾਸ ਪਾਸਵਾਨ ਦੇ ਘਰ ਆ ਵੜਿਆ। ਉਹ ਕਾਰ ਗੈਰਜ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਕੁੱਝ ਮਿੰਟਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭਰੀ ਇਕ ਜੀਪ ਆ ਗਈ। ਕਨੂੰਨ ਦੇ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਬੇਕਸੂਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਸੀਹਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਭ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਦਿਓ।

ਪੁਲਿਸ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ? ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੀੜਤ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੌਦਦਾ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੁੱਕ ਜਾਂਦੀ? ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲੌਕ-36 ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਪੁਲਿਸ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ 48 ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲ ਇਹ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਘਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾੜਿਆ ਹੈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਆਦਮੀ ਕਿਤੇ ਜਿਉਂਦਾ

ਤਾਂ ਨਹੀਂ? ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਲੈਕ ਏ-4 ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਆਦਮੀ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਕਾਤਲ ਫਿਰ ਆਏ ਅਤੇ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਗੜ-ਪਿੱਛੜ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਉਥੇ ਹੁੰਦੀ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਪੈਂਦੀ? ਹਾਂ ਪਰ ਕਈ ਬਾਰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰੇ-ਉਰੇ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਕਤਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਮਿਟ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕੌਣ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਾ ਰਹੇ। ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੱਸਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਮਿੱਲ ਸਕੇ।

ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਐਮ.ਐਮ.ਕੇ ਵਲੀ ਉਦੋਂ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਇਹ ਝੂਠਾ ਅਤੇ ਗੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਨਾ ਬਿਆਨ ਛਾਪਿਆ ਕਿ “ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ 10 ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 5 ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਹਨ”। ਜਦੋਂਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੱਲੀ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ 35 ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸੀ। (ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਵੰਬਰ 2) ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਭੂਤ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ (ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਵੰਬਰ 2) 4 ਨਵੰਬਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਲਾਤ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਠੀਕ ਹਨ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਤ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣਗੇ” ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਣਤੀ 558 ਦੱਸੀ। ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨੇ 5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦਾ ਪੜਦਾ ਪਾੜਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿਰਫ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਮੁਰਦਾ ਘਾਟ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਭਰ ਕੇ ਤੂੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਫਿਰ ਵੀ ਚਾਰ ਟਰੱਕ ਭਰ ਗਏ। ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਨੇ 5 ਨਵੰਬਰ ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜਾ ਪੈਟਰੀਐਂਟ ਨੇ 6 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਕਿ “ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 599 ਹੈ।” ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਕੜਾ ਜਿਹੜੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਸਨ 325 ਛਾਪਿਆ।

ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਗੈਰ

ਲਿਖਤੀ ਸਮਝੋਤਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ 2 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਰਫਿਊ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪਈ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ (ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਵੱਲੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਟਿੱਪਣੀ) ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਕਰਫਿਊ ਨਾ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾ ਰਹੀ ਹੈ।” ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ “ਪੁਲਿਸ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਹੈ” ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਫੋਰਸਾਂ (ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ.) ਅਤੇ (ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ.) ਦੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿਸਿਆ। ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਮਿ ਮੈਂ ਹਰ ਦਸ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਐਫ. ਅਤੇ ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ. ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਡਿਊਟੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਅੱਗੋਂ ਇਹੀ ਜਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਕਿ “ਇਥੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।”

ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ, ਤਬਾਹੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਡੁੱਕਰ ਤੋਂ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਵਹਾਈ ਗਈ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਟੂਲਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਰਹੇ। ਲਤੀਫੇ ਬਾਜ਼ੀ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹਾਸੇ ਸੁਣਕਦੇ ਰਹੇ, ਖਾਲੀ ਟਰੱਕ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰ-ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਜਿੱਥੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਹ ਖਪਤ ਕਰਨੇ ਸੀ। ਚਿੱਟੇ ਚਮਕਦੇ ਖੱਦਰਪੋਸ਼ ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਆ ਕੇ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਰੁੱਕ ਕੇ ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੇਵਸ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਖੂਨੀ ਫਿਲਮ ਦਾ ਕੋਈ ਸਲੋਮੋਸ਼ਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਪਰਲੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸੱਚੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਏ। ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਵਿਨੋਦ ਸ਼ਰਮਾ ਉਸ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨਾ ਵੱਧ ਜਾਵੇ।

ਇਕ ਹੋਰ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਉੱਤਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਵੈਕਸਵੈਲ ਪਾਰੇਰਾ ਸੀ। ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਦੀ

ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀਸਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਵਿਸਫੋਟਕ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। 200 ਸਿੱਖ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬਰਛੇ ਲੈ ਕੇ ਸੀਸਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜੇ ਸਨ। ਉੱਧਰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਪਾਰੇਰਾ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਵਾਇਦੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਹੋਰ ਵੱਧ ਹੌਂਸਲੇ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਰੇਰਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਵਾਲਵਰਾਂ ਨਾਲ ਫਾਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਕੁਮਕ ਅਤੇ ਅੱਥਰੂ ਗੈਸ ਫਾਈਰਿੰਗ ਕੁਮਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਅੱਥਰੂ ਗੈਸ ਨੇ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਟੀਮ ਨੇ ਧਾੜ ਨੂੰ ਟਾਉਣ ਹਾਲ ਤੱਕ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਵਾਇਰਲੈਸ ਤੇ ਪਾਰੇਰਾ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧਾੜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਟੁੱਟ ਪਈ ਹੈ ਉਹ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਾਰੇਰਾ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਭੜਕਾਹਟ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਵਾਚ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਧਾੜ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ੂ ਸ਼ੌਪ ਨੂੰ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਖਿੰਡ ਜਾਣ ਲਈ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਅਮਨ ਕਾਨੂੰਨ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਲਾ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਉਹ ਐਸਾ ਕਦਮ ਸੀ ਜਿਹੜਾ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕਿਆ।

ਪਾਰੇਰਾ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ੌਪ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ਿਵ ਪਰਾਸਨ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਗੁੰਡਾ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਮਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ ਬਹਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ ਪਰਾਸਨ ਨੂੰ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਭ ਨੇ ਸੁਣ ਲਿਆ। ਫਾਈਰਿੰਗ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਦਾ ਫੈਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਗੁੰਡੇ ਉੱਥੋਂ ਗਏ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸੀਸਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਕ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਅਫਸਰ ਕੁਸਮ ਲਤਾ ਮਿੱਤਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ

ਪਾਰੇਰਾ ਵਰਗਾ ਸਟੈਂਡ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕਤਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਲੁੱਟੀ ਅਤੇ ਸਾੜੀ ਜਾਂਦੀ।

ਪਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਦੂਸਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਰਕਾਬਗੰਜ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੈਡਨ ਅਤੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਗੌਤਮ ਕੌਲ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਮਲ ਨਾਥ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਲੀਡਰ (ਹੁਣ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ) ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਣ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ। ਰਕਾਬਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਪੰਜਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਹੋਏ ਦੋ ਪਿਓ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਕਮਲ ਨਾਥ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਉੱਚ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਡੰਡਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਭੀੜ ਨੂੰ ਮਿੰਨਤ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਉਣ ਆਇਆ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ “ਦਿਆਲੂ” ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੇਠ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਸੜਦਾ ਤੜਫਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਭੱਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਉਹੀ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤੜਫਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖ, ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਓ ਪਰ ਸਭ ਬੇਅਰਥ ਅਤੇ ਬੇਅਸਰ ਰਿਹਾ।

ਰਕਾਬਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਵੀ. ਆਈ. ਪੀ. ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਾਈ ਸਕਿਊਰਟੀ ਅਲਰਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸੰਜੇ ਸੂਰੀ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਅਤੇ ਕਮਲ ਨਾਥ ਦੀ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਉੱਚ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜਨ ਦਾ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਦੋਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ (ਮਿਸ਼ਰਾ ਅਤੇ ਨਾਂਨਾਵਤੀ) ਸਾਹਮਣੇ ਗਵਾਹੀ ਅਤੇ ਹਲਫਨਾਮਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਮਲ ਨਾਥ ਦੀ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੇ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਏ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਕੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਇਸ ਅਖੌਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਕਮਲ ਨਾਥ ਨੂੰ ਛੱਕ ਦਾ ਲਾਭ ਦੇ ਕੇ ਦੋਸ਼ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੋਹਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਪਾਸ ਕਮਲ ਨਾਥ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ. ਬੀ. ਆਈ. ਪਾਸੋਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਉਹ ਰਕਾਬਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਕਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਰੁਕਿਆ ਰਿਹਾ? ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਧਾੜ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਪੀੜਤ ਕੌਮ 'ਤੇ ਅੰਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ? ਇਹ ਸਾਰੇ ਐਸੇ ਸਵਾਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਮਲ ਨਾਥ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼

ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ ਪੀਜ਼, ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲਰਜ਼ ਅਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮੋਹਰੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਚਿੱਟੇ ਖੱਦਰ ਦੀਆਂ ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਨੇ ਖਾ ਲਏ ਹਨ। ਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਿੱਟੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸੱਚ ਨੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਮਰੱਥਕ ਕਾਲੂ ਕਸਾਈ ਤੱਕ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ :

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚਲੇ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਥਿਆਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਲਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਨਿਰਵਿਘਨ” ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਪਰ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਲੋਕ ਭੁੱਲ ਗਏ ਕਿ ਜਿਸ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰਾਇਣ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਆਪਣਾ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਜਾਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿਆਸੀ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫਾਇਰ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਅਪਾਤ ਕਾਲ (ਐਮਰਜੈਂਸੀ) ਟੈਲੀਫੋਨਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਲੁੱਟਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਬਿਜਲੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਬਿਜਲੀ ਠੀਕ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਵਾਟਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਜ਼ਹਿਰ ਬਾਰੇ ਸਫ਼ਾਈ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਰਹੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁੱਧ, ਬਰੈਡ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ। ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸ ਰਿਹਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਮੈਜੋਰਟੀ ਜਮਾਤ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਜਮਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੇਰ ਗਰਦੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮੁਲਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ? ਤਾਂ ਹਰ ਇਕਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ !

ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨੇ 3 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਿਸ ਪਾਸ ਗੁੰਡੇ ਦੰਗਈਆਂ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸਨ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਾਂਗ ਬੇਵੱਸ ਖੜਾ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਉੱਚ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪਾਸ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬੇ-ਵਸ ਹੋ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਹਾਲੀ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ 1 ਨਵੰਬਰ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਵੀਰਵਾਰ ਛੇ ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਕਸਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਲੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

ਆਮ ਆਦਮੀ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪਿਛਲੇ 10 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਸਾੜ ਅਤੇ ਗਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਪੁਰਖੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਕੋਹੜ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਧਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮਸ਼ਿਨਰੀ ਨੂੰ ਜੰਗਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਢਾਂਚਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਕੁੱਢਬੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬੁੱਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ।

ਏਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਸੀ ਉਥੇ ਕਿਉਂ ਸੀ। ਏਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਬੇਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਬ੍ਰਿਗੇਡ 8000 ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ 1000 ਨੇ ਵੀ ਅਤੇ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦੇ ਜਵਾਨ ਉਸ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ ਜਿਧਰੇ ਦੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮਿੱਤਕ ਦੇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਲਈ ਲੰਘਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਜਾਏ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 6 ਵਜੇ ਆਪਣੀ ਆਮ ਡਿਊਟੀ ਦੀ ਫੇਰੀ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ “ਪਧਾਰੇ” ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਭਰਮ ਜਾਂ ਭੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਪਰਤੱਖ ਡਰਾਵੇ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਸੀ, (ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਵੰਬਰ-3)

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੱਕ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਹਾਊਸ ਵੱਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਸਨ।

ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨੇ 3 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲੌਗ ਬੁੱਕ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ

ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੈਡਨ ਨੇ ਲੌਗ ਬੁੱਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ, ਪੁਲਿਸ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ, ਰਾਜ ਭਵਨ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਪੁਲਿਸ ਹੈਡ ਕੁਆਟਰ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਗੌਤਮ ਕੌਲ ਆਪਣੀ ਲੌਗ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੈਮਰੇ ਨੇ ਵੀ ਦਿਖਾਇਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਰਕਾਬਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਹਿਕਰਮੀ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਅਟੈਂਡ ਕੀਤੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੁੜ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਪਰੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲਈ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਕੀ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਸੀ?

ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ (ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ) ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ 1946 ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਵੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਾਲੇ 200 ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਕਤਲੇਆਮ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਜਿਸ ਸੁਖਮਤਾ ਅਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ “ਉੱਪਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠ ਤੱਕ” ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨਿਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ-2 ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਮਿੱਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਡਿਫੈਂਸ ਕਲੋਨੀ ਵੱਲੋਂ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗਲੀ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਉੱਪਰ ਲੱਗੇ ਇਕ ਨਾਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਕੁੱਝ ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਅਖੀਰ ਸਾਡੇ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਨਾਕੇ ਤੇ ਖੜੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮੈਂਬਰ ਗਲੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਿਆ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਬਿਨਾ ਡਰ-ਭੁੱਕਰ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਾਸੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਮੇਨ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੇਨ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਸੇਵਰੇ-ਸ਼ਵੇਰੇ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਬਸ਼ਿੰਦੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਘਬਰਾ ਕੇ ਬੈਂਦਲ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਾਹਰਲੇ ਗੁੰਡੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਏਥੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਏਕਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਰੱਖਿਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਾਹੇ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰਲੇ ਗੁੰਡੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੇਣਾ। ਸਾਡਾ ਮੈਂਬਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਮੈਂਬਰ

ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਨੌਜਵਾਨ ਗਲੀ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਵਾਲੇ ਨਾਕੇ ਉੱਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਇਕੱਲੀ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀ 3 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜੀ ਕਿਰਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹਰੀਓ ਬੂਟ ਰਹਿਓਰੀ !

ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਕ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੂਸਰੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ, ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਲੁੱਟ ਮਚਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰੱਖਿਅਕ ਦਸਤੇ ਬਣਾ ਲਏ ਸੀ।

ਬੇਕਸੂਰ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਪਹਿਰੇ ਦਿੱਤੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ “ਸਿੱਖ ਰੱਖਿਅਕ ਦਸਤੇ” ਬਣਾਏ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਕਰ ਯੋਗ ਹਨ, ਤਿਲਕ ਨਗਰ, ਹਰੀ ਨਗਰ, ਸ਼ਿਵ ਨਗਰ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜਨਕਪੁਰੀ।

ਏਥੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਅਜ਼ੀਬ ਅਤੇ ਹਸਾਉਣੀ ਘਟਨਾ ਘਟਦੀ-ਘਟਦੀ ਬਚੀ ਜਦੋਂ ਬਲੌਕ-ਬੀ-2 ਸਫਦਰਗੰਜ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਦਸਤੇ ਦਾ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਜਨਤਾ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਭੇੜ ਹੁੰਦਾ-ਹੁੰਦਾ ਬਚਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਦਸਤਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਬਦਮਾਸ਼ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਸਤਾ ਹੈਲਮਟ ਪਾਈ ਸਕੂਟਰਾਂ ਤੇ ਗਸ਼ਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਸਰਾ ਪੈਦਲ ਸੀ ਦੋਹਾਂ ਦਸਤਿਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਲਾਠੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਭਿੜਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸੀ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ. ਐਫ. ਦਾ ਦਸਤਾ ਆ ਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਫਲਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸੇਧ ਲਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਬਾਰੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਦਸਤੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਨੇਕ ਕੰਮ ਲਈ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਜਥੇਬੰਦ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਧਾੜਾ :

ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪੀਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਡੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਫਿਰਕੂ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਲੁੱਟਣਾ। ਲੁਟੇਰੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਲੱਗਦੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨ ਕਿਹੜੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚਲੀ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਕੇ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਹੀਕਲਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡਿਓ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਹਦੀਆਂ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਸਾਦਿਕ ਨਗਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਡਰ ਨਾਲ ਪੱਥਰਾਏ ਅਤੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਕ ਸਿੱਖ ਜਿਹੜੀ ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇਕ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਕੱਢਣ ਲਈ ਗਿਆ ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਖਾਸ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਇਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ।

ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਕੀਲ ਵੀ. ਕੇ. ਤਾਰਕੁੰਡ, ਰਾਮ ਜੇਠ ਮਿਲਾਨੀ, ਸੋਲੀ ਸੋਰਾਬਜੀ, ਰੰਜਨ ਦਿਵੇਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੰਜ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ 1 ਅਤੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਥਾਂ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਪਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਧਾੜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਗੇ ਬੇਵੱਸ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਫਿਰ ਉਹ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾਊ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਸਨ।

ਕਾਲਕਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਰੱਲ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ

ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬਚਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਭ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਥਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਨਾਂ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਕਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਝੁੰਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਗਰੀਬਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਗਰੀਬ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਸਾੜ ਦੂਕ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਛੁਪਾ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਕ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵਾਪਸ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸਨ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹੀ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਫਿਰ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਚੰਗਾ ਏਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਿਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਲੁੱਟਾ ਦਿਓ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ 19 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 72 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 58 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਦਿੱਤੀ। 28 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੇ ਰਾਸ਼ਨ, ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਆਦਿ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। 12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪੀਸ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਰ 12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ। 68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਏ ਸੀ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚਲੇ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਫਿਰਕੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬਚ ਗਏ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਹੀਂ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬਚ ਗਏ ਇਕੋ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋੜਾ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ? ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨੇ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜਨਕਪੁਰੀ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚਲੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਗੁੰਡੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਦਿਖਾ-ਦਿਖਾ ਕੇ ਲੁੱਟਾਂ ਅਤੇ ਸਾੜ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹੈ, ਕਈਆਂ

ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕੋ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੋਵੇਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਚੈਪਟਰ ਨੰ. ੯ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲੋਕ 32 ਦੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਪੂਰਬੀ ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਵਿਚਲੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹਿਮਾਚਲੀ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਭਾਵੇਂ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਚੇਤਨ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਇਕ ਪੂਰੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਾਕੀ ਪਵਿਰਵਾਰ ਸਿੱਖ ਹੋ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਤਲ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹੱਸਦਾ ਖੇਡਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁੜਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਫਿਰਕੂ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਵਾਂਢੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਹੁੰਦੀ। “ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅੱਛਾ ਮਾਲ ਸਭ ਉਪਰ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਦਿਖਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਨੀਚੇ।” ਉਪਰ ਅਤੇ ਨੀਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਨਰਲ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕ ਪੁਲਿਸ ਨੇ 300 ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੁਟੇਰੇ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਸਨ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਲੋਕਲ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਜਾਹਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ ਹਨ (ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਵੰਬਰ 6-9-1984)

ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਵਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਾਂ ਕੁੱਝ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਡੀਓ, ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. ਘੜੀਆਂ ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਬਦੇਸ਼ੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਨ।

ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੇ ਘਟਨਾ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਚਾਨਕ ਭੜਕ ਉਠਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ

ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਂਗ ਇਕ ਦਮ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤੱਖਤੇ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਈ ਦਾ ਲਾਲ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀਆਂ ਫਿਰਕੂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਇਕ ਦਮ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੋ ਜਾਂ ਵੱਧ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਫਰਤ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਏਨੀ ਜਲਦੀ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਉੱਪਰੋਂ-ਉੱਪਰੋਂ ਖਤਮ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਖੁੰਜੇ ਦੇਰ ਤੱਕ ਧੁੱਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਲਈ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਜੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਦਹਾਕੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਹਾਲੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ)

ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਾ ਇਕ ਤਰਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਅਤੇ ਛੁਰੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੋਹੀਂ ਥਾਹੀਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਨੇਤਾ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਈਮਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਛੁਰੇ ਆਦਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਅਤੇ ਛੁਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਫੇਰੀ ਵੀ ਨਾ ਕੱਢੀ।

ਜਿਥੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਹੀ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਲੈ ਆਏ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਭੜਕਾ ਰਹੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹਥਿਆਰ ਲਵੋ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਛੁਰੇ ਆਦਿ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਜਿਉਂਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਕਿਰਪਾਨ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਇਹ ਕਿਉਂ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ? ਕੀ ਹਥਿਆਰ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰਮ ਹੈ?

ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੱਖ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਫਿਰਕੂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਏਥੇ ਜਾ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਫਰਜ਼ੀ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਕੱਢੀ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਵੱਖਰ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਤਰੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਸ਼ਟਰੀਆ ਸੰਮਤੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ “ਪਿਆਰੇ ਸਰਦਾਰੋ” ਸੰਬੋਧਨ

ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਮੁਨਾ ਦਿਓ ਅਤੇ ਦਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰਾ ਦਿਓ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਬਰੀ ਕਟਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਐਮ. ਜੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਰਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸੀਆਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਪਾਰਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਨਾਹਰੇ ਉਠੇ, ਜਾਗੋ, ਮਾਰੋ, ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਵਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੜੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਮੇਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸੀ।

ਪਰ ਇਸ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ) ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੋੜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਹੱਥ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਮੁੱਖ ਸੜਕਾਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਗ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬੱਚੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਖੈਰ ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸੀ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲਾਂਘਿਆਂ ਅੱਗੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗੇਟ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸਗੰਜ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਕਿਨਾਰੀ ਬਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਲਾਂਘਿਆਂ ਅੱਗੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੇਟ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਦਾਰਿਬਾ ਮੁਹੱਲੇ ਵੱਲ ਵੀ ਗੇਟ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸਗੰਜ ਦੀ ਮਗਰਲੀ ਕੰਧ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਛੇ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਸੀ ਉਹ 14 ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਜੋੜ ਤੋੜ ਕਰਕੇ ਵੰਡ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਜਾਂ ਕਾਫੀ ਨਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤਿ ਦਰਜ਼ੇ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭਾਵੇਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਕੇ ਕੁੱਝ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕਰਾ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਫਿਰਕੂ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਪਾਗਲਪਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੰਤਿਕਾ -1

(ਨੋਟ : ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਤਿੰਨ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਦੋ ਥਾਣਾ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਨੰ. 174-1.11.1984-1.30 ਵਜੇ ਪੀ.ਐਮ. ਦੂਸਰੀ ਨੰ. 176/84 ਮਿਤੀ-1.11.1984-

ਸ਼ਾਮ 6.20 ਜਿਹੜੀ ਦਰਜ 11.11.1984 ਨੂੰ 6.20 ਸ਼ਾਮ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।)

ਤੀਸਰੀ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਥਾਣਾ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਨੰ. 250 ਜਿਹੜੀ 1.11.1984 ਨੂੰ 3.45 ਵਜੇ ਪੀ. ਐਮ. ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਫਾਰਮ ਸੰਖਿਆ ਨੰ. 245

ਪਹਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਰਿਪੋਟ

ਸੈਕਸ਼ਨ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਸੀ. 154 ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਹਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਦੀ ਰਿਪੋਟ ਦਰਜ ਹੋਈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਅਪਰਾਧੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਰਜ ਕੀਤੀ-

ਥਾਣਾ-ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ-ਪੱਛਮੀ

1. ਰਿਪੋਟ ਨੰ. 174-ਘਟਣਾ ਦੀ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਰਿਪੋਟ ਦੀ ਤਰੀਕ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਡੀ. ਡੀ. ਨੰ. 9, 1.11.1984 ਨੂੰ 1.30 ਪੀ. ਐਮ

ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਥਾਣਾ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ।

2. ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਫਰਿਆਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪਤਾ

3. ਅਪਰਾਧ (ਧਾਰਾ) ਅਤੇ ਹਵਾਲਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ- 147/148/140/302/307/395/307/ 427/436 ਆਈ ਪੀ. ਸੀ. ਅਤੇ 25/27/54/59 ਏ ਐਕਟ

ਡੀ. ਡੀ. ਐਨ ਕਿਊ ਜ. ਐਸ. ਅਤੇ ਅੰਬਤਿਕਾ ਕਲੋਨੀ।

4. ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਘਟਨਾ ਸਥਾਨ ਦੀ ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ।

ਐਸ. ਬਲੌਕ-ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਫਾਸਲਾ ਇਕ ਕਿਲੋ ਮੀਲ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਪੱਛਮ-ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ।

5. ਅਪਰਾਧੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪਤਾ -ਕੋਈ ਨਹੀਂ

6. ਜੇਕਰ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ

ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ

7. ਤਰੀਕ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਜਦੋਂ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਦਸਖਤ।

ਐਚ. ਸੀ./ਡੀ. ਓ. ਜਗਮਲ ਸਿੰਹ

ਸਪੈਸ਼ਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਾਹਨ ਦੁਆਰਾ ਅਹੁਦਾ 1 ਐਚ. ਸੀ./ਡਿਊਟੀ ਮੈਟਰੋ ਪੋਲੀਟਰ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ

ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਦੀ ਨਕਲ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਹੈ-ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਸਖਤ ਜਾਂ ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰ ਦੇ ਦਸਖਤ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਦੀ 'ਕਾਪੀ (ਮੂਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ) ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ -

ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਡਿਊਟੀ ਅਫਸਰ, ਥਾਣਾ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ, ਦਿਲੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਿਤੀ 31.10.84 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਜਨਤਾ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ, ਸਾੜ ਭੂਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਘਰ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀ-ਬਲਾਕ, ਡੀ. ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਕਿਓ ਨੂੰ-ਬਲਾਕ, ਜੇ-ਬਲਾਕ ਐਸ ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਲੋਨੀਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਹਾਲਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ੁਰਮ ਦੀ ਧਾਰਾ ਯੂ/ਐਸ. 147/148/149/302/307/396/397/427/436 ਆਈ. ਪੀ. ਸੀ. ਅਤੇ 25, 27, 54, 59 ਏ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੈਡ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਸੰਦਾਨ ਸਿੰਹ ਨੇ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੰਬਰ ਕੇਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਥਾਣੇ ਨੂੰ ਗੈਸ ਅਤੇ ਫਾਇਰ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਦਸਤੇ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫੋਟੋ ਗਰਾਫਰ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਇਹ ਸਪੈਸ਼ਲ ਰਿਪੋਰਟ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ। ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਝਗੜੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਿਤੀ ਵਕਤ ਅਤੇ ਵਕੂਆਂ 1.11.84-1 ਵਜੇ ਦਿਨ ਮਿਤੀ-ਵਕਤ-ਰਵਾਨਗੀ (ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਲਈ) 1.11.84 1.29 ਦਿਨੇ ਦਸਖਤ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਹ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਥਾਣਾ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ 1.11.84 ਵਿੱਚ ਔਜ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉੱਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਅਸਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅੱਗੇ ਐਮ. ਸੀ. ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਥਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਭਿਜਵਾਈ ਗਈ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਰਿਪੋਰਟ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਕੰਸਟੇਬਲ ਜਗਮਲ ਨੰ. 764/ਡਬਲਯੂ ਰਾਹੀਂ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਉੱਪਰ ਗੈਸ ਦਸਤੇ, ਫਾਇਰ ਬਰਗੇਡ ਅਤੇ ਫੋਟੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਖੁਦ ਐਚ. ਸੀ. ਜਗਮਲ ਸਿੰਹ ਐਚ. ਸੀ. ਡੀ. ਓ

ਪੀ. ਐਸ. ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ

ਦਿੱਲੀ 1.11.84

(ਨੋਟ-ਪਾਠਕ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਤਲ ਲੁਟੇਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।)

ਅੰਤਿਕਾ-2

ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ ਨੰ. 176 ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਥਾਣਾ (ਪੱਛਮੀ) ਘਟਨਾ 11-11-84, 6.20 ਸ਼ਾਮ

1. ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਵਕਤ ਜਦੋਂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਰਜ ਕਰਾਈ ਗਈ-ਡੀ. ਡੀ. ਨੰ.18 ਡੀ/

11.11.84, ਸਮਾਂ 6.20 ਸ਼ਾਮ

2. ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪਤਾ - ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਅਸਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਤ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੰ. ਕਿਊ 6/118, ਜੇ.ਜੇ. ਕਲੋਨੀ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ।

3. ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵੰਨਗੀ ਅਪਰਾਧ (ਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ)-4/5,147/148,149/302,307/395

ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸੰਪਤੀ ਚੋਰੀ ਜਾਂ ਚੁੱਕੀ ਗਈ ਹੋਵੇ- 427/276 ਪੀ. ਸੀ., 25/27, 54/59 ਏ. ਐਕਟ।

4. ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅਪਰਾਧ ਵਾਪਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰੀ- ਇਹ ਵਾਰਦਾਤ ਦੱਖਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਕਿਊ ਬਲੋਕ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਜਿਹੜੀ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਛੇ ਫਰਲਾਂਗ ਹੈ।

5. ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਐਡਰੈਸ -----

6. ਕਿਹੜੇ ਜਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਵਾਰਦਾਤ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜੇਕਰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਹੋਈ-ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ।

7. ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਭੇਜਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ- ਸਪੈਸ਼ਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਾਹਕ ਨਹੀਂ।

ਦਸਤਖਤ ਸੰਤ ਰਾਮ 9.25

ਅਹੁਦਾ ਐਚ. ਸੀ./ਡਿਊਟੀ ਮੈਟਰੋ ਪੋਲੀਟਨ ਮੇਜਿਸਟਰੇਟ

ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ ਦੀ ਨਕਲ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਹੈ (ਮੂਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ)

ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੁਲੀਸ

ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਤਿਲਕ ਨਗਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 18

ਵਿਸ਼ਾ : ਸਜ਼ਾ ਪਾਉਣ ਯੋਗ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਵਾਸੀ 6/119 ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਜੇ. ਜੇ. ਕਲੋਨੀ ਦਿੱਲੀ 83 ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪਤਨੀ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ 1.11.84 ਨੂੰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ ਮੇਰੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਸਵ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ 1.11.84 ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਕਾਨ ਨੰ. 6/119 ਜੇ. ਜੇ. ਕਲੋਨੀ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ 83 ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੇ ਜ਼ੁਰਮ ਦੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹਾਂ। ਅਪਰਾਧੀ ਸਨ।

1. ਕਾਲੀਆ ਸਕੂਟਰ ਡਰਾਈਵਰ ਗਲੀ ਨੰ. 6 ਮਕਾਨ ਨੰ ਬਲੋਕ ਕਿਊ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-83

2. ਸੋਮਾ ਰਾਮ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡਿਪੂਵਾਲਾ, ਕਿਉਂ. ਯੂ. ਨੰ. 10, ਬਲੌਕ ਓ, ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ 83

3. ਸ਼ੰਕਰ ਗਲੀ ਨੰ. 7 ਬਲੌਕ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ 83

4. ਸ਼ੰਭੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਕੀਟ ਨੰ. 2 ਵਿਚ ਬਲੌਕ ਕਿਉਂ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ-83

5. ਦੋ ਆਦਮੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਪ ਸਬਜ਼ੀ ਵੇਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲੀ ਨੰ. 8 ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬਲੌਕ ਕਿਉਂ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ-83

6. ਗੋਵਰਧਨ ਗਲੀ ਨੰ. ਬਲੌਕ ਕਿਉਂ ਮੰਗੋਲ ਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ-831 ਉਪਰ ਦਸੇ ਸਭ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ-ਕੱਟ ਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਿਹੜਾ ਗਲੀ ਨੰ. ਬਲੌਕ ਓ ਮੰਗੋਲਾ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਦਰਜੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪੀੜਤ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪਤਨੀ ਸਵਰਗੀ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਉਹ ਅਪ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਗਵਾਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਵਿਚ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਇਹ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਕੁਕਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਇਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਾਜਸੇਵੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਆਰ ਬਲੌਕ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਾ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲੋਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਿਆਨ ਬੜੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਪੀਤੜਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦੁਆਇਆ ਜਾਵੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ।

ਦਸਤਖਤ ਉਰਦੂ (ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ)

ਮਕਾਨ ਨੰ. ਕਿਉਂ ਜੇ.ਜੇ ਕਲੋਨੀ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ-83

ਮਿਤੀ 11-11-1984

ਡਿਊਟੀ ਅਫਸਰ ਪੀ.ਐਸ. ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ : ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ
4/5 147/148/149/302/395/397/436/427/376/ਪੀ.ਸੀ. 25/27, 54/
59 ਏ ਐਕਟ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ੍ਰ. ਮਦਨ ਲਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਸਖਤ ਅੰਗ੍ਰੇਜੀ
ਆਰ. ਐਸ., ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਐਮ. ਪੁਰੀ

ਮਿਤੀ 11.11.1984 ਸਮਾਂ 6.20 ਸ਼ਾਮ।

(ਨੋਟ-ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਵਸੂਲਗੀ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿਚ
ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਪਰਲੇ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਐਸ.ਆਈ. ਮਦਨ
ਲਾਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਸਰਕਾਰੀ ਵਾਹਨ
ਚਾਲਕ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਨੰ. 354 ਉਪ ਭੇਜਿਆ ਲਿਖਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੰਸਟੇਬਲ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੰ
76911 ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਜਿਸਟਰ ਤੇ
ਐਚ. ਸੀ. ਸੰਤ ਰਾਮ ਪੀ. ਐਸ. ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਮਿਤੀ 11.11.84 ਨੂੰ ਦਸਤਖਤ ਹਨ।
ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਦੂਰ
ਦੀ ਗੱਲ।

ਅੰਤਿਕਾ-3

ਪਹਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਪੁਲੀਸ ਫਾਰਮ ਨੰ. 24.5 (1)

ਨਕਲ ਐਸ.ਆਈ. ਆਰ. ਮੂਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ

ਥਾਣਾ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ- ਜਿਲਾ ਪੱਛਮੀ

1. ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਤਰੀਕ ਅਤੇ ਸਮਾਂ- ਡੀ. ਡੀ. ਐਨ. 14 ਏ ਮਿਤੀ 1.11.84 ਸਮਾਂ
3.45 ਸ਼ਾਮ

2. ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਫਰਿਆਦੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪਤਾ- ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਅਰਜੀ
ਐਸ. ਆਈ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੀ. ਐ. ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਨੇ ਦਰਜ ਕਰਾਈ।

3. ਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਬਾਰ ਅਤੇ ਸਾਮਾਨ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ
ਵੇਰਵਾ- ਯੂ ਐਸ. 147, 148, 149, 395, 396, 158 ਓ. ਪੀ. ਸੀ.

4. ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਘਟਨਾ ਸਥਾਨ ਦੀ ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ- ਬੁੱਧ ਬਿਹਾਰ ਬਲੌਕ 4 ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ
ਤੋਂ 4 ਬਲਾਕ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਤੋਂ ਉਤਰ-ਪੂਰਬ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ। ਫਾਸਲਾ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਕਰੀਬਨ 2
ਕਿਲੋ ਮੀਲ।

5. ਅਪਰਾਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਪਤਾ- .....

6. ਸੂਚਨਾ ਦਰਜ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੇਕਰ ਸੂਚਨਾ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ
ਦੇਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ- ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

7. ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ- .....

ਹੇਠਾਂ ਸੂਚਨਾ ਦਰਜ ਹੈ।

ਡੀ. ਡੀ. ਨੰ. 11 ਏ ਮਿਤੀ 1.11.84 ਥਾਣਾ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਅਗਿਆਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਾਂ 2.10 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਸੀ। ਫੋਨ ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਤਿਆ ਤੋਂ ਭੜਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਧ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਮਿਲੀ ਇਤਲਾਹ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਅਲਗ ਦਰਖਾਸਤ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜਿਸ ਜਿਸ ਉਪਰ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਭਵਾ ਸਿੰਘ ਨੰ. 338/423 ਅਤੇ ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਆਈ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਜਿਹੜੇ ਡੀ. ਓ. ਨੰ. 24 ਬੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗਸ਼ਤ ਉਪਰ ਸਨ। ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਚ. ਸੀ. 100 ਅਨੁਸਾਰ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਸਲ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਡੀ. ਓ. ਸਾਹਿਬ ਥਾਣਾ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦਿੱਲੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਿਤੀ 31.10.84 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਸ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜਨਤਾ ਨੇ ਭੜਕ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਭੜਕ ਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਜਾਹਰੇ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਜਗਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਧਾਰਾ 148, 149, 395, 396, 188 ਵਿਚ ਆਈ. ਪੀ. ਸੀ. ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੁਕਦਮਾ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਜੁਰਮ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਦਰਖਾਸਤ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਹੁਕਮ ਚੰਦ ਨੰ. 1046/ਡਬਲਯੂ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੁਕਦਮਾ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਸੂਚਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਐਸ. ਆਈ. ਭਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਸਾਥੀ ਪੁਲੀਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ 1.11.84 ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤਾ। ਵਾਰਦਾਤ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਬੁਧ ਵਿਹਾਰ ਬਲਾਕ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਏ 4 ਬਲੌਕ ਲਈ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਤੀ 1.11.84 ਨੂੰ 3.30 ਸ਼ਾਮ ਰਵਾਨਗੀ ਕੀਤੀ।

ਅਸਲ ਦਸਤਖਤ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਐਸ. ਆਈ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਹੁਕਮ ਚੰਦ ਨੰ. 1046/ਡਬਲਯੂ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੇ ਥਾਣੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਫਰਦ ਜੁਰਮ 147/148/149/395/396/188 ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਦਰਖਾਸਤ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਆਗੇਂਦਾ ਨਜ਼ਦ ਰਾਹੀਂ ਐਸ. ਆਈ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਜਿਹੜੇ ਮੌਕੇ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਗਸ਼ਤ ਉਪਰ ਹਨ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭੇਜੀ ਜਾਣੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਗੱਡੀਆਂ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੇਹਲੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਸਵੇਰੇ ਜਲਦੀ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇਗੀ ਮੌਕੇ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਇਤਲਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੁਕਦਮੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ

ਜਲਦੀ ਆਪ ਆ ਕੇ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਭ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣਗੇ।

ਦਸਤਖਤ ਹਿੰਦੀ ਧਨੀ ਰਾਮ

ਐਚ. ਸੀ. / ਡੀ. ਓ.

ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ

1.11.84

(ਨੋਟ : ਪਾਠਕ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਗੋਲਮੋਲ ਕਰਕੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਵਿਚ ਘਟਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਨਸਾਫ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਨਸਾਫ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਹੜਾਂ ਅੱਜ ਤੱਕ 26 ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।)

ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਉਚ ਅਫਸਰ ਵਲੋਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਕਹਾਣੀ

ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛੱਲਣੀ ਕੀਤੀ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਸੀ, ਏਸੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਜਵਾੜਾ ਸ਼ਾਹੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ (ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੁਤਰ ਜਾਂ ਧੀ ਰਾਜਾ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਏਸੇ ਰਵਾਇਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕੋ-ਇਕ ਵਾਰਿਸ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਤਜਰਬਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪਾਇਲਟ ਵਲੋਂ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਉਹ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਲੋਭੀਆਂ, ਲਾਲਚੀਆਂ, ਚਾਪਲੂਸਾਂ ਅਤੇ ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ 'ਅਖੌਤੀ ਸਿੱਖ (ਸਿਰਫ ਵੇਖਣ ਨੂੰ) ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਘਟੀਆ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚਾਪਲੂਸੀ ਕਰਨ ਤੱਕ ਗਿਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣਨਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮੈਨੂੰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਝਾੜੂ-ਪੋਚਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਏਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਨੇਤਾ ਚੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ) ਹੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਸਹੁੰ

ਚੁੱਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰਾਣ ਮੁਖਰਜੀ ਦੇ ਨਰਮ ਜਿਹੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਵੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛੱਲਣੀ ਕੀਤੀ ਦੇਹ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9.30 ਵਜੇ (ਏਮਜ਼) ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸੀ, ਡਾਕਟਰੀ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਰੀ ਹੋਈ ਹੀ ਸੀ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕਲਕਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦੌਰੇ ਉਪਰ ਮਿਡਲ ਈਸਟ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਸਿਰਾਫ ਇਕੋ-ਇਕ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰਾਣ ਮੁਖਰਜੀ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਦੇ ਵਾਰੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੀ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ।

ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਾ ਹੀ ਪਵਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਮੁਖਰਜੀ ਦੇ ਰੋਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, 'ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਇਕ ਨਾਲਾਇਕ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚੰਡਾਲ ਚੌਕੜੀ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਜੇਕਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਮੁਖਰਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪੱਤਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਿਲਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇੰਦਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਅਤੇ ਚਮਚਾਗਿਰੀ ਰੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੋਚ ਕੇ ਇਕ ਲੋਕਰਾਜੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ.ਵੀ. ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਅਨ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਐਮ.ਐਮ.ਕੇ ਵਲੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੁਣਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕਰਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੁਝ ਗੁੰਡਿਆਂ-

ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਬਦਰਪੁਰ ਅਤੇ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਕੋਰਾ ਝੂਠ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਦੇ ਬਦਰਪੁਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਹੋਏ ਦਰਦਨਾਕ ਕਤਲ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਵਰਦੀ ਉਪਰ ਲੱਗੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਸਮੇਤ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਿਲੇ ਸੀ ਇਸ ਝੂਠ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਕਾਲਖ ਮਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਲਿਆ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਕਾਵਾਂ-ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨੋਚਣ ਲਈ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ-ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜੀ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਪੁੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸਲਾਮ ਦਿੱਤੀ ਸੀ? ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਨਾਇਕ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ?

ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਅੱਠਵੇਂ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਨੀ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਗਏ ਸੀ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਜੱਜ ਗੀਤਾ ਮਿਤੱਲ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ-ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸਾਹਨੀ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਉਪਰ ਹੀ ਯੋਗ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਸ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤੇ ਸੀ।

ਵਲੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਜਾਇੰਟ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਗੌਤਮ ਕੌਲ ਨੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਇਹ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਭਰਿਆ ਝੂਠਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਉਸ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨੀ ਰੱਖਿਆ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਬੂਬ ਨੇਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੌਤਮ ਕੌਲ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮਾਮੇ-ਮਾਸੀ ਵਲੋਂ ਭਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਮੀਨੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣੀ ਕੌਲ ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਹਾਂ ਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ, ਗੁੰਡਿਆਂ, ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਿਘਰੇ ਹੋਏ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਚਾਰ ਕਾਲੇ ਦਿਨ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਲੋਕ ਰਾਜੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਮੱਥੇ ਕਲੰਕ ਬਣ ਕੇ ਸਦਾ ਚਮਕਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਮ ਵਾਂਗ ਜਲਦੀ ਉਠਕੇ ਗੌਲਫ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਖੇਡਣ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕੌਲ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਗਰਮ ਅਫਵਾਹ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਮੇਰਾ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦੇ ਉਚ ਅਹੁਦੇ ਉਪਰ ਤਾਇਨਤਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਉਪਰ ਦੋ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਕਾਬੂ ਪਾ ਹੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਲੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਏਨੇ ਸੁਵਖਤੇ ਵੱਜਣੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਮੇਰਾ ਮਿਤਰ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਗੌਲਫ ਖੇਡਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਗੌਲਫ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਖੇਡਣ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਗੜ ਰਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਹਾਏ ਦਾ ਵੀ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ।

ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਪਰਦੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ ਘਰ ਦੇ ਮੋਹਰਿਓਂ ਆਪਣੀ ਨੇਮ ਪਲੇਟ ਉਤਾਰ ਦਿਓ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੇਰਾ ਰੱਖੋ ਕਾਰ ਨੂੰ ਗੈਰਜ ਅੰਦਰ ਖੜੀ ਕਰੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਜਿੰਦਰੇ ਲਾ ਦਿਓ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਘਰ ਵਾਲੇ ਕਿਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਹਥਿਆਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਫੋਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਫੋਨ ਦੀ ਲਾਈਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਦਿਨ ਚੜਦਾ ਗਿਆ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਕਾਹਣੀਆਂ ਸੁਣਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜਫੂਕ ਤੋਂ ਬਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦਲੇਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵੱਡੇ ਸਿਆਸੀ ਗੁੰਡੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਲੀਡਰ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦੋ-ਦੋ ਫੁੱਟ ਦੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਕਨਸਤਰਾਂ

ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਾਉਡਰ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਡਾ. ਜਾਕਿਰ ਹੁਸੈਨ ਮਾਰਗ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਜੱਜ ਜਸਟਿਸ ਚੱਢਾ ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਛੁੱਪੇ ਕਚਹਿਰੀ ਤੋਂ ਘਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗਾਰਡ ਲੈ ਆਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਧਾੜ ਟਰੱਕ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਗੇਟ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇਕ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅੰਬੈਸੇਡਰ ਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੌੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦਾ ਗੇਟ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਜਸਟਿਸ ਚੱਢਾ ਦੇ ਸਕਿਊਰਿਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਹੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਚਲਾਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ-ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਈ।

ਇਹ ਗੁੰਡੇ ਜਸਟਿਸ ਚੱਢੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਇਕ ਸੇਵਾਮੁੱਕਤ ਬਿਹਾਰੀ ਆਈ. ਏ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਮੀਨਗੀ ਭਰੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਇਹ ਹੌਂਸਲੇ ਭਰਿਆ ਕਾਰਾ ਕਰਨ ਆਏ ਸੀ। ਕਰਫਿਊ ਲੱਗੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਨ ਸੜਕ ਉਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕਲੰਨੀ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਸਟਿਸ ਚੱਢੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਡੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਜੋੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਵਲੋਂ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਖੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਗੁਆਢੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਨੌਕਰ ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰੇਵਾਲ ਦੇ ਘਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦੁਆ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਉਪਰ ਹੁਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

1984 ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਲਦੀ ਰਹੀ, ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਤੋਂ ਮਰੀ ਪਈ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਉਸਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਝਲਕ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਜਕੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਾਸ ਖੜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ 'ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ' ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਦੇ ਦਿਖਾ ਕੇ ਇਸ ਸੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਅਰ ਚੀਫ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਤਰੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸ਼ਿਲੌਂਗ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਹਵਾਈ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅੱਗਾਂ ਹੀ ਅੱਗਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਧੂਆਂ ਹੀ

ਪੂਆਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕੋਲ ਖੜੇ ਜਨਰਲ ਵੈਦਿਆ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਮਿਲੀ ਕੰਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਰਲ ਵੈਦਿਆ ਨੇ ਏਅਰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫੌਜ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਕਰੇਗੀ।

ਸਾਡੇ ਇਸ ਤਿਲਕ ਮਾਰਗ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਅਫਸਰ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕੰਵਲਜੀਤ ਬੈਂਸ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਚੰਡਾਲ ਚੌਕੜੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਤਾਂ ਉਪਰਲੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਵਾਕਫੀਅਤਾਂ ਵਲੋਂ ਮੇਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਨਾਂਹ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੈਂਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਭ ਬੇਅਰਥ ਰਹੀ। ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਫੋਰਸ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਤੀਸਰਾ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਇਕ ਅਫਸਰ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਕਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਿੰਡਰ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਦਿਖਾਇਆ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਤੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਮੇਰੇ ਘਰ ਸਫਦਰਜੰਗ ਰੋਡ ਆ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਹੀ ਇਹ ਰਸਤਾ ਬਚਾ ਦਾ ਬਚਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਖਤਰਿਆਂ ਭਰਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕੁਤੀੜੇ ਤਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਲਕਾਈ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਆਸ ਨਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਰਕੇ ਸੜਕ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਏਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਏਥੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਅਫਸਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਕੋ-ਇਕ ਹੀ ਆਦਮੀ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰਮਤਾ ਅਤੇ ਬੇਵਸੀ ਸਾਫ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪਰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਾਹਜ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਧਾੜ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਸਕਦਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਛੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਬੇਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸੁੰਗੜਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇਕ ਮੋਮਬਤੀ ਸਿਰਫ ਬਾਬਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ) ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਜੋਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਬੇਕਸੂਰ

ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ 'ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ? ਜਾਂ ਕੱਟੜ ਉਗਰਵਾਦੀ ਫਾਸ਼ਿਸਟ ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅੱਜ ਰਾਤ ਮੈਂ ਐਨ ਫਰੈਂਕ ਵਾਂਗ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫਾਸ਼ਿਸਟ ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਖੜਕਣ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮੀ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਐਨ ਫਰੈਂਕ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਫਾਸ਼ਿਸਟ ਨਾਜ਼ੀਆ ਪਾਸੋਂ (25) ਪੱਚੀ ਮਹੀਨੇ ਲੁੱਕਦੀ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਡਾਇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1947 ਵਿਚ 'ਗੁਪਤ ਅੰਤਿਕਾ' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਛੱਪੀ ਸੀ। (ਨੋਟ- ਹੁਣ ਇਹ ਐਨ ਫਰੈਂਕ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਛੱਪੀ ਹੈ-ਲੇਖਕ) ਇਸ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕੜੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਹਨ।

ਛੋਟੀ ਬੇਟੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਬਹੁਤ ਡਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਪਰਾਮ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਵਾਹਨ ਤਿਲਕ ਮਾਰਗ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੁੱਛਦੀ 'ਡੈਡੀ ਕੀ ਇਹ ਫੌਜ ਦੀ ਗੱਡੀ ਹੈ?' ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚੋਂ ਬਚਾ ਲਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਭੁੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਸਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਕ ਹੱਥ-ਗੋਲੇ (ਗ੍ਰੇਨੇਡ) ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਦਾ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਯੂਨਿਟ ਦੋ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕਰਾਕੇ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸਿਨਹਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਂ ਸੱਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਾ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਯੋਗ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੇਵਸ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਦਾ ਬਿਗ੍ਰੇਡ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਬਿਗ੍ਰੇਡ ਦੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਫੌਜੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਲਈ ਇਹ ਦੇਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬੂਠਾ ਅਤੇ ਮਨਘੜਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਮੇਜਰ ਜਰਨਲ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਏਅਰ ਕਮਾਂਡਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਫੌਜ ਮੇਰਠ ਤੋਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੇਜਰ

ਜਨਰਲ ਗਿੱਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਨੌਵੀ ਡਵੀਜ਼ਨ ਮੇਰਠ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੇਰਠ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਆਪ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਉਹ ਕਿਉਂ ਰੋਕਦੀ। ਹੁਣ ਇੱਕੀ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ (ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਗਈ) ਗਵਈ ਅਤੇ ਪੀ. ਸੀ. ਅਲੈਂਗਜੈਂਡਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸੱਦਣ ਦੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਉਪਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਸ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਰਾਜਪੁਤਾਨਾ ਰਾਈਫਲ ਦੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਟ੍ਰੇਨੀ ਫੌਜੀ ਦਿੱਲੀ ਛੋਟੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਫ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਹੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀ.ਸੀ. ਗਵਈ ਫੌਜ ਨਾ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਉਤਨਾ ਚੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਵਿਚ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ (ਰਾਜੀਵ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ) ਦੇਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਚਰਣ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਦਾਗੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਖੋਟੀ ਨੀਤ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ 1992 ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਗੁਪਤਚਰ ਮਹਿਕਮੇ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮਸਜਿਦ ਤਬਾਹ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਉਹ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਘਾਣ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹੁਲੜਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੱਗ ਲਾਊ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ (ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹੀ ਦੀ) ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਨਿਰਵਿਘਨ ਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੈਬਨਿਟ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦਕੇ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਯਾਦਵ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਐਨ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੱਦੀ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਛੱਤਰ ਛਾਇਆ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਜਿਲਾ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤੀ ਵੇਲੇ ਦਾ ਮੇਰਾ ਇਕ ਵਾਰ ਦਾ ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਫੌਜ ਸੱਦਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਪਾਸੋਂ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਦੀ ਜੁਬਾਨੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨੇੜੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਦੇ ਬਿਗਰੂਡ ਕਮਾਂਡਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਫੌਜ ਨੇ ਆ ਕੇ ਫਲੈਗ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਫਲੈਗ ਮਾਰਚ ਦਾ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਫੌਰੀ ਅਤੇ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਆਸਾਮ ਰੈਜਮੈਂਟ ਦੇ ਰੰਗਰੂਟ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1980 ਵਿਚ ਇਹ ਮਾਰਚ ਕਰਕੇ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਏ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਮ

ਮਨਿਸਟਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਫੌਜ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਹੌਕਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

3.

ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕਟੋਕ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸਰਕਾਰੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ (ਦਿੱਲੀ ਸਮੇਤ) ਉਸ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਵਾਰਿਸ ਦੰਡ ਮੁਕਤ ਅਪਰਾਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਬਿਨਾ ਰੋਕਟੋਕ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਮਰ ਗਈ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਵੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜੋ 'ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਮਹਾਨ', ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਅਨੁਭਵੀ ਦਿਮਾਗ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਅਮੀਰ ਕਾਲੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਦਾ ਕੋਈ ਜਾਨੀ ਜਾਂ ਜਿਸਮਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਵੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਲਬੇ ਦਾ ਢੇਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸੁਖਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਠਾਠਬਾਠ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਪੁਰਤਾਨ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ, ਪੁਰਾਤਨ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁੰਡਿਆਂ, ਕਾਤਲਾਂ, ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਚਾਂਗਰਾ ਅਤੇ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਗ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੀ ਉਦੋਂ ਉਹ ਤੀਵੀਂ-ਆਦਮੀ ਹਾਲੀ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬੇਵਸ ਖੜੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਸਰੀਰਿਕ ਅਪਮਾਨ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹਿਰੂ-ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਰਮੇਸ਼ ਭੰਡਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਿਕ ਅਦਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ਉਪਰ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੋਨੀਆਂ 'ਚ ਬੜੇ ਹੀ ਯੋਜਨਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ

ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਟਲ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਭ ਅੱਗ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਧਾੜਾਂ ਪਾਸ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਪਾਉਂਡਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਘਰ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਲਦਾ ਹੋਇਆ ਕੱਪੜਾ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਕਿਸੇ ਘਰ ਜਾਂ ਨਾਲ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨ ਹੀ ਬਲਦੀ ਸੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਾੜਫੂਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਹੀ ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਬਿੰਦਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਕ ਸਮਰਥਕਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਂਢਾ-ਸਾਂਢਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਤੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਡਿਊ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਤੋਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਏਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਵਾਲ ਵੀ ਵੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

ਮੇਰਾ ਗੁਆਂਢੀ ਡੀ.ਵੀ. ਤਿਲੰਗ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਂਝੇ ਕਾਰ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਰਕ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੌਣ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਅਭਾਗੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਏਥੋਂ ਇੱਕ ਬਲੌਕ ਦੂਰ ਪਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਲੌਕ ਵਿੱਚ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਿੱਖ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਘੱਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰਾ ਗੌਲਫ਼ ਦੀ ਖੇਡ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਪਰਸੀ ਕਵਾਤਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਕਰਕੇ ਸਾੜਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਕਾਰ ਹੈ? ਪਰਸੀ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਨਾਂ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਨਿਆ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਸਾੜਨ ਤੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂ ਉਹ ਇੱਕ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹਾਲੀ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜੰਡਲੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਈ ਵੱਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੇਰੀ ਕਾਰ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ? ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੌਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਸਾ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਦਮ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਟ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਮਾਰੂਤੀ 800 ਕਾਰ ਜਿਸ ਦਾ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ਡੀ. ਆਈ. ਡੀ. 91 (DID 91) ਹੈ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਮਾਲਕ ਹਾਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਪੜਤਾਲੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ

ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਪੜਤਾਲ ਹੈ।

ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਅਤੇ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੀ ਧੰਪਾ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਇਹ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਵਸੀਆਂ ਕਾਲੋਨੀਆਂ ਜਾਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਝੁੰਪੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ ਜਾਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾ ਕੇ, ਦਰੀਆਂ ਚਟਾਈਆਂ ਬੁਣਕੇ, ਲਕੜੀ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚ ਕੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀਆਂ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਵੈਰ ਭਾਵ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ਰਾਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖਾਂਗਾ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿਟਲਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਟਾਲਨ ਵੱਲੋਂ ਕਜ਼ਾਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਵੀ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਘੋਰੇ ਵਿੱਚ ਗੋਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪਿਛੇ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਕਾਰ ਦਾ ਟਾਇਰ ਕਿਸੇ ਜਲਣ ਤਰਲ (ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਪੈਟਰੋਲ) ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸਿੱਖ ਤੜਫਣ ਲੱਗ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਮੀਨੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਕਾਤਲ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖਦੇ ਸੀ ਸਿੱਖ ਭੰਗੜਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਮੀਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਸੜ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਕਾਤਲ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਮਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ (12 ਸਾਲ ਤੋਂ 72 ਸਾਲ ਤੱਕ) ਅਲਫ਼ ਨੰਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਕਦੇ ਸੀ। ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੁਨਾਹ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਜਿਹੜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਜਮਨਾਂ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਕਾਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਇਹ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦੇ ਅਨੰਬਰਦਾਰ ਨੱਚਦੇ ਰਹੇ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਰਦੀਧਾਰੀ ਧਾੜ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੰਡਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਉਪਰ ਕੈਬਨਿਟ ਸੈਕਟਰੀ ਵਜੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੜੀ ਸਮਝਦਾਰੀ

ਅਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮੁੰਬਈ ਹਵਾਈ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਵੀ ਭੇਦ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਬੁੱਤ ਪੂਜਕ, ਤਾਬੇਦਾਰ ਅਤੇ ਚਾਪਲੂਸ ਦੀ ਅਪ੍ਰਾਪਿਕ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਦੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਇੱਕ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲੌਕ 32 ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਦੀ ਚਾਲ ਬੜੀ ਸੁਸਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਗਵਾਹ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਬਲੌਕ 32 ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਦੀ ਰੋਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਪੱਤਰਕਾਰ ਵਚਿੱਤਰਾ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਰਾਹੁਲ ਬੇਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਘਰ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਖੜੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਾਉਣੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲਣੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੇਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਸਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਔਧਾ ਕੰਮ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੌਰੇ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ? ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਓ।

ਇਸ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਕੜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਿੰਡਰ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜੁੜਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਿੰਡਰ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਵਿੱਚ 1969 ਤੋਂ 1972 ਤੱਕ ਡਿਪਟੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਈ.ਪੀ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਟੇਟ ਦਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਪੁਲਿਸ

ਔਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਹ ਪੱਖੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪਦਮਾਕਰ ਜੀ ਗਵਈ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਤਲੇ ਵਾਲੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿਸਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਅਹੁਦਾ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਪਰ ਹੁਕਮ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੱਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਵਚਿੱਤਰਾ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਰਾਹੁਲ ਵੇਦੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲੁਟਮਾਰ, ਕਤਲੇਆਮ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਪੀ.ਸੀ. ਅਲੈਗਜੈਂਟਰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਤਰ, ਸੈਤਾਨ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਮੱਕਾਰ ਗੁਣਾ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੜੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਗਵਈ ਨੂੰ ਰਾਜ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਵਸ ਗਵਈ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਬੇਕਾਰ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਐਮ. ਐਮ. ਕੇ ਵਲੀ ਨੂੰ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਉਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਤਿਕਥਨੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ।

ਕੌਮੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਹੁਕਮਰਾਨ (ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ) ਦੀ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਾਪਣ ਉਪਰ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਹੁਲ ਬੇਦੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਾਪਣ ਉਤੇ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਜ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਮੀਡੀਏ ਉਪਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਲੰਡਨ ਦੇ ਟੀ.ਵੀ. ਉਪਰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਰੇਡੀਓ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ ਤੋਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਡਰ ਨਾਲ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਿਕ ਅਦਾਰੇ ਅਤੇ ਘਰ ਸਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਉਂਦੇ ਇਨਸਾਨ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾੜ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ

ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਲਿਆ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਕਿਤਨੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸੱਚਾਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਖ਼ਬਰ ਏਜੰਸੀ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਸਨ। ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਦੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤਚਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਪੀਲੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਉਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛੱਲਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਪਤ ਏਜੰਸੀਆਂ ਹਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਉਪਰ ਕਰੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਦੋਂ ਕੋਈ ਪੱਤਰਕਾਰ ਅੱਖ ਬਚਾਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਵੀਡੀਓ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੀ ਏਅਰ ਲਾਈਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਯਾਤਰੀ ਜਾਂ ਏਅਰ ਲਾਈਨ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਦੇਵੇ।

4.

ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਪਾਹਜ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਭਜਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕੱਲੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਦਨਸੀਬਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭਾਗਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਂ, ਸੜਿਆਂ ਜਾਂ ਅੱਧ ਸੜਿਆਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਵੀ ਦੇਖਣੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿੱਚ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਅਮੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚਲਾ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਮਰਜ਼ੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਜਾਂ ਵੀ.ਸੀ. ਆਰ. ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਹੀ ਸੀ ਓਧਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੇਵੱਸ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੀਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ 'ਮੋਹਰਬਾਨ' ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ, ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ, ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ, ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹਲਫ਼ੀਆ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਰਜ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਅਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਦਸਖ਼ਤ ਸਨ। ਕਈ ਅਮੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜ

ਤਾਰਾ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਬੈਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਬੇ-ਘਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਯਤੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਆਸਰੇ ਦਾ ਹੱਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਬੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਰਧ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਛੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਆਪ ਵੀ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ (ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਦਲਾਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਬਦ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਜੋਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਤੀਜੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਰੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ 350 'ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿੰਗੋ ਟੇਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੈਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸੀ, ਉਥੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਰਲਕੇ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਖੜ੍ਹਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ 'ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ' ਮੁੜਕੇ ਤਬਾਹੀ ਕਰਨ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਖੁਰਾਕ, ਕਪੜੇ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸੀ। ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਵੇਲੇ (1947) ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੁੜ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਉਥੇ ਹੀ ਇੱਕ ਲੁੱਟੀ ਪੁੱਟੀ ਕੰਮ ਹੰਝੂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਬਦਨਸੀਬ ਕੌਮ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟਿਆ ਪੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕੁਝ ਮੰਗਦੇ ਉਥੇ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਉਣ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ। ਇੱਕ ਉੜੀਸਾ ਕੇਡਰ ਦਾ ਆਈ. ਏ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਜਿਹੜਾ ਹੈਵੀ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਹਿਕਰਮੀ ਸੀ, 'ਸੋਵਨ ਕਾਨੂੰਗੋ' ਮੈਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਓ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਭਗਤ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਇਸ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਓ, ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਵਿਗਾੜ ਦਿਓ!

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜਿੱਤ ਭਾਵਨਾ ਅਜੇ ਜਿਉਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਆਰਥਿਕ ਉਨਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਪਰ ਰਾਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰੀ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ

ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜਲਦੀ ਮੜ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਮੁੜ ਉਸਾਰ ਲਏ ਸਨ। ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਇਵਰਾਂ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਟੈਕਸੀਆਂ ਖਰੀਦ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁੜ ਨਵੇਂ ਟੈਕਸ ਸਟੈਂਡ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲਏ ਸੀ। ਬੀਮਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਭਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਕੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਗੋਲਡ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਪਾਰ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕੇ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸ਼ੂਰੈਂਸ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਦੇ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਹੱਕਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਰੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰਜਾਨੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਨੇਕ ਕੰਮ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਗਾਹਕ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਨੇਕ ਕੰਮ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁੱਕਤੀ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਦੀਆਂ ਤੋਹਮਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

5.

ਮੇਰੀਆਂ ਬਿਪਤਾਂ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਹਾਲੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈਆਂ। ਮੇਰੀ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਉਹ ਨੌਰਥ ਬਲੈਕ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਏਜੈਂਸੀ ਮੇਰੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਲਗਾਤਾਰ ਟੇਪ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਡਾਕ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਉਪਰ ਨਿੱਗਾ ਰੱਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਦੋ ਵਾਰ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਾਲਾ ਸਹਿਮ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਿ ਦੁਰਘਟਨਾ ਤਾਂ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੈ ਘਾਤਕ ਮਾਰੂ ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਵਾਪਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਕੌਮ ਪਾਸੋਂ ਛੁਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਨਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ 2005 ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੱਚਾਈ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸਨ; 'ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਜਨਤਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਮਜ਼੍ਹੇਦ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਹਿਕਦਿਆਂ ਜਾਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਈ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਪਾਊਂਡਰ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ

ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨੱਚ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਾਨਾਵਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜਥੇਬੰਦ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਉਸ ਨੇ (ਨਾਨਾਵਤੀ) ਕਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦਿਨ ਅਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੰਮ ਅਤੇ ਵਰਤਾਓ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਜਦੋਂ ਅਗਸਤ 2005 ਦੀ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਗਵਾਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ ਮਨਿਸਟਰ ਨਰਮਿਸਾਹ ਰਾਓ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਕੱਤਰ ਡਾ. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਉਪਰ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਇਲਾਜ਼ਾਮ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ, ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਮੱਕਾਰੀ ਭਰੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਫੌਜ ਸੱਦਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਸਫੈਦ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੌਰਥ ਬਲੌਕ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਡਾ. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਉਥੇ ਹੀ ਸੀ ਇਹ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਪਾਸੋਂ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਲੈਣ ਗਿਆ ਸੀ ਰਾਓ ਅਤੇ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜ ਵਜੇ ਆਈਂ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਦੇਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮੈਂ, ਰਾਓ ਜਾਂ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ! ਗਵਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਅਫਸੋਸ ਵਿੱਚ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਗੈਰ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਤਾਂ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਵਰਗੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਲੋਕ ਸਨ। ਇਹ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਨਾਵਤੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂ? ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਰਾਓ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਉਹ ਇੱਕ ਚੂਹੇ ਵਾਂਗ ਖੂਡ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ 'ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਕੀ ਰਾਓ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਯੂਨੀਅਨ ਟੈਰੇਟਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਹ ਦੋ ਨਾ-ਬਰਾਬਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦੀ ਜੰਗ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤਾਂ ਠੰਡੇ ਬਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਗਵਾਈ) ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਹਾਲੀ ਵੀ ਨਹਿਰੂ-ਗਾਂਧੀ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਨੇੜਦਾ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ (ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ) ਜਿਸ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਪ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਗਵਾਈ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜ ਬੁਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਦੇਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉਪਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ

ਯੂਨੀਅਨ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣਾ ਹਰ ਇੱਕ ਲਈ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਮੜਨ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਨੰਬਰ ਇੱਕ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨਹੀਂ, ਦੂਸਰਾ ਉਹ ਇੱਕ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੈ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਭੈੜੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨੀ ਕਰਤੂਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੌਂਦਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਾਂ।

ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਇਸ ਸੁਸਤ ਮੈਚ ਬਾਰੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਆਧਾਰ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੈਕਟਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਦੇਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੌੜ ਸਕਦਾ।

6.

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ, ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਦਸ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਨਾਂ ਜਾਂ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਨਾਂ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਜਾਂ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਕੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾਕ ਸਰਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀ ਹਲਫੀਆ ਬਿਆਨ ਹੀ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾਇਬ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਭੁਗਤਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਜਾਂ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤਾਂ ਹਰ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ੱਕੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਬਲ ਤਾਂ ਕੇਸ ਦਰਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕੀਤੇ ਵੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਗਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਬੂਤ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆਪ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗਵਾਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝਕੇ ਨਹੀਂ ਭੁਗਤਾਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਨਾਂ ਤਾਂ ਲਿਖਤੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਹੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ

ਇਲਜ਼ਾਮ ਸੱਚੇ ਸਬੂਤ ਹੋ ਸਕਣ, ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨੀ ਇੰਨਾਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਸ ਲੱਭਣ ਵਾਂਗ ਹੈ।

(ਨੋਟ : ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੜਤਾਲ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਨਿਚੋੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ -ਲੇਖਕ)

1. ਮਰਵਾਹਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਵੰਬਰ 1984 :

ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਰਵਾਹਾ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ, ਇਸ ਇੱਕ ਪੁਰਖੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 1985 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੜਤਾਲ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਰਵਾਹਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਿਸਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਨੋਟ ਬੜੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਭਾਗ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਲੀ ਕਰਤੂਤ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਮਰਵਾਹਾ ਇੱਕ ਉਭਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ, ਉਹ ਕੌਮੀ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਟੀਮ ਦਾ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕਦੀ ਵੀ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ, ਯੋਗਤਾ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਠੋਕੇ ਵਜੋਂ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮਰਵਾਹੇ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨੋਟਾਂ ਉਪਰ ਆਪ ਹੀ ਬੰਦਸ਼ ਲਾ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਥੋੜੇ ਬਹੁਤ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋ ਹੀ ਗਈ ਸੀ।

2. ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ :

ਮਿਸ਼ਰਾ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ 1985 ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਤਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਕੀ ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸੀ? ਜਸਟਿਸ ਰੰਗਾ ਨਾਥ ਮਿਸ਼ਰਾ ਭਾਰਤੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਜੱਜ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ 1986 ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਫਰਵਰੀ 1987 ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜਸਟਿਸ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂਮ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਧੰਨਵਾਦ ਸਾਹਿਤ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਗਠਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮੀਨੀ ਬਦਨੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੋਂ ਗਿਰਿਆ

ਹੋਇਆ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਇੱਕ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਜਾਂ ਕਪਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਣਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

3. ਕਪੂਰ ਮਿੱਤਲ ਕਮੇਟੀ :

ਕਪੂਰ ਮਿੱਤਲ ਕਮੇਟੀ 23 ਫਰਵਰੀ 1987 ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਕਮੇਟੀ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਅਤੇ ਬਦਕਾਰ ਨੀਤੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਅਮਿਟ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਮਰਵਾਹਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪੁਲਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ 'ਤੇ 1985 ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਜਸਟਿਸ ਕਪੂਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਆਈ.ਏ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਕੁਸ਼ਮ ਲਤਾ ਮਿੱਤਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖਿਲਰੀ ਪੱਤਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਇੱਕ ਮਾਰਚ 1990 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਸਟਿਸ ਕਪੂਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਨਾ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਤਲਬ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਲੈਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸਨ। ਕੁਸ਼ਮ ਲਤਾ ਮਿੱਤਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝਕੇ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਤੀਹ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਧੂੜ ਫੱਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ 16 ਸਾਲ (ਹੁਣ ਵੀਹ ਸਾਲ) ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ। ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

4. ਜੈਨ ਬੈਨਰਜੀ ਕਮੇਟੀ :

ਜੈਨ ਬੈਨਰਜੀ ਕਮੇਟੀ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਵਾਲੀ ਇਹ ਦੂਸਰੀ ਕਮੇਟੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਜੱਜ ਜਸਟਿਸ ਐਮ. ਐਲ. ਜੈਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਆਈ.ਪੀ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਏ. ਕੇ. ਬੈਨਰਜੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ, ਦੇ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਥੇ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਸਤ 1987 ਵਿੱਚ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੰਦ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਢੁੱਚਰ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਦਰਖਾਸਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ

ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਪਤੇ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕਰਕੇ ਨਾ ਸਟੇ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਸਿਟੀਜਨ ਜਸਟਿਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਰਖਾਸਤ ਤਾਂ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਉਹ ਅਧਾਰ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੰਦਾ ਗੁਪਤੇ ਦੀ ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਗਸਤ 1989 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਟੀਜਨ ਜਸਟਿਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਨਾ ਮਿਲੀ।

5. ਪੁੱਟੀ ਰੋਸ਼ਾ ਕਮੇਟੀ :

ਪੁੱਟੀ ਰੋਸ਼ਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ 23 ਮਾਰਚ 1990 ਨੂੰ ਜੈਨ ਬੈਨਰਜੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਸਜਨ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪ੍ਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਪਦਮ ਏ. ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੋਸ਼ਾ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਉਹ ਅਤੇ ਜਸਟਿਸ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ ਪੁੱਟੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੀਏ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮੁਨਿਆਦ 22 ਸਤੰਬਰ 1990 ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

6. ਜੈਨ ਅਗਵਾਲ ਕਮੇਟੀ :

ਤੱਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁੱਟੀ ਰੋਸ਼ਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਦਸੰਬਰ 1990 ਵਿੱਚ ਜੈਨ ਅਗਵਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜੱਜ ਜੇ. ਡੀ. ਜੈਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਆਈ. ਪੀ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਡੀ. ਕੇ. ਅਗਵਾਲ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ, ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ, ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ 30 ਜੂਨ 1993 ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੜਾ ਸਦਮਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੀ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੇਸ ਦਰਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

7. ਅਹੁਜਾ ਕਮੇਟੀ :

ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਿੰਨ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਹੁਜਾ ਕਮੇਟੀ ਤੀਸਰੀ ਤੇ ਆਖਰੀ ਕਮੇਟੀ ਸੀ। ਅਹੁਜਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸਣੀ ਸੀ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ 1987 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ

2733 ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੀ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਅਫ਼ਸਰੀ ਸੋਚ ਤੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਂ ਇਹ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੌਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਅਸਲ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ।

8. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਕਮੇਟੀ :

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ 1985 ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤੁਬਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕੀ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਕਨੀਕੀ ਉਲਝਣ ਕਰਕੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਢਿੱਲੋਂ ਜਿਤਨਾ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਔਖਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਇਹ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਔਖਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀਆਂ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉਪਰ ਅੜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਲੇਮ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਢਿੱਲੋਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਦੇ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਪਾਰ ਦੁੱਗਲ ਵਰਗੇ। ਕੁਝ ਇਮਾਨਦਾਰ ਬੀਮਾਂ ਅਫ਼ਸਰ ਐਸੇ ਵੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਲੇਮ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਹੇਠਲੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਕਈ ਤਕਨੀਕੀ ਅੜਚਣਾਂ ਢਾਹੁਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ। (ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਦੱਸਿਆ) ਇਹ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤੀ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ।

9. ਜਸਟਿਸ ਆਰ. ਐਸ. ਨਰੂਲਾ ਕਮੇਟੀ :

ਇਸ ਦਾ ਗਠਨ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਮਦਨ ਲਾਲ ਖੁਰਾਣਾ ਨੇ ਦਸੰਬਰ 1993 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜਨਵਰੀ 1994 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ, ਸਜਨ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੋਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪੈਂਤੜਬਾਜ਼ੀ ਹੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਈ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਇਤਨੇ ਵਧੀਆ ਨਤੀਜੇ ਸਭ ਸਿਆਸੀ ਚਲਾਕੀਆਂ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਸੀ।

10. ਨਾਨਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ :

ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਰਾਜ ਸਭਾ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇਸ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਜਸਟਿਸ ਜੀ ਟੀ. ਨਾਨਵਤੀ ਨੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਰਿਪੋਰਟ 2005 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੇ ਲੋੜੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਘਾਫੂਸ ਦੇ ਢੇਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਮੇਰਾ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪੜਤਾਲ ਲੰਬੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਅਸਲ ਗੱਲ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਹਾਊਸ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੀ।

ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਆਮ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੋਗੀ ਅਤੇ ਬੋਝਾ ਬਹੁਤ ਹਿਸਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੇਤਾ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਭਿਆ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕੌਮ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਅਲੀਨਡੀ, ਜੌਹਨ ਐਫ ਕੈਨੇਡੀ, ਉਲਫ ਪਾਲਮ, ਮਾਰਟਨ ਲੂਥਰ ਕਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਮੂਹਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਾਈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਭੂਤਪੂਰਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਵੀ ਹਿੱਲਜੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਮਿਲ ਖਾੜਕੂ ਗਰੁੱਪ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਨ ਜਾਂ ਤਾਮਿਲਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੀ ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਪਾਹਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨਹੀਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਸੀ।

ਇਦਰਾਂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਲੱਗਭੱਗ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਉਦਯੋਗ ਭਵਨ ਵਾਲੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਪਾਦਮਾ ਏ ਰੋਸ਼ਾ ਅਤੇ ਖੁਸਾਰੋ ਐਫ ਰੁਸਤਮਜੀ ਆਏ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਾਜਵਾਬ ਤਜਰਬਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜਾਇਜਾ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਅਖਰੀ ਵਿੱਚ ਰੁਸਤਮ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ 'ਤੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਲਈ

ਕੋਈ ਐਸਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦੇ ਐਕਸ਼ਨ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਸਕੇ? ਮੇਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਭਰਿਆ ਜਵਾਬ ਸੀ, 'ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਦਰਿਆ ਦਿਲੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ (ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ) ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਛੇ ਜੂਨ ਦੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।'

ਰੁਸਤਮ ਜੀ ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਦਿਲ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ 'ਜੀ ਐਸ. (ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ) ਤੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ) ਜਿਤਨਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸਤੋਂ ਵਸਕੀ ਨੇ ਇੱਕ ਜਾਲਮ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ 'Notes From The House Of The Dead' ਵਿੱਚ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

(ਨੋਟ : ਉਹ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਜਾਲਮ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਡਿਕਟੇਟਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਜੂਨ 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਕਸੂਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਬੇ-ਰਹਿਮ ਔਰਤ ਦਾ ਅੰਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ- ਲੇਖਕ)

7

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਅਕਬਰ ਰੋਡ ਉਪਰ ਉਸ ਨਹਿਸ਼ ਦਿਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲੜੀਵਾਰ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਖੂਨੀ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਗੁਪਤ ਭੇਦ ਅਤੇ ਲਾਜਵਾਬ ਸਵਾਲ ਵੀ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਉਸਰੇ ਭੇਦਾਂ, ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਭੇਦ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉੜੀਸਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 30 ਅਕਤੂਬਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਸਰ ਪੀਟਰ ਉਸਤੀਨੋਵ ਨਾਲ ਟੀ.ਵੀ. ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ। ਕੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੌਰਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤਹਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟੀ.ਵੀ. ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਤੀਨੋਵ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਵਪਾਰਿਕ ਦੌਰੇ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਅਇਰਿਸ਼ ਟੀ.ਵੀ. ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਉੱਪਰ ਇੱਕ

ਫਿਲਮ ਬਣਾਕੇ ਦੇਣ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ। ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸਨਕੀ ਲਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਇੰਦਰਾਂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਖਤਰਨਾਕ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੀਟਰ ਉਸਤੀਨੋਵ 1942 ਤੋਂ ਸਿਨੇਮੇ ਦੀ ਤਕੜ ਭੜਕ ਵਾਲੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ‘ਵਨ ਆਫ ਏਅਰ ਕਰਾਫਟ ਮਿਸਿੰਗ (One of our Aircraft Missing)’ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ 80 ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੀ.ਵੀ. ਅਤੇ ਸਿਨੇਮੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਡਕਸ਼ਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਐਕਟਰ, ਇੱਕ ਲੇਖਕ, ਇੱਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 1980 ਤੋਂ ਇੱਕ ਟੀ.ਵੀ. ਸੀਰੀਅਲ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਟੀ.ਵੀ. ਡਰਾਮੇ ਭੇਦ ਭਰੇ ਕਾਤਲਾਂ, ਅਗਾਥਾ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ Thirteen at Dinner, Dead Man’s Tolly, In Three Act’s । ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਕਾ ਮੇਨ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਇੱਕ ਕਤਲ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਮਨ ਘੜਤ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 1988 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂਅ ਸੀ “Appointment with Death ‘ਮੌਤ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ’”

ਪੀਟਰ ਉਸਤੀਨੋਵ ਦਾ ਪਿਤਾ ਰੂਸੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਜਰਮਨ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਉਸ ਦਾ ਬਚਪਨ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਇੱਕ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਟੀ.ਵੀ. ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ‘ਪੀਟਰ ਉਸਤੀਨੋਵ ਦਾ ਰੂਸ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਫੇਰੀ’ “Peter Ustinov’s Russia - A Personal Journey” ਲਿਖੀ।

ਉਸ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪਿਛੋਕੜ ਰੂਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰੂਸ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚਕਾਰ ਠੰਡੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਰੂਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸੋਵੀਅਤ ਰੂਸ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸ਼ੱਕੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਮਲੇ ਸਮੇਤ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ 9 ਵਜੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਫਿਲਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨਾਂ ਹੀਛਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਫਿਲਮ ਸਾਜ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਫਿਲਮਾਉਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਘਰੋਂ ਤੁਰਕੇ ਕੈਮਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦਫਤਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ

ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸਤੀਨੋਵ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਲਮਾਉਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣਾ ਕੈਮਰਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਅਨਜਾਣ ਫਿਲਮ ਸਾਜ਼ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫਿਲਮ ਦੇ ਇਤਨੇ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਅਦਿੱਖ ਕਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਗਰਲੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਐਕਟਰ, ਫਿਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਡੀਊਸਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਬਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਬਰੈਡਕਾਸਟਿੰਗ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕਤਲ ਦੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਇਹ ਪੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਇਤਨਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਕੈਮਰਾ ਚਾਲੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੋਟ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ ਸੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਾ ਫਿਲਮਾ ਸਕਣ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਭੁਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਲਮਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਸਾਡੀ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫਿਲਮ ਦਾ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਪਤਾ ਲਾ ਸਕੀਏ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਗੁਪਤਚਰ ਵਿਭਾਗ ਲਈ ਜਾਨਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਤਲ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਛਾਣ-ਬੀਣ ਕਰ ਸਕਣ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦਾ ਉਸਤੀਨੋਵ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੇ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਪਤਚਰ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਵੀ ਜੋ ਲੱਭਿਆ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਫਿਲਮ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਗੁੱਥੀ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਐਮ. ਪੀ. ਠਕਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਦੂਸਰਾ ਭੇਦ ਜਾਂ ਗੁੰਝਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਅਤੇ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸ ਨੇ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜੇ ਗਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਅਗਨੀ ਕਾਂਡ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲਗਾਹ ਦੀ ਲਾਲ ਹਨੇਰੀ ਦੀ ਧੂੜ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਲਣੀ ਕੀਤੀ ਦੇਹ ਚਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਅਡੋਲ ਪਈ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਿੱਖ

ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਵੇਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਵਪਾਰਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਵਹੀਕਲਾਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਕਿਹੜੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਪੂਆਂ ਤੋਂ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਕੋਨੀ (ਚਾਰ ਲਿਟਰ) ਲੈਣੀ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ। ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਫੁੱਟ ਲੰਬੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਨੇ ਏਨੀ ਜਲਦੀ, ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੈਮੀਕਲ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਵਿਸਫੋਟਕ ਪਾਊਡਰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਕੰਮ ਬੜੇ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮੰਤਵ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕੇ ਖੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਕਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਤਰਕਪੂਰਨ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਹਰ ਇੱਕ ਹਾਲੀ ਸੱਚਾਈ ਭਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੇ.ਵੀ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰਾਓ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ੋਰਮ, ਨਾਗਾ ਲੈਂਡ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ 'ਇਸ ਕਤਲ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹੱਥ ਕੰਮ ਰਹੇ ਸੀ।

ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਾਸੀ ਸੰਪਾਦਕ ਰਾਲਫ਼ ਬਨੁਲਟਜਿਨ ਟੋਇਨਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਵਾਰਡ ਜੇਤੂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੋਵੀਅਤ ਰੂਸ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਬਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਚੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕੀ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਫੌਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗੁੱਸੇ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲ ਦੇ ਮਗਰ ਕਿਸ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਰੂਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸੀ.ਆਈ.ਏ. ਏਜੰਸੀ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਵੱਡੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ?

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਤਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ (ਕਨੇਡੀ-

ਅਮਰੀਕਾ) ਦਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਸ਼ੱਕੀ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਇਹ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਪੂਰ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਬੂਤ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਕੰਮ ਠੱਪ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਆਸੀ ਕਤਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਨਾੜੀ ਕਾਤਲ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਹੇਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਬੜੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਪੜਤਾਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਟਾ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਜਾਂ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਈ ਗੁਪਤ ਪੱਖਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ 22 ਜਨਵਰੀ 1986 ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇੱਕ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬੇਕਸੂਰ ਗਲਤ ਫਾਂਸੀ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੇਸ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਸ ਗੁਨਾਹ ਲਈ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਨੋਟ : ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਅਚਾਰੀਆ ਰਜਨੀਸ਼ ਨੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗ ਗਿਆ।' - ਲੇਖਕ)

8

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਭੇਦ ਇਸ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਨੌਰਥ ਬਲੈਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚੌਂਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਅਣੋਖੇ ਭਾਵ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਅਣੋਖੇ ਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਨਾ ਮੁਕਰਰ ਹੋਣਾ ਔਖਾ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਗ-ਭਗ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮਸੀਤ ਜਾਂ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉਪਰ ਸੂਰ ਦੇ ਮਾਸ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਗਊ ਦੇ ਮਾਸ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਸੁੱਟਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਛੁਰੇ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਿਆਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੋ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ ਜਾਂ ਫਿਰਕੂ ਅੱਗ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਤਾਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਛਲ ਕੱਪਟ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬਲੀ ਦੀ ਤਾਂ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

5 ਜੂਨ 1984 ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜਿਹੜੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਆਏ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਹਥਿਆਰ ਗਾਈਫਲ ਪਿਸਤੌਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗੀ ਟੈਂਕਾਂ, ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ। ਫੌਜ ਨੇ ਉਹ ਬੇਕਸੂਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚੇ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਨਾ ਘਰ ਘਾਟ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੋਗ ਮਨਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਕੀਤੀ।

ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਚਰਚਾ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅੱਠ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗਲੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਇੱਕ ਜਲੂਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਲੰਘਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨੋਖਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾੜਕੂ ਗਰੁਪਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਨਫਰਤ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਛਲਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਲੂਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੰਦਰਾ ਜੁੰਡਲੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਨਫਰਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਲੱਗਣੀ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੁੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਤਬਾਹੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ, ਮੈਂ ਨਾਸਤਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਡਰਦਿਆਂ ਮਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕੇਸ ਕੱਟਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੋਨਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਭੀੜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕਣ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸਰਕਾਰੀ ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ

ਨਾਲ ਵਰਦੀਧਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਸਾਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬੁਚੜਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਰ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ ਹੁਣ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਰੇ ਜਾਂ ਮਾਰੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕੜੀ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਡੀਪੂਆਂ ਤੋਂ ਸੁਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ, ਦੋ-ਦੋ ਫੁੱਟ ਦੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੈਂਡਾਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਰਸਾਇਣਕ ਪਾਊਡਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧੁੰਦ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਜਨ ਸਮੂਹ ਉੱਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹਮਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਵੋਟਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿੱਖ ਖਾੜਕੂਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖਤਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ) ਪ੍ਰਭੂ ਸਤਾ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਏਕਤਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸਤਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵੋਟਾਂ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਉੱਝ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਅੱਤਵਾਦ ਦਾ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਤੇ ਦਾ ਹਊਆ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤੀ, ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ ਅਤੇ ਗਦਾਰ ਗਰਦਾਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਾਰੂ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅਤੇ ਢੁੱਕਵਾਂ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਪਾਸ ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ. ਵੀ. ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਰੇਡੀਓ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਬੇ-ਹਿਸਾਬ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਸਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਖ ਹੀ ਸੁਣ ਅਤੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਅੱਧ ਸਿਆਣਾ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਾਲੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰ ਕਾਲਮ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੋਣ ਰੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਤੇ ਨੂੰ ਤੂਲ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਤੇ ਬਾਰੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀਆਂ ਸਪੀਚਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਘਟੀਆ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵੀ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਕਮੀਨੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਇਸ ਮੱਤੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ

ਝੂਠ ਇਹ ਵੀ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਮੱਤੇ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ?

(ਨੋਟ : ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਆ ਰੱਲੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕਾਠ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੀ ਅੱਗ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਲੇਖਕ)

ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਨੇ ਇਸ ਮੱਤੇ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸ ਮੱਤੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਮੰਗਾਂ ਹੋਣ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੱਤਾ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਉਂਦਾ। ਮੇਰੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ (ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭੂਤਪੁਰਵ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨਾਲ ਇਸ ਮੱਤੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਮੱਤੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਵੀ ਸੱਖਣ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੇਂਦਰ ਪਾਸ ਹੀ ਹਨ।

ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਹਿੰਦੂ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਲਈ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਤੇ ਦੀ ਹੀ ਰੱਟ ਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਮੱਤੇ ਉੱਪਰ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਂ ਇਸ ਮੱਤੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲਮਕਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉੱਪਰ ਵੱਖਰਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦਾ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਫ ਸੂਬਰੀ ਸਿਆਸਤ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਅਤੇ ਬਨਾਉਟੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਦੋ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਤੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਗਾਲ਼ਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਸਟੇਜਾਂ ਉੱਤੇ ਮੱਤੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢ-ਕੱਢ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸੋਧਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮਤਾ ਦਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਢਾਈ ਦਹਾਕੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮੁਥਾਜੀ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਹਾਲੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬੇੜੀ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਲਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੰਡਾ ਰਹੇ ਪੀੜਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

ਢਾਈ ਦਹਾਕੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਾਨਸਿਕ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦਿਆਂ, ਤਬਾਹ ਹੋਈਆਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਾਟਾ

ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਖਰੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਹੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ - ਲੇਖਕ)

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਅਰਥੀ ਉਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਰੀਬ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖੇ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਈ ਫਿਰਕੂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇੰਤਨਾ ਗਲਤ ਅਤੇ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਥਾਰਨ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਕਲਪਤ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕਲਪਤ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ਰੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬੇਸ਼ਰਮ ਪੁਲਿਸ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ ਉੱਪਰ ਜਬਰੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਸੱਭਿਆ ਸਮਾਜ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਮਾਰਾ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹਦੀਆਂ ਹੀ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇੱਕ ਕਮੀਨੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ, ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ, ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ।

ਕਤਲ ਦੀਆਂ ਤਫਤੀਸ਼ਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਾਲੀ ਵੀ ਸੈਂਕੜੇ ਕਤਲ ਦੇ ਕੇਸ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬੱਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਬਦਨਸੀਬ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਵਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਢਾਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨੀ ਗਲਤ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਚਰਖਾ ਮਾਰਕਾ ਜਾਂ ਗਾਂਧੀ ਮਾਰਕਾ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਹੌਂਸਲੇ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਉੱਪਰ ਮਲਹਮ ਹੀ ਲਾਈ ਸੀ, ਉਂਝ ਨਹਿਰੂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਫਾਸ਼ਿਸਟ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਸਟਾਲਨ ਵੱਲੋਂ ਤਾਤਰ ਅਤੇ ਕਜ਼ਾਕਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਹਿਟਲਰ ਵੱਲੋਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਸਫਾਏ ਵਾਂਗ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ

ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਨਫਰਤ ਦੀ ਦੀਵਾਰ !

ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਨੰਦਤਾ ਹਕਸਰ ਅਤੇ ਓਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਵੱਲੋਂ 1985 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕੀਤੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਹੋਇਆਂ 8-9 ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ ਸੀ, ਪਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹਾਲੀ ਵੀ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਫਿਸ ਪੈਂਦੇ ਸਨ :

ਪੀੜਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ

1

ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ

ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦੀ ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਰਦਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ :

ਜਦੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਵੀ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਰੋਂਦੇ ਰਹੇ, ਅਗਲਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ (ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ) ਸਿਰਫ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਤਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਖਾਧਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪਾ ਕੇ ਵਖਰੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ...

ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਦਾ ਪਤੀ (ਸਰਦਾਰ) ਚਟਾਈਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਰਦਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ :

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਛੇ ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਸ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜੇ, ਪਰ ਉਹ

ਇਹੀ ਆਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਰਹੇ (ਭਾਈਆ), ਭਰਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗਰੀਬ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜ ਰਹੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਜਾਨ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ।

ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਬਲੈਕ 13 ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਰਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਉਹ ਏਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਫੂਕ ਦਿਓ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਤਰਲੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬਲੂ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲਾਠੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਜਦੋਂ ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਦਾ ਪਤੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਇੱਟਾਂ-ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਠੀ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ।

ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੰਬਰ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਦੋ ਮੰਜ਼ਲਾ ਮਕਾਨ ਬਲਾਕ ਨੰਬਰ 14 ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੌੜ ਗਈ ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਬਚਾ ਲੜਕਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੌੜੀਆਂ ਸੜਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ। ਅੰਗਲੀ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਗਰ ਸਿਰਫ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਹੀ ਬਚਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਘਰੋਂ ਭੱਜਣ ਲਗੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਡਾਂਗ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਗਲੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਦੌੜ ਗਏ ਧੋਬੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਸਾਡੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰ ਵਿੱਚ 14 ਅੱਧ ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

414 ਨੰਬਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਾਸੀ ਦਾ ਲੜਕਾ ਉਥੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਸੀ, ਛੇ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜ ਦੂਸਰੇ ਸੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚਨ ਕੌਰ ਰਘਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂਅ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਚੌਦਾਂ ਲੋਕ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁੰਡੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਮਗਰ ਭੱਜੇ ਔਰਤ ਨੇ ਭਜ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਲਵਾਰ ਪਾੜ ਸੁੱਟੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਫ ਨੰਗੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮੂਹਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਔਰਤ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਅਤੇ ਨਗਨ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਪਾਸ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਲੂਕੋਜ਼ ਲਗਾਇਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਨਾ ਆਈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਈ।

ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣਪੁਰੇ ਦੇ ਥਾਣੇ ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਨਾਲ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਲਿਓ! ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸ਼ਾਰਦਾ ਲੈ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਥੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਗਲ ਹੈ।

ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਗੈਰਾ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਯਾਦ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ। ਇੱਕ ਏਥੋਂ ਦਾ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲਰ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਜਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਅਨਰਥ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਹ ਭੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਜਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ। ਇਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰੂ (ਸ਼ਰਾਬ) ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਨੀਚ ਅਤੇ ਕਮੀਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਖੜ੍ਹਾ ਇਹ ਸਭ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਰਗਾ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੁੰਡਾ ਸੀ, ਤਾਰਾ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇਤਾ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਪਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਲੁਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜਾਓ, ਜਾਓ, ਜਾਓ! ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁੜਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਗੁੰਡੇ ਕੰਜਰ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤਾਰਾ ਜੀ! ਤਾਰਾ ਜੀ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਦਰਾਂ ਦੇ ਦਿਓ ਹੁਣ ਇਹ ਸਭ ਨੇਤਾ ਬਣ ਗਏ ਸੀ।

ਤਾਰਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਦਾ ਚਮਚਾ ਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਮਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁਟਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਨੇਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਧਰ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁੰਡੇ ਹੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਹੁਣ ਭਜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਲਾਕ ਨੰ. 14 ਦੇ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਲੈ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਲੈ ਗਈ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਲੈ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਸਭ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਤਨੀ ਦੇਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦੇ ਸਾਨੂੰ ਡਰ

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿੱਤੇ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਮੁੜ ਹਮਲਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦਾ ਵੱਸ ਚੱਲਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਾਤਲ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸਨ, ਇਹ ਸਭ ਏਥੋਂ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਲਈ ਏਥੇ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਸੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ :

ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਜੀਪ ਜਦੋਂ ਏਥੇ ਆਈ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰੀ (ਜੋ ਪਾਸ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ) ਭੱਜ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਜੀਪ ਪਾਸ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਏ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਂ ਬਚਾ ਲੋ। ਅੱਗੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ “ਲਗਾਓ ਲਗਾਓ ਡੰਡਾ ਲਗਾਓ ਇਨ ਕੋ।”

ਉਸ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਸਸਪੈਂਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਨੇ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਬੂ ਰਾਮ ਨੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕਿੱਤਨੇ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਹੀ, ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਾਸ ਹੈ ਹੀ ਕੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਵੀ ਖਾਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆਉਣਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਲੜਕਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਥਾਣੇ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਜੀ ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਸਾੜਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਲਿਸ 2 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਆਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਡੀਊਟੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਇਆ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ “ਬਿੱਲੂ ਅਤੇ ਚੰਦਰ” ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਨਾ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੜਕ ਕੇ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਗਏ।

ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨਾਲ ਚਾਰ ਹੋਰ ਰਫਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 32 ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆਪ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ

ਸਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ 5000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੈਕਲਿਸ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ 25000 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦਾ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਦੌੜੀ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ ਦੇ ਘਰ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਬਚਨ ਕੌਰ ਹੈ ਲੁਕ ਗਈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਥੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਯਤੀਮ ਬੱਚੀ ਬੇ ਸਹਾਰਾ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬੱਚੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਗੋਲੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਗੁੰਡੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਲੁੱਟਦੇ ਅਤੇ ਘਰ ਸਾੜਦੇ ਰਹੇ। ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਟਾਕੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਪਿੱਛਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਬਚਿਆ ਹੀ ਕੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤਲਬ ਦਾ ? ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਿਆ ਸਿਵਾਏ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਜਦੋਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਭ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਏਥੇ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਲਾ ਲਏ ਸੀ ਅਤੇ ਗਸ਼ਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਬਲੱਕ ਨੰ. 20 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਸੀ। ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਏਥੋਂ ਭਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਬਚਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਭਾਜਣਾ (ਭੈਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ 12-13 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਚਾਕੂ ਖੋਭ ਦਿੱਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਪਟਕਾ-ਪਟਕਾ ਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਜੀਪ ਆਈ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਹੀ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੁੜ ਕੇ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਡੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬੇਟੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਦਸ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਬਖਸ਼ੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਗੁੰਡੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਏ, ਪਰ ਕੁਝ ਹਮਦਰਦ ਲੋਕ ਅੱਗੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਠਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਲੋਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਾਂਭਣ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ। ਏਥੇ 32 ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਥੋਂ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਇਹ ਅੱਧ ਸੜੀਆਂ-ਛਿੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਥੋਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਟਰਕ ਵਿੱਚ ਲੱਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਲਏ ਗਏ ਤਾਂ ਮਦਨ ਬਖਸ਼ੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਬੇਟੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਥਾਣੇ ਕੌਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਮੇਰੀ

ਚਾਚੀ ਨਾਲ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਚਾਚੀ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਈ।

ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਏ। ਉਥੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਹ ਗੂੰਡੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਸਾਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨੋਂ ਨਾ ਹੱਟੇ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਹਾਲਾਤ ਬੜੇ ਤਣਾਵਪੂਰਨ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਥਾਣੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਓ ਬਾਹਰ ਕੀ ਹਾਲਾਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਉਥੇ ਛੱਡ ਆਏ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਏਥੇ ਇਹ ਲੋਕ (ਗੂੰਡੇ) ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੱਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਛੱਡ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੱਡ ਆਇਆ।

ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ :

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਕਾਤਲਾਂ) ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਦੋ ਵਾਰ ਹੀ ਚੀਕ ਸਕਿਆ ਜਦੋਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਪਟੜਾ ਅਤੇ ਕਪੜੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਪਰਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਸਰਕਾਰੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਤੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੱਚਿਆ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ 10000 ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਉੱਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੀ ਬਣੇਗਾ। ਏਸੇ ਹੀ ਫਿਕਰ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਫਿਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਆਦਮੀ ਨੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਬਦਲ ਰੁਪਏ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ 10000 ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਮੁਲ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜੋ ਕੰਮ ਉਹ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਵੀ ਗਏ ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੋਂ ਲਵਾਂ।

ਮੈਂ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਜੇਠ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪ ਬਿਰਧ ਹੈ। 10000 ਰੁਪਏ ਕੀ ਸੀ ? ਸਾਡੀ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹ ਹੋਈ ਜੈਦਾਤ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ 500 ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ 10000 ਆਦਮੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡਾ ਤਬਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾ ਪਹੁੰਚੀ ਉਹ ਸੀ ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਅਤੇ ਇਸਾਈ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾਲ, ਆਟਾ, ਸਾਬਣ, ਤੇਲ, ਕਣਕ, ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ, ਰਜਾਈਆਂ, ਕੰਬਲ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਸਾਡੇ ਮਕਾਨ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਪਲਸਤਰ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਆਦਿ।

ਪਰ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਲਗਦਾ ਸੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਧਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਮਿਲਿਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਾਡੀ ਕੁਝ ਮਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ 10000 ਰੁਪਏ ਮੇਰੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਾਈ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵਿਲਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਏਥੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸਾਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ ਉਹ ਸਿਰਫ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਬੱਚਾ ਕੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਹੀ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਂਝ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਸਿਰਫ ਕਲਿਆਣ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ ਬਾਕੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਤਾਂ ਅਨੁਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਏਥੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਂਝ ਮੁੜ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਕੁਲਬੀਰ ਅਤੇ ਅਨਿਲ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦਾ ਸੰਖੇਪ — ਲੇਖਕ)

ਮਈ-ਜੂਨ 1985

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ

1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਹਾਲ

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਦੋ ਧੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਰੋੜੇ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਰਾਂਡਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇਟਾ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਦੇ ਮੁਲਕ ਲੀਬੀਆ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਅਤੇ ਪੋਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰਾ ਬੇਟਾ ਲੇਬਰ ਮਨਿਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਫੰਜ ਵਿਚੋਂ ਗੀਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਹੁਣ ਨਹਿਰੂ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿੱਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਸਕਿਉਰਟੀ ਅਫਸਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦੋਵੇਂ ਲੜਕੀਆਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹੋਰ ਲੋੜਵੰਦ ਔਰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਦਹੇਜ਼ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਉਜੜ ਗਿਆ। ਭਾਵ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਹ ਤਿਲਕ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਉਹ ਸਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਸਮਰਥਕ ਸਨ, ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ :

ਬੇਟੀ : 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਕੋ 9.30-10 ਵਜੇ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਬਾਜ਼ਰ ਨੂੰ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਟੀ. ਵੀ. ਵੇਖ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੁਣ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੌੜ ਕੇ ਪੌੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਛੱਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਸੋਚ ਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਇੰਤਨੀ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹੀ ਵੋਟ ਦੇਂਦੇ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੋਠੇ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਗਏ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਧੂੰਆਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਿਕਲਦਾ ਦੇਖਿਆ ਟਰਕ ਸੜ ਰਹੇ ਸੀ। ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਟਰਕ ਸੀ, ਸਭ ਸੜ ਰਹੇ ਸੀ। ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਸਰਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਡਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਫਿਕਰ ਮੰਦ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲਗਿਆ ਕਿ ਹਮਲਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਘਰ ਹੀ ਰਹੇ।

ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦੇ ਸਿਰਫ ਹਮਲੇ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਚਕਰ ਲਗਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਪੁਲਿਸ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ ਪਰ 12-1 ਵਜੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਗੂੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗਰੋਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਧਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਗੂੰਡੇ ਓਧਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਗੂੰਡੇ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੂੰਡੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਦਸ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਗੂੰਡੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਹਮਲਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹਾਲਾਤ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੂੰਡੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਸਦਰ ਬਜਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੁਰ ਕੇ ਹੀ ਸਦਰ ਬਜਾਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਗਈ। ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਦੋਸਤ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ 30 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਉੱਠ ਬੈਠ ਵੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਧਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤਨੀ ਦੇਰ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਲ ਕਟਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਦੋਸਤ ਦੇ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਸਦਰ ਬਜਾਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁਆਂਢੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ 3 ਵਜੇ ਬਾਦ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਗੇਟ ਤੋੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਨੌਂ ਵਜੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਰਾ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਰਾਤ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਕੇ ਰਹੇ। ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਏਥੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਖਤਰਾ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਥੋਂ ਫੜ ਲੈਣ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਥਾਂ ਲਭ ਲਓ। ਓਥੇ ਇੱਕ ਮੱਝਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਚਮਾਰ ਸੀ ਜਾਂ ਜੱਟ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਥੇ ਲੁੱਕੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਾਡਾ ਪਿਤਾ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਏਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਹ ਤੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਮੁੜ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਲੁੱਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਏਥੇ ਨਾ ਲੁੱਕ ਏਥੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖਤਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਚਮਾਰ ਦੇ

ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਦਾਹੜੀ ਕੇਸ ਕੱਟ ਸੁੱਟ ਜੇਕਰ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੰਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੱਤੇ ਹੋਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਕਿੱਤੇ ਵੀ। ਜਦੋਂ ਮੰਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵਾਪਿਸ ਭੱਜ ਪਿਆ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗ੍ਰੋਹ ਤੋਂ ਬਚ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ।

ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੇਸ ਤਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸੀ, ਪਰ ਪਗੜੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਾਂ ਚੇਹਰੇ ਉੱਪਰ ਸਾਫ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੁਣ ਸਬਰ ਕਰੋ ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ :

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਘਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸੜਕ ਤੱਕ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਖੜਾ ਦੇਖਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 40-50 ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਪਿਛੇ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਆ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਡਰੋ ਨਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਤੁਰੇ ਆਓ। ਜਦੋਂ ਹਾਲੀ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗ੍ਰੋਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਵੀ ਹੈ।

ਬੇਟੀ : ਮੇਰਾ ਡੈਂਡੀ ਬਹੁਤ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ : ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘੁੰਮੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗਲੀ ਵੱਲ ਭੱਜ ਪਈ। ਇਹ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 6-7 ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਾਡੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਐਡਰੈਸ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੀਂ ਮੈਂ ਇਸ ਐਡਰੈਸ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਹੋਰ ਨਾ ਦੌੜੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਹੋਰ ਦੌੜੀ ਤਾਂ ਗੁੰਡੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਖੜ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਇੱਕ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗਰੁੱਪ ਭਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁੰਡੇ ਇੱਕ ਘਰ ਦੇ ਮਗਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਬੇਟੀ : ਸਾਡਾ ਡੈਂਡੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਉਸ ਗ੍ਰੋਹ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦੀ ਹੈ

ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਹੀ ਬੈਠੀ ਰਹੀ (ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ)

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ : ਮੈਂ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਤੁਰ ਕੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਰਿਕਸ਼ਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਚੱਲ ਰਿਹਾ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਰੀਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਆਈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਾਲਮ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜੋ ਜੀਉਂਦਾ ਹੀ ਸੀ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲੁਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਬਲਰਾਮ ਖੋਖਰ ਸੀ।

ਬੇਟੀ : ਬਲਰਾਮ ਖੋਖਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਸੀ ਏਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਲੋਕ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ ਆਓ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟੈਂਪੂ ਵਿੱਚ ਲੱਦ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰੀਏ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਖੋਖਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਬੱਚ ਸਕਦੇ ਸੀ।

ਮਾਤਾ : ਉਸ ਪਾਸ਼ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਬੇਟੀ : ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਖਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਏਥੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। (ਜਦੋਂ ਬੇਟੀ ਸਭ ਦਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਮਾਤਾ ਸੁਣਦੀ-ਸੁਣਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ)

ਬੇਟੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੰਮੀ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਜਮੋਹਨ ਨਾਂ ਦਾ ਗੁੰਡਾ ਵੀ ਮੋਹਰੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਮੰਦਰਵਾਲਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

ਬ੍ਰਿਜਮੋਹਨ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਟੋਰ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਕਸੇ ਖੋਲ੍ਹ-ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੇ। ਉਹ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਿੱਤੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਰ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਉੱਪਰ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੰਮੀ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਆਈ।

ਇਸ ਬ੍ਰਿਜਮੋਹਨ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਂਜ ਹੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਚਿੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉਂਜ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਖੇਡਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਲੜ ਪਏ ਹੋਣਗੇ। ਹੋਰ ਸਾਡੀ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੇਟੀ : ਅਸੀਂ 25 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ 'ਗਿੱਲ' ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਹਰੀ ਨਗਰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਇਹ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਕੈਂਪ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਏਥੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਮੈਂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਬੜੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਘਰ ਭਾਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਘਰ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ। ਮਾਹੌਲ ਇੱਤਨਾ ਭਿਆਨਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਉਜੜਿਆ ਘਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਘਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਫਰਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਥੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਮਾਤਾ : ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ : ਜੇਕਰ ਇਹ ਬ੍ਰਿਜਮੋਹਨ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ। ਇਹ ਜਾਤ ਦਾ ਬਾਣੀਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਨੰਬਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਰੋਡ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਏਸੇ ਕੰਜਰ ਦੀ ਗੂੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿੱਲੀ ਭੁਗਤ ਕਰਕੇ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ ਇਕੱਲੀ ਵਿੱਚ 240 ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਏਨਾ ਜੁਲਮ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

1947 ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਉਮਰ 16 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ 20 ਸਾਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 16 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ 1953 ਵਿੱਚ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਏ ਉਹ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਵਲ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਥੋਂ ਉਹ 1964 ਵਿੱਚ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਨਹਿਰੂ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿੱਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਸਕਿਉਰਟੀ ਅਫਸਰ (ਏ. ਐਸ. ਓ.) ਲੱਗ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨੌਕਰ ਸੀ।

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ : ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਵੋਟ ਦਿੰਦੇ ਸੀ।

ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦੇ ਸੀ। ਜੇ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਤਲ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ (ਸਾਨੂੰ) ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ।

ਜੇਕਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਣੇ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ "ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੋਗੇ" ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਬੰਦ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤੇ।

ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇਤਾ ਸਿਰਫ ਉਂਗਲੀ ਹੀ ਹਿਲਾਈ ਸੀ ਬੱਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਲੱਗਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਗਤਣੀ ਪੈਣੀ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ : ਹਰ ਥਾਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਖੇਡ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੀ ਦੌੜ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗੱਦੀ ਉੱਪਰ ਮੈਂ ਬੈਠਾਂ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਹੈ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਹਰਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦੀ-ਕਰਦੀ ਆਪ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਥਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਥੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਸਭ ਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਉਥੇ ਟੈਂਕ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਬੇਜ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਰਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਲਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬੇਟੀ : ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੇ ਹੋਰ ਬੜੇ ਤਰੀਕੇ ਸੀ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਫੌਜੀ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਤਾਂ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਂ ਬੇਟੀ ਨੇ ਸਾਫ ਕਿਹਾ :

ਬੇਟੀ : ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ : ਉਹ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬ ਹੈ... ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਹ ਭਾਣਾ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦੇ।

ਬੇਟੀ : ਉਥੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਆਪ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਥੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹਨ।

(ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਹਰ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸ਼ਾਨੋ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੇ - ਲੇਖਕ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ :

ਬੇਟੀ : ਹੁਣ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਏਥੇ ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਝ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲਗੇਗਾ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਟਿਚਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਏਨੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ

ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਟਿਚਰਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹੋ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿਓ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਝਗੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਮਾਤਾ : ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ..

ਬੇਟੀ : ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਥਲੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇੱਕ ਐਸੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਬਣਾ ਲੈਣਗੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਜੀ ਸਕਣਗੇ। ਉਹ ਇੱਕ ਵਖਰਾ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਹੋਵੇਗੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਂਗ। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਬਣਾ ਲੈਣਗੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਣ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤੇ ਰਸਤਾ ਨਿਕਲ ਹੀ ਆਵੇਗਾ।

ਮਾਤਾ : ਮੈਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਬੇਟੀ : ਜੇਕਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਡੈਡੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿੱਤਨੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਏਥੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਸਭ ਦੇ ਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ?

ਮਾਤਾ : ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣੇਗਾ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ ?

ਬੇਟੀ : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਇਸ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ...

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਹੁਣੇ ਏਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹਾਲੀ ਹਾਲਾਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਥੇ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਮਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਚਾਲ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣਗੇ ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਤਾ : ਜੇਕਰ ਪਾਰਟੀ ਸਾਨੂੰ ਸਦੇਗੀ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜਿਤਨੇ ਜੋਗੇ ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ।

ਬੇਟੀ : ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਆ ਜਾਓ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰਨੇਗੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਕਰ ਸਕੇ ਕਰਨਗੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਵਾਪਿਸ ਦਿੱਲੀ ਆ ਜਾਣਗੇ।

ਬੇਟੀ : ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਰਦਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹੀ ਫੈਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੰਦਰ ਸਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ

ਹਨ। ਆਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਔ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੈਰ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੁਣ ਹੀ ਕੋਈ ਵੈਰ ਭਾਵ ਸਾਡੇ ਦਿੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਫਰਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੋ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਨਫਰਤ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਨਫਰਤ ਹੈ।

ਮਾਤਾ : ਸਾਨੂੰ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਕੀ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ?

ਬੇਟੀ : ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ

ਮਾਤਾ : ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹੀ ਅੰਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਰਮੇਸ਼ ਅਤੇ ਨਿਲੰਜਨ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਾ ਸੰਖੇਪ

ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਈ 1985

3

ਫੰਦਾ ਸਿੰਘ

ਫੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਅਨਦਾਜ਼ਣ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਜਵਾਨੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਲੰਘਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਆਇਆ। ਉਥੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਬਸਤੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਆ ਵਸਿਆ। ਏਥੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕੱਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰਹਾਂ ਅਤੇ ਪੋਤੇ ਪੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਕੋਲ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸੱਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗਭਰੂ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿੱਤੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਟੀ. ਵੀ. ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਆਜਾ ਆ ਕੇ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖ ਓਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ।

ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸੀ। ਅਮਿਤਾਬ ਬਚਨ ਵੀ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਚੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਚੱਕੀ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬੱਸ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ

ਹਾਲੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਟਪਰਗੰਜ ਬੱਸ ਰੋਕ ਲਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਦਿਓ। ਅੱਗੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਡਰ ਨਾ ਏਥੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਰਹਿ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਸਭ ਬੇਫਿਕਰ ਸੀ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ 36 ਨੰ. ਬਲੌਕ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਲੌਕ 36 ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਫਿਕਰ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਲੁੱਕ ਗਏ। ਏਥੇ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਮਕਾਨ ਦੀ ਚਾਬੀ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ। ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਏਥੇ ਲੁਕ ਜਾ, ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਜੰਦਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਕੱਢ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਸੁਖਪਾਲ ਅਤੇ ਰਾਮ ਪਾਲ ਨੂੰ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਬਲੌਕ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਅਤੇ ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਜਰ ਵੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਜੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ, ਵੱਢ ਦਿਓ, ਉਹ ਇਸ ਗ੍ਰੋਹ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸੀ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੋਹਰੇ ਭਜ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰਾਡ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਗੱਲੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਡਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਪੋਤਰੇ ਪੋਤਰੀਆਂ, ਨੂੰਹਾਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਿਥੇ ਹਨ।

ਕੁੱਝ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬਾਬਾ ਤੇਰਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲਈ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁੰਡੇ ਉਥੋਂ ਗਏ ਤਾਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦਲੇਰ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਉਹ ਬੜਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤੱਕ, ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਫਿਰ ਮੁੜ ਕੇ ਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲੋਹੇ ਦੇ ਰੋਡਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦੂਸਰੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ, ਉਹ ਹਾਲੀ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਲਭ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਇਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖੋ। ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਇਹ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਮਾਰ

ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਲੌਕ ਨੰ. 32 ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਜੀਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਲੌਕ ਨੰ. 36 ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਨਿਗਾਹ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਸਹਾਰਾ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਵਗੇਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਲੂਲਾ ਲੰਗੜਾ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਮਲਾਵਰ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਬਾਣੀਏ ਸਭ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਬਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰੀ, ਉਹ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਹ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ? ਇਹ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ? ਕੀ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਏਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਹ ਫਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੜੇ ਇਹ ਤਾਂ ਜੇਕਰ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਏਥੇ ਇਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੀਓਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਧੋਤੀ (ਲੰਗੋਟ) ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣੇ ਸੀ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਏਥੋਂ ਦੌੜ ਜਾਓ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਖਤਰਾ ਮੰਡਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਗਿਆ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਝੁੰਗੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਇੱਕ ਚਾਰਪਾਈ (ਮੰਜੀ) ਪਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਮੰਜੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁੱਕ ਗਿਆ ਉਹ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਕਿ ਕਿੱਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜੀਉਂਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਏਥੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਰ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਧੂ ਕੇ ਮੰਜੀ ਦੇ ਬਲਿਓਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਮੁਹਲੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਇਸ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ। ਮੈਂ ਦੌੜ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪਟਪਰਮੰਜ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਬੱਚੇ ਵੀ ਓਧਰ ਨੂੰ ਦੌੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇਹ ਨੂੰਹ ਮਿਲ ਪਈ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਲੜਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਬਚ ਕੇ ਦੌੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਮੈਂ ਹੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੌਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਤੁਰ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਪੂਰਾ

ਖਤਰਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਘਬਰੇਟ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਦੇ ਔਰਤਾਂ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਟਪਰਗੰਜ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਚਮਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਇਆ। ਉਹ ਕਿਸਾਨ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ।

ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਬਿਮਾਰ ਹੈ। (ਬਚਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ) ਇਹ ਤੁਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੱਡਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਈ। ਗੱਡੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾਂ ਫੜਾ ਕੇ ਸਾਡੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨਾਲ ਤੋਰਿਆ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਚਮਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਪਾਸ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਖੇਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਕਸਤੂਰਬਾ ਨਗਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਥੋਂ ਹੀ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਆਏ। ਜਦੋਂ ਪੁਲ ਆ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਰੁੱਕ ਗਏ।

ਉਥੇ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਜੁਆਨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਆਪਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਜੁਆਨ ਕੁੜੀਆਂ ਲੈ ਚਲਾਂਗੇ। ਇਹ ਸੋਹਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਪਸੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਚਿਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਜੇ ਹੋਏ ਛੋਲੇ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌ ਜਾਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗੇ, ਪਰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੁਸੀਬਤ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੋਹ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਏਥੋਂ ਚੱਲੋ ਜਾਓ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਕਿਥੇ ਜਾਈਏ ? ਅਖੀਰ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚਲੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹਾਂ। ਚਲੋ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਮਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਤੱਦ ਅਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇਖੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਥੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਥਾਣੇ ਚਲੋ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਏ। ਤੱਦ ਉਥੇ ਮਿਲਟਰੀ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਚ ਗਏ। ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦਾ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਚੰਗਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹਰੀਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੁਖਪਾਲ, ਰਾਮਪਾਲ ਅਤੇ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਚੁਣਿਆ ਸੀ ? ਅਸੀਂ ! ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦਸੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ,

ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਫੜੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮਾਨਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੱਡਾਇਆ ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਜਦੋਂ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ।

ਫੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਓਮਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ ਲੈ ਕੇ ਆਓ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸਣਾ।

ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਇਹ ਫਲੈਟ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਏਥੇ ਚਾਹ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਖੋਖਾ ਖੋਹਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਬੱਚ ਗਏ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ 250 ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਏ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਲੋ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਮੇਰੀ ਇਹ ਨੂੰਹ ਬਿਮਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭੂਤ ਚੁੰਬੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਮਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਮੈਂ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬੋਲਦਾ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਵੀ ਠੀਕ ਹੀ ਬੋਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਸੀ। ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਪਟਿਆਲੇ ਵੱਲ ਦੀ ਆਏ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਵੀ ਠੀਕ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਜਿਹੜੇ ਬੰਬ ਬਲਾਸਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਬੰਬ ਸੁਟਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿਲੋਕ ਪੁਰੀ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਟਣ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸਿਖ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਬੰਬ ਸੁੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕੀ ਉਥੇ ਸਾਰੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਲੋਕ 32 ਵਿੱਚ ਬੰਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੁਟਦੇ ਜਿਥੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਲਕ ਨਗਰ ਦੇ ਇੱਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਬੰਬ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਜਿਸ਼ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਿੱਤੇ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੁਲਾਕਾਤੀ : ਓਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਮਈ 1985, ਦੇ ਸੰਖੇਪ

4

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੰਥੀ (31 ਅਕਤੂਬਰ)

ਸ਼ਾਲੀ ਮਾਰ ਬਾਗ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੀ. ਸੀ. ਬਲੌਕ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗੰਥੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਬਾਦ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਵਜੇ ਸਾਡੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੇ ਆਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਦਦਗਾਰ ਚਲੇ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਨ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ। ਜੇ ਹੋਣਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕਾਤਲ ਕੌਣ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਹ ਖਬਰ ਹੀ ਸੁਣੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ।

ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਠ ਵਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦੋ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ, ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕੁੱਟਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰ ਫੁੱਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਅੱਗ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਕਾਤਲ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਢਿਓਂ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜੇ ਜਾਣ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਸੁੱਤੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੜਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਫੇਰੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਤ ਫੇਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਵੇਗੀ ਕੋਈ ਬੈਂਡ ਬਾਜਾ ਜਾਂ ਢੋਲਕੀਆਂ ਛੈਣੇ ਨਹੀਂ ਬਜਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਸੋਗ ਮਈ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਚਲੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਾਥਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਸੇਵਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਚਾਹ ਬਣਾ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ। ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਅਸੀਂ

ਹਾਲੀ ਖਾਲੀ ਕੱਪ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੇ ਹੀ ਸਨ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਬਾਹਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਫਸੋਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਨੁਕਸ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਵੈਰ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਜਾਣ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪੇ ਕੇ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿਓ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੇ ਲਾ ਲਏ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਲੁੱਕ ਗਏ।

ਇਹ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦਾ ਕਮਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤਾਂ ਗਲੀ ਵੱਲ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਪਿੰਡ ਗਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਹਾਲੀ ਕੱਪ ਰੱਖੇ ਹੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਖ ਦੀ ਮਾਂ ਭੈਣ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਉਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਰੋਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿਓ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ। ਰੋੜੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਤਾਕੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਕੰਧ ਆਰਜ਼ੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਹੱਮਲਾ ਸਿੱਧਾ ਸਾਡਾ ਉੱਪਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਗ੍ਰੋਹ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਸੋਚੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਮਿੰਨਤ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇਣ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਅਤੇ ਦੋ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ ? ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹੋ ? ਜੇਕਰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਦਲਾ ਲਓ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਉੱਪਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ? ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਫੂਕ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇੱਕ ਵੀ ਮਿੰਨਤ ਨਾ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਮਾਰੋ ਮਾਰੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਪੱਥਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਡਰ ਕੇ ਭਜ ਤੁਰਿਆ। ਏਥੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇੱਕ ਸਰਸਵਤੀ ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮ ਸੀ ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੌਡ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਪਾਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੱਟਾਂ ਸਨ। ਸਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਨ ਵੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਤੱਦ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਸਿਰ ਹੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪਥ (ਭਿੱਜ ਗਿਆ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਟਾਂਕੇ ਲਾ ਕੇ ਖੂਨ ਵਗਣੋਂ ਰੋਕ ਦੇਵੇਗੀ।

ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੁਹਾ ਖੜਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬੁਹਾ ਖੋਲ੍ਹੋ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲਓ। ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸ਼ਾਲਿਆ। ਏਥੋਂ ਦੌੜ ਜਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮਗਰਲੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਮਲਾਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਵੇਹੜਾ ਅਤੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਮਗਰਲੀ ਛੋਟੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁਲਾਸ਼ਾਜ਼ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 5-6 ਸੌ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਧਾ ਹੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਦੌੜ ਕੇ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਬਾਣੀਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਪਥਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਚੰਗੀ ਫਤਿਹ ਨਮਸਤੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਹੋਰ ਵੀ ਹਮਲਾਵਰ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਕੰਧ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਥਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਸੀ, ਮੈਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਆ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਕੋਠੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਿਲ ਉੱਪਰ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹੇਠਲੀ ਮੰਜਿਲ ਉੱਪਰ ਸਰਦਾਰ ਕੋਠੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਪਰਲੀ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਜੈਂਟਲਮੈਨ ਉਪਰੋਂ ਥੱਲੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੇਟ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਵਗਦਾ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਚਲਾ ਜਾ ਅਤੇ ਲੁੱਕ ਜਾ ਏਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੱਖ ਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਥੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਧਰਮਵੀਰ ਨਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ ਕੈਮਿਸਟ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਵਾਈਆਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੈਪਸੂਲ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। ਸਿਰ, ਲੱਤਾਂ, ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਲਦੀ ਲਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਗਰਮ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਲਦੀ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦਰਦ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਹੀ ਕੱਟੀ। ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ। ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਪਰ ਧਰਮਵੀਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਮਕਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਘਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਬਲੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਨੇਮ ਪਲੇਟ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਮਕਾਨ ਸਾਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਇਹ ਮਕਾਨ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹੋ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕੀ ਜੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕੀ ਜੈ। ਤਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਟਿਚਰ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬੰਗਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਧਰਮਵੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ਬਾਬਾ ਅਸੀਂ ਬੰਗਾਂ ਹੀ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਇਹ ਘਰ ਸਾਡਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਸਾਡਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਸਾਡਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਗੁੰਡੇ ਹਮਲਾਵਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਗਦਾ ਪਿਆ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਇਹ ਕੈਸਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਸਾਨੂੰ ਟਿਚਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾੜ ਦਿਓ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ “ਮੋਨਾ” (ਦਾਹੜੀ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਲਈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੋਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪਤਲੂਣ, ਪਾ ਕੇ ਘੁਮਣ ਦਾ ਤਾਂ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਈ। ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਜੀਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਜੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਜੀਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਸੋਚਦੇ-ਸੋਚਦੇ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰੋਲਾ ਸੁਣਿਆ। ਉਹ ਲੋਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚੋਂ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਭਾਵ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਵੀ ਹੈ।

ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਧਰਮਵੀਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਤੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਸੌ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਲਈ ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਾਗ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੇਲੇ ਝਾੜ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਦਾ।
ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਦਸੋ ਕੀ ਕਰਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਕਹਿ
ਰਹੇ ਹਨ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਹੈ। ਤੱਦ ਉਹ (ਧਰਮਵੀਰ) ਹੇਠਾਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾਕੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ
ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਭ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਗੁੰਡੇ
ਧਰਮਵੀਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਕੱਢ ਦੇ ਅੱਜ ਪੁਲਿਸ
ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਈ ਸੀ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਆਈ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਘਰ
ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫੜਨਾ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਵੀ
ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਵੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ
ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਲਭਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਡਰ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ
ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਬਲੈਕ, ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਜਾਣੂ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ
ਦੇਣਗੇ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਡਰਦੇ ਨੇ ਬੂਹਾ ਨਾ ਖੋਲਿਆ। ਡਰ
ਅਤੇ ਸਹਿਮ ਹਰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਬੂਹਾ ਨਾ ਖੋਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਤੱਦ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਭਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣ ਲਿਆ ਸੀ
ਕਿ ਕੁਝ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਾਲ
ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਕੈਂਪ ਸਿੰਗਾਰਪੁਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ
ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰਾਂਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ
ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਗਾਰਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ
ਕਿ ਉਥੇ ਸੱਚੀ ਹੀ ਇੱਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ
ਨਰਜਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਗੱਡੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ
ਰਾਤ ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਸਿੰਗਾਰ ਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਦੀ
ਗੱਲ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 3 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਠੇ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਥੇ 500 ਦੇ ਲੱਗਭਗ
ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ ਪਨਾਹ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਇਵਰ, ਮਕੈਨਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ
ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਮਕੈਨਿਕ ਸਾੜ ਵੀ
ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ 3 ਅਤੇ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਰਪੁਰ ਠਹਿਰੇ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹਾਲੀ ਵੀ
ਅੱਲੇ ਸੀ। ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਉਖੜ-ਉਖੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ
ਸੋਚਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੇਸਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ
ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਚਾਉਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਝੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ
ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਉੱਪਰ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ
ਪਤਨੀ ਪਾਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭੈਣ ਜੀ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਮਾਂ ਵੀ

ਹੈਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਵਰਗਾ ਹਾਂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਕੇਸ ਧੋ ਦਿਓ। ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੰਘੇ ਨਾਲ ਵਾਹ ਸਕਾਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਚੌਥਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘਾ ਕੀਤਿਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਘਟੋ ਘਟ ਦੋ ਵਾਰ ਕੰਘੇ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਕੇਸ ਵਾਹੁਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕੰਘਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੇਰ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੇ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਡੀਟੋਲ ਪਾਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੇਸ ਧੋ ਦਿੱਤੇ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਭਰਾ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਨਗਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੁਣ ਦੇ ਸਾਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਉਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ! ਤੈਨੂੰ ਉਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦਾਰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਮੌਤ ਮੰਡਰਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੀ ਪਰ ਔਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮੌਨੇ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਈ। ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਲਭਾ। ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਕਿੱਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਪਾਸ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਰਪੁਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਟਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਹ 5 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਮੰਦ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਤੈਨੂੰ ਭਾਲਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਪੱਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ ਦੋ ਹੀ ਕਪੜੇ (ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ ਕਛਿਹਰਾ) ਸਨ। ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਘਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਹੀ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਨਾ ਜਾਓ। ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਜਾਓ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਜਾਓ ਪਰ ਜੇਕਰ ਫੇਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਨਾ ਜਾਓ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਪਟਕਾ ਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਵੀ ਨੰਗੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸੌਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ਰੌੜ ਅਤੇ ਇੱਟ ਦਾ ਹੀ ਸਰਹਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਪੁੱਤਰ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾ ਕੇ ਵੀ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ।

ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਬਰ ਚੰਗਾ,

ਭੱਟ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ।

ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਤਿਆਗਾਂਗਾ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਝੱਲਣਾ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿੱਤਨੇ ਸਰੀਰਿਕ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਹਾਰ ਵੀ ਹੋਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਜੇਕਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਇਥੇ ਪੱਗੜੀ (ਦਸਤਾਰ) ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵਾਂਗਾ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਥੇ ਦਸਤਾਰਾਂ ਹਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਓ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦਸਤਾਰ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਨਗਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਲੱਗਭਗ ਹਫ਼ਤਾ ਕੁ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ ਪਰ ਮੈਂ 6 ਅਤੇ 7 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ 8 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਪੁਰਵ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਨਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਭਰੇ ਔਖੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਗਣ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦੁਨਿਆਵੀ ਆਦਮੀ ਡੋਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਛੁਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ “ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇਰਾ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਬੜਾ ਕਰਜਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਇਹ ਥੋੜਾ-ਥੋੜਾ ਕਰਕੇ ਉਤਾਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।” ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਨੂੰ ਬਲ ਅਤੇ ਹੌਸਲਾ ਬਖਸ਼ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰੇ ਉੱਤਰ ਸਕੀਏ। ਇਹ ਸਭ ਅਰਦਾਸ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੀਤੀ।

ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਅਸੀਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਨੇ ਪਾੜ ਕੇ ਉੱਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨੇ ਲੱਭ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਟੁਕੜੇ ਲੱਭ ਸਕੇ ਅਸੀਂ ਲੱਭੇ।

ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। (ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ।) ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਡੀ

ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਤਨਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਬਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਘਰ ਘਾਟ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਗੁੰਡੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਤਾੜਿਆ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਏਥੇ ਇਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਭਗਤ, ਫਕੀਰ, ਪੀਰ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ, ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ, ਸੀਤਾ ਜੀ, ਕਬੀਰ ਜੀ, ਰਵੀਦਾਸ ਚਮਾਰ, ਧੰਨਾ ਜੱਟ ਸਭ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਇਸ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੀਰਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਗਤ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਸੜੇ ਅੱਧ ਸੜੇ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਚੁੱਗ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੁਮਾਲੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਫੁੱਲ ਭੇਂਟ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਅਸੀਂ ਜਮਨਾ ਵਿੱਚ ਵਹਾ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਆਹ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਮਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕਲੇਮ ਭਰਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾ ਦੇਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਚਲੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਨਾ ਦੇਣ ਪਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਹੀ ਉਸਾਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕੀਏ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਡਿਵੇਲਪਮੈਂਟ ਅਥੌਰਟੀ (ਡੀ. ਡੀ. ਏ.) ਨੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ ਦੁਆਰਾ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਧੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੀਮਿੰਟ ਦੀ ਛੱਤ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਤੱਦ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਚਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਕਸ਼ਟ ਅਸੀਂ ਝੱਲੇ ਹਨ।

ਇਹ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸੌ ਗੁੰਡੇ ਹਮਲਵਾਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੈਦਪੁਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ (ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) ਆਏ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਸੜਕੇ ਅਤੇ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਆਏ ਸੀ। (ਜਦੋਂ ਗੰਥੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀਏਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਟਾਲਮ ਟੋਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਟਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਲੇਖਕ)

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਏਸ ਮੁਹਲੇ ਵਿੱਚ ਸਬਜੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।

ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਲਿਸ ਆਈ ਸੀ। ਹਮਲਾਵਰ ਗੁੰਡੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਸਾਲਿਓ! ਤੁਸੀਂ ਦੌੜਦੇ ਕਿਉਂ ਹੋ ਏਹੀ ਤਾਂ ਵਕਤ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਲਓ ਅਸੀਂ ਦਸ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਆਵਾਂਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਰੋ। ਕਈ ਡਰ ਗਏ ਪਰ ਇੱਕ ਜਿਹੜਾ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਗਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਤੋੜ ਸੁਟਿਆ ਜੋ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਉਹ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਪੱਖੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਮਚੇ ਸਾਰਖੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਕਿਸ ਥਾਣੇ ਦੀ ਸੀ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਕਿਥੋਂ ਆਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਡਰੋ ਨਾ ਬੇਖੌਫ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਦਸ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਆਵਾਂਗੇ।

ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਪਾਸ ਸੀ ਮੈਂ ਉਥੇ ਮਿਲਟਰੀ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਏਥੇ ਮਿਲਟਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ।

ਹੁਣ ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖਤਰਨਾਕ ਵੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਭਾਵ ਗੀਤਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਦਰਾੜ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੋ ਲੋਕ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਅਤੇ ਉਚ ਨੀਚ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਵਲ, ਅਲਾ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜੱਗ ਉਪਜਿਆ ਕੌਣ ਭਲੇ ਕੌਣ ਮੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਏਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰੀ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਰੱਬ ਖੁਦਾ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਭਾਵ ਮੱਕੇ ਹੈ ਉਹ ਓਧਰ ਸਜ਼ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਛਮ ਵੱਲ ਵੀ ਰੱਬ ਹੈ, ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਇੱਕ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਢੰਗ ਵੱਖਰੇ ਵਖਰੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੀ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਇਸਾਈ, ਨਾਈ, ਝੀਰ, ਚਮਾਰ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਇਕੋ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਇਹ ਗਲਤ ਇਲਜ਼ਾਮ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਉੱਪਰ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਤਲ ਕਰਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸੰਤ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣ ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੀਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੀਟ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ ਗੰਢਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਂਦਾ। ਦਸ ਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਮੀਟ ਮੱਛੀ ਖਾਣਾ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਮੀਟ ਖਾਣ ਦਾ

ਹੀ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਹ ਆਖਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਜੀਵ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਦੇ ਤੁਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਮੀਟ ਖਾਣ ਨੂੰ ਜੀਵ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਕਮੀਨੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਝੂਠੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਕੌਮ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕੌਮ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਵਰਗੇ ਗੈਰ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੀ ਗਲਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਬੜੇ ਸੀਨੀਅਰ ਨੇਤਾ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੇ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਰਾਜੀਵ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨਰਥ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਇਥੇ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ।

ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਿਆਣੇ (ਮਾਪੇ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਆਪ ਹੁਦਰੇ ਹੋ ਕੇ ਵਿਗੜਦੇ ਹੀ ਵਿਗੜਦੇ ਹਨ।

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤ ਨਾਲ ਦਿਲ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਨੇਤਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਮ ਖਬਰ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਘਰ ਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸਾੜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਉਹ ਨੇਤਾ ਜਿਹੜੇ ਪਾਵਰ ਵਿੱਚ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗਾ। ਏਨੇ ਦਿਨ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕੋਈ ਫਾਇਰ ਬ੍ਰੇਡ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚਿਆ। ਇਹ ਕਾਬੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਵੇਲੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਟਰਾਂਸਮੀਟਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਜਾਣਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਰਾਜੀਵ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ। ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਗ ਦੇ ਰਹੇ। ਟੀ.ਵੀ. ਉੱਪਰ ਵੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਨਾਹਰੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਹਮਾਰੀ ਮਾਂ ਕੋ ਮਾਰਾ, ਹਮ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਮਾਰੇਗੇ। ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ, ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਜਲਾ ਦੇਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਇਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੀ ਸੋਚ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ

ਉਸ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕੇਸ ਸਤਵੰਤ ਅਤੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚਲਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸਭ ਗਲਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਕੁਲਬੀਰ ਅਤੇ ਅਨਿਲ ਵੱਲੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਮਈ 1985

1 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਦਾ ਹਾਲ

5

ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 1982 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲਕੜੀ ਦਾ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਬਿਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੀ।

ਕੁਲਬੀਰ ਨੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਬਿਹਾਰ ਲਈ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬੀਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਝਲਕਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ 7 ਵਜੇ ਦੀ ਥਾਂ 7.30 ਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਹਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕੁਝ ਕੇਸ ਮੁੰਨਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਹੀਕਲ ਸਾੜਨੇ ਅਤੇ ਪੱਗਾਂ ਸਾੜਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਚਾ ਗਡੀ ਦੀਆਂ ਟਾਇਲਿਟਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਕੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੁਲਬੀਰ ਦੇ ਦਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਸ ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਬਾਰੇ ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਇਹ ਸਿਰਫ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਇਹ ਤਾਂ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂ-ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ।

ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਉਹ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ

ਨੂੰ ਖਾਸ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਹਰ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਜਿਸ ਗੱਡੀ ਉਪਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਜਦੋਂ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਗੜਬਾ ਰੋਡ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹੀ ਨਤੀਜਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਕਢਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਵਾਕਫ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ (ਕਾਂਗਰਸ) ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸੀ। ਇੱਕ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਸੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਮਲੇ ਹਿੰਦੀ ਬੈਲਟ, ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਏ। ਜਿਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ। ਕਈ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਸੂਬੇ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੀ ਵੀ ਫਿਰਕੂ ਸੋਚ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਾਲੇ (ਬੀ. ਜੇ. ਪੀ. ਜਾਂ ਜਨ ਸੰਘ) ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਬੰਬੇ ਜਾਂ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸੀਐ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਮਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਜਿਹੜੀ ਬੰਬੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂ ਬੰਬੇ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦਾ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ (1 ਨਵੰਬਰ) ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਸੀ।

ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਵੇਰੇ ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ, ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਮੈਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਯਾਤਰੀ ਦੀ ਇਸ ਟਿੱਪਣੀ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਕੁਝ ਯਾਤਰੀ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਖਮੋਸ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਵਾਂ। ਕੋਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਓ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮੂਰਖਤਾ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੋਰੀ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਮੁੜ

ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਲੋਕ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੋਵਾਂਗੇ।

ਮੇਰੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰਾ ਸਿੱਖ ਲੜਕਾ ਬੜਾ ਉਤਾਵਲਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਸ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਏਨੇ ਮਾੜੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਦੂਸਰੇ ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਮਾਰਾ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਵਾਂਗਾ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਡਰ ਕੇਸ ਕਟਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸੀ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬੁਕਾਂਗਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਨਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਰਕ ਜਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ ਆਸਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਕੇਸ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਕਟਣ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਖਾਤਰ ਨਹੀਂ ਕਟਾਂਗਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਫਜ਼ੂਲ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਸੁੱਟਾਂਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖੀ ਕਰੇਂਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਜੇਕਰ ਕੇਸ ਕਟਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਸੱਟ ਵਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਟਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਟਣ ਜਾਂ ਨਾ ਕਟਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਵਾਲ ਕਟਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿਚਲੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸੋਚੇਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਵਾਲ ਕਟਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਾਲ ਕਟਾ ਲਏ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ।

ਦੂਸਰਾ ਉਹ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸੀ ਸੋਚ (ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਰਤ ਸਭਾ) ਕਰਕੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋਣ ਦੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਿਆਸੀ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਡਰ ਕੇ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਟਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਵਾਲ ਕਟਣ ਦੇ ਜੋਰ ਪੈਣ ਤੇ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

ਦੂਸਰਾ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜਿਹੜਾ ਰੇਨੂਕੋਟ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰ ਕੇ ਉਹ ਮੰਡਰਾ ਰਹੇ ਖਤਰੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਰੱਬ-ਰੱਬ ਜੱਪੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਕਟਾ ਲਏ ਸੀ, ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਸਭ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਫਿਰ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ

ਘਰ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਆ ਜਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਠਹਿਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਹੌਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰੇਨੂਕੋਟ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਰੇਨੂ ਕੋਟ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਆਮ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਚਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਗੱਡੀ ਦੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰੇਨੂਕੋਟ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਥੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਖੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਵੀ ਹਨ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਮਾਹੌਲ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨਾ ਸੀ, ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ, ਉਹ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਯਾਤਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਇਥੇ ਕੋਈ ਸਮਸਿਆ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠਾਕ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਰੇਨੂਕੋਟ ਗੱਡੀ ਤਕਰੀਬਨ ਖਾਲੀ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਏਥੇ ਉੱਤਰ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਮਿੱਤਰ ਅਸੀਂ ਕਾਫੀ ਸੌਖੇ ਸੌਖੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰ ਕਰਕੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਗੜਵਾ ਰੋਡ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਤੇਰਾ ਤੂੰ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਏਂ ? ਕੀ ਗੜਵਾ ਰੋਡ ਤੇ ਲੋਕ ਹੋਣਗੇ ? ਜੇਕਰ ਉਥੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਧਾਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਨਹੀਂ ਯਾਰ ! ਜੇਕਰ ਉਥੇ 20 ਜਾਂ 30 ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 15 ਲੜਕੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਦਸਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ 15 ਲੜਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਕੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਗੜਵਾ ਰੋਡ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਭੀੜ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਏਥੇ 50 ਜਾਂ 60 ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਤਾਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਇੱਕ ਦਮ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਏਥੇ ਮੁਸੀਬਤ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਮੈਂ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੈਂ ਮਾਰੇ-ਮਾਰੇ ਦਾ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਓ ਦਾ ਰੌਲਾ ਸੁਣਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਦੇਖਿਆ ਸਰਦਾਰ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਮਲਾਵਰ 15-20 ਗੁੰਡੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਕਿਉਂਕਿ

ਏਥੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਧੂ ਕੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਰੋਣਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧੂ ਰਹੇ ਸੀ, ਹੁਣ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਖੁਲੀ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਲਿਆ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਾਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤੱਦ ਅਚਾਨਕ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਮੇਰਾ ਵਾਕਿਫ ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਦੇਵ ਕੁਮਾਰ ਉਥੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਪਿਕਨਿਕ ਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸ਼ਕਲੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਕਾਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਈ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨਾਲ ਜੂਝਿਆ ਵੀ।

ਉਹ ਉਸ ਗ੍ਰੋਹ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਲਝ ਪਿਆ ਤਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਮੇਰੇ ਤੇ ਢਿੱਲੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਸਾਲਿਆ ਤੂੰ ਉਸ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਹੈਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਟਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਬੱਚ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਦੌੜ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਮੇਨ ਗੇਟ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੜਿਆ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਮੇਰਾ ਰਾਹ ਰੋਕੀ ਖੜਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਦੌੜ ਪਿਆ। ਜਿਧਰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਵਾੜਸੀ, ਮੈਂ ਉਹ ਟੱਪ ਕੇ ਪਾਰ ਕਰ ਲਈ। ਮੇਨ ਗੇਟ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੌੜਨ ਦਾ ਮੇਰਾ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਨੇੜੇ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਕਿਸ਼ੋਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਬੱਚ ਸਕਾਂ। ਮੇਨ ਗੇਟ ਉੱਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਦੌੜਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਗੱਲੀ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਬੰਦ ਸੀ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਕਮਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਮੈਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਗੱਲੀ ਬੰਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 30 ਜਾਂ 40 ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਭੀੜ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਖੜੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਕੇ ਬਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਕੁੱਟ ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਤਨੀ ਦੇਰ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੇਹਰਾ ਅਤੇ ਢਿੱਡ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ

ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦੀ ਰੋਕ ਕਰ ਲਈ ਢਿੱਡ ਅਤੇ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਪੇਟ ਭਾਰ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਮੁੱਕੇ ਅਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅੱਠ ਜਾਂ ਦੱਸ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਹੋਸ਼ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਆਈ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਹਨੇਰਾ ਅਤੇ ਧੁੰਦਲ-ਧੁੰਦਲਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਂ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਗਏ ਸੀ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਏਥੇ ਗੜ੍ਹਵਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਤੇ ਚਾਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਨਾ ਇਥੇ ਚਾਕੂ ਛੁਰੇ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਲਾਠੀ ਹੀ ਮੁੱਖ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਫਿਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਮੈਂ ਤਿੰਨਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਇੱਕ ਕਿਸ਼ੋਰ ਸੀ, ਇੱਕ ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਸ ਪਿਆ ਕਿ ਕਿਸ਼ੋਰ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਮੈਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਰੋਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਫੇਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬੜਬੜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੂਨ ਦਿੱਤਾ।

ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬੱਚ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਉੱਪਰ ਜਦੋਂ ਦੇਵ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਛੱਡਿਆ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਦੌੜ ਕੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕੁਲਬੀਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਿੱਕਨਿਕ ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਲਦੀ ਚੱਲ ਜੇਕਰ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭ ਲਿਆ।

ਜਿਸ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਏ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਸੁੱਟ ਗਏ ਸੀ, ਥਾਣਾ ਉੱਥੋਂ ਮਸਾਂ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਕਿਸ਼ੋਰ ਹੋਰੀਂ ਮੈਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੌ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਦੂਰ ਖੜਾ

ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਠੰਡ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਧ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੂਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਟਾਂਕੇ ਲਾਏ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਟਾਂਗੇ ਲਾਏ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਮੁਢਲੀ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਖੂਨ ਵੀ ਚੜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਰਦਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੀ ਗੜਵਾ ਰੋਡ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪਹੁੰਚ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ, ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਪਾਸ ਗਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਗਾਰਡ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਾਲੇ ਇੰਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਾ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਮਰ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਗਾਰਡ ਦੀ ਵੈਨ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੋ ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲ ਰੱਲੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਇੰਜਨ ਚੱਲਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੇਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਫਲਾਂ ਚੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੇ।

ਗੜਵਾ ਰੋਡ ਦਾ ਇਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਰ ਗੱਡੀ ਦੇ ਰੁਕਣ ਵਾਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਭੀੜ ਦੇ ਅਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਂਪ ਕੇ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਨਾ ਰੁਕਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੱਡੀ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਗਨਲ ਵਿੱਚ ਖਰਾਬੀ ਸਮਝ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਰੋਕ ਲਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਸ ਗੱਡੀ ਦੀ ਨੀਯਤ ਰੁਕਣ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਗੱਡੀ ਨਾ ਰੋਕਦਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਨਾ।

ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਦੌੜ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੌੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੀ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਦੌੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਪਈ, ਸਿਵਾਏ 1964 ਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਅਰਧ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਘੜੀ ਉਤਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਕੱਢ ਲਏ। ਮੈਨੂੰ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬੇਵਸ ਸੀ।

ਖੈਰ ਕੁਝ ਵੀ ਸੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਇਥੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਜ਼ਖਮੀ

ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇੰਜਨ ਅਤੇ ਗਾਰਡ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨ, ਚਾਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਲੈ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਾਲਤੋ ਗੰਜ ਲੈ ਗਏ ਉਥੇ ਵੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਇੰਜਨ ਇਥੇ ਰੁਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਨਬਾਦੀ ਜਾ ਰੁੱਕਿਆ। ਇਥੇ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਭੀੜ ਤਾਂ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਧੀਰਗੀ ਆਨ ਸੋਨ, ਸਾਨੂੰ ਲੈ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਨਬਾਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਲਟੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਜਦੋਂ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਓ। ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇਰੇ ਘਰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਹੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਲਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਘਰ ਤੇਰੇ ਏਥੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਜਾਂ ਇਲਾਜ ਤੇ ਇਕੱਲੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਡਾ. ਨੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਿਸੇ ਨਰਸ ਨੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਖਬਰ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੈ।

ਓਧਰ ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਕਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੀ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 10-11 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦੋਸਤ ਹਸਪਤਾਲ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤ ਮੇਰੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ। (ਭਾਰਤ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦੇ) ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਨੰਦਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 4 ਜਾਂ 5 ਵਜੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਡਾਕਟਰੀ ਵਰਗਾ ਪਵਿਤਰ ਕੰਮ ਵੀ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਸੋਚ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਸੀ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਤਾਕੀ ਸੀ, ਅੱਲਗ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਇਹ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਦੇਖ ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ ਤੇਰੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਤੇਰੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗੇ। ਤੱਦ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਇਲਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੇ ਇਹ ਸਾਥੀ ਨੰਦਲਾਲ ਸਿੰਘ

ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਘਰ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਉਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੀ ਮਾੜਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਟਾਂਕੇ ਲਾਏ ਗਏ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੋਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ।

ਦੂਸਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਖੂਨ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਦਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਬੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਬੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਚੋਥੇ ਦਿਨ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਦਾਲਤੋਰੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੜਬੜ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘਟ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੜਬੜ ਵੀ ਯੋਜਨਾਵਧ ਸੀ, ਪਰ ਏਥੇ ਕਤਲ ਦੀ ਕੋਈ ਵਾਰਦਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਥੇ ਲੁਟਮਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਯੋਜਨਾਬਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦਸਣੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਿਰਲਾ ਇੰਸਟੀਚੂਟ ਔਫ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਰਾਂਚੀ ਦੇ ਕੁਝ ਲੜਕੇ ਇੱਕ ਬੋਰੀ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਚਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸੀਟ ਬੁੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਾਈ ਹੋਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਾਲੋਤਾਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਵੱਡੇ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਰੀ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਦੇ ਦੇਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਸ ਸਾਥੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੋਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਚਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕੇ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਸੀਟਾਂ ਉੱਪਰ ਚਾਦਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਜੇਕਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਇਥੇ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਰਾਂਚੀ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੋ

ਤਿੰਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠਾਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਵਾਦ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭੜਕਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਲੋਕ ਐਸੇ ਸਨ, ਜੋ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤੀ ਹਾਲੀ ਕਾਇਮ ਸੀ।

6

ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ (ਪਾਲੀ)

ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ (ਅਕਤੂਬਰ 1984) 24 ਸਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰੋੜਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਲਬੀਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ 1984 ਦਾ ਕਹਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਵਾਪਰਿਆ। ਉੱਪਰ ਜਦੋਂ ਕੁਲਬੀਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਿਹਾਰ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਗੜਬਾਰੋਡ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਗਏ। ਜਸਪਾਲ ਲਈ ਉਹ ਪਲ ਸੂਲੀ ਤੇ ਬਿਤਾਏ ਪਲਾਂ ਵਾਂਗੂ ਸਨ, ਉਹ ਤੀਹਰਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਡਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੁਲਬੀਰ ਦੀ ਫਿਕਰ, ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਦੀ ਫਿਕਰ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵ ਦੀ ਚਿੰਤਾ। ਉੱਪਰ ਕੁਲਬੀਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਵਿਚਕਾਰ ਘੁਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਏਧਰ ਜਸਪਾਲ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਭੱਠੀ ਦਾ ਸੇਕ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੰਨ-ਮੰਨ ਉੱਪਰ ਕਿਵੇਂ ਹੰਡਾਇਆ ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਓਮਾ ਅਤੇ ਨੰਦਤਾ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦੱਸਿਆ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੈ :

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲਬੀਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਮੰਦ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਹੀ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸਿਆਣਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਭ ਲਵੇਗਾ।

1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਬਾਦ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਮੇਰੀ ਭਾਬੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘਰ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵੇਹੜਾ ਬੜਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਇਹ ਕੁਲਬੀਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਲੀਨਿਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਰੀਜ਼ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਮਗਰ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀ ਦੂਸਰੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਸਾਰਾ ਨਗਦ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗਹਿਣੇ ਹੀ ਚੁੱਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਜੈਂਟਲਮੈਨ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਈਏ ਪਰ ਅਸੀਂ ਨਾ ਮੰਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲਾਟ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਖਤਰਾ ਸੀ।

ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਘਰਾਂ ਅੱਗੇ ਲੱਗੀਆਂ ਮਾਰਬਲ ਦੀਆਂ ਨੇਮ ਪਲੇਟਾਂ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾ ਲੱਗਣ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕਾਲੇਜ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਅਜਾਦਪੁਰ ਦੇ ਇੰਡਸਟਰੀ ਏਗੀਏ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਏਗੀਆ ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਦੋ ਤਰੀਕ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉੱਚੀਆਂ-ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।

ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਣੀਆਂ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਦੋ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਲਬੀਰ ਦੀ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਕੁਲਬੀਰ ਦੇ ਭਰਾ ਬੜੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੇਸਾਂ (ਵਾਲਾਂ) ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਟਾ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਟੜ ਧਾਰਮਿਕ ਬੰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਾਲ ਕਟਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸੰਗਰਾਮ ਉੱਪਰ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੂਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਲਬੀਰ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹਨ। ਪਿਤਾ ਤਾਂ ਸਭ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਵਾਏ ਕੁਲਬੀਰ ਦੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਥਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੁਰਾ ਨਾ ਵਾਪਰ ਜਾਵੇ।

ਕੁਲਬੀਰ ਦਾ ਭਰਾ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਥਾਂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈ-ਲੈ ਕੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿਉਂ ਰੋਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਈ।

ਉਹ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕੁਲਬੀਰ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਦੀ ਕੋਈ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਹੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਰੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੋ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ

ਹੋ ਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਗਰਭਵਤੀ ਵੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੋ ਅਤੇ ਕੁਲਬੀਰ ਬਾਰੇ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਲਬੀਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਡਾਕਟਰ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹੌਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅਰਲੀਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਲਾਜਾ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਬੋੜਾ ਬਹੁਤੀ ਆਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆ ਗਏ। ਗੌਰਵ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੋ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲੀ ਇਨਕਲੇਵ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ ਪਾਂਡੇ ਅਤੇ ਹਰੀਸ਼। ਉਹ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਘਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਡਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਗਤੇ ਰਹੋ-ਜਾਗਤੇ ਰਹੋ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੁਰਾਨ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਨਾਲ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਨ ਤਸਲੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟ ਲਈ ਗਈ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਡਾ. ਬੇਦੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਵਾਰ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਕਮਲਾ ਨਗਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਖਬਰਾਂ ਦੇਣੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਪਰ ਸਾਡਾ ਉਹ ਵਧੀਆ ਮਿੱਤਰ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਕਰਫੀਊ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਪੁਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਦਦ ਗਾਰ ਤਾਂ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਆਟੇ, ਦਾਲ ਦੀ ਤੰਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਹੋਰ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਲਿਆ ਦਿੰਦੇ ਸੀ।

ਘਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਜੋੜੇ ਪਤੀ ਪਤਨੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਤੋਂ ਆਇਆ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ। ਭਾਵ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆਰਾਂ-ਬਾਰਾਂ ਜੀ ਸੀ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਡਾ. ਭਾਜੀ (ਜੇਠ) ਦੇ ਕਲੀਨਿਕ ਉੱਪਰ ਪਥਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਲੀਨਿਕ ਅਤੇ ਘਰ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਘਰ ਦਾ ਫੂਨ ਨਾ ਚਲਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਲੀਨਿਕ ਦਾ ਫੂਨ ਹੀ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਸੀ।

ਦੋ ਤਾਰੀਕ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਕਰਾਊਨ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਮੋਟਰਾਂ ਅਤੇ ਜਨਰੇਟਰ ਬਣ ਦੇ ਸੀ। ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਰਫਲਾਂ ਸਨ ਪਰ ਸੈਂਕੜੇ ਕਾਤਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਚਾਰ ਰਫਲਾਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਲ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕਰਨਾਲ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਡੇ ਕਲੀਨਿਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਲੀਨਿਕ ਨਾ ਤੋੜੋ। ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਭ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੋਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਕਲੀਨਿਕ ਹੈ ਏਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ

ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਲੋੜ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੇਵ ਦੇ ਖਾਨੇ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਬੋੜੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਛਟਰ ਦੀ ਭਨ ਤੋੜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵਕ ਤੌਰ ਉੱਪਰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੇਵ ਕੋਲ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਰਾਈਫਲ ਵੀ ਹੋਵੇ।

ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਮਲੇ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਸਿੱਖ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਬਹੁਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੇ ਜਾਤੀਬਾਦੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ (ਕਮਿਊਨਲ) (ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ) ਸੀ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਜੇਠ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਫਿਰਕ ਸੋਚ ਦੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ 10,000 ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ ਅਸੀਂ ਹੁਣ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। (ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਤਨੀ ਵੱਡੀ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਦਰਾੜ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਸਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਕਮੀਨੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ - ਲੇਖਕ)

(ਨੋਟ : ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤ ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦੇ ਮੌਤ ਦੇ ਜਵਾਬੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦਾ ਸਦਮਾ ਕਿਵੇਂ ਹੰਡਾਇਆ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਦਰਦ ਨਾਕ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਰੋਂਕਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। - ਲੇਖਕ)

ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਗੁੰਮ ਹੈ। ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨੰਦਿਤਾ ਨੂੰ! ਤੁਸੀਂ ਚਾਰ ਨਵੰਬਰ ਰਾਂਚੀ ਜਾਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਗੁੰਮ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਰੋੜਕਿਲਾ ਤੋਂ ਫੂਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਦੁਰਾਨ ਰੋੜਕਿਲਾ ਤੋਂ ਹੀ ਚਾਰ ਹੋਰ ਟੈਲੀਫੂਨ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਨਾਲ ਕੀ ਭਾਣਾ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੂਨ ਮਿਲ ਹੀ ਨਾ ਸਕੇ।

ਇਸੇ ਦੁਰਾਨ ਰੋੜਕਿਲਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਅਖਬਾਰ ਫੋਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਕੋਈ 16 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਖਬਰਾਂ ਉੱਪਰ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪੂਰੇ ਨਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਗੋਤ ਨਾਰੰਗ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੁਲਬੀਰ ਨੂੰ ਕੁਲਬੀਰ ਛੋਟੂ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੀ ਨਾਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਜਿਹੜਾਰਾਂਚੀ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਰੱਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਗੁੰਮ ਹੈ।

ਗੁਆਂਢੀ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਨਾਹ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਘਰ ਕਾਫੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਲੜਕੀ ਨੇ ਰਾਂਚੀ-ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਲੜਕੇ ਭਰਾ ਪਾਸ ਗਈ ਅਤੇ ਪੁਛਿਆ ਛੋਟੂ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ ? ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੁਲਬੀਰ, ਹੁਣ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਦਸਣ ਤੋਂ ਡਰ ਗਈ।

ਉਸ ਨੇ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਰਾਂਚੀ-ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਉੱਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੜਵਾ ਰੋਡ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਸੀ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੀ. ਯੂ. ਡੀ. ਆਰ. ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਤਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਸਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਉੱਡ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਹੌਸਲਾ ਛੱਡ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਅਖੀਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਫੂਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਜਸਪਾਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫੂਨ ਤੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ ਕੀ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ! ਤੱਦ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਖਬਰਾਂ ਹਨ। ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੌਸਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਅਖੀਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲ ਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੱਦ ਉਸ ਨੇ (ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ) ਕਿਹਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁੰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣ ਸਕੀ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਅਸ਼ੋਕ, ਹਰੀਸ਼ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੁਲਬੀਰ ਦਾ ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਦਸਣ ਦਾ ਅਸਿੱਧਾ ਤਰੀਕਾ ਹੋਵੇ। ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣੇ ਬਾਰੇ ਤੈਨੂੰ ਦਸਣਾ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਅਰਥ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਲਗਭਗ ਦੋ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਤਾ (ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ.) ਬੈਂਡਰ ਸਕਿਉਰਟੀ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰੇ ਕਿ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਨਾ ਦੇ ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਦਾਲਤੋਰੀਜ ਦੇ ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਦੇ ਟੈਲੀਕਸ ਉੱਪਰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਫਲੈਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ

ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਜਾਂਦਾ ਰਸਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ, ਕੁਦਰਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਲਬੀਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਦਾਲਤੋਗੰਜ ਦੇ ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਲਬੀਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਟੈਲੈਕਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ।

ਅਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਨਸਤਾ ਵਾਲੇ ਅਲੋਕ ਤੋਮਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਲਬੀਰ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੱਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੁਲਬੀਰ ਬੱਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਗੌਰਵ ਮਠਿਆਈ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਵੰਡੀ। ਇਹ ਸੀ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਡਰਾਮਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ...

(ਨੋਟ : ਕੁਲਬੀਰ ਵਰਗੇ ਕੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਲੋਕ ਕੀ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਣਗੇ ? ਨਹੀਂ! ਨਹੀਂ! - ਲੇਖਕ)

7

ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸਾਗਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜਨਕਪੁਰੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਲੀ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਬਸਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸੇਵਾ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਭਰਾ ਇੱਕ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਪੈਸੇ ਭੇਜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਏਥੇ ਇੱਕ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਗਏ ਭਰਾ ਦਾ ਟੱਬਰ ਇਸ ਦੇ ਟੱਬਰ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਸਿਰਫ ਗੱਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬਚੀਆਂ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਾਟਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਲੋਨੀ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣੇ ਪਏ ਰਹੇ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰੇ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਪੁਰੀ ਦੇ ਥਾਣੇ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਪਰ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਰੋਹਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਰਿਪੋਰਟ ਨਾ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਗਿੱਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਾਕਫ਼ਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿ ਪਏ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਚਾਰ ਅਸੀਂ ਸਾਗਰਪੁਰੀ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਗਰੁੱਪ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ। ਏਥੇ ਮੈਂ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਗਵਾਂਢੀ

ਮਹਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪਨਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ। ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਇਥੇ ਪਨਾਹ ਲਈ, ਪਰ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜਫੂਕ ਦਾ ਖਤਰਾ ਵੱਧਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਡੀਆਂ ਜਿੰਦਗੀਆਂ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਦਾਹੜੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਸੁਟੀਏ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਖਤਰਾ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਟਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੁੰਘਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਰਹਿਣਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਤਲ ਸਾਡੀ ਭਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਏਥੇ ਰਹਿਣ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਾਕਫਕਾਰ ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਈਏ। ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਘਰ ਕਾਲੋਨੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਖਤਰਾ ਘੱਟ ਸੀ।

ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਫਿਰ ਤੁਰ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸੀ ਅਤੇ ਦਾੜੀ ਦੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮੋਨਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਵਰਤਾਓ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਾਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਪਵੇ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਘਰ ਦੇ ਮੋਹਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੱਕ ਵੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਤੱਦ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤੱਨਾ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਪਨਾਹ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਚਾ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਬੜੇ ਸਧਾਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਮ ਵਾਂਗ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲੀ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁੜੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਤੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬੱਚਾ ਲੜਕਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਚੀਕਿਆ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਲੜਕਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੱਜ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਕਿੱਥੇ ਆ ? ਬੱਚਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਉਥੇ ਮਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਾਤਲ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਘੜੀਸ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਇਹ ਸੱਪ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ।

ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਤੱਨੀ ਦੇਰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿੰਤਨੀ ਦੇਰ ਕਤਲੇਆਮ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਾਗਰਪੁਰੀ ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਸਤੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਅੱਸੀ ਨੱਬੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਇਕੱਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵੀ ਆਦਮੀ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਇੱਕ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸ਼ਾਤਰ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਸੀ।

ਇਹ ਹਮਲਾ ਬੜਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵਾਲਾ ਵਹਿਸ਼ੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਜਿਹੜਾ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਵੀ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਪਿਓ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਬਾਪ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਬੋਝੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁੜਮਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਬੁਚੜਾਂ ਉੱਪਰ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਿਓ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਫੜ ਰੱਖਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਬਾਪ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸੁਟ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮਗਰ ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਬੇਸਹਾਰਾ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਘਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਉੱਪਰ ਵੀ ਖੇਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮੀਨੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ।

ਸਾਗਰ ਪੁਰੀ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਭਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੇਲਵੇ ਟਰੈਕ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਏਰੀਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਤਾਰ ਦੀ ਵਾੜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਫੌਜੀ 24 ਘੰਟੇ ਆਪਣੇ ਵਾਚ ਟਾਵਰ ਤੋਂ ਨਿਗਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅੱਬਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਡਰਦਾ ਏਧਰ ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕੋਈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾ ਕੇ ਫੌਜੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪਨਾਹ ਮੰਗ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੱਚ ਗਿਆ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਨਾਲਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੁਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਉਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਵੇਂ ਫੌਜ ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਫ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਤਾਂ ਰੱਲੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਖਤਰਾ ਮੂਲ ਲੈ ਕੇ ਫੌਜ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਚੱਲੇ ਗਏ ਉਹ ਬੱਚ ਗਏ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਗੱਡੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਛਾਉਣੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ (ਸਾਲਾ) ਜਿਹੜਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲੈ ਗਿਆ।

ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪਾਸ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੇਰ ਰਿਹਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵੱਧ ਦੇਖੇ ਅਤੇ ਭੁਗਤੇ ਹਨ। ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੁੱਕੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਦੇਖਣਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਐਸਾ ਪੌਡਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਟਦੇ ਸਾਰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਯੋਜਨਾ ਬਧ ਢੰਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਇਸ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸੇ ਵਸਤੂ (ਸ਼ਰਾਬ) ਦੀ ਵੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਕਾਤਲ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੋਣ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਬੜੇ ਯੋਜਨਾਬਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਉਪਰਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਭ ਕਰਾਇਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਕਮੀਨਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪੂਰਾ ਫਿਰਕੂ ਜਹਿਰ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਹੁ-ਭਾਰਤੀ ਦੇ ਨਾਮਾ ਨਿਗਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਨਗਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਕਮੀਨੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂ ਵਖਰੇਵਾਂ ਵਧਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮੁੰਨਸ਼ੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਸ ਵਰਗੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਠੀਕ ਕਹਾਣੀ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਰਨੇ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਖਰਾਬ ਹੋਣੇ ਹਨ।

ਪਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਕਾਲੇਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ।

ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਿਆ ਉਹ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਤਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਕੇ ਕੌਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਪਰ 1984 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਇਆ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ.... ਲੇਖਕ।

(ਨੋਟ : ਪਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨਾਲ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੀ ਬੀਤੀ ਉਸ ਦੀ ਜਥਾਨੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਉਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਨਾਲ 25.1.1986 ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ - ਲੇਖਕ)

ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ 9-9.30 ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਾਲੀ ਨਾਸ਼ਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਫੇਜ਼ ਇੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਦੋਵੇਂ ਜੀ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

ਸਾਡੇ ਇੱਕ ਦੋ ਗੁਆਂਢੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾ ਵੀ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੇ ਹੀ ਲਾਇਆ।

ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਸਾਡਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਆਦਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਕਿਤਾ ਕੰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ (ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ) ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਖਾਸ ਥਾਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਧੂਆਂ ਨਿਕਲਦਾ ਦੇਖਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਧੂਆਂ ਕਿੱਤੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਜਿਥੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਬੜੀ ਮੇਹਨਤ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ

ਸਿਰਫ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪ ਦੇਖਣ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਗ ਦਾ ਧੂਆਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁੰਡੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਘਰ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਹੀ ਦਾਖਲਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਮੇਜ਼ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇੱਕ ਟੈਂਟ ਹਾਊਸ ਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਥੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਲਾਘਾ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਤੰਗ ਜਿਹੀ ਗੱਲੀ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਉਸ ਅੱਗੇ ਵੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੇਪ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਤਾਂ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੌਲਾ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦੀਪ ਸਿਨੇਮਾ ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸੀ।

ਦੀਪ ਸਿਨੇਮਾ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਹੈਡਕੁਆਟਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਾਰੰਸ ਰੋਡ, ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਬਾਗ, ਤਰੰਗੀ ਨਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਮਜ਼ੂਦ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦੀਪ ਸਿਨੇਮਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮਾਡਲ ਟਾਉਨ ਨਾਲੋਂ ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦੀਪ ਸਿਨੇਮਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਉੱਪਰ ਇਹ ਝੂਠਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਪਰ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਝੂਠੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹਨ।

ਦੀਪ ਸਿਨੇਮੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਗੁਰਪੁਰਬ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ 12.30 ਤੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਲੋਕਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਿੱਕਟਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਬੋਲੀ ਫਿਲਮ ਮੁਫਤ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਈ ਦਸ-ਦਸ ਰੁਪਏ ਦਾ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਬੰਦਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੈਂ-ਸੈਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਟਿਕਟ ਵੇਚ ਕੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ ਫਿਲਮ ਦਿਖਾ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੀਪ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਖੰਡਰ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾ ਲਓ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਸਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਰਹਿਣ ਦਿਆਂਗਾ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਅਤੇ

ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾ ਸਿਲਵਰ ਪਲੇਟ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ।

ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ (ਗ੍ਰੈਂਡ ਟ੍ਰਕ ਰੋਡ) ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਿਲਵਰ ਪਲੇਟ ਹੋਟਲ ਦਾ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਢਾਂਚਾ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮਾਲਕ ਦਾ ਚਾਚਾ ਤੇ ਭਤੀਜਾ ਨਾਰਵੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਸਖਤ ਮੇਹਨਤ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਪੈਸਾ ਜੋੜ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਆ ਕੇ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਖੋਲਣਾ ਚਾਹਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਪੈਸਾ ਏਥੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬੜਾ ਮਹਿੰਗਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੋ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਤੀਸਰੀ ਮੰਜਲ ਉੱਪਰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤਾਂ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਪਨਾਹ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸਿਲਵਰ ਪਲੇਟ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਦਮ ਘਰੋਂ ਪਤਾ ਕਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਲਈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰੋਕ ਟੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਇੱਕ ਹਾਲੀ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੱਚ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲੀ ਉਥੇ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰੀਫ ਹਿੰਦੂ ਜੈਂਟਲ ਮੈਨ ਗ੍ਰੋਹ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਮਰ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਹੀ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈਵਾਲ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹਿੰਦੂ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲੜਕੇ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਟੂਰ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ (ਹੱਦ) ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਰੋਕ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ।

ਉਹ ਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਰਾਈਫਲ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ? ਤਾਂ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਓ ਅਤੇ ਜਾਓ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਬੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਛੇ ਗੋਲੀਆਂ ਹਨ, ਪੰਜ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੀਆਂ ਮਾਰਾਂਗਾ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਮਰਦੇ ਛੇਵੀਂ ਗੋਲੀ ਆਪਣੇ ਮਾਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਭੀੜ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਚੌਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਛ ਲੈ ਕੇ ਦੌੜ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗਿਦੜਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਖੜੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ ਪੇਂਡੂ

ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕੋਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਕਾਰ ਆਪ ਚਲਾ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਇਹ ਪੇਂਡੂ ਹਿੰਦੂ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਨਾਇਕ ਸੀ।

ਬਾਹਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਕਰ ਮੰਦ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਘਰ ਫੂਨ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਘਰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਘੰਟੀ ਵਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਗੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਫੂਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਲੜਕਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਫੂਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹਾਂ ਪਰ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਲੁਕਾਓ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਪਿਤਾ ਜੀ ਠੀਕ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਾਪ ਗੁਆ ਬੈਠਣਾ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਫੂਨ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਸਭ ਇਹੀ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹਨ। ਟੈਲੀਫੂਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਇਹੀ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੋ ?

ਅਸੀਂ ਤੀਜੇ ਜਾਂ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਗਏ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਮਲਾ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਘਰ ਫੂਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਉਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਸਾਰ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਜਾ ਕੇ ਸਾਡਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਘਰ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਟ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਲੋਕ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੋ ਲੜਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇੱਕ 23 ਸਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਤੀਜ ਜਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਖਮੀ ਬੜਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਾਖਲ ਰਹੇ।

ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕੋਹਲਾਪੁਰ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਸੀ।

ਇਹ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਗੋਲੀ

ਚਲਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਕੜਕੀ ਵਿੱਚ ਫੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਖੈਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਗੰਨਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਪਾਸ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਰ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਉਸ ਘਰ ਮੁੜਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਅਮੀਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘਰ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇੱਤਨਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸਦਮਾ ਲਗਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਥੇ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਉਸ ਘਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਮੁੜਕੇ ਆ ਕੇ ਸਾਡੀ ਭਤੀਜੀ ਨੇ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਉਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਥੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਥਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੁਣ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੁਲਾ ਸਕਣਗੇ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਉਪਰ ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਲਿਖਦਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੰਗ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਖੁਲ੍ਹੇ-ਭੁਲ੍ਹੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਸਦਮੇ ਵਾਲਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਦਿਲ ਅਤੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡੀ ਭਤੀਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਹਾਲਤ। ਇਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਿਹੜਾ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲਿਸਟ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਪਾਸ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੀਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖਬਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਤਲੇ-ਆਮ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮਰਨਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹੈ ਹੀ ਚਲੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ (ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ) ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਮਰ ਜਾਈਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਬੱਚੇ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਉੱਪਰ ਰੱਖੇ ਗਮਲੇ ਤੋੜਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿੱਚ ਗਲੀਆਂ ਸੜੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸੁਟ ਦਿੰਦੇ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਜੂਠ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਇਹ ਨਫਰਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਿਆਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਟੀਚਰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਨਫਰਤ ਜਾਹਰ

ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਟੀਚਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੂੜਿਓਂ ਫੜਕੇ ਘੁਮਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁਟ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਟਾਪਾ ਚਾਹੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਟੀਚਰ ਸਾਥੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਬਾਗਲ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚੋਂ ਹਮਲਾਵਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਹਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸੁਟ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੱਬ ਕੇ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਪੜ੍ਹਾ ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਚੌਥਾ ਜਾਂ ਪੰਜਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਰਾਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਰਾਮ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿਤਨੀ ਵਾਰ ਆਮ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗੱਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਉਸ ਸਾਥੀ ਟੀਚਰ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ।

ਪਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੇ ਓਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਠ ਕੇ ਜਾ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿਤਾਬ ਲਿਆਂਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇੱਕ ਪਹਿਰੇ ਦੀਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰਾਂ ਵਾਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਰਾਮ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਲ ਦੁਖਾਊ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਕੋਈ ਐਵੇਂ ਹੀ ਅਚਾਨਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ? ਉਹ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੀ ਦੇਵਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਭੌਤਿਕ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ, ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮਹੌਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫਿਕਰਾਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਚੋਣਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਏ।

ਗੀਨਾ ਸਿੰਘ

ਗੀਨਾ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 12ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੀਨਾ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਗਈ। ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਯਤੀਮ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁੜਕ ਗਈ ਸੀ ?

ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਬੜਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁੜਕ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ, ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਭਾ ਭੜਕਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਾਰ ਹੀ ਐਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਜਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੜਕ ਪਏ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਰੱਲੂਗਡ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਵੱਧ ਯਕੀਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਾਵੁਕ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਰਕ ਪੂਰਨ ਇਨਸਾਫ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਅਨੁਭਵ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਦੂਸਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗੀ ਭਾਵੁਕਤਾ। ਇਥੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧਿਐਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੀ ਸਲਾਉਣ ਅਤੇ ਨਿੰਦਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ। ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਨ, ਇਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਵੇਲੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਸਨ। ਇੰਦਰਾ ਉੱਪਰ ਕਾਤਲਨਾਮਾ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਤਹਿ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਘਰ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਨਿਸਚਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਵਿਕਰਾਲ ਬੁੱਢੀ ਡੈਣ ਇਸੇ ਹੀ ਲਾਇਕ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਦਾਂ ਕਈ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਜਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘੁਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਉਹ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਇੱਕ ਡੈਣ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਤਹਿ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸੇ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਅਸਲ

ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲੀ ਇਸ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹਨ। (ਸਿੱਖ) ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਦੰਗੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਕੇ ਬੱਲੇ ਚਲੇ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਨ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਦੂਸਰੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਦੂ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਲੇ ਗਈ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਗਵਾਂਢੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁਛਿਆ ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੈਂ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵਾਂਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਦੇਖ ਲੇਨਾਂ ਕਿਆ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਮੇਰਾ ਗੁਆਂਢੀ ਸੀ। ਉਹ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਕੁਝ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਹੁਣ ਦੇਖ ਲਈਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਦੇਖ ਲਈਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੇਖਣਾ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ।

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿਉਂਦੇਂ ਹੀ ਇਹ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ.... ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਹ ਖਬਰ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ?

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਗਲਤ ਮਲਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਵੀ ਲਿਆ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲੋਂ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਵਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਵੱਧ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਸਧਾਰਨ ਤੌਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਅਜੀਬ ਤਜ਼ਰਬਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਨਵੰਬਰ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕਠੋਰਤਾ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਤਾ ਦੇਖੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਫਿਰਕੂ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਹੋ ਅਤੇ ਉਹ ਦਿਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਖ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਕਠੋਰਤਾ

ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖੀ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਕਤਲੇਆਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖੀ ਹੈ।

ਰੀਨਾ ਸਿੰਘ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵੇਲੇ (ਮਈ 1985) ਬਾਰੂਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ, ਪਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਜਿਹੜੀ ਰੀਨਾ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਈ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਈ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਸੜਦਾ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸੜਦਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਏਥੇ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੁਝ ਲੜਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲਾਂ ਉੱਪਰ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। (ਉਹ ਮੌਨੇ ਸੀ) ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਲਗਭਗ ਬਾਹਰ ਤੱਕ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸਦ ਲਿਆ। ਸਾਡੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਭੱਜਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ (ਕਾਤਲ) ਸ਼ਕਤੀ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਉਹ ਲੜਕੇ ਵੀ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਤੱਦ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣੇ ਸੀ, ਇਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਔਰਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਭੱਲੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ

ਤਾਂ ਬਚ ਗਏ, ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਇਹ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ ਜੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਸਿਰਫ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵਖਰਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਭਣ ਲਈ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਿਸਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਦਮ ਬੱਦਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਈ ਸੀ। ਡਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਣਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੌਲੀ ਜਾਂ ਸਹਿਜ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕੋਈ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੂਡਲੋ ਕਿਲੇ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਗਈ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇੱਥਰ ਓਥਰ ਭਜੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਟ ਵਾਲਾ ਦੇਖਿਆ। ਇਥੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰਤੀਬ ਤੋਂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤਰਦੀਬ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਘੜਮਸ ਪਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਗੱਥਿਆ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਐਨਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਤਕੜੇ ਅਤੇ ਹੌਸਲੇ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਬੈਠ ਕੇ ਡੁਸਕਣ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਵਾਪਰਿਆ ? ਇਹ ਸਭ ਜਾਲਮਾਨਾ ਕਿਉਂ ਵਾਪਰਿਆ ਕਿਉਂ ? ਕਿਉਂ ?

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਚ ਗਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਮੈਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਦਿਲ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਤੋਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਥੇ ਇੱਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਿਆ ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁਟਿਆ ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ? ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਲੋਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਸਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਡਰ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਰਮ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਹੋ ਗਈ ਪਰ

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਾਵੁਕਤਾ ਤੋਂ ਸਖਣੀ ਹੋ ਗਈ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅੰਕੜੇ ਲਿਖ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਤੇ ਨੋਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖਾਉਣ ਲਗਾ ਉਹ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚ ਗਈ ਆਪਣੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਧੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਉੱਪਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਤਲ ਸਿਰਫ ਇਸ ਇੱਕੋ ਘਰ ਲਈ ਆਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਡਰ ਗਈ। ਇਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਲੜਕੀ ਮੇਰਠ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਉਸ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਲੜਕੀ ਮੇਰਠ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੀ ਜੀਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਭ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਲਭਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਜਵਾਈ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਤਨੀ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਡਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕੰਬ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਜੁਲਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਸਧਾਰਨ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕੋ ਜਾਂ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਸਕੋ। ਮੇਰੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ। ਜਾਂ ਜਰਾ ਉਥੇ ਚਲੋ। ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਥੋਂ ਆਈ ਹੈ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਡ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਪਈ ਕਿ ਇਹ ਉਥੇ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਥੱਕ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡਰਾਉਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ।

ਏਥੇ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ।

ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ (ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ) ਪਾੜਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਾ

ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪਾੜਾ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਰਾਜਸਤਾਹ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਲੋਕ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਬੋਲਣੋਂ ਵੀ ਹੱਟ ਜਾਣ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਤਮਾ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਉਸੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੈਲਾਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟ ਦੀ ਨਹੀਂ ਥਕਦੀ।

10

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਕੂਲ ਦੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ। ਸਕੂਲ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਡਰਮਾ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਡਰਮੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਟੀਚਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਖਬਰ ਮਿਲਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਾਸ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਪੀਰਿਡ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਪੀਰਿਡ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੜਕਾ ਅੱਗੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਖੌਲ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਖਬਰ ਆਪਣੇ ਟੀਚਰ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਸੁਣ ਲਈ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਂ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਟੀਚਰ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਖਬਰ ਆਪ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਤੋਂ ਸੁਣੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਮਹੌਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਮਾਨਸਿਕ ਖਿਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੋਲਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਕਮੰਦੀ ਜਾਂ ਘਬਰਾਹਟ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਸੋਚ ਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਈ ਕੁੜੀਆਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਹੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਥਰਾ ਗਈ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਜਿਉਂਦੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਾਂ।

ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਉਣੇ ਹੱਟ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਫਿਰ ਨਾ ਵਾਪਰ ਜਾਵੇ। ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹੁਣ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਉਂਜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਇੰਦਰਾ ਹੁਣ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਗੱਡੀ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਅਰਧ ਚੇਤਨ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਦਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਘਰ ਕਿਵੇਂ ਗਈ ਮੈਂ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹਾਂਗੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੜੀ ਅਨੋਖੀ ਸੋਚ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਜੀਬ ਵਿਚਾਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਵਾਂਗੀ।

ਮੈਂ ਸਕਲੂ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਘਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੱਗਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਖੇ ਅਤੇ ਇਹ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਇਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਕੌਮ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕੌਮ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਮੈਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅੜਚਨ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੜਾਕੂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਐਵੀਂ ਡਰੀ ਹੋਈ ਏਂ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਪਾਸ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਐਵੀਂ ਖਾਹਮਖਾਹ ਡਰੀ ਹੋਈ ਏਂ ਅਤੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਏਂ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਜਾਹਰ ਕੀਤੀ ਸਭ ਦਾ ਹੀ ਇਹੋ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 31

ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ ਲੰਘ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਂ ਗਈ।

ਮੇਰਾ ਸੁਭਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬੁਰੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ। 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫਿਕਰ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਤਬਾਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਖੈਰ ਮੈਂ ਆਮ ਵਾਂਗ ਸੌਂ ਗਈ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਵਾਂਗ ਹੀ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਉੱਠੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤਾਕੀ ਥਾਣੀ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ ਕੁਝ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਿਸਹਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਤੰਗ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪਾਸ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਮਕਾਨ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਧੂਆਂ ਹੀ ਧੂਆਂ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇ ਸਾਰ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਚੀਕ-ਚੀਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਉਹ (ਕਾਤਲ) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਫੂਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਬੱਲੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ।

ਸਾਡੇ ਇਹ ਗੁਆਂਢੀ ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਚੱਲੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਧੂਆਂ ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਨਰਕ ਹੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਿਹਾ। ਤੱਦ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਸਾਡੇ ਦੂਸਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਆ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਮਗਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਥਾਣੀ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਲੁੱਕ ਕੇ ਹੀ ਮਗਰਲੀ ਛੋਟੀ ਗੱਲੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਲੁੱਕ ਗਏ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਡਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਥੇ ਰੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅੱੜੀ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੱਦ ਉਸ ਨੇ ਕੰਧ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦੀ ਕੁਝ ਸਵੈਟਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਰਕਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੈਟਰਾਂ ਦੇ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਫਿਕਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ

ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਬਾਹਰ ਦੇ ਗੇਟ ਦੇ ਰਸਤੇ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਖਾਣਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਉਹ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਤੱਦ ਮੈਂ ਬੜੇ ਠੰਡੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਬੱਚ ਗਏ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬੁਰੇ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਵੀ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਚੱਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਰਹੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਇਹ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਜਾਈ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਏਹੀ ਸੋਚੀ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸ ਦੇ ਘਰ ਲੁਕਣਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਪਨਾਹ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਏਨੇ ਦਿਨ ਤੱਕ ਜੇਕਰ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੁਕਣੀਆਂ ਹਨ ? ਮੈਂ ਬੈਠ ਕੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਕਿ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਣਾ ਘਰ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਲੈ ਆਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮੰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਲਿਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਲਗਾ। ਅਸੀਂ ਉਹ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਰਹੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦਸਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਸੜਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਘਰ ਵੀ ਸੜ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸੜਨ ਦੇ ਡਰੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਨਾਹ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਉਥੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੇਹਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਭੈੜੀਆਂ ਤੋਂ ਭੈੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਗੁਆਂਢੀ) ਕਿ ਦੇਖੋ ਮੈਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਲੁਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਰੁਕਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ-ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ

ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੋ। ਦੋ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਲੜਕਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਲ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੀ ਮੰਜਲ ਉੱਪਰ ਪਥਰਾ ਕਰ ਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਨ ਤੋੜ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਭੱਜ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮੱਸੀ ਬੱਚੇ ਸੀ। ਆਖਰਕਾਰ ਇਹ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਏ ਸਨ।

ਇਸ ਲੜਕੇ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਥਲੇ ਦੀ ਮੰਜਲ ਉੱਪਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਲ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ (ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ) ਥਲੇ ਦੀ ਮੰਜਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਵੈਰ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਲੜਕਾ ਆਪਣੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ? ਗੁੰਡਾ ਬੋਲਿਆ ਜੇਕਰ ਏਥੇ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੁਣ ਹੋਰ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੜਕਾ (ਮੁੰਡਾ) ਗੱਲੀ ਵਿਚੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਥਲੇ ਆਏ ਅਤੇ ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਲੁਕ ਕੇ ਕੱਟੀ। ਤੱਦ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੁੜ ਕੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਸਭ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁੱਖਦਾਈ ਘਟਣਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮਧਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ ਸਾਲਾਂ ਸਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਬੈਰੂਤ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਦੀ ਵੀ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਪਰੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਦਿਲ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸੋਚ ਇਥੇ ਹੀ ਟਿੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿਥੇ-ਕਿਥੇ ਕੀ-ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜਾ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ। ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਨਾ ਪੁਲਿਸ ਆਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੂਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਮਿਲਟਰੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ।

ਕਰਫਿਊ ਦਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਹੀ ਐਲਾਨ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ (ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ-ਲੇਖਕ) ਦੇਖਿਆ। ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਕਰਫਿਊ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਖਾਸ ਕਰ ਜਿਸ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਅਸੀਂ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੇ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ

ਲਗਾਤਾਰ ਆਪ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੁਝ ਕਾਬੂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਭ ਮਾਰ ਕਾਟ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਂ ਇਹ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵੀ ਕਰਫੀਊ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਪਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣਾ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁੱਖਦਾਈ ਸੀ।

ਟੀ. ਵੀ. ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਕੋ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇੰਦਰਾਗਾਂਧੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਦਿਖਾਣ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਏ ਸੀ। ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਉਹੀ ਕੁਝ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿਪਨੋਟਾਈਜ਼ ਹੋਏ ਸੀ, ਜਾਂ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਔਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦੇਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਕੋਈ ਫਿਲਮ ਦੇਖ ਲਓ ਜਾਂ ਵੀਡੀਓ ਤੇ ਕੋਈ ਮੂਵੀ ਦੇਖ ਲਓ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੇ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸਵਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਉਹ ਗਲਤ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਏਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਪਰ ਤੱਕ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟਿਆਂ ਵੱਧੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੁੱਸਾ ਹੋਰ ਭੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੜਕਣਾ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਹੋਰ ਪਾਸਾ ਸੀ।

ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਹੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵੀ ਇਹੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਾਡੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ (ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ) ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇਸ ਜੈਲੇ (ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ) ਤੇ ਪੂਰੀ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਗਲਤ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਹ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਫੈਮਲੀਆਂ (ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ) ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਇੱਕ ਅਨੋਖੀ ਭਾਵਨਾ ਉਤਪਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਬੇਤੁਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸਿਫਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜਾ ਓਪਰਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਢਾਂਚਾ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਸਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਕੋਈ ਵਹਿਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤਾਓ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੀ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੇ ਪਰ ਮੈਂ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਵੀ ਹੁਣ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਏ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਿਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਲਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵਖਰਾ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ (ਹਿੰਦੂ) ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਹਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਾਇਆ।

ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਲਗਦਾ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੂੰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਫਰਕ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸੀ, ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਧ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਕ

ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਿਲਕੁਲ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਿਰਣਾ ਯੋਗ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੂਰਖਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗਲਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਥਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਲੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਜਾਂ ਸਾਜਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਨਾ ਆਦਮੀ ਹੋਣਗੇ ਨਾ ਅਗਲੀ ਵੰਸ਼ ਵਧੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਕਮੀਨੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਿਰਫ ਲੜਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਸਾਰੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਧਾੜਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਜੜਾਂ ਵਾਂਗ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਖੇਲ੍ਹ ਕੇ ਛੁਡਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਕਮੀਨੇ ਕਾਇਰਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹਰ ਜ਼ੁਲਮ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਡਾ. ਵੀਨਾ ਦਾਸ ਅਤੇ ਡਾ. ਮਿੱਤਾ ਬੋਸ ਨਾਲ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਯਤੀਨ ਬੱਚੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਪ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਚਾਚੇ ਤਾਏ ਮਾਮੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਨਾਉਣੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚਲੀ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮੌਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਪੱਖ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੁਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ

ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਮੈਂ ਕਿਤਨੀ ਕੁ-ਸਫਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਬਚ ਗਏ ਪ੍ਰਵਾਰ ਮੁੜ ਕੇ, ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ।

ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਰੋਲ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਭੁਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਪ, ਭਰਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਚਾਂਗਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਕਟਿੰਗ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਰੱਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਯਤੀਮ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਵਾਪਰੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ।

11

ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁੜ, ਵਸੇਬੇ ਲਈ (ਟੀ. ਏ. ਸੀ. ਈ. ਟੀ.) ਟਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨਲ ਅਨੈਲੇਸਿਸ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇ ਗਰੁਪ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਟੀਚਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਭਾਵ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ 1984 ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਥੇ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਸਵੇਰ ਉਹ ਕਾਲਜ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਮੈਂਟਰੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਇੱਕ ਦਿਨਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੈਚ ਸੀ। ਕੁਮੈਂਟਰੀ ਅਚਾਨਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਤਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਦਫਤਰ ਦਰੀਆ ਗੰਜ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਮੇਰਾ ਅੰਕਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਰੁੱਕ ਕੇ, ਇੱਕ ਅਖਬਾਰ ਖਰੀਦਿਆ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਦੋ ਵਜੇ ਬਾਦ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।

ਖਬਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ, ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਭਾਵ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਹੜਾ ਅਖਬਾਰ ਮੈਂ ਖਰੀਦਿਆਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਨੀਊਜ਼ ਰੀਪੋਰਟਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਭਾਵ ਇੱਕ ਮੋਨਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ

ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੱਲ ਖਤਮ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਜਿਹੜੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਰਗ ਤੇ ਗੋਲ ਡਾਕਖਾਨੇ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਸੱਤ ਕੁ ਵਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਲਾ ਲੈ ਕੇ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਜੋ ਸਫਦਰਗੰਜ ਇਨਕਲੇਵ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਫੁਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਹਿਯਾਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੌਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤੇ ਬਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੁਟਮਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਚਾਰ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਕਲ ਨੇ ਉਸ ਰਾਤ ਮੋਰੀਆ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਫੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੋਸਤ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਜਾਣਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅਗਾਊਂ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੁਪਹਿਰੇ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਤੋਂ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਕਲ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਘਰ ਜਾਵੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਉਂਜ ਵੀ ਥਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਕਲ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਹਰ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਬਸ ਏਹੀ ਕਿਹਾ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਜਾਵੀਂ ਮੈਂ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹਾਂ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਇਲਾਕਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰਾਮਜਸ ਰੋਡ ਹੈ। ਇਹ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਘਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਾੜੀ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਘਰੋਂ

ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੰਦ ਰੱਖਣੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦਸ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਟਰੱਕ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਮੋਹਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਨਾਨਾ ਦੇਵ ਨਗਰ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਟਰੱਕ ਠੀਕ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਗਏ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਟਰੱਕ ਸਨ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇੰਨੇ ਡਰ ਗਏ ਕਿ ਸਮਝੋ ਅਸੀਂ ਪੱਥਰਾਅ ਹੀ ਗਏ ਹੋਈਏ।

ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਏ ਇਕ ਟੈਲੀਫੋਨ ਗਲੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਆਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਕੀ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣਾ ਹੈ?" ਪਰ ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਅਸੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕਿੱਥੇ?" ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਹੰਡਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਜੇਕਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਲਭ-ਲੱਪ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਵੀ ਕਟਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਦਿੱਸੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਮਿਸਟਰ ਗੁਪਤਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਟਰੱਕ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਅਤੇ ਤਾਈ ਜੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਕ ਗਏ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਬੜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬੰਦੇ ਹਨ।

ਦੂਸਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸਦਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਔਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ। ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾ ਕੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪੀਣਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਅਫਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ

ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਇੱਕ ਮਰਾਠੀ ਸੀ (ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਾਠੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕੀ ਕਰਾਂ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ) ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਗੋਡਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਹਮਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੁੱਧ ਆਦਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਗੋਡਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਉਂਜ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਇੱਕੋ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੌ ਬੰਦਾ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਠੀਆਂ, ਰੋਡਾਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਾ ਸਕਦਾ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸਿੱਖੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੀ ਚੁੱਭਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਸੋਚਿਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਪਹਿਚਾਣ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਢੜਾਂ ਵਾਂਗ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਾਇਦਾਤਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਲੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਫੂਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਖਾਸ ਕਰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੇਕਰ ਸਾਈਕਲ ਉੱਪਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਚਿੜੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਈਕਲ ਰੋਕ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਸਦਮਾ ਸੀ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਤੇ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਸਦਾ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ “ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼” ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ “ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਮੈਂ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ

ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਕੇ ਜਲੀਲ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਇਕ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਰਾ ਇੱਥੇ ਆਇਆ (ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਿਆ) ਉਹ ਇਕ ਸਟੋਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸੈਂਫਟ ਡਰਿਕ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਤਕੜਾ ਜਵਾਨ ਲੜਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਡਰਿਕ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਮਰੂਤੀ ਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਐਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਦੇਖਾਂਗੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਉਹ ਇੰਨਾ ਹੱਟਾ ਕੱਟਾ ਲੜਕਾ ਪਿੱਛਾਂ ਮੁੜ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਝੁੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਲੰਬੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਦੂਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦੇ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਏਨੀ ਢੁਕਵੀਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਹੁਣ ਵਾਲ ਕਟਾਉਣੇ ਇਕ ਡਰਪੋਕ ਪੁਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਵਾਲ ਕਟਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਹੀ ਕਟਾਉਣੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਡਰਪੋਕ ਪੁਣਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਭ ਬਹੁਤ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਹਰ ਜੀ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਆਹ ਨਾ ਕਰੋ ਔਹ ਨਾ ਕਰੋ ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਲੋਕਾਂ (ਹਿੰਦੂਆਂ) ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਸਭ ਅਨਰਥ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ? ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ -

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸੀ। ਕੁਝ ਕਟੜਵਾਦੀ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਨੇ ਆਪਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਗੁਆ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਦੋ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਕਤਲੇਆਮ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਗਰਲੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਹੁਤ

ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੱਟੜਵਾਦ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਦੋਸਤ ਮੋਨਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੇਸ ਕਟਾਏ ਹੋਏ ਸੀ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਉਹ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਲੜਕਾ (ਹਿੰਦੂ) ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ”। ਮੇਰੇ ਦੋਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਯੋਜਨਾ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਬਾਰੂਦ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਚਿੰਗਾੜੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।

ਕੁਝ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸੀ ਪਰ ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖ ਵੱਧ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਦੀ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਚਾਲ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਇਆ ਸੀ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਲਾਹੁਣ ਅਤੇ ਸਾੜਨ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ? ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਵਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਫਿਕਰਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਕੱਟੜਵਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਬੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੌਣ ਕਰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੇਖੌਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਚਿੱਟੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਕੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਾਬੂ ਹੋਣ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਬਣਕੇ ਦੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਇਕ ਆਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਦੂਸਰੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਨਿਰੋਧਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਰੱਖਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੱਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਦੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ

ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਲਈ ਘੁੰਮਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਚੁੱਕਣ (LIFT) ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੇ ਮੈਂ ਉਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਮੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰੋਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉੱਪਰੋਂ ਭਰੋਸਾ ਉੱਠ ਗਿਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਯੂਡੀਸ਼ੀਅਲ ਪੜਤਾਲ ਨੇ ਕਸੂਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ.....

ਮੈਂ TACET ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਾਸਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ..... ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ, ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਲੈ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਾਇਆ ਹੁਣ ਉਹੀ ਆਦਮੀ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਮੁੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਉਹ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇਹ ਲੋਕ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਦੇ ਡੀ. ਡੀ. ਏ. ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਝੁਰਮੁੱਟ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸੀ ਕਈਆਂ ਦੇ ਦੋ-ਦੋ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਫਲੈਟ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ 75,000 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਾਲੀ ਤੰਗ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਘਰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 400 ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਇਸ ਲੋਕਲ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਇਸ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਕਿਉਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੇ ਯਕੀਨ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਇਕ ਔਰਤ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਸ ਪਾਸ ਕਿਰਪਾਨ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦੋ ਚਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਤਾਂ ਮਰਦਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ। ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੋਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਣਗੇ ਕਿ ਠੀਕ ਹੈ ਕਸੂਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦਾ ਤਾਂ ਮਸਲਾ ਹੀ ਵੱਖਰਾ।

ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਪਰ ਹੋਰ ਥਾਂਈਂ ਇਹ ਆਮ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਕ ਸੋਚ ਹਰ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਸਿੱਖ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਦਿਨ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਵੱਲ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਈ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲਈ ਦਾ ਹੈ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਸਾਈਕਲ ਉੱਪਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਉੱਪਰ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਦੋ ਸਰਦਾਰ ਲੜਕੇ ਵੀ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕ ਗਏ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਾਂ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਐਸੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵਾਪਰੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿਆਂਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਹਾਂ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦੇ ਪਰ ਸੋਚ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਦਿਸ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਹੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹੋਵੇ।

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਿਲੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੱਸਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤੂੰ ਵੀ ਬਚ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਹੁਣ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹਾਲਾਤ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਬਚ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਬੁਰੇ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਦਸੰਬਰ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲਿਫਟ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਤਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੋਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦੂਰ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਤੁਰ ਰਹੇ

ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੱਖਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੇਸ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇੱਥੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਸਿੱਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦਾ। ਦੇਖੋ ਮੈਂ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ ਜੇਕਰ ਇੱਥੇ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਇਕ ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀ ਹੈ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੀ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਦਸ ਵਜੇ ਵੀ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੇਸਾਂ ਕਰਕੇ ਤੁਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਸਰਕਾਰ) ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਝੂਠਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਿਆ।

ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਰਿਪੋਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਿੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਅੱਤਵਾਦੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬੱਸ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕਾਂਡ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਢਿੱਲਵੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਐਸੀ ਕਮੀਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ (ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ) ਦੇ ਦਿਓ ਅਸੀਂ ਚੌਥੀ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਾਤਲ ਫੜ੍ਹਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੀਆਂ ਤੋਹਮਤਾਂ ਲਾ ਕੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਨਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਹਾਲੀ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ (ਕੰਬਲ ਆਦਿ) ਵੰਡਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੋ ਕੀ ਵੰਡਦੇ ਹਨ। ਹਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਪ (ਜਿਹੜੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ) ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਕਿਥੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਕੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਅੱਤਵਾਦੀ ਜਾਂ ਉੱਪਰਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਣਨਗੇ ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਬਣਨਗੇ ਉਹ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਬਾਹੀ ਜਹਾਂਗੀਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਉੱਥੇ ਇਕ ਕਰਾਚੀ ਕਲੋਨੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਅੱਠਾਂ ਦਸਾਂ ਡਰਾਈਵਰਾਂ

ਨੇ ਰਲ੍ਹ ਕੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਕਲੋਨੀ ਬਣਾਈ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਲੀ ਛੋਟੇ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੇ ਸੁਹਾਗ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਸੁਹਾਗਾ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ੂਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ੂਮੀਅਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

12

ਨਮਰਤਾ

ਨਮਰਤਾ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਆਨਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਹ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿੱਚ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕਰਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਫਾਰਮ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੇ ਇਕ ਮਰਿੰਡਾ ਹਾਊਸ ਨਾਂ ਦੀ ਡਰਾਮਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਟਰੀਟ ਪਲੇਅ “ਪੱਤਣ” ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ—

ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਲਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਹੋਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਖੜੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੁੰਡੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਕਰਨਗੇ।

ਅਸੀਂ ਸਭ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਟੈਲੀਫੋਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਬੜੀਆਂ ਉਤੇਜਕ ਅਤੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ, ਮਾਪਿਆਂ ਜਾਂ ਗਾਰਡੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਸਭ ਸਾਨੂੰ ਮੋੜਵੇਂ ਫੋਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹਿਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਕੋਈ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਹੀ।

ਪਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੈਂ ਬਾਹਰਲੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਡਰ ਅਤੇ ਦਹਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਨ ਅੰਦਰਲੀ ਹਾਲਤ ਹੀ ਸੀ ਬਾਹਰੋਂ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਮਾਹੌਲ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਖਾਲਸਾ ਲੜਕਾ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲੜਕੀ ਏਂ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲੜਕੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਹਿੰਦੂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਸਾ ਵੱਖਰੇਵਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ।

ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਵਰਤਾਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ (ਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ) ਲੜਕੀਆਂ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਮੈਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਖਬਰੇ ਸਾਡਾ (ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ) ਹੀ ਕਸੂਰ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਵਾੜਾ ਦੋਸ਼ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਾਗ ਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਤਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਕਮੀਨਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ।

ਜਦੋਂ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਤਿਕਥਨੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁੱਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਤਬਾਹੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਚਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿਕਥਨੀਆਂ ਹੀ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਇਹ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਹ ਸਭ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਣੀਆਂ-ਸੁਣਾਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਹਨ।

ਕੁਝ ਗਲਤ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਐਸੀਆਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਹਿਰ

ਮਿਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਅਫਵਾਹ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕੁੜੀਆਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀਆਂ ਓ ਗੋਡ 'ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਹਟੀਆਂ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸੁਗਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲਾਉਡ ਸਪੀਕਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਸੁਣੀ ਉਹ ਆਦਮੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਸਕਦੇ ਹੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਹੋਈ। ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਸੁਗਲ ਸਮਝ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਉਹ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਕਿੰਨੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਕਰਕੇ ਦੱਸਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਜਾਂ ਅਫਵਾਹ ਗਲਤ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਹੋਸਟਲ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੱਕ (31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ) ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੰਕਲ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਕਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਤਾਂ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਆਏ ਬਾਹਰ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸੰਪਰਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੋਨ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਲੈਣ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ।

ਪਰ ਮੈਂ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਕਲ ਦੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲਣ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਸ ਕੇ ਉਹ ਕਰਨਾਲ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਏ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਸੋਚ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਮਨ ਮਾਰਚਾਂ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਈਆਂ ਸੀ।

ਇਹ ਅਮਨ ਮਾਰਚਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਮ.ਏ. ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟੀਚਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾੜੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣਿਆ ਕਿ “ਮਾਈ ਗੋਡ!” ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਹਰ ਇਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੀਸ ਮਾਰਚਾਂ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਨਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੀਸ ਮਾਰਚਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਣਸੁਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਲੜਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਕਈ ਐਸੀਆਂ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਡਰਦੀਆਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਗਈ ਜਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦੇ। ਉਹ ਅਲਵਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਬੋਲਦੇ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਵਲਗਣ ਕਰਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਤਾਂ ਕਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਵਿਅੰਗ ਮਈ ਅਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੀ ਇਹ ਵੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਨ ਜਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਨ?

ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਲੂੰਧਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਪੀ ਤੋਂ ਪਾਪੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਰਵਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਹਾਇਆ ਹੋਵੇ।

13

ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ

ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ 1981 ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਤੈਨਾਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਖਰੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦੇ ਐਮਬੈਸਡਰ ਵਜੋਂ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਹੋਣਾ ਕਾਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਿਟੀਜਨ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਸਾਬਕਾ (ਭੂਤਪੂਰਵ) ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ ਐਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਉੱਪਰ ਇਕ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਰਿਪੋਰਟ ਛਾਪੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਫੋਰਮ ਕੇਮਟੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ।

ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਾਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਣ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ-

ਸਾਢੇ ਨੌ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਇਕ ਰਾਜਦੂਤ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ! ਕੀ ਤੂੰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੇਗਾ? ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਦੋ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਾਰੇ ਫੋਨ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਲੋਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਕਤਰੇਤ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਦ ਮੈਂ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆਮ ਵਾਂਗ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਸ ਵਜੇ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਿਰ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਹੋਰ ਦੋਸਤ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਨੇ ਅਨਾਊਂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਟਾ ਫੱਟ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੀ।

ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ? ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਜਨਵਰੀ 1948 ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਈ ਜਦੋਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਵਿੱਚ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆ ਪ੍ਰਾਥਨਾ ਕਰੀਏ ਕਿ (ੳ) ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, (ਅ) ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਦੇ 1948 ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਰ 1984 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਹੀ ਕਸ਼ੂਵਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾਈ ਕਰੇਗਾ।

ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਰੇਡੀਓ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੁਰਖੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਕਿਓਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਦੋ ਸਿੱਖ ਸਕਿਓਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੰਜ ਜਣੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ, ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬ੍ਰਗੇਡੀਅਰ ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਬਿਆਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਦਾ ਮਸੌਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਤਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਬਿਆਨ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪਤਵੰਤੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜ਼ਰਾ ਰੁੱਕ ਜਾ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਨੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਂ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਪਰ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਸਤੇ ਨਾ ਜਾਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਅੱਗਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਮੇਹਰਬਾਨ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਧਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੋਧੀ ਰੋਡ ਤੇ ਨਾ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਰਤਨਦਨ ਰੋਡ ਤੇ ਸੀ।

ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲੋਧੀ ਰੋਡ ਤੋਂ ਮਗਰ ਦੀ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਇਨਕਲੇਵ ਤੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਦੇਖ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਰਜਨ ਰੋਡ ਉੱਤੇ ਦੀ ਹੀ ਵਾਪਿਸ ਜਾਵਾਂਗਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਉਧਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜੇ ਨੇ ਤਾਂ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਜਾਣਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਿਸ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦਸ ਵਜੇ ਰਾਤ ਫੌਜੀ ਰੱਖਿਅਕ ਦਸਤਾ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਆਇਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ ਮਹਾਂਰਾਣੀ ਬਾਗ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਇੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਜਰਾਲ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਰਾਤ ਕੱਟੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਰੋਡ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਮੁੜ ਕੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਰੋਡ ਥਾਣੀ ਘਰ ਆਇਆ। ਪਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਰੋਡ ਅਤੇ ਸਦਰਨ ਕਰਾਸ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਮੈਂ ਸੜਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਕੂਟਰ ਸੜਦਾ ਦੇਖਿਆ ਦੋ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਉੱਥੇ ਛੁੱਟਪਾਥ ਤੇ ਖੜੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕਤਾ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮੈਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸਾਡਾ ਇਲਾਕਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਫੋਨ ਕਾਲਾਂ ਨੇ ਸੌਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਫੋਨ ਕਾਲਾਂ ਖੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੈਂਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਫੋਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਖੂਠਾ ਬਕਵਾਸ ਹੈ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ

ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੂਰਖ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇਗਾ ਪਰ ਲੋਕ ਕਹਿਣ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ ਬਹੁਤ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਉਹ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਹੈ। (ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਵੀ ਮੋਹਰੀ ਸਨ)

ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਜਾਗ ਪਈ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ “ਕਿਸ ਦਾ ਫੋਨ ਸੀ ਅਤੇ ਕੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤਾ, ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ!” “ਚਲੋ ਆਪਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ” ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਰਾਤ ਇੱਕ ਵਜੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਜਾਊ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕੀ ਪੀਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਕਮੀਨੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਟਰੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਗੱਡੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਪਰ ਕਿਲ ਠੋਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਸਟੀਲ ਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਲ ਠੋਕਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਤਰਕਪੂਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਕਰਕੇ ਬਲਦੀ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਤੇਲ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਓ ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਦੌੜਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ—“ਡਰਪੋਕ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ”। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਠੀਕ ਹੈ ਇਹ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅੰਤ ਆਇਆ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਣਾ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਤ ਅਜੇ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜੇ ਸਦਕਾ ਤੁਸੀਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਘਰ ਬਿਲਕੁਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਘਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ

ਦਿਨ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਸਭ ਦੀ ਕਦੀ ਵੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਇਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚਾ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਗਲਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟਿਆ ਕੰਮ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਖੁਦ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਲਿਆ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਸਾਨੂੰ ਸਿਟੀਜਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਮੈਂਬਰ ਹਾਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਮੈਂ ਹੀ ਮਿਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਇਕ ਦੋ ਫੋਨ ਜ਼ਰੂਰ ਆਏ ਸੀ।

ਮੈਂ 4 ਨਵੰਬਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੁਕਾਨ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨਵੀਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਸੀ ਉਸ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤੀ ਭੀੜ ਵਾਲੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਅਸਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਜਾਂ ਪੈਂਤੜੇਬਾਜ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਘਣੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੂਕ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਇਕ ਢਾਣੀ (ਗਰੁੱਪ) ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਬਰਿਜ (ਤਾਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਖੇਡ) ਖੇਡਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕ ਹੀ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸੀ ਸਾਰੇ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਖੇਡ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਹਰ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਖੇਡ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਖੇਡੀ ਨਾ ਗਈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਨਮਸਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਸਭ ਉੱਪਰਲੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਰਾਮ (ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦਿਨ ਖੇਡਣਾ ਸੀ) ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੱਸਮੁੱਖ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪੜਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੀ ਸੱਦਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਪੱਕੀ ਢਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਘਰ ਖੇਡਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਖਾਸ ਵਕਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁੜ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੋਸਤਾਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲੇ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਐਸੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਨਮਸਤੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਰਾਹਤ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ, ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ, ਬੇਟੀ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੁੜ ਕੇ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਲੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਮਰੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੋਸਤਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਘਰੇਲੂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੋਚ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤ ਨਾਲ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਟੁੱਟੇ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮੰਨ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਪਰ ਮੁੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੰਘੀਆਂ ਹਨ। ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋਵੇ ਪਰ ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਵਾਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਰੀ।

ਮੈਂ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਵਿੱਚ 1974 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ

ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ 30 ਸਾਲ ਉੱਥੇ ਜਬਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਉਹੀ ਫੌਜੀ ਜਬਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਵੀਹ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਧੱਸ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੀ ਸੋਚ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਿਸਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਨੇ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਕਸੂਰਵਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਰਤੇਗਾ ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੌਂਹ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪਲੀਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ, ਉਹ ਮੂਰਖ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੋ, ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਾੜਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ, ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਰਦਾ ਨਸੂਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਸ ਅੰਗ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੁਬਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਸੂਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਸੂਰਵਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅਗਾਊਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਅਗਾਊਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਥੋਥਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਗਈ, ਨਾ ਹੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਲੋਕ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਕਮੀਨੇ ਅਤੇ ਡਰਪੋਕਪੁਣੇ ਵਾਲਾ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਾਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਲੋਕ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਦਖ਼ਲ ਦਿੱਤਾ, ਪੜਤਾਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਕਸੂਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਇੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਬੜੇ

ਯਤਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮੰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਉਸ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਨਾ ਮਿਲੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਾਸੂਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।

14

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਹਰਜੀ ਮਲਿਕ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਲਿਕ ਇਕ 82 ਸਾਲਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 1904 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪਤੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਰਾਇਲ ਏਅਰਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਪਾਇਲਟ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹਰਦਿਲ ਸਿੰਘ ਮਲਿਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹਰਜੀ ਮਲਿਕ ਇਕ ਜਰਨਲਿਸਟ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਫੋਰਮ ਗਜ਼ਿਟ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਬੋਰਡ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੰਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਮਾ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇੱਥੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਜੁਲਾਈ 1986 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ-ਲੇਖਕਾ :-

ਹਰਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਅਟੈਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਤ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੀ, ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮੰਮੀ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਇੱਥੇ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਮੈਰ ਉਹ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 9 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਹਸਪਤਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਿਕਲੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਬੁੱਧਾ ਜਯੰਤੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਵੱਲ ਦੀ ਪਏ, ਉੱਥੇ ਕਾਰ ਰੋਕੀ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਉਹ ਸਾਢੇ ਨੌ ਵਜੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਵੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸਾਡਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਨੇਪਾਲੀਆਂ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਗ੍ਰੇਟਰ ਕੈਲਾਸ਼ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਰੋਕੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਗਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਧੂੰਆਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਵੀ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਰੋਕੀ ਗਈ, ਕਾਰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਉਮਰ 14-15 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ

ਵਿੱਚ ਲਾਠੀਆਂ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਰ ਰੋਕਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਤਦ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਇੱਥੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਲਈ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਜ਼ੂਮ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਦੀ ਤਾਕੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲਈ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਿਆ।

ਮੈਂ ਜੀਨ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਦਿਸ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਨਰਸਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਵੀ ਹਸਪਤਾਲ ਆਏ ਸੀ।

ਉਹ ਸਿੱਖ ਲੜਕੀ (ਨਰਸ) ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਘਰ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਰੀਰਿਕ ਦੇਖਭਾਲ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਸੀ, ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤੇ, ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਤਾ (ਹੱਸ ਕੇ) ਅਸੀਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਈਆਂ (ਹੋਰ ਹੱਸ ਕੇ)

ਹਰਜੀ-ਮੇਰੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਜਿਹੜੀ ਹਾਊਜ਼ ਖਾਸ ਦੇ ਡੀ.ਡੀ.ਏ. ਦੇ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਘਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟਰ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟਰੱਕ ਲਿਆ ਕੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਰਸਤੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਅੰਦਰ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉੱਪਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ।

ਮਾਤਾ-ਵਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ।

ਹਰਜੀ-ਵਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਵੀ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਘਰ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਘਰ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵੰਡ ਲਏ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿੱਧਰ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰੱਖਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਫੌਜੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ

ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਗੋਵਿੰਦ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਇਕ ਮੋਹਰੀ ਵਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ-ਦੋ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ।

ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਸਾੜ ਕੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਾ ਘਿਰਾਓ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਨੰਦਿਤਾ ਨੇ ਉੱਥੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜੇ ਔਖੇ ਦਿਨ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਸੀ ਰਾਮ ਸਰਨ ਸ਼ਰਮਾ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰਨ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਜਾਈਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ‘ਮੂਰਖ ਨਾ ਬਣ।’ ਪਰ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਥੇ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, ਤੈਨੂੰ ਸਾਡੀ ਫ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਾਂ ਘਰ ਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਘਰ ‘ਤੇ ਬੜਾ ਮਾਣ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਮੂਰਖ ਨਾ ਬਣ।” ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ‘ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰੁਕ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਕਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਸ਼ੈਰ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਦੇਣਾ।

ਤਦ ਸਾਡੇ ਹੋਰ ਦੋਸਤ ਜਿਵੇਂ ਅਸ਼ੋਕ ਮਹਿਤਾ ਵੀ ਆਏ ਇੱਕ ਦੋ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਵੀ ਆਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ।

ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨੋਖੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਇਕ ਜਰਮਨ ਸਕੂਲ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਜਰਮਨ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਯੂਨਿਟਾਂ ਸਨ (ਛੋਟੇ ਘਰ) ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਯੂ.ਐ. ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਜਾਣ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਜਾੜ ਘਰ, ਕੁੱਤੇ ਅਤੇ ਨੌਕਰ? ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੀ ਸਾਰਾ ਡਰਾਮਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀਆਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਨੇੜੇ ਦੀ ਰੋਜ਼ ਤੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਈਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੀ ਪਰ ਕਾਰਤੂਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ

ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਨਾ-ਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਰਾਤ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾਂਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੋ ਕੁ ਪੱਤਰਕਾਰ (ਮਿੱਤਰਾਂ) ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਸੱਦ ਲਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਰਾਤ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਿਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਚੌਕਸੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਨੌਕਰ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਕਮਾਲ ਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸੌ ਨਾ ਸਕੀ।

ਮਾਤਾ - ਮੇਰਾ (ਘਰ ਵਾਲੇ) ਪਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਦੋਸਤ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਲਈ।

ਹਰਜੀ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗੋਲਫ਼ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਸਨ।

ਮਾਤਾ - ਉਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਖ਼ੈਰ! ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤੇ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੈਲਾ (ਤਾਇਬਾਜੀ) ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਅਸੀਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲਾਲ ਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੋ, ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਕੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤੇ ਹੀ ਖਾਸ (ਮਿੱਤਰ) ਸਹੇਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਫ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸੀ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਿਹਲੇ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਖੇਡਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਲ ਨੇ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਲਈ।

ਮਾਤਾ - ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਜਮੀ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਦੋਸਤ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੋਲਫ਼ ਖੇਡਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਬੈਠ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀਂਦਿਆਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੇ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੋਲਫ਼ ਦੀ ਖੇਡ ਤੱਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਏਕਤਾ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਜੂਨ 1984 ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਾਲੀ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਗ਼ ਵਰਗੇ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ। ਉੱਪਰਲੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਮੋਹਰੀ ਹੈ, ਬਾਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਲਜੀਤ ਮਲਿਕ ਅਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਹਰੋਂ ਦਖਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ - ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਔਜ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਔਜ ਤੋਂ 80 ਜਾਂ 100 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਔਜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਲਈ, ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਸਿੱਖ, ਖ਼ਤਰੀ ਸਿੱਖ, ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਛਤਰੀ ਹੇਠ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾੜੋ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਕਮੀਨੀ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਸੋਚ ਹੈ।

ਹਰਜੀ - ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਖਾਸਕਰ ਸਿਆਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕੇ। (ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ) ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਵਾਤਾਵਰਣ, ਔਰਤਾਂ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਦਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣੀ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਅਤੇ ਕਰੂਪ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਜੂਝਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਹਾਂ। ਦੂਸਰਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਸਾਡੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਸਾਬ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਜਾਂ ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੱਤਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਣਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹਨ, ਭਰੋਸੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ 1982 ਤੋਂ 84 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਮੰਚ 'ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ PUCL ਅਤੇ PUOR ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫੋਰਮ ਨੇ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਹਰਜੀ - 1982 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਜਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ 2% ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਡੀ 2% ਦੀ ਕੀ ਔਕਾਤ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ 2% ਆਖ ਕੇ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ (ਸਿੱਖ) ਆਪ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

15

ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਉਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਅਤੇ ਅਨਿਲ ਨਾਲ ਮਈ 1985 ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ 50-55 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਘਰੇਲੂ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਔਰਤ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬੀ. ਏ. ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿਆਸੀ ਸੂਝ ਵੀ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਇਕ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ 1947 ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ 12 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀ ਯਕੀਨ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ 1947 ਵਾਲੀ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਪਟਾਰੀ ਫਰੋਲ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ 1984 ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੁਠੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਗੁੰਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਲਦੀ ਉੱਪਰ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਲਾਂਬੂ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਲੱਖਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਅਤੇ 1947 ਦੇ ਉਜੜੇ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ-ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ, ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਪਰ 1947 ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ (ਮੁਸਲਮਾਨ) ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਇੱਧਰ ਆ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਨਾਲ ਖ਼ਤ ਪੱਤਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪਰ 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਕੋਈ ਐਸੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਉਆ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪਾੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦੀ ਆਖ-ਆਖ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਫੋਰਸਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਕਈ ਡਰਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ। ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਫਿਰ ਅੱਤਵਾਦ ਦਾ ਪੂਰੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲਈ, ਬੈਠੇ ਸੌ ਡੇਢ ਸੌ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪੁਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਖਾੜਕੂ ਲੜੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੌ ਡੇਢ ਸੌ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬੱਚੇ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਸੁੱਟੇ। ਸਰਾਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਰੈਸ਼ਨਦਾਨਾਂ ਥਾਣੀਂ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰਨੇਡ ਸੁੱਟ ਕੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਫੂਸੜੇ ਉਡਾ ਦਿੱਤੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਲਮ ਤੋਂ ਜਾਲਮ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਨਿਰਦਈ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਰੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਕਸਰ ਮਾਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕੀ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਲੇ ਹੋਏ ਗੁੰਡੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਸਾਲ 1984 ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਭੁੱਲਣਗੇ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ 500 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੱਕ ਕਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੌ ਸਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਹੁਣ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਕਸੂਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਖਮ ਇਕ ਦਿਨ ਨਾਸੂਰ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਬਕਾਰੋ ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ।

ਪਰ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਕਰਾਏਗਾ ਕੌਣ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਤਾਂ ਚੋਣਾ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀ ਉੱਪਰ ਸੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਚਿੱਟੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇੰਦਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਮਹਲਾ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਫਿਰਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਭਗਤ ਨੂੰ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਉੱਪਰ ਲੂਣ ਛਿੜਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਵੱਧ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿ 1947 ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਦੱਸਿਆ—

ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਲੋਕ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜੇ ਗਏ ਬੱਚੇ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 1947 ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ ਉਥੇ ਦੋ ਗਰੁੱਪ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ, ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਿਥੇ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਥੇ ਤਾਂ ਨਿਹੱਥੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੰਗੇ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਇਕ ਹੋਰ ਘਟੀਆ ਸੋਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਕ ਬਹੁਤ ਤਕੜੀ ਕੌਮ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਦਰੜ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਨਾ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਬੱਸ ਡਰਾਈਵਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕ (ਹਿੰਦੂ) ਸੁਣਦੇ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹੌਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਕ ਹੀ ਘਟੀਆ ਸੋਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੌਮ ਇੰਨੀ ਅੱਗੇ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੀਡਰਾਂ

ਦੇ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਕਤਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਐਸਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਕੌਮ (ਸਿੱਖ ਕੌਮ) ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਮੰਦ ਹਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਉਹ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਰੋਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਆਦਮੀ ਉੱਪਰ ਕੇਸ ਚੱਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਕਤਲ ਹੋਈ ਇਕ ਕਾਤਲ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਦੂਸਰਾ ਉਥੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਉਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਦਰਬਾਰ ਸਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਅਤੇ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਕ ਸਾਵਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵਾਂਗ ਕਦੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਕ ਕਾਤਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਫਿਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਇਨਸਾਫ਼ ਤਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਪਰ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਆਪ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਜਿੱਧਰ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਜਾਂ ਭਾਪੇ ਸਿੱਖ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਖਤ ਮਹਿਨਤੀ ਹਨ। ਕੰਮ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਔਖਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਆਪਣੇ ਹੱਲਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਕੇ ਅਬਾਦ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਭ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਕੌਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮੁਰੱਬੇ ਦਿੱਤੇ, ਖਾਸ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਸਰਦਾਰ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਜੱਟ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ ਦੁਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਠੀਕ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਕਲੀਨਿਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ “ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਸਫਲ ਹੋ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ

ਦਿਖਾਉਂਦੇ? ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਲੂਕ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ) ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਵਪਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਟਹਿਕੇ ਵੀ ਭੜਕਾਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੋਹ ਲਓ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਚੋਣਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਅੱਗੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਜਿੱਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਣ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਤਾਂ ਦੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਸੀ ਖਹਿਬਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਕਲੋਂ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਆਪਣੇ ਧੜੇ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਪਾਸੇ ਢਿਲਵਾਂ ਲਾਗੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। (ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਕਾਂਡ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਦੇ ਦਿਓ) (ਰੰਧਾਵਾ ਉਸ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ) ਅਸੀਂ 24 ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਕਾਤਲ ਫੜ੍ਹਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਣਾ ਕੇ।

ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਫੌਜੀ ਧਾਵੇ ਵੇਲੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਆਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੱਨ ਸੁੱਟੇ। ਹੁਣ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ (ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਾਂਗੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰਾਏ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪ ਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਹ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮਰ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਚਾਰ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੱਕ ਜਾਹਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵੀ “ਏਮਜ਼”

ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਕੌਂਸਲਰ ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜਣ ਅਤੇ ਪੱਗਾਂ ਸਾੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9-10 ਵਜੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਮਗਰੋਂ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਮ ਗੁੱਸਾ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਸੀ ਜੇਕਰ ਇਹ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੇ ਠੰਡੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਗਿਣ ਸਿੱਖ ਕੇ ਸਭ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿੱਥੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀ ਉਥੇ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਸਾਊਥ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਹਿਲਜੁਲ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਥਾਏਂ ਹੀ ਦਬਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਕਿਉਂ ਆਇਆ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਰਾਇਆ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਤਾ ਵੀ ਛੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਬੜੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੀ. ਯੂ. ਡੀ. ਆਰ. (PUCL) ਅਤੇ PUCL ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ” ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਚਾਈ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 1947 ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਉਜੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਿੱਜੀ ਸਭਾਵਾਂ ਉਜੜੇ ਅਤੇ ਦੁਖਿਆਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਣੀਆਂ।

ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਿਲਕੁੱਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ। ਸਿੱਖ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਹੀ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਜੋ 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ ਹੈ। ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਮਥੌਠਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਲੱਥ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਾਨੂੰ (ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ) ਖਤਮ ਕਰਨਗੇ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ

ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੜੀ ਕੁੱਟੜ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਭ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

16

ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 45 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਿਲੰਜਨ ਅਤੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਮਈ 1985 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਬਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਟਲਾ ਮੁਬਾਰਕਪੁਰ ਵਿੱਚ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਿਆ ਉਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਹੋਸ਼ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਲਾ ਗੁੱਜਰ ਖਾਨ ਵਿੱਚ ਆਟਾ ਮਿਲ ਸੀ। 1947 ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭਟਕਦੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਪਾਹਜ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਕੰਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਲੇਖਕ-

1947 ਦੇ ਵਟਵਾਰੇ ਵੇਲੇ ਅਤੇ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਿਲਕੁੱਲ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਸੀ (8 ਸਾਲ ਦਾ) ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰਾਗ ਮਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਮੁਲਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਉਥੇ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਜੋ ਕੁਝ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਇਹ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵਾਪਰਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਘਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਾ ਇਹ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਨਾ ਘਰ ਹੈ ਕੁਝ ਵੀ ਇੱਥੇ ਸਾਡਾ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਜਿਥੇ ਅਜ਼ਾਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਓ ਚਾਹੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਤੇ ਸੌਂ ਜਾਓ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮੋ ਫਿਰੋ ਚਾਹੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰੋ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇੰਨਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਿੱਖ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਕਲਣਾ ਔਖਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ

ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿਆਸਤ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਹਾਲਾਤ ਇਨ੍ਹੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਔਖਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਇਧਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਆਮ ਸਾਧਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਝੂਠ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਸਿਰਫ ਕੁਰਸੀ ਮਗਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸਭ ਮਸਲੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਲਝਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਿਕਮਾ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਬੇਕਸੂਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵਲੂੰਧਰਿਆ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਵੇਲੇ ਹਰ ਫੌਜੀ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੋਹ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਗਵਾਹ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਤਾਬ ਉੱਪਰ ਹੱਕ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਂਹ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸੌਂਹ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਾਂਗਾ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਹੀਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪੱਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਗਲਤ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੁਣ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਹ ਸਿਰਫ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਲਈ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਕੁਰਸੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਧਰਮ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਕਤ ਹੈ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿ ਉਹ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਪੂਰੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਵੱਖਵਾਦੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਮਿਲਟਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਿਲਟਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਏ ਹਰ ਬੱਚੇ, ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧਰਮ ਇਮਾਨ ਸਿਰਫ ਕੁਰਸੀ ਹੈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਫਸਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਪੱਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਦੋਗੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਮਰਦੇ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਬੰਦ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਦੋਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਕਾਤਲਾਂ, ਚੋਰਾਂ ਜਾਂ ਜੇਬ ਕਤਰਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅੱਜ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਹੈ ਕੱਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਜਾਂ ਇਸਾਈਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਖਰੀਦ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਜੇਬ ਵਿੱਚਲੇ ਮਾਲ ਦਾ ਭਾਰ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੀ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮੇਰੇ ਬਹੁਤੇ ਦੋਸਤ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਹਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਹਨ ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਫਸਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਊਆ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਹਊਏ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਹੁਣ ਖਾਲਿਸਤਾਨ (ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼) ਵੱਲ ਮੋੜਾ ਖਾ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੇ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫੈਰੀ ਲਾਭ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਗੰਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਅਰਾ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਦੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਣਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਰੋੜ ਲੋਕਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਰਲ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋ ਗਈ।

ਜੇਕਰ ਗੱਲ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਕਦੀ ਵੀ ਝੂਠ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਉਸਰ ਸਕਦਾ। ਸੱਚ ਅਤੇ ਝੂਠ ਸਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਮਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਹੱਲ ਬਾਰੇ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਇਹ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਹੱਲ ਦੀ ਥਾਂ ਬਲਦੀ ਉੱਪਰ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਘਿਓ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੰਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ

ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮਸਲੇ ਇਕਦਮ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੱਲ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਯਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ। ਰਹਿੰਦੀ ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਮੰਗਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗਲਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਇਕ ਮੋਨਾ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਮੋਨਾ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂ?

ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਉੱਪਰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਨਹੀਂ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਦਰਾ ਤੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦਾ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਰ ਉਹ ਘਟੀਆਂ ਇਲਜ਼ਾਮ ਸਿੱਖਾਂ ਸਿਰ ਮੜਿਆ ਜੋ ਉਹ ਮੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਤਵਾਦੀ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਉਹ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦ ਗਰਦਾਨੇ ਗਏ। ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਗਈ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਵਹਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਫ਼ਲਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਕੌਮ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਅਸਲੀ ਗਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਦ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੌਮ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜ਼ੁਰਮ ਹੈ?

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ। ਜਦੋਂ ਜਿਸ ਦਾ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਦਾਰਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬੋਝਾ ਬਹੁਤ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ “ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਰਾਏ ਨਹੀਂ! ਉਹ ਉਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਹਿਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ। ਬਾਕੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਵੱਖਰੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਇਹੀ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਤਬਦੀਲੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਅੱਗ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਲਈ ਵੇਰੇ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ !!

ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਨਫਰਤ ਦੀ ਦੀਵਾਰ !

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

1. ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਮਲਾ ਸ਼ਰਮਾ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ, ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਡੀ. ਟੀ. ਸੀ. ਦੀ ਬੱਸ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਾਇਦਾਦਾਂ ਲੁੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਮਈ 1985 ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੰਦਿਤਾ ਅਤੇ ਨਿਲੰਜਨ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-ਲੇਖਕ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੱਸ ਵਜੇ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ- ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੁੱਟਮਾਰ 31 ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰ ਪਹਾੜਗੰਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਤ 9 ਵਜੇ ਤੱਕ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼- ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰਕੁੱਟ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੇ ਦਿਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਖੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੱਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਉੱਪਰ ਸੀ।

ਕਮਲਾ-ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਤੀਜਾ ਵਿਅਕਤੀ- ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਠੀਕ ਹੋ ਇੱਥੇ ਉਸ ਦਿਨ (31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ) ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ

ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੀਆਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸੜਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਝੁੰਗੀਆਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਕਈ ਲੋਕ ਕੜਾਹੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਇਥੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨ ਸੀ? ਉਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਯੂ. ਪੀ. ਵਾਲੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਬੱਸ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਸ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕੀ ਜੈ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਲੀਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੱਸ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਸੀ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਉਹ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਸ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਨਾਂ ਰਗੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖ ਲਿਆ। ਡਰਾਈਵਰ ਯੂ. ਪੀ. ਦਾ ਮੋਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਯੂ. ਪੀ. ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੱਸ ਇੱਥੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਹਜ਼ੂਮ ਵੀ ਮਗਰ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਇੱਥੇ ਲਿਆ ਕੇ ਬੱਸ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਸ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੇ ਜਿਹੜੇ ਸਰਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੜਦੀ ਬੱਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਇੱਟਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜਣਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਤੱਦ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਬੱਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਹੇ ਸੀ “ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕੀ ਜੈ” ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੇ ਇੱਟਾਂ-ਪੱਥਰ ਵਰਸਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਇੱਟਾਂ-ਪੱਥਰ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਤਦ ਅਸੀਂ ਵੀ ਡਰਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕ ਗਏ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼- ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਥੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਭਲਾ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ।

ਕਮਲਾ- ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਟਾ ਪੱਥਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਇੱਥੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ।

ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਈ ਜਦੋਂ ਬੱਸ ਸਾੜੀ ਗਈ ਪੁਲਿਸ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਮਲਾ-ਜਦੋਂ ਬੱਸ ਸਾੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਆਈ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈ। ਹਜ਼ੂਮ ਪੁਲਿਸ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇੱਟਾਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ੂਮ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਲੁਕਣ ਮੀਚੀ ਖੇਡਦੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਪਰੇ-ਉਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਮ ਫਿਰ

ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲਗਦਾ ਪੁਲਿਸ ਜਾਣ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਲਗਾਤਾਰ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਦੋ ਤਰੀਕ ਸ਼ਾਮ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕੁੜੀ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਲਕੋ ਕੇ ਬਚਾਇਆ। ਇਹ ਅਗਲੀ ਗਲੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਰਾਂ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਕਮਲਾ- ਇਸ ਨੇ (ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼- ਦੋ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਬਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਸਭ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ।

ਕਮਲਾ- ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਹਰ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਇਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਥੇ ਕੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਜਾਂ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਲੋਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਪਰ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਬਹੁਤਾ ਵੱਡਾ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਥੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਬਸਤੀ ਦੀ ਇਸ ਗਲੀ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਚੰਦਰ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਜਦੋਂ ਇੱਥੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਵੀ ਗਏ ਹਨ।

ਇਕ ਚੰਦਰ ਨਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲਕੋ ਕੇ ਬਚਾਅ ਲਿਆ ਸੀ ਇਹ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਥੋਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਲਾਕ ਗਿਆਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਚ ਗਏ। ਬਲਾਕ ਗਿਆਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਬਚ ਗਏ ਪਰ ਇੱਥੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਦਿਸ ਗਿਆ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਕਮਲਾ- ਬਲੋਕ ਗਿਆਰਾਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਿਲਾ ਹੈ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਉਹ ਬਲਾਕ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਘੰਟਾ ਛੁੱਟੀ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ

ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਹੀ ਫੈਲਾਈਆਂ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਸੀਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸੀ ਹੋਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਲਿਕਲੇ।

ਕਮਲਾ-ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ (ਸਰਦਾਰਾਂ) ਔਰਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਦਾਰ ਔਰਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਨਾ ਹੀ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਅਸੀਂ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੁਕਾ ਰੱਖਿਆ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਰੱਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਮਲਾਵਾਰ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਕਮਲਾ- ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਛੇ-ਸੱਤ ਵਜੇ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਰੌਲਾ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਥਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਪੱਟਪਰਗੰਜ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਆਦਿ

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਪੁਲਿਸ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਰੋਜ਼ ਜੀਪਾਂ ਤੇ ਅਤੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਉੱਪਰ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਫੌਜ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖੀ ਸੀ

ਕਮਲਾ-ਫੌਜ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆਈ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼- ਇਸ ਭਿਆਨਕਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇੰਨੇ ਡਰ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੋਲ੍ਹਦੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹਮਲਾਵਰ ਗੁੰਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕਮਲਾ-ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ - ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਵਿਚਾਰਾ ਅਪਾਹਜ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਮਗਰ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਅਪਾਹਜ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੀ ਮਸੀਂ ਬਚਾਇਆ।

ਕਮਲਾ- ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਵੀ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਹੀ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਬਚ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਇੱਥੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਛੱਡ ਆਈ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲੌਕ ਨੰ. 11 ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਸੀ।

ਬਾਹਰਲਾ ਦਖਲ-ਜਿਹੜੇ ਸਰਦਾਰ ਇੱਥੇ ਬਚ ਗਏ ਸੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਲੌਕ ਨੰ. 11 ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸੀ।

ਕਮਲਾ-ਕਈਆਂ ਨੇ ਘਰ ਕਿਰਾਏ ਉੱਪਰ ਲੈ ਲਏ ਸੀ।

ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕਿਰਾਏ ਉੱਪਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕਈ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼- ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਇਸ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਓ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਘਰ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਲਓ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਓ ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ “ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਡਰ ਹੈ?”

ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ?” ਪਰ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਕਮਲਾ-ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼- ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਥੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉੱਥੇ ਅਰਾਮ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਮਿਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਆਉਣਗੇ? ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। (ਇਹ ਗਲਤ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ, ਸਾੜ ਭੂਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਕਮਲਾ- ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਟੀ. ਵੀ. ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੋਕ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਹੁਣ ਲੋਕ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਾਹਰਲਾ ਦਖਲ-ਇਹ ਲੋਕ ਵਾਈ ਐਮ. ਸੀ. ਏ. (y. M.C.A.) ਦੇ ਹਨ।

ਕਮਲਾ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਡਾ ਇਕ ਕਮਰਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਜਿੰਦਗੀ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਚੀਜ਼ਾਂ

ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਵੰਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਮਲਾ-ਇਹ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਆਂਢੀ ਬਾਰੇ ਦਸ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਲੋਕ ਸਨ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਦੂਸਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰੀਫ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਝਗੜਿਆ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਔਨ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

ਕਮਲਾ- ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਨਾ ਹੀ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਸੀ।

ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼- ਉਹ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ।

ਕਮਲਾ-ਉਹ ਸਿਗਲੀ ਕਰ ਸੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਾਰੀਗਰ ਸੀ ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਸੀ।

2. ਮਾਲਾ ਰਾਮ

ਮਾਲਾ ਰਾਮ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਬਲਾਕ ਨੰ. 18 ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਵਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਹ ਕਲੋਨੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟਾਂ (ਚੂਹੜੇ ਚਮਾਰਾਂ) ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਲਾ ਰਾਮ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਇਕ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸੁਚੇਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿੱਚ ਅਲੋਚਨਾ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜੁਰਮ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲਬਾਤ ਉਸ ਨੇ ਮਈ 1985 ਵਿੱਚ ਨੰਦਿਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਥੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। - ਲੇਖਕ

ਦੇਖੋ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੰਗਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਇੱਥੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਚੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਤਲੇਆਮ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਚੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਅਤੇ ਮੈਟਰੋਪੋਲਿਟਨ ਕੌਂਸਲਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਈ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਹ

ਸਰਦਾਰਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਾਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਡਰ ਕਰਕੇ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਡਰ ਦੀ ਸੁਣ ਲਓ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇਕ ਹੀ ਜੀਪ ਨੇ ਉੱਥੇ ਗੇੜਾ ਲਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਡਰਦਾ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ।

ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਦਖਲ-ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾ ਵਾਪਰਦਾ।

ਇਥੋਂ ਦਾ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕੌਂਸਲਰ ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਟਰੋਪੋਲਿਟਨ ਕੌਂਸਲਰ ਸੁਖਨ ਲਾਲ ਜੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਭਗਤ ਪੂਰਾ ਹਫ਼ਤਾ ਇਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਬਾਹਰੋਂ ਦਖਲ-ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਹਫ਼ਤਾ ਇਥੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਾਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ਅਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਚੁਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਉਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਰੁਕੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਨਾਹ ਤਾਂ ਨਾ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪੁਲਿਸ ਇਥੇ ਦੇਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ 13,14,15 ਅਤੇ 16 ਬਲਾਕਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਘੁੰਮਿਆ ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਾਲਾ ਰਾਮ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਗੋਲ ਮੋਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ-ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟ ਵੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਡਰ ਇੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਡਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਂਦਾ।

ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਕਿ ਹਮਲਾਵਰ ਕੌਣ ਸਨ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣਦੇ ਨਹੀਂ।

ਨਹੀਂ ਮੈਡਮ! ਇਹ ਹਮਲਾ ਜਾਂ ਦੰਗਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਬਲਾਕ 32 ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਗਿਆ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਡਰਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਕੇ ਰੋਕਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ! ਮੈਡਮ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰ ਮੈਡਮ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ-ਮੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ

ਬਾਕੀ ਮੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਾਕ ਨੰ. 18 ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉੱਥੇ ਕਤਲੇਆਮ ਘੱਟ ਹੋਇਆ। ਬਲਾਕ ਨੰ. 32 ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸੀ। (ਟੀ. ਵੀ. ਉਪਰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਇਕ ਕਰੋੜ ਦਾ ਸਮਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸੀ।-ਲੇਖਕ) ਮਾਲਾ ਰਾਮ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਗੋਲ ਮੋਲ ਦਿੱਤਾ

ਮਾਲਾ ਰਾਮ- ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਇਲਾਕੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਮੈਂ ਜਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਉੱਥੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮਾਲਾ ਰਾਮ ਇੱਥੇ ਗੋਲ ਮੋਲ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਝੂਠਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। - ਲੇਖਕ

ਸਵਾਲ-ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸਭ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ 5000 ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸੀ (ਆਈ) ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਗੁੱਜਰ ਅਤੇ ਜਾਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟ ਵੀ ਉਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਪੁਲਿਸ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਫੌਜ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਇਕ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਭੇਦ ਭਰਿਆ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਫਿਰ ਕਈ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਿਆਗੀ

(ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਸਸਪੈਂਡ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ) ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਿਆਗੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮਾਲਾ ਰਾਮ-ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੰਗਾ ਫਸਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਤੱਤ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇਹ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਝੂਠੇ ਜਵਾਬ)

ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ? ਹੁਣ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?

ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਵਾਬ- ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੜਤਾਲਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉੱਥੇ-ਉੱਥੇ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹੀ ਉਧਾਰਣ ਲੈ ਲਓ ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਨ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹੀ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਹਰੀਜਨ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਹੋਈ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਥੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬਾਗ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਆਦਿ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਾਪਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਹੋਏ, ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ?

ਮਾਲਾ ਰਾਮ-ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ “ਸਾਡੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਣਾ ਹੈ।

ਹੋਰ ਦਖਲ-ਕਈ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਮੈਂਬਰ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇੰਦਰਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ ਉਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮਾਲਾ ਰਾਮ-ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਅਨੁਮਾਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਹੈ।

ਸਭ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਕੀ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਦੇਸ਼ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਗੱਤੀ ਹੀਣ ਲਕਵੇ ਦੀ ਮਾਰੀ ਬਣ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਅਪਾਹਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਕੀ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਕ ਬਾਹਰੋਂ ਦਖਲ- ਇਹ ਬੜੀ ਬਾ-ਦਲੀਲ ਗੱਲ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਦਖਲ- ਇਥੇ ਵਾਲੀ ਗੜਬੜ ਨੋਇਡਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਇਥੋਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨੋਇਡਾ ਦੀ ਇਕ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਸੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੌਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਇਥੋਂ ਇਹ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ “ਸਰਦਾਰ ਆ ਰਹੇ ਹੈ” ਸਰਦਾਰ ਆ ਰਹੇ ਹੈ”, ਇਹ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਕਿਰਪਾਨਾ ਹਨ ਉਹ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਜਾਓ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਲੋਕ ਡਰ ਗਏ। ਇਸ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਇਹ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ।

ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਯੂਰ ਵਿਹਾਰ ਤੱਕ ਆਏ ਸੀ ਅੱਗੋਂ ਇਹ ਪੈਦਲ ਦੌੜ ਕੇ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਕੌਣ ਲੋਕ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਤੱਕ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਵਾਲ- ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਡਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਫੈਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਮ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਲੋਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦੌੜ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸੀ ਹੁਣ ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਹਰੀ ਜਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੌੜੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਅਟੈਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

ਜਵਾਬ- ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਾਂ ਸਾਥੋਂ ਕੌਣ ਡਰੇਗਾ।

ਹਰੀਜਨ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ

ਹਨ। ਹਰੀਜਨ ਤਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ।

ਸਰਦਾਰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਸਰਦਾਰ ਉੱਥੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਮੀਰ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਅਤੇ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਸਾੜੇ ਗਏ ਹਨ ਉੱਥੇ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਇਥੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਇਹ ਅੰਨ੍ਹੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਹਰਲਾ ਦਖਲ-ਅਮੀਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਠੀਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਤਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ।

ਸਵਾਲ-ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਸਾੜੇ ਗਏ ਸੀ।

ਇਸ ਦਾ ਠੀਕ ਜਵਾਬ ਕੋਈ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ ਸਿਰਫ ਇੱਥੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਸਿਰਫ ਤਲਵਾਰਾਂ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਗਦਰ ਮਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਹੈ ਦੇਖਿਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਹੈ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ।

ਸਵਾਲ- ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਔਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਹ ਕੀਤਾ ਔਹ ਕੀਤਾ ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਸੱਚ ਸੀ?

ਜਵਾਬ-ਨਹੀਂ- ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ ਇਹ ਸਭ ਖੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਖੂਠ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।

ਸਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਖੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਵੀ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਨਲਕਿਆਂ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹੋਰ ਦਖਲ-ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਲਾਕ 9 ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਾਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਹੈ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰੰਜਿਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਹਰੀਜਨਾਂ ਉਪਰ ਤਾਂ ਗਲਤ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ।

ਬਾਹਰੋਂ ਦਖਲ- ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਦਖਲ-ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਸੀ।

ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ-ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸੀ ਅਚਾਨਕ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਲੋਕ ਆਏ ਉਹ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਚਿਲਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ “ਸਰਦਾਰ ਆ ਗਿਆ, ਸਰਦਾਰ ਆ ਗਿਆ”। ਹਰ ਕੋਈ ਭੱਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਮੈਂ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਉਪਰ ਇੱਥੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਛੱਤ ਉਪਰ ਕੁਝ ਇੰਟਾਂ ਰੋੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਉੱਥੇ ਇਕ ਇੰਟ ਪਈ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਇਤੱਠਾ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਉਹ ਇੰਟ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਣ ਜੋਗਾ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਲਾਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੋ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹੋ ਪਰ ਲੋਕ ਇਤਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪਰ ਸਾਡੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ।

ਮਾਲਾ ਰਾਮ-ਮੈਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਬਣਾ ਕੇ ਬਲਾਕ 18 ਵਿੱਚ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦੇ ਹੋ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ? ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਚੂੜੀਆਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਜਾਈਏ?” “ਤੁਸੀਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਆਦਮੀ ਹੋ” ਬਲਾਕ ਨੰਬਰ 24 ਵਿੱਚ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-ਉੱਥੇ ਇਕ ਲਾਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੰਸਰਾਜ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਉਸ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਲਾਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ

ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਵਾਬਰ ਦੇਣਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਏਥੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਬਾਹਰੋਂ ਦਖਲ- ਇਸ ਲਈ ਮੈਡਮ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਤੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚੱਕਰ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਭ ਸਿਆਸੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਜਿਹੜੇ ਹਥਿਆਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਅੰਦਰ ਗਏ ਸੀ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਸਭ ਪਤਾ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਸਭ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡਾ ਭਿੰਡਰਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾ ਵਾਲਾ (ਉਹ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਸੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ ਸਾਡਾ ਸੀ ਉਹ ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ) ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਜਲਸ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਭ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਲਸ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਰੁੱਕ ਰਾਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਏਨੀ ਢਿੱਲ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਢਿੱਲ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ? ਸਰਕਾਰ ਕਿਉਂ ਏਨੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਜਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੱਦ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਕਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਦੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੂਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਗਲਤ ਕੰਮ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਕਸੂਰ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਹਰੀਜਨਾਂ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ- ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਟਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ-ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਵੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਵਾਬ- ਜਿਥੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਗੁੰਡੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਕੁਝ ਗੁੰਡੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕਿਸ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਹੀ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਹਿਚਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼ਰੀਫ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋਣੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਰੀਫ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਤਲ ਕਿਸ ਗਰੁੱਪ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਗੁੰਡੇ ਸੀ। ਸ਼ਰੀਫ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ। ਸਾਡੇ 17 ਨੰਬਰ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਵਾਲ ਕਟਾ ਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਲੁਕੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ।

ਜੇਕਰ ਇੱਥੇ ਸਰਦਾਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਬਚ ਜਾਣੇ ਸੀ ਇਕ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਉਹ ਬਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਹਰੋਂ ਦਖਲ- ਜੇਕਰ ਇੱਥੇ ਪੰਜ ਜਾਂ ਦੱਸ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਈਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਵੜਨ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵੀ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਬਲਾਕ ਨੰ. 17 ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ (ਹਰੀਜਨ) ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ।

ਇਕ ਹੋਰ ਬਾਹਰੋਂ ਦਖਲ- ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਜ਼ੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਬਲਾਕ ਨੰਬਰ 14 ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਣ ਗਏ ਕਿ ਉੱਥੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਹਰਜਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਸਨ। ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਕਿ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਹਰ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੋਖੇ ਉੱਥੇ ਦੋ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਚੱਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਅਮਨ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮਨ ਭੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਕਹੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਵੀ ਡਰਾਵਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਨਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਲਾ ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਇਹ ਸਿੱਧੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ

ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ ਇਹ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਕਰਾਇਆ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਨੇੜਤਾ ਸੀ।

ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬਸ਼ਿਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ

ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦਾ ਉਹ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਗੁਣੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕੇ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ਬਰੀ ਵਸਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਹਥਿਆਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਸਲਾਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਹਾਲੀ ਇਹ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਓ।

ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਮੂਰਖ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰ ਕੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਪਰ ਇਹ ਗੁੱਜਰ ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਗੁਣੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕੇ ਸਾਥੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਖੋਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਸ਼ਿਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਦਰਾ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਈ 1985 ਨੂੰ ਜੋ ਗੱਲਬਾਤ ਨਦਿਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ (ਲੇਖਕ)

ਇਕ ਗੁੱਜਰ-ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੱਜਰ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਸ਼ਿਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਸਨੀਕ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਜ਼ਾਇਦਾਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸੀ ਸਭ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ 600 ਰੁ. ਵਿਘੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕੀਮਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ 50,000 ਰੁਪਏ ਵਿਘੇ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਹ ਭਾਅ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਸੀ ਉਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ

ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਿਰਫ਼ 600 ਰੁ. ਵਿਘੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਵਾਲ- ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖੋਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਬਸ਼ਿਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਉਪਰ ਹੁਣ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ ਕੀ ਏਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ?

ਜਵਾਬ-ਨਹੀਂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਹੈ।

ਦੋਖੋ! ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਆਏ ਹੋ। ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਕਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਓ! ਅਸੀਂ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਈਏ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹੀਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੀ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਈਏ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਔਜ ਤੋਂ ਔਠ-ਨੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਸਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਜਿਹੜੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਹੋਣਗੇ (ਜਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪਾਸ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ)

ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਏਥੇ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਧਰ ਗਏ ਹੀ ਨਹੀਂ।

(ਨੋਟ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਤਲਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੇ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ? ਲੋਕ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਜਾਟਾਂ ਅਤੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਸੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸਾਫ਼ ਸੀ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਸਵਾਲ- ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੋਪੜੇ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਰੰਗੇ ਅਤੇ ਬਿਲੇ ਨੇ।

ਸਵਾਲ- ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ?

ਜਵਾਬ- ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਜਾਟਾਂ ਅਤੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਹੈ?

ਜਵਾਬ- ਨਹੀਂ ਇਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਸਵਾਲ- ਸਿਰਫ਼ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਓ ਹਰ ਇਕ ਇਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਜਾਟਾਂ ਅਤੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਕ ਆਦਮੀ- ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?

ਸਵਾਲ-ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।-

ਉਹੀ ਆਦਮੀ ਜਵਾਬ- ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਮਾਰ ਕਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਿਹਾ (ਸਿੱਖ ਨਫ਼ਰਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਫਿਰ ਸੰਭਲ ਕੇ ਜਵਾਬ- ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਯੂ. ਪੀ. ਤੋਂ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਤਿੰਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ।

ਮੇਰਾ ਨਾਂ- ਵੇਕਲ ਚੰਦਰ ਭਾਰਤੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਵੀ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਬਲਾਕ 9 ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਇਡਾ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਾਈਵੇ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟਰੱਕ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੋਕ ਲਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉੱਤਰ ਗਏ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਗਏ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਨ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਸਾਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਦੁੱਧ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਲਾਕ ਨੰਬਰ 20 ਵਿੱਚ ਵੰਡਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹੀ ਸੁਣੀਆਂ ਸੀ ਪਰ ਦੇਖਿਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਰ ਕੁਝ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਝੂਠੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ ਫਿਰ ਫੈਲਣ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ।

ਸਵਾਲ-ਜੇਕਰ ਦੁਨੀਆਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤਰਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ?

ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਦਖਲ- ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ- ਕਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ?

ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ- ਇਹ ਕੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦਿਸਦਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ।

ਸਵਾਲ- ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਹੋ ਉਹ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਸਨ।

ਇਕ ਹੋਰ- ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਇਹ ਤਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਹੈ।

ਤੀਸਰੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸਵਾਲ- ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਉਹ ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਸ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ ਇਹ ਤਾਂ ਆਪ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਜਵਾਬ- ਸਿਰਫ਼ ਪੁਲਿਸ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਣ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ

ਸਾਹਮਾਲ-ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ-

ਸਵਾਲ- ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ ਉਹ (ਖਿਚੜੀਪੁਰ) ਦੇ ਹੀ ਹਨ।-

ਜਵਾਬ- ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਵਿੱਚ 1976 ਦੇ ਨਵੇਂ ਬਸਿੰਦੇ ਵਸੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਵਾਲ- ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ- ਉੱਥੇ ਚਮਾਰ ਵੀ ਵਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਰਲਮੀਆਂ ਮਿਲਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਭੰਗੀ ਵੀ ਹਨ ਸਭ ਸਤਨਾਜਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਕਾਲੋਨੀ ਇਥੋਂ ਫਰਲਾਗ ਕੁ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉਪਰ ਹੈ ਬਾਕੀ ਪਿੰਡ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਨਡਾ ਵਾਲੀ, ਪਟਪੜਗੰਜ, ਚਿੱਲਾ ਅਤੇ ਕੋਟਲਾ ਆਦਿ। ਚਿੱਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੇ 1000 ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ.....ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ..... ਪਰ ਹੁਣੇ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਚਾਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ?

ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖੁੰਦਕ ਬਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ- ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ

ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁੰਦਕ ਬਾਜ਼ੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਤੁਹਾਡਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਠਣਾ ਬੈਠਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ.....ਕੀ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ?

ਜਵਾਬ-ਨਹੀਂ! ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸੀ ਰੋ ਪਿਆ ਸੀ।

ਸਵਾਲ-ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸੀ ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਉਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ?

ਜਵਾਬ- ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ- ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਗੌਡਸੇ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਉਹ ਜਨਸੰਘੀ ਸੀ ਪਰ ਉੱਥੇ ਫਰਕ ਹੈ-

ਸਵਾਲ- ਉਹ ਜਨਸੰਘੀ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸ ਕੌਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸੀ-

ਸਵਾਲ- ਉਹ ਮਹਾਂਰਾਸਟਰੀਅਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ-

ਜਵਾਬ- ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਾਂਰਾਸਟਰੀਅਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਪਰ ਗੌਡਸੇ ਕਰਕੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨੇਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਮੰਨ ਲਓ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ?

ਜਵਾਬ- ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾ ਉਥੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਠੀਕ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਉੱਥੇ ਕੌਣ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ?

ਜਵਾਬ- ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਹਿੰਦੂ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਨਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(ਨੋਟ-ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ ਕਿ ਅਖੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ-ਲੇਖਕ)

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?

ਜਵਾਬ- ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਰੇ! ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਹਥਿਆਰ ਫੜੇ ਗਏ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹਥਿਆਰ ਕਿਉਂ ਗਏ ਸੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗਈਆਂ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਈਆਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇੱਕ ਪਲੈਨ ਸੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕੀ ਉੱਥੇ ਇਹ ਸਮਾਨ ਇੱਥੇ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸਵਾਲ- ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਅੰਦਰ ਗਏ ਸੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਚਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰੋਕੇ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਵਾਬ- ਇੱਥੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅੰਦਰਲੀ ਖ਼ਬਰ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ I A S ਅਫ਼ਸਰ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਐਸੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਹੈ? ਸਰਕਾਰ ਬਾਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ? ਕੁਮਾਰ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸ ਭਾਅ? 500 ਰੁ. 200 ਰੁ. ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਬੋਤਲ ਬਦਲੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੰਨਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ਹੈ?

ਜਵਾਬ- ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਵਾਲ- ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਕਿਉਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ?

ਜਵਾਬ- ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਵਾਲ- ਜਿਹੜੇ ਦਿੱਲੀ ਕਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਸੀ।

ਜਵਾਬ- ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਸੀ-(ਜਵਾਬ ਗੈਰ ਭਰੋਸੇਵਾਲਾ-ਲੇਖਕ)

ਸਵਾਲ- ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਗਰੀਬ ਹਰੀਜਨ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਇਹ ਤਾਂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਹਰੀਜਨ ਕਤਲੀ ਕੀਤੇ ਹਨ-(ਝੂਠ-ਲੇਖਕ)

ਸਵਾਲ-ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਪਰ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਫੌਜ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਈ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਜਵਾਬ- ਤਸੱਲੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਨਹੀਂ? ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤਿਆਗੀ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਸਸਪੈਂਡ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸ. ਪੀ. ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੀ ਆਪਸੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਖਹਿਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਉਲਝ ਗਈ।

ਸਵਾਲ-ਅਸੀਂ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁੱਜਰ ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਹਨ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਹਰੀਜਨ ਇਹ ਕਹਿਣ ਕਿ ਇਹ ਤਿਆਗੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਆਗੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ 1000 ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?

ਜਵਾਬ- ਇਹ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੁਕਤਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਵਾਬ- ਦੇਖੋ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸ਼ੈਡੂਲ ਕਾਸਟ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕਾਤਲ ਆਏ ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸ਼ੈਡੂਲ ਕਾਸਟ ਹੀ ਸਨ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਸੱਚ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਲੋਕਲ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉੱਥੇ ਸਨ ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁਕਰਦੇ ਨਹੀਂ।

ਹੋਰ ਦਖਲ- ਥੋੜੇ ਬਹੁਤ ਏਥੋਂ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਇਹ ਲੋਕਲ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਸੀ?

ਜਵਾਬ ਸਾਹਮਾਲ-ਹਮਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਖੇਡ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ-

ਇਕ ਹੋਰ- ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕੋਈ ਖੇਡ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨੋਟ- ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਖੇਡ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲਾ ਜਵਾਬ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਕਮੀਨਾ ਝੂਠ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੋਨੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਸਵਾਲ ਵੇਕਲ ਚੰਦਰ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ- ਜਿਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬਚਾਇਆ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦਿਨ ਬਚਾਇਆ?

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ 8 ਨੰਬਰ ਖਿਚੜੀਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਸੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਗਰ ਬਲਾਕ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਵਾਇਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੋਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗਲਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ (ਲੰਬੀ ਚੁੱਪ) ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋ ਪਿਆ। ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਨੋਇਡਾ ਦੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲੋਂ ਘੁੰਮ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਨੋਇਡਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਸਕੂਟਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਲੋਕ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਲਕੋਈ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬਲਾਕ ਨੰ. 9 ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ। ਨਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਵੀ ਹਮਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਅੱਠ ਵਜੇ ਗਏ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆਏ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਉਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣ ਦਿੱਤਾ।

ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲਕੋ ਲਿਆ। ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਖਤਰਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਰੱਖਿਆ। ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੈਂਬਰ ਤੱਕ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲਾਕ ਨੰ. 9 ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਕੋਈ ਲੁੱਟ ਕੇ ਨਾ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ।

(ਨੋਟ- ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਕੁਝ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰਾਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਮੁੱਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਇਕ ਵਧੀਆ ਨੇਤਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੁਣ ਸਭ ਵੋਟਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਨੂੰ ਪੈਣਗੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਵਰਕਰ ਸਨ-ਲੇਖਕ)

ਸਵਾਲ- ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਕਈ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਦਾ ਬਲਾਕ 30। ਪਰ ਠੀਕ ਉਸ ਦੇ

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬਲਾਕ ਨੰ. 32 ਵਿੱਚ ਲੱਗਭਗ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਐਸੇ ਬਲਾਕ ਵੀ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋਣੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸੀ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਹੋਏ ਦੂਸਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਏ?

ਜਵਾਬ- ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਕੁਝ ਬਲਾਕ ਪਾਰਕ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂਕਿ 32 ਅਤੇ 33 ਨੰ. ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਉਹ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਹ ਬਲਾਕ ਜਿਹੜੇ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੜ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

(ਨੋਟ- ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾੜੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ-ਲੇਖਕ)

(ਨੋਟ- ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਲਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਲਾਕ ਨੰ. 11 ਦੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ 26 ਰਾਈਫਲਾਂ ਫੜੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਰਿਵਾਲਵਰ ਅਤੇ ਰਾਈਫਲਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਈਆਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਝੂਠ ਨੂੰ ਮੰਨ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨਿਹੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਰ ਸਕਦੇ। ਲੇਖਕ-)

ਸਵਾਲ- ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮਪਾਲ ਸਰੋਜ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਸੀ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਹਾਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਝੂਠੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਹਨ?

ਜਵਾਬ- ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਝੂਠੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਹਨ।

ਸਵਾਲ- ਉਸ ਉਪਰ ਹੀ ਝੂਠੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਕਿਉਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?

ਜਵਾਬ- ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਹ ਬਲਾਕ 32 ਜਾਂ 33 ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲੇਗਾ?

ਜਵਾਬ- ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਤਾਂ ਡਰਦਾ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਹੁਣ ਡਰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ-ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਗੁੱਸੇ ਹਨ?

ਜਵਾਬ-ਭਗਤ ਜੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੇਤਾ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਭਗਤ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਂਨਾ ਹੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਭਗਤ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਮੌਤ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗੰਦਾ ਬੰਦਾ-ਲੇਖਕ)

ਸਵਾਲ- ਸਰਦਾਰ ਲੋਕਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨਹੀਂ?

ਜਵਾਬ- ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਮੋਨਿਆਂ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ ਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਲ ਕਟਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਜੂੜਾ ਅਤੇ ਦਾੜੀ ਹੈ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ।

ਸਵਾਲ-ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਤਲ ਯੂ. ਪੀ. ਜਾਂ ਹਰਿਆਣਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ ਪਰ ਹਰਿਆਣੇ ਅਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਲੋਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਆਏ ਸੀ। ਆਖਿਰਕਾਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਉਹ ਹਮਲੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਦੇਖੋ ਮੈਡਮ ਜੇਕਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮੇਰਠ ਕਤਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਮੇਰਠ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

(ਨੋਟ :- ਅਗਲੇ ਤਿੱਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਇਹ ਲੋਕ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੇਕਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜਵਾਬ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਫੌਜ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਮਰ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਸ਼ਾਮੀ 6 ਵਜੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਜਵਾਬ ਕੋਈ ਨਹੀਂ-ਜੇਕਰ ਇਹ ਦੰਗੇ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਇਕ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਤਲ ਹੋਇਆ?ਦੋ-ਚਾਰ ਤਾਂ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ-ਕਿਹੜੇ? ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ, ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ, ਅਖੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅੱਠ ਕੁ ਸੌ ਮਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਦੋ ਸੌ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੂਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

3 . ਰਤਨਾ ਦੇਵੀ

ਰਤਨਾ ਦੇਵੀ ਇਕ ਮੱਧਵਰਗੀ ਹਿੰਦੂ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਗੁਜਰਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਬੜੇਦਾ ਤੋਂ ਬੰਬੇ-ਦਿੱਲੀ ਜਨਤਾ ਟ੍ਰੇਨ ਫੜੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਗੱਡੀ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪੇਸ਼ ਆਵੇਗੀ। ਲੋਕ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਝੁੰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਰੇਡੀਓ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਨ।

ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਮਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਨਾ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਐਸਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੜੇਦਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਭਗਵੇਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸੰਨਿਆਸਣੀ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਓਮੇਸ਼ਵਰ ਧਾਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾ ਵੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸਣੀ ਵਿਚਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਸਹਿਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਹੱਲ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਜਦੋਂ ਗੱਡੀ ਪਲਵਲ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਇਕ ਸੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਔਰਤ ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਰ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਈ ਅਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੇ ਉਮਾ ਚਕਰਵਰਤੀ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਮਈ 1985 ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। (ਲੇਖਕ)

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੇਟ ਸੀ, ਇਹ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ 10.30 ਜਾਂ 11 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗੱਡੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਤਾਕੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਟਰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਲਏ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣਾ ਸ਼ੋਰ

ਮਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਜ਼ੂਮ ਗੱਡੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਰਹੇ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਜੇਕਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੂਰਨ ਬੋਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿਆਂਗੇ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਪਏ। ਵੀਹ-ਪੱਚੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ 8-10 ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਵੜਿਆ। ਕਈ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ 4-5 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਧੂਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਣ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ?

ਜਵਾਬ- ਹਰ ਇਕ ਅਪਸੈਟ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਸੰਨਿਆਸਣੀ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਦਖਲ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਗਰੁੱਪ ਬਾਹਰ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵਾਂ ਗਰੁੱਪ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁੰਖਾਰ ਸੀ ਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਉਪਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸਣੀ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਧੂਹ ਕੇ ਨਿਰਦਈ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਲਾਹ ਲਿਆ, ਇਕ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਧੂਹ ਕੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਸਰੀਆ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਸਾੜੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿਉਂ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ। ਇਹ ਇੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤਾਂ ਕੀ ਬਿਆਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਦੋ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਹ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ ਉਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਰਦਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜਦਾ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਕੁਰਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੜਦੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤੜਫਦੇ ਨੂੰ ਬੇਵੱਸ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ।

ਸਵਾਲ-ਜੇਕਰ ਉਹ ਹਾਲੀ ਜਿਊਂਦਾ ਸੀ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਹਾਲੀ ਵੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਹੀ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਤੁਸੀਂ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੇ, ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਲਗਾਤਾਰ ਹੇਠਾਂ ਉਪਰ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਬੇਵੱਸ ਹੋਏ ਦੇਖ ਹੀ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਊਂਦੇ ਸੜ ਰਹੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੱਖ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬੇਵੱਸ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੜਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਤਲ ਕਰ

ਰਹੇ ਸੀ, ਇਹ ਬੜਾ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਾਤਲ ਉਸ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾਣ ਲੱਗੇ, ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਪੈਰ ਫੜ ਲਏ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਉਪਰ ਲੇਟ ਗਈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਹੀ ਦਰਦ ਨਾਲ ਚੀਕ ਮਾਰੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬੜਾ ਦਿਲ ਚੀਰਵਾਂ ਸੀ। ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਅਣਗੌਲੇ ਮੰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਉੱਤੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਇਹ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੱਗ ਨਾਲ ਹੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ।

ਸਵਾਲ- ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸੀ, ਕੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਾਤਲ ਹਮਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀ-ਕੀ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਉੱਥੇ 50 ਜਾਂ 70 ਲੋਕ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਪਹੀਏ ਅਤੇ ਚੈਨਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੀ ਸੀ, ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ 'ਜਨਤਾ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਡੀਲੈਕਸ ਗੱਡੀਆਂ ਰੋਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਸਵੇਰ ਇਕ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਹਮਲੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਆਖਦਾ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਿਜ਼ਾਮੂਦੀਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਗੱਡੀ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਪਰਲੇ ਫੱਟਿਆਂ 'ਤੇ ਲੁਕ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਾਰੇ ਜਾਓਗੇ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਗੱਡੀਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈ-ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਉੱਥੇ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ- ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕੀ ਸੋਚੀਏ। ਇੱਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਡੀ ਆਈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਲੰਘਣੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਂ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਗੱਡੀ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਡਰ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਾ, ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਏ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ

ਫੜ ਲਈ। ਇਕ ਸਿਆਣੀ ਜਿਹੀ ਔਰਤ ਜਿਹੜੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਰ ਗਈ ਅਤੇ ਵਾਪਸੀ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਫੜੀ ਲਈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਗੱਡੀਆਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਸਵਾਲ- ਜਨਤਾ ਗੱਡੀ ਵਿਚਲੇ ਕਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ?

ਜਵਾਬ- ਇਸ ਗੱਡੀ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ 24 ਜਾਂ 25 ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਸਵਾਲ- ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਗੱਡੀ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਰੋਕੀ ਰੱਖੀ?

ਜਵਾਬ- ਇਹ ਇੱਥੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਘੰਟੇ ਰੋਕੀ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਈ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਗੱਡੀ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਪਰਲੇ ਫੱਟਿਆਂ ਉਤੇ ਲੁੱਕ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਅਤੇ ਓਖਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਡੀ ਕਈ ਵਾਰ ਰੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਲੋਕ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਡਰੇ ਹੋਏ ਲੱਗਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸਾੜੀਆਂ ਹੀ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਨੂਮਾਨ ਮੰਦਿਰ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਸਨ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਉਹ ਸਭ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ?

ਜਵਾਬ- ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੋਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਿਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਸਵਾਲ- ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ?

ਜਵਾਬ- ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੇ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਕਈਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ- ਇੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।

ਇੱਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੋਨਿਆਸਣੀ ਇਕ ਖਾਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਕਿ

ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ?

ਜਵਾਬ- ਦੇਖੋ ਹਜ਼ੂਮ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦਾ। ਹਜ਼ੂਮ ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ ਪਰ ਇਹ ਪੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉਪਰ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੌਜ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਛੋਟ ਹੈ, ਕੁਛ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਸਵਾਲ- ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਗਵਾਹ ਹੋਣ? ਜਾਂ ਕਿਹਾ?

ਜਵਾਬ- ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ, ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਸੰਨਿਆਸਣੀ ਤਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹ ਕਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਹੱਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਵਾਲ- ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸੀ।

ਜਵਾਬ- ਸੇਵਕਾ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਬਹੁਤ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਵੀ ਡਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸੰਨਿਆਸਣੀ ਬੜੇਦਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਇਸ ਮੱਟ ਦੇ ਬਾਨੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਦ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ (ਬੜੇਦਾ ਵਿੱਚ) ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੇਲੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ 5.30 ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੀ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਘਰ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਾਂਗੇ? ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਦੋਸਤ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਸੰਨਿਆਸਣੀ ਦੇ ਰਾਜੌਰੀ ਗਾਰਡਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਡਰਾਈਵਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੈਣ ਵੀ ਆਵੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਵੇਰ ਦੇ 11.30 ਦਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਆਈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਘਰ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਧੂੰਆਂ ਸੀ, ਜਿਉਂ ਹੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਚਤੁਰਵੇਦੀ

ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ 13 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸਿਵਲ ਸਰਵਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ। ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੇਂਟ ਐਕਸ ਵਰਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਨਾਰਥ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਾਫ-ਸਾਫ਼ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਕੌਮ ਹੈ (VERY DOMINATING) ਖਾਸ ਕਰ ਵਪਾਰ ਆਦਿ ਉਪਰ ਉਹ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਹਨ, ਸਭ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਹੀ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਤਾਂ ਡਰਪੋਕ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਦੂਸਰੇ ਵੱਡੇ ਸਿੱਖ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਨੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਥੀਏਟਰ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਇਕ ਮੈਥੋਂ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਸ਼ਾਇਲੀਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਉਪਰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਦਸ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਲੀਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫੌਜ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੜੇ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਕ ਟੀਚਰ ਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਰੇਡੀਓ ਆਦਿ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, (ਰੇਡੀਓ ਮਕੈਨਿਕ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ) ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਭ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਦਰਤੀ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਦੀ ਕਲਾਸ ਸੀ, ਟੀਚਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਐਵੇਂ ਅਫ਼ਵਾਹ ਹੋਵੇ ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਇਕ ਅਫ਼ਵਾਹ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਨੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ (Good), ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰਨਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ... ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਗਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਘਰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੋਣਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੀ ਬਦਲ-ਬਦਲ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ, ਹਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਖ਼ਬਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ

ਉਹ ਹਾਲੀ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਲਾਇਆ, ਉਥੋਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਹੈ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਤਾਂ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲੱਗਭਗ ਰੋਣ ਹਾਕੇ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਰਮ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਦੋ ਸਕਿਓਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਇੰਨੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਸੀ-ਲੇਖਕ) ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਵੇਗਾ-ਲੇਖਕ)

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ (ਉਹ ਕੀਰਤੀ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ) ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀ ਵੀਡੀਓ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਡਾ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਹੀ ਬਲੈਕ ਮਨੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ 'ਗੁੱਡ ਲੱਕ'।

ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਤਾਂ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਫੋਨ ਉਪਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਠੀਕਠਾਕ ਹਨ ਪਰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਫੋਨ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ, ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲਚਾਲ ਪੁੱਛੀ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਗਲਤ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ (ਸਿੱਖ) ਇਸ ਦੇ (ਕਤਲੇਆਮ) ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ।

ਪਰ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਇਹ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।

ਪਰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਇਹੀ ਆਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇ ਹੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇ ਹੀ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ।

ਪਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹਿੰਸਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਣਗੇ, ਹੁਣ ਉਹ ਸਮਝ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਾਥੋਂ ਹੁਣ ਡਰਨਗੇ, ਉਹ ਹੁਣ ਉਤਨੇ ਦਲੇਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਤੂੰ ਕਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਹੈ।

ਜਵਾਬ- ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਜਾਂ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਾਣਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ।

ਪਰ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਕੁਝ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਸਿਵਲ ਸਰਵਿਸ ਅਫਸਰ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਵੰਬਰ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਵੀ ਵਧੀਆ ਹੀ ਹੋਣ ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦੋਸਤ ਜੈਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੈਸ਼ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦਾਦੋਸਤ ਹੈ) ਉਹ ਆਪ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਹੋਏ ਘਰ ਮੁੜਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਤਲੇਆਮ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਸਕੂਲ ਜਦੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਵੀ ਮਾਹੌਲ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਇਕ-ਦੋ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ।

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਲਈ ਇਕ ਮਿੰਟ ਦਾ ਮੋਨ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ੋਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ...ਪਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ...

ਸਕੂਲ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਆਮ ਵਾਂਗ ਚੱਲ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦੋਸਤ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਕੂਲ ਆਏ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਲੜਕੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਕੂਲ ਆਏ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਟੀਚਰ ਮਿਸ ਮਰਫੀ ਹੀ ਹਰ ਵਾਰ ਪੁੱਛਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੋ ਲੜਕੇ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਸ 'ਤੇ ਹਰ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ 5-6 ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਭਰਾ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਇਕੋ-ਇਕ ਦੋਸਤ ਦੇ ਫ਼ੋਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜਾਨੀ-ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

1 ਨਵੰਬਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੌਰਾਨ ਨਾਟਕ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬੰਦ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੋ ਐਤਵਾਰ ਜਾਂ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਹਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ।

ਜਿਹੜਾ ਨਾਟਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਨਾ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਸਾ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਤੂੰ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਏਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਅ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ।

ਜਵਾਬ- ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਜਿਹੜਾ ਸਦਾ ਹੀ ਲਿਫਟ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਈਕਲ ਪੈਂਚਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਜਿਹੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੇਰੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਬੈਠ ਜਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਈਕਲ ਪਿੱਛੇ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਈ ਨਾ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖ ਸਕਿਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਦਦ ਜਾਂ ਲਿਫਟ ਦੇਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿੰਦੇ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਕੋਈ ਆਪ ਮਦਦ ਨਾ ਮੰਗੇ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਦੂਸਰਾ ਉਹ ਲਿਫਟ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਅਜਨਬੀ ਸੀ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਬੇਗਾਨੇ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਇਕ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦੇਖੋ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਹਾਂ,

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਮਿੱਤਰ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਉਹ ਬਚਪਨਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ)

ਅਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਡਰਾਮਾ ਖੇਡਿਆ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਦੰਗੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਹਿਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕ ਦੰਗੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤੇਜਿਤ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੱਧ ਮਾਹਿਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਤਲੇਆਮ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

‘ਆਤਮ’ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਏ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਦੂਰ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੱਚੇ ਇੰਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ੁਗਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਥੇ ਗਏ ਹੋਣ।

ਖ਼ੈਰ! ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੋਚਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਸਭ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

4 . ਅਪੁਰਵਾ ਸਰੀਨ

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਆਮ ਹੋਇਆ, ਅਪੁਰਵਾ ਸਰੀਨ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ, ਗੁੰਡਿਆਂ, ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਰੰਗਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸਾਊ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਇਕ ਸਰਗਰਮ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਲੰਟੀਅਰ ਸੀ। ਅਪੁਰਵਾ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਅਪੁਰਵਾ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦੋਸਤ

ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਮ ਹੀ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ :-

ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਕੁੜੀ ਵੀ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਰੇਡੀਓ ਉਪਰ ਅਨਾਊਂਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਕੋਈ 11.30 ਸਵੇਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ, ਇਹ ਇਕ ਦਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ।

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਕਦੀ ਵੀ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਤਦ ਉੱਥੇ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਕੁੜੀ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਯਹ ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਥਾ' ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਸਰਦਾਰ ਹੋਗਾ' ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਲੋਕ ਰੇਡੀਓ ਸੁਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਕੋਈ ਸੂਹ ਮਿਲੇ, ਲੋਕ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਤਦ ਅਸੀਂ ਉਥੋਂ ਚੱਲ ਪਏ ਅਤੇ ਲੱਗਭਗ 2 ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਤੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਐਡੀਸ਼ਨ ਲਿਆ ਜੋ ਇਸੇ ਖ਼ਬਰ ਲਈ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬੜੀ ਡਰਾਉਣੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਇੰਨਾ ਮਾੜਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸਦਮੇ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪਥਰਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਸਰਦਾਰ ਸਹੇਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਸਧਾਰਣ ਸਿੱਖ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਉਹ ਨਾ ਕੱਟੜ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਨਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੀ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਦੇਖਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਗਾ' ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਣਾ ਹੀ ਥਾ' ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਲੈਣਾ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਇਹ ਖਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੈਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 6 ਵਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਊਥ ਐਕਸਟੈਨਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਫੋਨ ਵੀ ਉਥੋਂ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦੁਕਾਨ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਕਿਓਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਖ਼ਬਰ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਇਕ ਮੋਨਾ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਨੂੰ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਮਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਧਰ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ, 'ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਹੀ ਮਾਰਾ ਹੋਗਾ' ਅਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਹੀ ਮਾਰਾ ਹੋਗਾ' ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਸਭ ਸਧਾਰਣ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਜਾਂ ਬਦਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਧਾਰਣ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸੀ।

ਇਹ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ 10.30 ਵਜੇ ਹੋਣਗੇ, ਮੈਂ ਇਕ ਧਮਾਕਾ ਸੁਣਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ। ਇਹ ਗੋਲੀ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ 11 ਵਜੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਾੜ-ਭੂਕ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਜ਼ਰੂਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। 10.30-10 ਵਜੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਸਭ ਝੂਠ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦੁੱਖ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਬੈਂਕ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਜਲਦੀ ਸੰਪਰਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਗਲੁੰਦੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਪਤਾ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਡਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਛੱਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਹੁਤੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ

ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੂਸਰਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਸੀ, ਉਹ ਜਦੋਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਭੋਗਲ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਯਹਾਂ ਪੈ ਤੇ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਮਾਰ ਰਹੈ', ਘਰ ਜਲਾ ਰਹੈ', ਔਰ ਆਸ਼ਰਮ ਕੋ ਭੀ ਜਲਾ ਰਹੇ ਹੈ' ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਾਕਫ਼ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਉਸ ਘਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਘਰ ਉਪਰ ਪਥਰਾਅ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਕ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਉਂਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੌਕਰ ਛੱਤ ਉਪਰੋਂ ਇਹ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ।

ਇਹ ਤੀਹਾਂ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 14 ਸਾਲ ਤੋਂ 25 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਲਾਠੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ।

ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਤਕਾ ਖੇਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਘੁਮਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਕਲੋਨੀ ਵਸੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਲੋਕ ਸਨ।

ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਆਪ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਜਾਂ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਮਚੇ, ਕੜਛੀਆਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਕਈ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖੇ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਕਲੋਨੀ ਮਹਾਂਰਾਣੀ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੇਖੀ, ਇੱਥੇ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਕਹੀਆਂ, ਬੇਲਚੇ, ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਭਰਿਆ ਟਰੱਕ ਦੇਖਿਆ, ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਇਹ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਇਸ ਟਰੱਕ ਦਾ ਸਮਾਨ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਟਰੱਕ ਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ੂਲ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਹਜ਼ੂਮ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਵੀ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਸੀ।

ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਟਰੱਕ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੁਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਹੀ ਗੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਥਾਂ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੋਨ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੀ ਨਾ, ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਜਾਓ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਈ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਟੈਂਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁੰਡੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਅਲਾਰਮ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਜਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਚ ਗਏ ਸੀ, ਉਹ ਬਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ।

ਫੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੀ ਹੀ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਿਸ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਅਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਲੈਬਾਰਟਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਗਾਈ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਰੋਕੀ, ਉਹ ਕਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਹਰ ਵਾਰੀ ਇਹੀ ਆਖਦੇ ‘ਅੰਕਲ ਆਪ ਕੀ ਗਾੜੀ ਦੇਖਨੀ ਹੈ।’ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੰਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੇ। ਹਜ਼ੂਮ ਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬੂਟ ਚੈਕ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਖਦੇ ‘ਵੇਰੀ ਸੌਰੀ ਆਪ ਕੋ ਡਿਸਟਰਬ ਕੀਆ’ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ। ਲੈਬਾਰਟਰੀ ਤੋਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਵਾਰ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ, ਕਈ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਗਾੜੀ ਦੇਖਨੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਾਰ ਚੈਕ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦਾ ਜੋ ਲੈਬਾਰਟਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ‘ਆਪ ਕੀ ਕਲੀਨਿਕ ਕੋ ਆਗ ਲਗਾ ਦੀ।’ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਲੀਨਿਕ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕਲੀਨਿਕ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਪਰ ਸੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਫੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿੱਚ ਸਾੜੀਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ, ਇਕ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਅਕਾਊਂਟਸ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸੀ, ਤਿੰਨੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾੜੀਆਂ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਜਲਦੀ ਅੱਗ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਫਾਇਰਬ੍ਰਿਗੇਡ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਫੋਨ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੋਸਤ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ, ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫਾਇਰਬ੍ਰਿਗੇਡ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ।

ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਮੋੜਵਾਂ ਹਮਲਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਰਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਵੀ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੋ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਇਕ ਘਰ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲਕੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਗਰੁੱਪ ਬਣਾ ਕੇ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਰੋਕੇ ਹੋਏ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਈ ਦਿਨ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੀ।

ਮੈਂ ਰਸਤੇ ਰੋਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਪਿੱਕਟਿੰਗ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕੁੱਟਿਆ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਅਜੀਬ ਗਲਤ ਅਫ਼ਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਧਾਰਣ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਉੱਥੇ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸਿਰ ਹੀ ਮੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਹ ਖ਼ੁਫੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਵੀ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਟੈਂਕੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਜੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚਲੇ ਕਿਸੇ ਜਾਣੂ ਨੇ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਕਿਓਰਟੀ ਗਾਰਡ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਟੈਂਕੀ ਪਾਸ ਘੁੰਮਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਖ਼ੁਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਲੋਕ ਔਰੋਂ ਆਖਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਟੈਂਕੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਸਨ।

ਇਕ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਫਲਾਣੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡਣ ਦੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਅਫ਼ਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਲਟ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜਲਾਏ ਗਏ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਉਧਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਧੋਬੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ (ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਆਏ ਸੀ) ਹਾਲੀ ਵੀ ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸੀ, ਇਹ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਟੀ. ਵੀ. ਇੰਟਰਵਿਊ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਸੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ, ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹੁਣ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।

ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਇਹ ਹਾਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਮੈਂ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਮਈ 1985 ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਹਮ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦੇ ਹਮ ਲੋਗ ਅਲੱਗ ਹੀ ਰਹੇ'।"

ਜੇਕਰ ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਗਲਤ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਗਈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਜਮਾਤਣਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਹਾਲੀ ਘੱਟ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਔਰਤ ਵੀ ਇੰਨੀ ਨਿਰਦਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚਲੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਆਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਣ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਕਿਵੇਂ ਜਿਊਂਦੇ ਜਲਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਹਾਲੀ

ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਤਾਂ ਉਹੀ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਇਹ ਸਭ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਤੇ ਭਰਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਕੇ ਅਨਰਥ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਹਾਂ, 'ਮੇਰੀਆਂ ਉਹ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵੀ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਹ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹਨ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਹੈ (ਹਿੰਦੂ), ਉਸ ਦਾ ਹੁਣ ਸਲੂਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਉਹ (ਸਰਦਾਰ) ਦਬ ਗਏ ਹੈਂ, ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਆ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਮੇਰੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਫੈਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ 'ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉਪਰ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਨਾ' ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਨਾ ਜਾਵੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਗਲਤ ਦਵਾਈ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਤੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਕੂਟਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਖਾਤਾਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿਰ-ਪੈਰ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੀ ਲਾਈਨ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਵੱਖ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨਹੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ।

5 . ਡਾ. ਬਰਿਜ ਰਾਜ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਬਰਿਜ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਇਕ

ਮੱਧਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਟੈਗੋਰ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਡਾ. ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ, ਉਂਝ ਲੰਘਦੇ-ਵੜਦੇ ਬੋਲਚਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢਪੁਣੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ) ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਾ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਕਸਦ ਉਸ ਦਿਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖ ਲਿਆ ਸੀ।

ਡਾ. ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਲਜ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਹੱਟੇ-ਕੱਟੇ ਤਕੜੇ ਕਾਮੇ ਜੋ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਝੇਲੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੱਢੋਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਮੁੜ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਛਾ ਗਏ ਸਨ। ਡਾ. ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਦੀ ਇਸ ਖੂਬੀ ਵੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਛਾ ਗਏ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਰਕਾਰ ਆਖਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਆਸਾਮ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਬੇਕਸੂਰਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜਬਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਅ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਸ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸੇ ਹੀ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਜੂਨ 1984 ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਵਿਕਰਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਨਿਗੂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫੌਜ ਭੇਜਣਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗੁਬਾਰੇ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫੌਜ ਨੇ ਜੋ ਅਨਰਥ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਰਕਾਰ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ 'ਤੇ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ ਇਹ ਅਸਾਮ ਦੇ ਅਸਾਮੀ ਜਾਂ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਦੇ ਨਾਗੋ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਖਿਆ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 12 ਪਤੀਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਨੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਜਾ ਕੇ ਮੱਥਾ ਵੀ ਨਾ ਟੇਕਿਆ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਨੇ ਛਲਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਸੁੱਖਾਂ ਮਨਾਉਣੀਆਂ ਸਨ।

ਡਾ. ਸਿੰਘ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਸੀ ਸਾਡੇ ਸਭ ਲਈ ਵੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਵੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ।

ਮੈਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 10.45 ਸਵੇਰੇ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹੋਲਬ ਸੈਂਟਰ ਵਿੱਚ ਟਾਕਟਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਅਫ਼ਵਾਹ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗੋਲਿਆ ਹੀ ਨਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ 12 ਵਜੇ ਆਪਣੇ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੇ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੁੜ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇਗੀ। ਤਰਕਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੰਜ ਵਜੇ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਰੱਖੀ ਪੜ੍ਹੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਦਹਿਲ ਜਾਂ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੜਕੀ ਆਵਾਜਾਈ ਆਮ ਵਾਂਗ ਸੀ ਬੱਸਾਂ ਆਦਿ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ ਲੋਕ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਸੀ, ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੌਤ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਦੋਂ ਲੋਕ ਗਮ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਵੇਲੇ ਲੋਕ ਰੋ ਰਹੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਹ ਖ਼ਬਰ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਐਸਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਹੁਣ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਛੇ ਵਜੇ ਘਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਹੀ ਖ਼ਬਰ ਮੁੜ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕ ਕਿੰਨੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਏਮਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੜਬੜ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰੇਗਾ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਦਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬੰਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਐਸਾ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਸਿੱਧਾ ਹਾਂ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵੱਲੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਧੂਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਟੈਂਕਰਾਂ

(ਤੇਲ ਦੇ ਟੈਂਕਰ) ਨੂੰ ਔਗਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਜ਼ੂਮ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਪਥਰਾਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਖੜ੍ਹਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਹਿਸਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਦੇਖਿਆ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਥੇ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਫਰਨੀਚਰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਛੋਕਰਿਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਇਕ ਔਰਤ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਬੰਦ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਪਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਥੋਂ ਖਿਸਕ ਗਏ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਡਰਪੋਕ ਹਾਂ ਇਕੱਲਾ-ਇਕੱਲਾ ਵੀ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਵੀ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਲੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕਰਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ, ਉਹ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਉਹ ਇਕ ਇਮਾਰਤ ਉੱਪਰ ਪਥਰਾਅ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਫਰਨੀਚਰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਕ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਖਿਲਰ ਪੱਤਰ ਗਏ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹਸਪਤਾਲ ਉੱਪਰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹਸਪਤਾਲ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹਸਪਤਾਲ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਮ ਜਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡੇ ਛੋਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਹੀ ਰਹੇ ਸੀ ਇਕ ਦੋ ਪਹੀਆ ਸਕੂਟਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕ ਗਿਆ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਗਰ ਇਕ ਔਰਤ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਸਕੂਟਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕ ਗਿਆ ਔਰਤ ਉਸ ਉਪਰੋਂ ਉਤਰ ਗਈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਦੀ ਤੁਰ ਪਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਔਰਤ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਸੀ। ਸਕੂਟਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਕੂਟਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ ਕਿ “ਹਮੇਂ ਔਰਤੋਂ ਔਰ ਬੱਚੋਂ ਸੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੋਂ ਇਸ ਕੋ ਤੋਂ ਮੈਂ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਲੇ ਆਇਆ, ਅਬ ਜਾ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕੋ ਦੇਖ ਲੇਂਗੇ।” ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ

ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਹ ਕਲੀਨ ਸ਼ੇਵ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤ ਕੌਣ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਘੁੰਮਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਰਫਿਊ ਵਰਗੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਲੋਕ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਆਂ ਨਿਕਲਦਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘਿਆ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸੀਸ਼ੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਕਿੰਗਜ਼ਵੇ ਕੈਂਪ ਵੱਲ ਦੀ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿੱਚ ਦੀ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੈਂ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 5-6 ਵਜੇ ਦਾ ਵਕਤ ਸੀ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 5-6 ਵਜੇ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਕੂਟਰ ਵਾਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਿਆਣ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸਰਦਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘਰ ਪਰੇ ਸੜਕ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਆਈ ਔਰਤ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਐਨ ਮੌਕੇ ਉੱਪਰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਧੈਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਕੂਟਰ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀਆਂ। “ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬਾਹਰੋਂ ਘੁੰਮ ਕੇ ਆਇਆ ਏ ਕੀ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰਪੁਰ ਇੰਡਸਟਰੀ ਇਸਟੇਟ ਤੱਕ ਲੈ ਚੱਲੇਗਾ।” ਤਦ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਨੇ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਮੇਰੀ ਧੀ ਹੈ ਇਸ ਕੁੜੀ ਦਾ ਉੱਥੇ ਘਰ ਹੈ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ” ਤਾਂ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਮੇਰੇ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਸਭ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਕਦੀ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ ਉੱਥੇ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਕ ਸਕੂਟਰ ਸੜਦਾ ਦੇਖਿਆ ਤਦ ਇਕ ਕਾਰ ਸੜਦੀ ਦੇਖੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਕਾਰਾਂ ਸੜਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਤਦ ਹੀ ਮੈਂ ਕਈ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰ ਧੁੱਖਦੇ ਦੇਖੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਜੀਬ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਦ ਅਚਾਨਕ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਰੋਕੋ!

ਜਿਥੇ ਉਹ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਕੂਟਰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਉੱਥੇ ਘਰ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਖੋਲ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਕੰਧਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਘੋਰੇ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਪਾਸੇ ਹੀ ਸੁਆਹ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰ ਦੇ ਖੋਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਹ ਘਰ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਰੁੱਕ ਗਿਆ। ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਸਕੂਟਰ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਈ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਮੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣਾ ਹੀ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਪਿੱਟ-ਪਿੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਕੂਟਰ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਆਓ ਚੱਲੀਏ! ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਅਤੇ ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਉਥੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਸੀ ਇਹ ਇਕ ਨੰਗੀ ਲਾਸ਼ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਸਿਧੀ ਹੇਠਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਪਈ ਸੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਉਹ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਦੇਖੀ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਡਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲਾਸ਼ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਈ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਲਾਸ਼ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਸ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ। ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਚਲੋ ਘਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ। ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਨਾ ਦੇਖ ਲਵੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆ ਕੇ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਬੈਠੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗਸ਼ੀਆਂ ਪੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੜੀ ਹੋਈ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਦੇਖ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਦੌੜ ਕੇ ਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਨੂੰ ਗਈ ਜਦੋਂ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੱਥ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਈ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਨਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਨਾਹ ਵਿੱਚ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਤੇਰੇ ਜਵਾਈ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਜਵਾਈ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਲਾਸ਼ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਜਲਦੀ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜਲਦੀ ਕਰੋ ਘਰ ਚੱਲੀਏ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ-ਰੋਕ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਈ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਹੈ? ਕਈ ਤਾਂ ਬੜੇ ਰੁੱਖੇ ਜਿਹੇ ਬੋਲਦੇ ਸੀ ਕਈ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਇਹ ਤੇਰੇ ਜਵਾਈ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਈ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਤੇਰੇ ਜਵਾਈ ਦੀ ਹੀ ਲਾਸ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਤੇਰੇ ਜਵਾਬੀ ਦੀ ਹੀ ਲਾਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਪਈ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਤੀਹ ਕੁ ਗਜ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਥ ਟੋਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ 100 ਗਜ਼ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਖਾਸ ਹੀ ਵੈਰ ਭਾਵ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਨਾ ਆਏ ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਬੜੀ ਬੇ-ਫਿਕਰੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਔਰਤ ਉਸ ਗਰੁੱਪ ਵੱਲ ਭੱਜ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਲੀਏ ਮੁਝੇ ਬਤਾਓ? ਕੁਝ! ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੱਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ “ਜਾ ਜਾ ਤੇਰੇ ਕੋ ਕਿਆ ਕਰਨਾਂ ਹੈ ਤੂੰ ਜਹਾਂ ਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਵੀ ਜਹੀ ਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ,” ਅਤੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਬਹੁਤ ਨਿਰਦਈ ਅਤੇ ਵੈਰ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਜਾ ਸਕਦੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਨਾ ਕੇ ਸਕੂਟਰ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਨ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਔਰਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੌੜ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ “ਕੀ ਹੋਇਆ? ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਦੱਸਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਗਰਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਫੈਕਟਰੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ? ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਤਦ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਹੀ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਤੂੰ ਤੋਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ” ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰੋਂਦਿਆ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਉੱਥੇ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਉੱਥੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਤਾਂ ਪਈ ਸੀ ਪਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਥੋਂ ਲੰਘਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲਾਸ਼ ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣ ਨੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੋਚਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਔਰਤ ਰੋਂਦੀ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਉਪਰਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਆਸ਼ਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਸ ਗਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਗਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਦੋਸਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ ਕੀ ਉਹ ਇਸ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੈ? ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕੋਈ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਈ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਕਈ ਘੱਟ ਕੋ-ਅਪ੍ਰੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਸਕੇ। ਤੱਦ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਈ ਲੋਕ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਰ ਭਾਵ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਪਰ ਇਹ ਨਾਪਸੰਦੀ ਵਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਐਸੇ ਲੋਕ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਉਂ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਮੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਵੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਿਆ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਸਿਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੇ-ਵੱਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਜਾਂ ਨਾ ਪਸੰਦੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ ਨਾ ਪਸੰਦੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਬਦਨਾਮ ਕੌਮ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੋਚ ਹੋਵੇ ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬੁਜਦਿਲ ਅਤੇ ਡਰਪੋਕ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਵੇਰੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਹਸਪਤਾਲ ਉੱਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਪਾਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤ ਸੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਚਲੇ ਜਿਹੜੇ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਬਚ ਗਿਆ

ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕੋਗੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਾਰ ਖਰਾਬ ਹੋਈ-ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਕਰਫਿਊ ਵੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ ਏਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਗਲੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸਿਵਾਏ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹਸਪਤਾਲ ਤੇ ਪਥਰਾਅ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ ਉਹ ਪਥਰਾਅ ਵੀ 10 ਜਾਂ 20 ਮਿੰਟ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਇਸ ਔਰਤ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਫੇਲ੍ਹ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਪਰ ਮੋੜਵੇਂ ਵਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੱਦੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਹੁਣ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕੀਤਾ ਵੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਧੀਆ ਸੇਵਾ ਹੋ ਗਈ।” ਜਾਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਿ “ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ” ਜਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਬਲਵਾਨ ਹਨ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿੱਲ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਟਿੱਪਣੀ “ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ (ਸਿੱਖ) ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਗਲੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲੜਕੀ ਦਾ ਘਰ ਘਾਟ ਅਤੇ ਪਤੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਨਾਈਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਨਾਈਆਂ ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਗਲਤ ਹੈ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਘਰ ਘਾਟ ਅਤੇ ਬਿਜਨਸ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗਲਤ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਧਰਮ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਇਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਮਠਿਆਈ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦਾ ਇਕ ਵੀ ਤੁਪਕਾ ਡੁੱਲਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਪੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਚੱਕਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ “ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੋੜਵਾਂ ਮਾਰਾਂਗੇ ਤੱਦ ਤੁਸੀ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰੋਗੇ ਆਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਚੱਕਰ ਕਦੇ ਟੁੱਟੇਗਾ? ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ "ਅੱਛਾ ਹੁਣ ਅੱਛੀ ਮਾਰ ਇਨਕੋ ਪੜੀ" ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹਾਂ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਆਖਦੇ ਹਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਹਨ ਦੂਸਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਆਦਿ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੀ ਫਿਰਕੂ ਹਨ।

ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿ ਕੀ ਹੁਣ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ? ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਭੁੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਬੂਟਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਲੈਣ ਚਲੇ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਜਾਂ ਸਹਿਮ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਰੀ ਆ ਵੜੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇਵੇ ਘਰ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਵੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰੇ ਕੀ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁਣ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਬਸ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾਕਤਵਰ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਮੁਕੱਤੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਮਰਦ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਣ ਯੋਗੇ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਜਿਹੜੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਪਾੜਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

(ਨੋਟ : ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਟੈਕ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਵੇਲੇ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਨੀਮ ਫੌਜੀ ਫੋਰਸਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਉਹ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜੇਕਰ ਹਿਟਲਰ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਇਹ ਹਿਟਲਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਾਲੀ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਰਾਜ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-ਲੇਖਕ)

ਆਉਂਦੇ ਹੁਣ ਇਹ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਜੂਨ 1984 ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਤਬਾਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਾਈ। ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਪੂਰਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਾੜਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਚਾਂਗਰਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਜਾਂ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕਾਤਲਾਂ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਲੁੱਟਣਾ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਇਕ ਸ਼ੁਗਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਮੀਜ਼ੋਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਹੋਏ ਹਨ ਇੰਡੀਆ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਭਾਰਤੀ (ਇੰਡੀਅਨ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਿਉਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੇ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ (ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ) ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗਾੜੀ ਹੈ।

(ਨੋਟ : ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਪਾੜ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੱਖਵਾਦੀ, ਅੱਤਵਾਦੀ, ਅਤੇ ਉਗਰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਾਦੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਹੈ-ਲੇਖਕ)

7 - ਮਿੱਤਾ ਬੋਸ

ਮਿੱਤਾ ਬੋਸ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਇੰਦਰਾਪ੍ਰਸਥਾ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ 1974 ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸਾਊ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਈ-ਜੂਨ 1985 ਉਸ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਕ ਬਕਾਇਦਾ ਸਕੂਲ ਚਾਲੂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਮਿੱਤਾ ਨੇ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ

ਹਾਲਤ ਦੱਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋ ਸਦਮਾ ਨਾ ਸਹਾਰਦੀ ਹੋਈ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਮਿੱਤਾ ਨੇ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਖਮੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਖਰ ਗਏ ਸਨ।

(ਨੋਟ : ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੇ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਔਰਤ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. ਦੀ ਆਗੂ ਮਿਸਇਜ਼ ਕਰਾਤ ਨੇ ਇਕ ਫਿਲਮ 'ਅਮਾ' ਬਣਾਈ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਮਿੱਤਾ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਹੇਲੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਬੜੀ ਹੀ ਦਿਆਲੂ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਅਤੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਉੱਪਰ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ”

ਮਿੱਤਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਅਤੇ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਸਿਆਸੀ ਕਤਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਅਸੀਂ ਸਭ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰੀ ਵਾਰੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਦਿਲਕਸ਼ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਚਾਹ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੋਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਝੁਰਮਟ ਪਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਈਆਂ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਮੈਂ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਹੈ” ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ (ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ) ਸਭ ਲਈ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਸੀ, ਲੋਕ ਹੁਣ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਝ ਗਏ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਅਫ਼ਸਰ ਇਕ ਦਮ ਉਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣਾ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚਾਲੂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਬਰ ਪੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੱਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਕੁਲੀਗ (ਸਹਿਕਰਮੀ) ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤੀ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚੂਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਵਿੱਚ ਸਰਜਨ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਉਥੋਂ ਪੱਕੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਡਾਕਟਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਲੀ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਮਰੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ/ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਦੋਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਦਾ ਵਕਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਾਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ 12.30 ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਵੱਜ ਗਏ। ਪਰ ਹੁਣ ਹਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰੇਟਰ ਕੈਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਿਕਚਰ ਦੇਖਣ ਜਾਣਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੀ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਵੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਦਿਲਸਪ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਈ ਸਾਡੀਆਂ ਸਹਿਕਰਮੀ (ਕੁਲੀਗਜ਼) ਅਤੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਸਾਡਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਸਦਮਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦਮ ਇਤਿਆਦ ਵਰਤਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ।

ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬੋਡੀ ਗਾਰਡ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛੱਕ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹੋਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਬਰ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਬੋਡੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਨਾ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਫ਼ਿਕਰ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਨੰਦਤਾ ਹਕਸਰ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹਨ ਰੇਡਿਓ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਗੜਬੜ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ 3 ਜਾਂ 4 ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚੂਟ ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਗੜਬੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਊਥ ਵਾਰਡ ਵੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਗਏ ਇਸ ਦੇ ਬਜਾਏ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਨੌਰਥ ਦਿੱਲੀ ਦੇ “PUDR” ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਮੈਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਾ ਰੇਡਿਓ ਸੀ ਨਾ ਟੀ.ਵੀ. ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਨਾਲ ਬਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਇਹ ਬਸ ਗੀਗਲ ਤੱਕ ਹੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਸ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਦਿਸ-ਹੱਦ ਤੱਕ ਧੂਆਂ ਹੀ ਧੂਆਂ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਵੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਭਿਆਨਕ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੇ ਲੋਕ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੱਸ ਦੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀ।

ਉਹ ਸੀਟਾਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰ-ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ “ਸਰਦਾਰ ਹੈ” “ਸਰਦਾਰ ਹੈ”! ਔਹ ਗਿਆ ਸਰਦਾਰ”! ਇਹ ਗਿਆ ਸਰਦਾਰ”! ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਇੰਨਾ ਜਹਿਰੀਲਾ ਬਕਵਾਸ ਉਗਲ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਸੁਣਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਔਹ ਇਹ ਬਸ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਧਾਰਨ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਆਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਹੇ ਪਰ ਇਹ ਹਵਾ ਵਿਚਲੀ ਜ਼ਹਿਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਧੂਆਂ ਹੀ ਧੂਆਂ ਸੀ ਇਹ ਬਸ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਅੱਗਾਂ ਦੀ ਜਾਣੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੂਟ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਰਿਗ ਰੋਡ ਵੱਲ ਆ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੀਸਗੰਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸੀਸਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਹਮਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਬਸ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟਰੱਕ ਅਤੇ ਜੀਪਾਂ ਖੜੀਆਂ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਖੜੀਆਂ ਸੀ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਖੜੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੜ ਰਹੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸਟਰੀਟ ਉੱਤੇ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਸ਼ਗਨੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬੱਸ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਹੋਰ ਹੀ ਟੂਟਵੇਂ ਰੂਟਾਂ ਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘੀ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਅਖ਼ੀਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਆਖਰੀ ਬਸ ਸੀ।

ਇਹ ਬਸ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਲੰਘੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਜੀਪਾਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਦੌੜੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੜਬੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਹਜ਼ੂਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਮੈਂ ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ 12.30 ਜਾਂ ਇਕ ਵਜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਇਹ ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਿਥੋਂ ਸਾਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਧੂੰਆਂ ਸੀ ਸੁਣ ਅਤੇ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਅਤੇ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਭੀੜ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦੀ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸੀ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਗਰੁੱਪ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹੀ ਕੈਮਰਾ ਫੋਕਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੱਦ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ।

ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਵਾਰ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਇਕ ਮਜ਼ਾਕ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਸੀ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਮੁੱਕ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਅੰਤ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਹੀ ਖਰੀਦਣਾ ਸੀ ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਖਰਿਬੜਨ ਦੀ ਨੌਬਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉੱਪਰੋਂ ਕਰਫਿਊ ਦਾ ਡਰ। ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਪਾਸੋਂ ਸੌਦਾ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਮਿਨਤਾ ਤਰਲੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਖੁਲਾਈ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਅ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਕੀ ਕਰਦੇ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਖਾਣੀ ਸੀ।

ਉਪਰੋਂ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੇ ਸਾਹ ਸੁਕਾਏ ਪਏ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੋ ਬਲੌਕ ਪਰੇ ਡੀ. ਸੀ. ਪੀ. ਸੀ. ਉਸ ਦਾ ਸਾਡੀ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ “ਬੱਤੀਆਂ ਬੁਝਾ ਕੇ ਰੱਖੋ ਬਾਹਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲੇ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਡੀ. ਸੀ. ਪੀ. ਵੱਲੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਆਂਢੀ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਉਤੇਜਨਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪਣਾ ਬਚਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜ ਛੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਥਾਪਿਤ ਸਨ ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਗੁਆਂਢ ਦਾ ਘਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਮੈਂ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਏ ਕਿ ਜੇਕਰ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਣ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀ ਔਰਤ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੰਮਿਆ ਬੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਜਨਮੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਵਾਂਗੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਸ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਣ। ਸਾਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਹ ਇਕ ਅਜੀਬ ਫੇਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਜੋੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੁਆਰਾ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦਾ ਬੇਟਾ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਨਵਜਨਮਿਆ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਤੱਕ (ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ) ਸਬੰਧ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਜੀਬ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ "ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਹਾਲਾਂ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ "ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੇਲੇ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ।"

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪੁਰਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕਲੋਨੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੇ ਹਮਲੇ ਹੋਏ ਸੀ।

ਸਵਪਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਈ. ਪੀ (ਇੰਦਰਾ ਪ੍ਰਾਸਥਾ) ਕਾਲਜ ਤੋਂ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਡਰਪੋਕ ਹਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ "ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਮੈਂ ਘਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ"। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਘੁੰਮਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੀ ਇਕ

ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਲਗਾਤਾਰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ "ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਬੈਠ ਕੇ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖੀ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕੇਂ ਆ ਆਕੇ ਦੇਖ ਕੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਕਰਫਿਊ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਠੀਕ ਹੈ ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਈ. ਪੀ. ਕਾਲਜ ਆ ਜਾ ਕਿਉਂਕਿ ਆਈ. ਪੀ. ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਸੁਦੇਸ਼ ਨੇ ਲੁਡਲੋ ਕੌਂਸਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ ਤੋਂ ਆਈ. ਪੀ. ਕਾਲਜ ਆਈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਘਰ ਬੈਠੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੇ ਕਿ ਉਹ (ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ) ਮਹਾਨ ਔਰਤ ਸੀ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੈ ਚੇਤਨਾ ਹੀਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਫਿਲਮੀ ਤਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਐਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੀ ਪਰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਾਇਦਾਤਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਸਨਮਾਨਾ ਨਾਲ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਈ ਲੋਕ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਟੀ. ਵੀ. ਮੋਹਰੇ ਬੈਠੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਤੁੱਲ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਐਲਾਨੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਈ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟੀਆਪਨ ਅਤੇ ਬੇ-ਤੁਕਾ ਸੀ।

ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉਨੀਆਂ ਮਿਡਲ ਅਤੇ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫੈਲਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀ ਉਪਰਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਲੇ ਟੈਲੀਫੋਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ, ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਜਾਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵਾਲੇ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੇਕਾਬੂ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ "ਪਿਆਰੀ ਨੇਤਾ" ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਾਨਕੀਆਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਚਾਹੇ ਚੰਗੀ ਸੀ ਜਾਂ ਮਾੜੀ ਪਰ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਏਮਜ਼ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਜੂਲੀਅਸ ਸੀਜ਼ਰ ਅਤੇ ਮਾਰਕ ਐਨਬਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਉਸ ਨਾਲ ਹਰ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਦਾ ਭਾਵਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਾਰ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਚਲੇ ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਾਪੀ ਨੀਚ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗ

ਪਈ। ਜਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮੁੱਖੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੀ ਬਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਸਜਦ ਮੋਹਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੁਸ਼ਵਾ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਸੀ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਬੀ.ਐਸ.ਐਫ. ਦੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਤਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਟਾਡੋਰ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਉਸ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕੋਲ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੰਦਰ ਹੈ ਸਿੱਖ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।”

ਉਹ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਹਿਕਰਮੀ ਬਹੁਤ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਕੰਮ ਤੇ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਈ ਪਾਲਮ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਦੂਸਰੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਣ ਦੀ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹ ਵੀ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਇਕ ਹੋਰ ਘਟੀਆ ਅਫਵਾਹ ਮਿਲੀ ਕਿ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਰੋਚਕ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਸਹਿਕਰਮੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਾਂ ਪੀ. ਏ. ਨੇ ਇਕ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਗੁਆਂਢੀ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਉਸ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਪੀ. ਏ. ਨੇ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਕੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। “ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕਤਲ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਤਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੋਸਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਘਟੀਆ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵੈਰ ਭਾਵ ਫੈਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵੈਰ ਦਾ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਉਜੜੇ ਪੁਜੜੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲ ਗਈ ਸੀ ਮੈਂ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰੀਬ ਸਨ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਸਨ ਹਰ ਇਕ

ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਜੀ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸੀ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲੇ ਹੋਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਹਾਲਤ ਸੀ ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚ। ਇੱਥੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਮਿਲਾਗੋਭਾ ਸੀ। ਪੂਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਉੱਥੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਥੋੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਸਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹਮਦਰਦੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਹੁਤ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ।

ਪੀ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ (ਸਿੱਖ) ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੀ ਇਕ ਤਾਂ ਮਾਨੀ ਹਾਰੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਰੋਹਤਕ ਤੋਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਲਾਬਾਨੀਆਸ ਜਾਂ ਚਟਾਈਆਂ ਬੁਣਨ ਵਾਲੇ (ਖੱਟ ਬੁਣੀਆਂ) ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਸਨ। ਮਾਨੀਹਾਰੀ ਲੁਬਾਨੀਆ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੈਮਲੀਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਉੱਥੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਹਿੱਲ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਦਾ ਜਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੁਬਾਰਾ-ਦੁਬਾਰਾ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਭੁੱਲ-ਭੁੱਲ ਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਦੀ ਰਹੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖਾਸ ਜਾਂ ਆਮ ਦੇ ਫਰਕ ਦੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੰਗਵਲੇਵੇਂ ਦੇ ਉਸ ਰਾਤ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਿਵੇਂ ਦੇਖੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਆਸ, ਡਰ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਰਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਪਾਸ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਖੈਰ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੇ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਕਿਵੇਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਤਕਰੀਬਨ 5 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਜੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਝੁੱਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦੌੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਕਸਦੀ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਕੇ ਦਾੜੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੌੜ ਕੇ ਨਾਲੇ ਦੇ ਪਾਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਨਾਲੇ ਵੱਲ ਭੱਜੇ ਦੋ ਹਮਲਾਵਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਨਾਲੇ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਖੇਤ ਪਰੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਝੁੱਗੀਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ

ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੰਡਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਜਦੋਂ ਦੂਸਰੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਰ ਮਾਰਿਆ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਮਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਿਵੇਂ ਫਸਲ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੇ ਵਜੇ ਆਪ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੇਖਣ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਆਦਮੀ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਈ ਅਤੇ ਇਕ ਜਮਾਦਾਰ ਦੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿੱਚ ਛੁਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਡਰੀ ਹੋਈ ਇਹ ਔਰਤ ਆਪ ਇਕ ਹੋਰ ਝੁੱਗੀ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਗਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਰਾਤ ਅੱਠ ਵਜੇ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਰੋਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰ ਦੇ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਥੇ। ਸੁਣੀ ਉਹ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗਣ ਦਾ ਅਨਾਉਂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਇਏ ਐਲਾਨ ਸਪੀਕਰ ਉੱਪਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਕਾਤਲ ਝੁੱਗੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਮ (ਕਤਲੇਆਮ) ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਬੇ ਖੌਫ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੁੱਛਾ ਕਟਾਉਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਾਤਲ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ “ਸਾਲਾ ਮੂਛਾ ਕਟਾਇਆ ਹੋਤਾ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਹੋਤਾ ਸਾਲਾ” ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਬੇ-ਯਕੀਨੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸੀ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਅਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬਚਾਇਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਹੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨੇ “ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਰਵਾਹੇ” ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਹੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਉਲਜਲੂਲ ਕਹਿ ਕੇ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਝੁੱਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਗਸ਼ਤ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ।

ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੁਖੀ ਸਨ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਕੇਸ ਐਸੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਦੇ ਹੀ ਇਕ ਕੇਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕਿਮਿਲਿਆ ਜਿਥੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਦਾ ਕੇਸ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਮੋਹਨਤ ਕੀਤੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਉਸ ਪਾਸ ਗਏ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਕਿ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਬਦਕਿਸਮਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਬੜਾ ਜਿੱਦੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼ੇਵ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਲੁਕਾ ਲਿਆ ਜਿਥੇ ਸਭ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਤਾਕੀ ਥਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਲੱਗੇ ਦਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕ ਗਏ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਤੋੜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਕਾਤਲ ਕਰਦੇ ਹੀ ਸੀ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਉਗੜ ਧੁਹੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦੋ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉੱਪਰ ਮਿਆਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨਾਲ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਸ ਘਰ ਵੱਲ ਗਈ ਪਰ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਧੀ ਵੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਧੀ ਬਬਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਮਿਆਨੀ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਦੀ ਉਹ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੌੜੀ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਤਣਾਅ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰੌਲਾ ਰੱਪਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਪਾਸ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਮਿਆਨੀ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਔਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਇੱਥੋਂ ਦੌੜ ਜਾ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਪਰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ

ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਪਰਸ ਚੋਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਲਗਾਤਾਰ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸੀ, ਇਹ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਉਹ (ਸ਼ਾਂਤੀ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸੋਚ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕੀ, ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਰ ਕਿਸੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਲਈ ਹਿੱਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹਾਇਤਾਕਾਰੀ ਕਾਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਵਾਸਤਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਰ ਔਰਤ ਵਰਗੀ ਬਣਕੇ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਹਾਂ ਠੀਕ ਉਸ ਨੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਝੱਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ? ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਚੌਖਠੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਿੱਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਲਈ ਵੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਤਰੀਕਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉਪਰਾਮਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ।

(ਨੋਟ : ਉਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਮਿੱਤਾ ਬੋਸ ਇੰਟਰਵਿਊ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਆਪ) ਪੜਚੋਲ-ਉਮਾ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਕੁੱਝ ਪਏ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਉਸ ਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹ ਕੁਝ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੇ ਸੀ।

ਮਿੱਤਾ ਬੋਸ :- ਹਾਂ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਲਦੀ ਜਾਮਨੀ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕੀਏ ਕਿ “ਬੱਲੇ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਹਾਂ” ਅਤੇ ਇਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਇਸ ਕੰਮ 'ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪੈਂਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਦੇ ਸੀ ਕਿ “ਆਪ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕੋਈ ਤੋ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ।” ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗੀ ਕਿ ਆਈ. ਪੀ. ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੀ।

ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਝੜਪ ਵੀ ਹੋ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਅਕਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਲੂਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ (ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰੋ) ਇਹ ਲੋਕ ਨੰ. 1, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਸ਼ਲ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। 2. ਇਹ

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖੋਹ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਮਿਲੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਗਰੀਬ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਸਭ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਕਿਹੜਾ ਅਮੀਰ ਸੀ, ਦੂਸਰਾ ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਭ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਆਸ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਸੰਤੁਲਿਤ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਮਾਲਕ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ।

8 . ਰਵੀ ਚੋਪੜਾ

ਰਵੀ ਚੋਚੜਾ ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ ਇਕ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਹੈ, ਰਵੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੜਕ ਉਪਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਸਥਾ ਹੈ। 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ :-

ਇਹ ਕੋਈ ਸਵੇਰ ਦੇ 9.30 ਜਾਂ 9.45 ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਸੁਨੀਤਾ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ “ਕੀ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ‘ਦਹਿਲ’ ਗਿਆ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਉਡਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ। ‘ਲੱਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਜਾਂ ਵੀਹ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਫਿਰ ਫ਼ੋਨ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਆਖਰੀ ਪੱਕੀ ਸੂਚਨਾ ਤਕਰੀਬਨ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਾਤਲ ਕੌਣ ਹਨ। ਮੈਂ ਅਲੋਕ ਮੁੱਖਉਪਾਧਿਆ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਗਿਆ, ਜਿਉਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਪੈਂਦੀ ਸੱਟੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਡਰ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਕਾਤਲ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤੇ ਬੜੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੰਗਾਮਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੰਗਾਮਾ ਜਾਂ ਗੜਬੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਲ ਪੈਣਗੇ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਇਹ ਡਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਅਲੋਕ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਪਤਾ

ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਲੱਗਭਗ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸੀ। ਲਲਿਤਾ ਰਾਮਦਾਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਇਹ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਅਲੋਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਮਰ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਅਤੇ ਤਦ ਮੇਰਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਔਰਤ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਹੀ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਤਦ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਚਲੀਏ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਕਿ ਕੀ ਹਾਲਾਤ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਪਹੁੰਚੇ, 12 ਵਜ਼ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਇਕ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਮੈਂ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ (ਵੀ. ਆਈ. ਪੀ) ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਖਾਸ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ, ਸਾਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਣਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰਲੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇੱਥੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਬੇਲੋੜੀ ਉਤੇਜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੈਡੀਕਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਔਰਤ ਦਿੱਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਰੋਂਦੀ-ਰੋਂਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਮੈਂਬਰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੈਡੀਕਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੇ ਬਾਹਰਲਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕੋਈ 45 ਮਿੰਟ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੀਪ ਲਈ ਅਤੇ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਤਾਂ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਪਤਾ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਹੁਣ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਾਲੂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੰਡੀਆ ਰੈਡੀਏ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਹੁਤੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਦੋ ਕੁ ਵਾਰ ਜੀਪ ਰੋਕ ਕੇ ਇਹ ਸੁਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ

ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੱਸ ਫੜਨੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਉਪਰ ਬੱਸ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੜਕਾਂ, ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਸਗੋਂ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਦੇਖਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਤਲ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਅਸੀਂ “ਸਟੇਟਸਮੈਨ” ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਲੋਕ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਸੀ ਪਰ ਚੌਕੀਦਾਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦੇ ਰਿਹਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਲਈ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠਾ, ਜਿਹੜਾ ਰਿਪੋਰਟਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ “ਸਭ ਕੁਝ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਜੀਪ ਕੋਲ ਪੁਨਮ ਅਤੇ ਅਲੋਕ ਪਾਸ ਆਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਿਸਿਜ਼ ਗਾਂਧੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਸਨ, ਇੱਥੇ ਇਕ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਮੈਂ ਦੇਖੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਕੋਈ ਗੁੱਸਾ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਫ਼ਿਕਰਾ ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਦੇਖ ਸਾਲੇ ਹੁਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦੇ ਪਏ ਨੇ, ਜਦੋਂ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਾ ਮਰਿਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ। ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਲੋਕ ਤੇ ਪੁਨਮ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਇੱਥੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾਂਤ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਇਸ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਮੈਡੀਕਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕ ਪੈਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਬੜਾ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਸੀ, ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੜਕ ਪਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਮੀ 6 ਵਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਅਸੀਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾਲ ਇਸ-ਕਰਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੇਖੀਏ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੀਡਰ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾਂਤ ਇਕੱਠੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਸੀਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ

ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾਂਤ ਦੇ ਲੜਕੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਹੱਦੋਂ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਨਰਮਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਏ, ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਭੜਕਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਮੈਡੀਕਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਨੇੜੇ ਦੀ ਸੀ। ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਮੋਸ਼ ਮਾਹੌਲ ਸੀ, ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਸੀ, ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਬੋਲੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇੱਥੇ ਫ਼ਸੇ ਰਹਿਣਾ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾਂਤ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕ ਜੋ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਹ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸੀ (ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਝੂਠੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ-ਲੇਖਕ)

ਇਹ ਗੱਲ ਲੇਟ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਉਹ ਦਸ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਕੁੱਟਮਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। (ਨੋਟ-ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਹਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾੜਫੂਕ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ (ਲੇਖਕ) ਮੈਂ ਸੁਨੀਤਾ ਨਰਾਇਣ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜੀ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਡਰਾਉਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਇਹ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਰੋਕੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਦਹਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਫੈਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਲੱਗਭਗ 7 ਵਜੇ ਦੇ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ, ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਫੈਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਰ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪਹਾੜਗੰਜ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਇਹ ਡਰ ਸੱਚਾ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਰੋਕੇਗੀ

ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਗੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲੈਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਲਨਾਕ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਨੋਟ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਵੀ ਨੂੰ ਜੋ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਗੱਲ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੈਰਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਅਗਲੇ ਹੁਕਮ ਤੱਕ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਅਖੌਤੀ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਾਂਧੀਵਾਦ ਦਾ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਕ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਮਾਰਕੁੱਟ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਦਲੀਲ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾਂਤ ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਸੋਣ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਜਾਗ ਪਏ, ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰੈਸ ਐਨਕਲੇਵ ਉਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਘਰ ਸਵੇਰੇ 7 ਵਜੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਇਹ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ 7 ਵਜੇ ਮੈਂ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵੱਲ ਅਤੇ ਸੁਪਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਪੈਦਲ ਹੀ ਬੱਸ ਫੜਨ ਲਈ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਡਰ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਵੀ ਦੇਖੇ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਉਪਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬੜਾ ਡਰਪੋਕ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਡਰ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ (ਸਿੱਖ) ਤਾਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਲਈ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੱਸ ਫੜ ਲਈ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਬੱਸ ਸੁਪਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੈਸ ਐਨਕਲੇਵ 'ਤੇ ਪਈ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਸਾਊਥ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ, ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਿਆਨਕਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੈਸ ਐਨਕਲੇਵ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੋਂ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਅਨਿਲ ਦੀ ਭੈਣ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਔਜ ਬੰਬੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਤੀਜੇ ਪਾਸ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਈ। ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਏਅਰਪੋਰਟ ਉਪਰ ਜਾ ਕੇ ਟਿਕਟ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਫੋਨ ਕੀਤਾ, ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਤੋਂ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੋੜਵਾਂ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੜਕ ਉਪਰ

ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਾਤਲ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਅੰਕਲ-ਅੰਕਲ ਮੇਰੇ ਭਈਆ ਇਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੈ” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਕਿ “ਮੇਰੇ ਭਈਆ ਇਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੈ” ਉਹ ਰੋਂਦੀ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਤੇਰੇ ਕੋ ਭੀ ਉਠਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਏਂਗੇ ਭਾਗਜਾ ਯਹਾਂ ਸੇ। ਤਦ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ “ਅਰੇ ਇਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਬੱਚੇ ਹੈ” ਤਦ ਇਕ ਹੋਰ ਨਰਦਈ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਅਭੀ ਪੀਛੇ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਸੇ ਭਾਗ ਕੇ ਗਏ ਹੈ” ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਈ, ਮਗਰੋਂ ਛਾਂਤੀ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ-ਫਿਰ ਕੇ ਲੱਭਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ, ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਗੁੰਮ-ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲੈ ਗਏ, ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੁਝ ਪੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤੁਰੀ-ਫਿਰੀ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਣ-ਕੁਰਲਾਉਣ ਤੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਬਾਗ਼ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਬਬਲੀ ਉਪਰ ਕੱਢ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਬਚ ਗਏ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸੀ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੂਰਖ ਹੈਂ ਤੂੰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰੱਖਿਆ। ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੱਚੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣ ਦਿੱਤੇ, ਦੂਸਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਕਿ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤ ਹੈਂ।” ਤੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਮੂਰਖ ਹੈਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੀ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਹੀਂ ਖਤਮ ਹੋਏ, ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਲੈ ਲਿਆ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮੈਂ-ਮੈਂ-ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਸੀ, ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਦਮਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਜਰਨ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਸੌਖਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ, ਕੀ ਤੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਕੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ? ਕੀ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੱਕੇ ਚੁੱਕੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੀ,

ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ “ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ।”

ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਹਿਸ਼ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਖ ਝੱਲਿਆ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਹ ਦਿਨ ਯਾਦ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਫਾਹਾ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਕ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਖੇਲ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਆਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਕੇ ਆਏ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਲਈ ਕੱਪੜੇ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਵੀ ਗਏ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਗਏ, ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, (ਭਾਵ ਮਰ ਗਈ ਹੈ)

ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਖੁਸ਼ਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਮਗਰਮੱਛ ਦੇ ਰੰਝੂ ਕੋਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਗੱਲਿਆ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਦਾ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਨਫਰਤ-ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਨਫਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ “ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਹੀ, ਉਹ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਇਹੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਦੀ ਵੀ ਸੋਚ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਹੀ ਸੋਚ ਸੀ।” ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੜੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਕੁਝ ਨਾ... (ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ-ਕਹਿੰਦੀ ਮਿੱਤਾ ਬੋਸ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ) (ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦਾ ਸਦਮਾ ਹਾਲੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਔਲੂ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝ ਦੇ)

ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਅਫਸੋਸ ਸਿਰਫ਼ ਅਫਸੋਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਉਹ ਘਾਟ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਥਾਂ ਭਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੇ ਪਰਸ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਹੱਥ ਆਵੇ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਜਿਹੜੀ ਲੋੜ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ

ਤਬਾਹੀ ਮਚੀ ਪਈ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਕੂਟਰ ਉਪਰ ਵੀ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਟੈਕਸੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਹਜ਼ੂਮ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੁੱਟਣਾ-ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ, ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਨਾਜ਼ਾ ਟੀ. ਵੀ. ਉਪਰ ਵੀ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਇਸ ਬੇਲਗਾਮ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਠੱਪ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਗਲਤੀ 'ਤੇ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਸਮੇਂ ਟੀ. ਵੀ. ਉਪਰ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਸੁਣੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹਿੰਸਾ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਟੀ. ਵੀ. ਉਪਰ ਟੈਲੀਕਾਸਟ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ 11.30 ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਚੱਲ ਕੇ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰੈਸ ਐਨਕਲੇਵ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਇਕ ਇਹ ਜਰਨਲਿਸਟਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਭੂਕ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਬੱਸ, ਸਕੂਟਰ ਜਾਂ ਟੈਕਸੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਬੱਸ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ “ਇਹ ਬੱਸਾਂ ਕਿਸ ਲਈ ਹਨ? ਇਹ ਕੌਣ ਲੋਕ ਹਨ? ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਬੱਸ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਇਸ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਲੋਕ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕ ਸਵਾਲ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਖੋਹ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਪ੍ਰੈਸ ਐਨਕਲੇਵ ਦੇ ਬਾਹਰ ਗਾਈਆਂ ਦੇ ਗੋਰੇ ਦੇ ਫੋਸ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇੱਥੋਂ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਧੂੰਆਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸੁਮਨ ਅਤੇ ਅਲੌਕ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇ ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਰੰਗਰਲੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਭੂਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਹਮ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉੱਥੇ ਕੌਣ ਲੋਕ ਸਨ, ਪੂਨਮ ਅਤੇ ਅਲੋਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਖੈਰ ਮੈਂ ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਠੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਪ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਅਸੀਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਲਈਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੀਏ।

ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ। ਅਸੀਂ ਅਲੋਕ ਦੀ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਜੇਕਰ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਾਈਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਭ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦੇ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਖਤਰਨਾਕ ਸਿਵਾਏ ਪੂਨਮ ਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮੁਨਿਰਕਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ, ਸਭ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਖਾਸ ਜਾਣਕਾਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਾਜੀਵ ਸੇਠੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਯਤਨ ਕਰੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਸੱਦ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਉਪਰ ਪੁਲਿਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਰਾਜੀਵ ਸੇਠ ਦੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸ਼ਬਦ ਸਨ, ਸੁਣੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹਾਲੀ ਇੰਨਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਅਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜਾਊਗਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਾੜੇ-ਫੂਕੇਗਾ। ਜਾ ਕੇ ਸਿਰਫ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰੋ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ। ਖੈਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਫੌਰੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਖ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਆਪ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪੂਪੂਲ ਜੈਇਕਰ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਥਾਈਂ ਆਪ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦੇਖੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਥਾਂ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਮਿਲਣ ਚਲੀਏ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੈ, ਰਵੀ ਨਈਅਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੱਸ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਪੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਰਵੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜਿਹੜੀ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਅਤੇ

ਉਸ ਨੇ ਦੇਖੀ ਅਤੇ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਵਾਪਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੱਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ 4 ਜਾਂ 4.30 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲਾਂਗੇ, ਜਿੱਥੇ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਦਖਲ ਦੇਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਨ ਆ ਪਏ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂਗੇ? ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੁਹਰੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀ ਵੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਣ ਤਾਂ? ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਵਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਜੀਪ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਆਓ ਚਲੀਏ।” ਤਦ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਹੋਰ ਸਵਾਮੀਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰ ਲਈਏ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕਾਰ ਲੈ ਆਓ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਠੀਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਆਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੋਚਤਾ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਲੱਖ ਦੇ ਲੱਖ ਦੀ ਕਾਰ ਕੌਣ ਭਰੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਚਲੋ ਇਸ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਤਦ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਆਦਮੀ ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਂ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਮਾਰਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਸਵਾਮੀ ਬਾਰੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਵਾਮੀ ਇੰਦਰਾਵੇਸ਼ ਵੀ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਚਾਰ ਵਜ ਚੁੱਕੇ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਧੇ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਵਾਪਸ ਚਲੀਏ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਡਿਫੈਂਸ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਿੱਥੇ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਲੁੱਟਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖੀ।

ਅਸੀਂ ਜੀਪ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤੀ, ਅਲੋਕ ਨੇ ਜੀਪ ਹੌਲੀ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕੀਏ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਗਲਤ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਪੂਨਮ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਓ ਜੀਪ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਇਹ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਲੋਕ ਹਨ? ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਪ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ, ਇੰਦਰਾਵੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਹਮ ਕਿਆ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੈ ਵਹਾਂ ਜਾ ਕੇ? ਹਮ ਸੇ ਤੋ ਕੁਛ ਨਹੀਂ

ਹੋਗਾ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ, ਇਹ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ 6 ਜਾਂ 7 ਲੋਕ ਸੀ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਦਮਾਸ਼-ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ 20 ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜੀਪ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕਦਮ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਦੌੜ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੁਟੇਰੇ ਦੌੜ ਕੇ ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਗਏ, ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਦਰਜਨ ਲੋਕ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 60-70 ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਹੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਪੂਨਮ ਵੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਲੋਕ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਜਿਹੜੀ ਲੁੱਟੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਸਧਾਰਣ ਦੁਕਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਜੋ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਸਧਾਰਣ ਸੀ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਕਰਨ ਵੱਲ ਇਕ ਕਦਮ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਟੇਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਪੀਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਖੜ੍ਹੇ ਹੀ ਨਾ ਰਹੋ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੋ ਪਰ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਮਾਰੋ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਲੁਟੇਰੇ ਮੁੜ੍ਹ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁੜ੍ਹ ਕੇ ਆ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੀ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਕਈ ਪਾਸੇ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਮੁੜ੍ਹ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਮਾਰ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਾਡਾ ਸੋਚਣ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਔਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੜ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁੰਡੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਟੋਕਾ-ਟਾਕੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਲੁਟੇਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗ ਪਏ :-

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ! ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਕੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰ ! ਤੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤੂੰ ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵੀ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਹੜੇ

ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਮੁੜ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਵਗ੍ਹਾ ਮਾਰੇ। ਤਦ ਅਚਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਖੜੇ ਸੀ, ਨੇ ਲਾਠੀਆਂ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਰੱਬ ਦੀ ਸਹੁੰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਇੰਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਮਿੰਟ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਲੁਟੇਰੇ ਖਿਸਕ-ਪਤਰ ਗਏ, ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਆਦਮੀ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨੂੰਸਵਾਮੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ ਹੋ? “ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਆਪ ਯਹਾਂ ਪਰ ਕੈਸੇ ਆਏ” ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਮਿੱਤਰ ਇਕੱਠੇ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੇਖ ਲਈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਕਿਉਂ ਆਗਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਮਾਰਨ ਕੁੱਟਣ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰਲੇ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਭ ਸੜਕਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਾਂਗੇ, ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਏ ਹੋ, ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਾਣੀ ਪੀ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕਰਨ ਲਈ ਗਲੂੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਹੋ ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਉਬਾਲ ਰੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਔਜ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤੇ ਹੈ ਕਿ 700 ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇਕ ਗੱਡੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ? ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ? ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰੇਡੀਓ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ? ਉਹ ਔਰਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ 700 ਲਾਸ਼ਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੱਡੀ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਗੱਡੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਬੀ. ਜੇ. ਪੀ. ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਖਾਸ ਮੈਂਬਰ ਰਹੀ ਸੀ

ਅਤੇ ਲੋਕਲ ਬੀ. ਜੇ. ਪੀ. ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਅਹੁਦੇ ਉਪਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੈਂਟਰ ਮਾਰਕੀਟ, ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਹੈ ਚਲੋ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਸੀਂ ਕੋਈ 25 ਲੋਕ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਇੱਥੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਧੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੜਕ ਉਪਰ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੋਵੇਂ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇੱਥੋਂ ਅਸੀਂ ਅਮਰ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵੱਲ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਭਾਈ-ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰਦੇ ਤੁਰ ਪਏ।

ਸਾਡੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਮਾਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਖੀਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੜਕ ਉਪਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਦਿਓ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਫਿਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਈ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਏ ਅਤੇ 'ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ' ਤੂੰ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ। ਕੀ ਤੂੰ ਮੂਰਖ ਹੋ ਗਿਆ ਏਂ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਵੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੋ।

ਅਸੀਂ ਅਮਰ ਕਲੋਨੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਅੱਗ ਹਾਲੀ ਵੀ ਧੁਖ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖਿਆ, ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਪੀਚ ਕਰਨ ਲਈ ਠੀਕ ਥਾਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਆਓ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਉਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਭਾਸ਼ਣ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੋਰ-ਹੋਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਣ ਸੁਣਨ ਲਈ ਜੁੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆ

ਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਫੁਰਦੇ? ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗਰਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਵੇਰੇ 40-50 ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਲੋਕ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੇ, ਇਹ ਕਿਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਹਮਲਾ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਗਰੁੱਪ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤੀਸਰਾ ਗਰੁੱਪ 400 ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗਰੁੱਪ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫਾਇਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਫਾਇਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਆਦਮੀ ਅੱਗੋਂ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਸੈਂਤੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲਾਂ ਹਨ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਘੰਟਾ ਭਰ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਡੀਕਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅੱਗ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਬੁਝਾਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੜਕ 'ਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਛੋਟਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਹਾਲੀ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦਾ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਗਲਤ ਵੀ ਹੋਵਾਂ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬੋਝੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋਈਏ। ਇੱਥੇ ਮਲਬੇ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਸੜਕਾਂ ਰੋਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲੂੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ ਪਰ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ ਦੀ ਮੇਨ ਸੜਕ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਡਾਂਗਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਧਰ ਹੀ ਤੁਰੇ, ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ 25 ਜਣੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਹਜ਼ੂਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗਰੁੱਪ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਾਂ ਇੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਇਹ ਅਜਨਬੀ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹੋਣ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੈਅ ਜਾਂ ਡਰ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਸੀ, ਅਗਲੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ 25 ਜਾਂ 30 ਲੰਡੀ-ਬੁੱਚੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਂਗਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਸਕਣ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ “ਸਾਡਾ ਘਿਰਾਓ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਲਦੀ ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇੰਦਰਵੇਸ਼ ਇਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਏ। ਇੰਦਰਵੇਸ਼ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕਰੀਏ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਭਾਸ਼ਣਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਉਸ ਨੂੰ

ਸੁਣਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਮਰ ਰਹੇ, ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੋਂਗੇ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ-ਦੋ ਦੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਫਰਤ ਭਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਕ ਦਲੀਲ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਏ ਹੋ? ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਨੇ ਔਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਭੋਗਲ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆ ਗਏ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਭੋਗਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਏ?

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਜਨ ਸੰਘੀਆਂ ਦਾ ਉਹ ਗਰੁੱਪ ਉੱਥੇ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਸ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ-ਦੋ ਗੁੰਡੇ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਇਕ ਗੁੰਡਾ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬਰਫੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਟੱਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਲੇ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਕਿਉਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਸੀ? ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦਿਵਾਲੀ ਤੋਂ ਇਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੋਗਲ ਵਿੱਚ ਦਿਵਾਲੀ ਕਿਉਂ ਮਨਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਚੈਲਿੰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੋਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਰਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਇਸ ਲਈ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਚਲੋ ਸਾਰੇ ਭੋਗਲ ਚਲੀਏ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਸਮੇਤ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ, ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੂੰ ਇਸ ਆਦਮੀ (ਅਗਨੀਵੇਸ਼) ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਦੇਖ ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਆਦਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।” ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਵੀ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਕੇ ਭੋਗਲ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਉਪਰਲੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਤਦ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਫ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ। ਕਈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ

ਮੈਂਬਰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਖਿਲਰੇ ਪਤਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂਨਮ ਸਾਥੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰ੍ਹੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਵੱਲ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰਦੇ ਤੁਰ ਪਏ।

ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵਾਕਿਆ ਵਾਪਰਿਆ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਜੀਪ ਦੇਖੀ, ਜਿਹੜੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਹੋਮਗਾਰਡ ਹੈ, ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਐਫ. ਹੈ ਜਾਂ ਫੌਜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਈਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀਏ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ, ਭੋਗਲ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕੋ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮਿਲਟਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਮੁਖੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ 'ਤੇ ਹੋਰ ਮਿਲਟਰੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਡਿਫੈਂਸ ਕਲੋਨੀ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ।' ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਡਰ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਫੌਜ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ? ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਫੌਜੀ ਹਾਂ, ਫੌਜ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਛੱਡ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ, ਕਰਫਿਊ ਅਤੇ ਹੋਰ ਡਰ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੁਣ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੱਲ ਰਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੜੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਸਭ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਮਿਲਾਂਗੇ। ਹੋਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਭੋਗਲ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਉੱਥੇ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੈਸ ਰਲੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿਟੀਜ਼ਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਸੀ।

ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਛਪ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਸਿਵਾਂਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਟੀ. ਐਨ. ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡਾ

ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜਾਣੂਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੈਸ ਰਲੀਜ਼ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਲੋਕ ਦੇ ਘਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੀ ਆ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਂਤੀ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੀ. ਜੇ. ਪੀ. ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸ ਹਿੱਸਾ ਵਿਰੁੱਧ ਸਭ ਪਾਰਟੀ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਰਾਤ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੁੱਤੇ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਅਲੋਕ ਦੇ ਘਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਪਦ ਯਾਤਰਾ 10 ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਸ-ਜਿਸ ਸਾਡੇ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਹੱਥ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਪਦ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਗਨੀ ਵੇਸ਼, ਇੰਦਰ ਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਤੇ ਛੱਡਣ ਗਏ ਸੀ ਤਾਂ ਅਗਨੀ ਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇੰਦਰ ਵੇਸ਼ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਪਾਂ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮਨਾ ਲਈਏ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀ ਕੋਲ੍ਹ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਉਹ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜਾ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਸੱਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟ ਰੋਕਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਲ੍ਹ ਨੂੰ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਕੋਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਅਗਜ਼ੈਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੋਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਆ ਕੇ ਸਾਰੀ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਜੇਕਰ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੌਮੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਇਸ ਪਦ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣਗੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਸਾ ਕੇ ਚੱਲ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪੂਨਮ, ਅਲੋਕ ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਸਾਮੰਤੂ ਸੀ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭੋਗਲ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲ ਦੀ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਿਗ ਰੋਡ ਦੇ ਪੁੱਲ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚੇ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਜ਼ੂਮ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਵੱਲ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਜੀਪ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਰ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਡੀ ਦੀ ਲਾਈਨ ਤੇ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇੰਨੀ ਦੂਰੋਂ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਖੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਧੂਆਂ ਨਿਕਲਦਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਤਦ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਸ਼ਰਮ ਵਾਲੀ ਸੜਕੇ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੇਕਰ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭੋਗਲ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਟਰੈਫਿਕ ਲਾਈਟਾਂ ਦੇ ਖੂੰਜੇ ਤੋਂ ਮੁੜੇ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਛੋਕਰਿਆਂ ਦਾ ਗਰੁੱਪ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਗਾਂ ਲਈ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਭੱਜਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਹਾਲੀ ਵੀ ਇੱਥੇ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਰ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੂਨਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਮੁਨਿਰਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜਕੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਲਾਈਟ ਦੇ ਖੂੰਜੇ ਉੱਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਪੁਲਿਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਪੁਲਿਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਸ਼ਰਮ ਗਏ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੀਪ ਤੇ “ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਸਟਿਕਰ ਲਾ ਲਿਆ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਹ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਝੂਠ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਕਾਰ ਆ ਗਈ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਗਲਤ ਨਾ ਹੋਵਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੀ ਬਰਾਡਕਾਸਟਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਕਾਰ ਸੀ।

ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਕਾਰ ਆਈ ਹਜ਼ੂਮ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਕਾਰ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਅਤੇ ਕੈਮਰੇ ਭੰਨ ਸਕਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਕਾਰ ਖੋਹ ਸਕਦੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੌੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਰ ਭਜਾ ਲਿਜਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕੀਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੀਪ ਪਾਸ ਆ ਗਏ ਮੈਂ ਅਲੋਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਪੁੱਲ ਉੱਪਰ ਜੀਪ ਰੋਕੇ ਇਹੀ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਇੱਥੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਉੱਜੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਅਧ ਸੜੇ ਉੱਜੜੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ

ਹਾਲੀ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਇਕ ਥਾਲੀ ਇਕ ਕਟੋਰੀ ਅਤੇ ਔਧਾ ਪੀਤਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪਏ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬਦਕਿਸਮਤ ਹਾਲੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ ਜਾ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਰੇਲਵੇ ਪੁੱਲ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਬਰਸਾਤੀ ਵਾਲਾ ਘਰ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਰਫਿਊਜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰੀਬ ਵਸੋਂ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ। ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪਿਛੇ ਅੱਗ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਦੇਖੋ ਦੂਰ— ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਬਾਹੀ ਹੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਐਫ. ਦੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਲੁੱਕ ਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਲੇਨ ਵਿੱਚ “ਕੰਘੀ ਫੇਰ” ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਵੀ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੜੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਜੰਗ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹਿੱਲ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਭੋਗਲ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਭੋਗਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਇੰਡੋਤਿਬਤੀਅਨ ਪੁਲਿਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਟਰੱਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਾਹਨ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਸੜਕਾਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇੱਥੇ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਪੀਸ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਉਹ ਸਾਡੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਮਠਿਆਈ ਲੈਣ ਆਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਠਿਆਈ ਲੈਣ ਕਿਉਂ ਆਏ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸੌਖਾ ਜਿਹਾ ਬਹਾਨਾ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਸਿੱਖਾਂ) ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਵੇ ਵੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਦੀਵੇ ਦੇਖੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗਲਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਅਨਰਥ ਠੀਕ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਖੈਰ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਠਲ ਭਾਈ ਪਟੇਲ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਰ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਅਸੀਂ ਥੋੜੇ

ਨਿਰਾਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਸੇਵਰੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਉੱਪਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਆਦਿ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਦਸ ਗੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰੋਜਨੀ ਮਾਹਿਸ਼ੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਮਿਲਾ ਦੰਡਤਵਤੇ ਅੰਦਰ ਆਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਸੁਣੋ! ਮਧੂ ਦੰਡਤਵਤੇ ਦੀ ਬੰਬੇ ਤੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਲੇਟ ਹੈ ਪਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਸ ਰਿਹਾ ਕਿ ਗੱਡੀ ਕਿੰਨੀ ਲੇਟ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੌਰਜ਼ਫਰਨੈਂਡੇਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਦ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਵਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਇਹ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਾਂਗੇ! ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਤਾਂ ਹਾਂ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤੇ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ! ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਬੀ. ਜੇ. ਪੀ. ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੀ ਰਾਮਜੇਠ ਮਿਲਾਨੀ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਸੀ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਮੈਂ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਮ ਜੇਠ ਮਿਲਾਨੀ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਦਰਾ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾੜ ਫੂਕ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਉੱਥੇ ਗਏ ਹਨ। ਲੋਕ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ।

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਤੱਕ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨੇ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸੋਧ ਲੋਕ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਟਾਲਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਮੋਹਨ ਨੇ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਸਾਡੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਗਿਆ। ਧੈਰ ਕੁਝ ਵੀ ਸੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਆ ਗਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ ਹੁਣ ਇੱਥੇ 150 ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਿਨ ਪਦਯਾਤਰਾ 1.30 ਵਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਦੋ ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਤੁਰ ਪਏ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਇਕ ਗੜਬੜ ਹੋ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜਲੂਸ ਦਾ ਕੋਈ ਠੀਕ ਰੂਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰਿਆ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਮਰਕਲੋਨੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

ਤੋਂ ਜਿੱਥੋਂ ਪਿੱਛਲੀ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ ਦੀ ਚੱਲ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਬਦਲਿਆ ਸੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਸਾਹਮਣਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਸਭ ਤਿਰਸ਼ੂਲਾਂ ਅਤੇ ਬਰਛੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਡਾਗਾਂ ਨਾਲ ਡਰਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਸਾਡਾ ਮੋਹਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕਾਨਾਫੂਸੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਲਓ ਦੇਖੋ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਕਈ ਖਾਸ ਲੋਕ ਹਨ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਰਜਾਫਰਨਾਡੇਜ਼ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਨਾਂ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਨਾਂ ਗੁਣ-ਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪਏ। ਪਰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਚਾਂਗਰਾ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਜਦਲੀ-ਜਲਦੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗੁੱਸੇ ਭਰਿਆ ਹਜ਼ੂਮ ਸਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਮਿਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਇਕੋ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਅਸੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨੀਆਂ ਅਤੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਲ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਇਕਾਂ ਵਾਂਗ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਲੰਘੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਵੈਰ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਹਜ਼ੂਮ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ (ਸੜੇ ਹੋਏ) ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਇਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੱਦ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਫੌਜ ਦੀ ਕਾਨਵਾਈ ਦੇ ਟਰੱਕ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਫਲੈਗ ਮਾਰਚ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿਉਂ ਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਟਰੱਕ ਚਲੇ ਗਏ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਲੋਕਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਭਜਾਇਆ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਹਿਰ ਦਾ ਠੀਕ ਅਨੁਦਾਜ਼ਾ ਜਾਂ ਘੱਟ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਰ ਉਡੀਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਭੋਗਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੜਬੜ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦੋ ਕੁ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਹੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ) ਇਹ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਲਈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਪੁਲਿਸ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇਤਾ ਇਸ ਪਦ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਫੜਦੇ ਜਿਹੜੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈਂ ਪਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅੱਗੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਸਲਾਮੀਤ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਭੋਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਜਿਉਂਹੀ ਅਸੀਂ ਭੋਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਭੜਕਾਊ ਹਮਲਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਹਾਂਗਾ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਦ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਫਿਕਰ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਸਾਹਮਣਾ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਇਹ ਬੜੇ ਡਰਪੋਕ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਲੇਰੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਝਾਕ ਕੇ ਤੁਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਦੌੜ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਲੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੌਸਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਨਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭੋਗਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਜਰਾ ਘਬਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਠੀਕ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁਣ ਸਕੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਜ਼ੋਰਜਫਰਾਨੈਂਡਸ ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਭੋਗਲ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਲੈਣ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਗਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭੋਗਲ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਖਫਾ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ “ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਮਰ ਰਹੇ, “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਲੇਂਗੇ।” ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਇਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ

ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਦ ਯਾਤਰਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਗੜਬੜ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇੱਥੇ ਖਤਮ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਚਾਲੂ ਰੱਖਾਂਗੇ ਜਿਹੜਾ ਰੂਟ ਅਸੀਂ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਖਤਮ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਕ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਹ ਲੇਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਮੋਹਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾਂਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਉੱਪਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਿੰਗ ਰੋਡ ਤੇ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਆਏ ਤਾਂ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੀਟਿੰਗ ਲਈ ਲੇਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਇਕ ਕਾਰ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਅਸੀਂ ਲੜਖੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਯਾਤਰਾ ਕੋਈ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸੀ।

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲਗਭਗ ਸੌ ਕੁ ਲੋਕ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ “ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ” ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਇਕੱਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਟੈਲੀਫੋਨਾਂ ਉੱਪਰ ਸੰਪਰਕ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਛੇ ਜਾਂ ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਾਪਸ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਜਾਣਾ ਸੀ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਲਈ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਬੈਠਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੇ ਬੱਚਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਸਫਦਰਗੰਜ ਇਨਕਲੇਵ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ ਤੋਂ ਸਫਦਰਗੰਜ ਇਨਕਲੇਵ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ 8.30 ਦਾ ਵਕਤ ਹੋਵੇਗਾ ਅਸੀਂ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਸਕੂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਫਦਰਗੰਜ ਇਨਕਲੇਵ ਪਹੁੰਚੇ ਲੋਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੱਖਿਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ ਬੈਠੇ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਲੁਟੇਰਿਆਂ, ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ ਪੰਚਸ਼ੀਲ ਪਾਰਕ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰੁਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੁਟੇਰੇ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਬਿਨਾ ਭਿਨ ਭੇਦ ਦੇ ਸਭ ਨੂੰ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ ਏਰੀਏ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਫਦਰਗੰਜ ਇਨਕਲੇਵ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਹੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਫਦਰਗੰਜ ਇਨਕਲੇਵ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਹੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਗਿਰੋਹ ਇਕ ਹਿਮਾਯੂਪੁਰ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹਿੰਸਾ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਲੋਕਲ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਲਾਠੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇੱਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਹਿਮਾਯੂਪੁਰ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਸਕੀਮ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿਮਾਯੂਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਵੇਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ੁੱਤਾ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਕੱਲ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੌਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਅਨਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਨੇਰੀ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਜਾਂ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਜਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਸਥਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਕਾਰਾ ਹੋਈ ਦੇਖ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ 9 ਵਜੇ ਅਲੋਕ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਬੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ 3 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਘਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਲੇਟ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ 10.30 ਜਾਂ ਗਿਆਰਾ ਵਜੇ (11 ਵਜੇ) ਮੈਂ ਅਲੋਕ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਤਸਵੀਰ ਹੀ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਵਖਤੇ ਇਹ ਰਿਪੋਟ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਉੱਥੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇਖ ਆਏ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਰਿਪੋਟ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਉਦੋਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਉਥੋਂ ਹੋ ਆਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਖੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਰਦਨਾਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲੋਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਤਿੰਨ ਟਰੱਕ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖੇ ਸੀ।

9. ਮੰਦਰਾ ਕਪੂਰ

ਮੰਦਰਾ ਕਪੂਰ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਬੰਗਾਲਣ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੌਰ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਗਰਲੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ।

ਉਸ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਅਰ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਨ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਪਿਛੋਕੜ ਦੱਸਿਆ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਦਾਦੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਚਾਚੀਆਂ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਹਨ ਆਮ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਭਾਵ ਮੇਰੀਆਂ ਭਾਬੀਆਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਨ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਵਿਆਹ ਆਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਮੰਦਰਾ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕੈਯੂਐਲੀਟੀ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਅਰ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਇਕ ਸਫ਼ਦਰਗੰਜ ਰੋਡ ਤੇ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਭੇਜੋ ਅਵਾਜ਼ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੈਡੀਕਲ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਦਾ ਪੀ. ਏ. ਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਮੀਦ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਸੀਂ ਕੈਯੂਐਲੀਟੀ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇਕ ਹੋਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸਾਵਧਾਨੀ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਚਲੇ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾ-ਭਰਾ ਹਨ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪੌਲਸੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਉੱਪਰ ਨਵਾਂ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ।

ਵਲਿੰਗਟ (ਕੈਯੂਐਲੀਟੀ ਦਾ ਨਾਂ) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਸਖਤ ਸਕਿਊਰਟੀ ਦਾ ਨਾਕਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਥੀਏਟਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਲੈ ਗਈ। ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੈਡੀਕਲ ਰਿਪੋਰਟ ਕੈਯੂਐਲੀਟੀ ਦੇ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਲਿਖੀ

ਅਸੀਂ ਵਲਿੰਗਟਨ ਕੈਯੂਐਲੀਟੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਨੋਟ-ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਵਲਿੰਗਟਨ ਹਸਪਤਾਲ ਸੀ) ਤਾਂ ਕਿ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਸਮੇਂ ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਮੈਡੀਕਲ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕੇਸ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਕੇਸ ਬਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਬਚੇ ਸਿੱਖ ਜ਼ਖਮੀ ਇੱਥੇ ਆਉਣੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਇਹ ਜ਼ਖਮੀ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸਾਂਭਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ, ਜੋ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੱਕ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਤੱਕ ਤਾਂ ਸੰਭਾਲਣੇ ਔਖੇ ਹੋ ਗਏ।

ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਗਾਰਡ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸੀ ਕਈ ਰੇਲਵੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਤਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕੇ ਜਿੰਨੇ ਬਚਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਕਾਰਨ ਸੀ ਨੰਬਰ ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਣੀ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਲਈ ਜਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਥਰਾਮ ਕਰਕੇ ਭੰਨ ਸੁੱਟਣੀ ਸੀ। ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖ ਜ਼ਖਮੀ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਥਾਂ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਣ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ? ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਡਰਾਮਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਬੋੜੀਆਂ-ਬੋੜੀਆਂ ਮਾਮੂਲੀ ਝਗੜਿਆਂ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗੁਲੇਲ ਦੇ ਗੁਲੇਲੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋਵੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਉਹ ਆ ਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਿੱਖੋਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖੋਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦੀਆਂ। ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੀ ਸੂਚਕ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਡਰਾਮੇਵਾਜ਼ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ- “ਦੇਖੀਏ ਸਿੱਖੋਂ ਨੇ ਮਾਰਾ ਹੈ”। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੂਰਖਾਂ ਬੇ-ਵਕੂਫ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਇਹ ਸੱਟ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ “ਵੋਹ ਅਟੈਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈ ਸਿੱਖ ਅਟੈਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈ,” ਮਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਗਏ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਵੀ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਥਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ ਵੈਸਟ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਥਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ? ਪਰ ਇਕੋ ਇਕ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਥਾਂ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਕ ਗੋਲੀ ਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦਿਖਾਈ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ।

ਜਿਹੜੇ ਲਿਆਂਦੇ ਵੀ ਗਏ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸੀ ਜਾਂ ਆ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਜਿੰਨੇ ਵੈਸਟ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਲਿਆਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ 90 ਜਾਂ 100 ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਦੋਂ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗ ਗਿਆ ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਮਰੀਜ਼ ਜਾਂ ਲਾਸ਼ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਲਾਸ਼ ਮੈਡੀਕਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ। ਜੇ ਕਿ ਲਿਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂ ਮੁਰਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਆ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵੈਸਟ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਹੋਏ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪੁਲਿਸ ਹਸਪਤਾਲ ਹੀ ਲੈ ਗਏ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਡੀਕਲ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇੱਥੇ ਹੋਣੀ ਸੀ ਪਰ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚਾ ਹੀ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕੋਈ ਔਰਤ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਦੇਖਦੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਭੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਬਿਲੇ ਲਾਉਣ

ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਬਾਹਾਂ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਥ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੈਰ ਜਾਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਮਰੀਜ਼ ਜਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਜਿੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਵੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੀ ਆਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦੁਗਲਕਾਬਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਵਾਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਥ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਸਫਦਰਗੰਜ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਵੈਨ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਲ (ਵਲਿੰਗਟਨ ਹਸਪਤਾਲ) ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕੁਝ ਉਹ ਜ਼ਖਮੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਇਹ ਬੰਬੇ ਤੋਂ ਆਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਉਹ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਤਲੇਆਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਈ ਕਾਮਿਆਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਓਕਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੱਡੀ ਦੀ ਲਾਈਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਸੀ ਕਈ ਬਾਹਾਂ, ਲੱਤਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ।

ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਧੂ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਅਨਦਾੜੀਏ ਮੁੰਡੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪੁਆ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਏ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬਚ ਗਏ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਹੈ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ। ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਹੀ ਬਿਲਕੁੰਨ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪਰ ਰਾਜਧਾਨੀ (ਗੱਡੀ) ਵਿੱਚ ਸਾੜ ਫੂਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਕਈ ਐਸੇ ਕੇਸ ਵੀ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਜਲਾ ਦੀਆਂ” ਪਰ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਉੱਪਰ ਸਭ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਸੀ

ਪਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਲਿਆਂਦੀ ਹੀ ਨਾ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੌ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਕੁੱਲ ਲਾਸ਼ਾਂ ਆਈਆਂ।

ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੈ ਸੇਵੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋਇਆ।

ਇਕ ਔਰਤ ਆਈ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਹੈ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨਰਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਭਾਵ ਗਰਭਵਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਲਾਤਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਲਿਆ ਅਸੀਂ ਚੈਕ ਕਰਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਇਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਗਰਭ ਬਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਤੱਦ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ “ਛੇ ਸੱਤ ਔਰਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ।” ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਓ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਧਾਰਨ ਸੀ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਆਪ ਕੋ ਪਤਾ ਹੈ ਕੇਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਲੜਕੀ ਚੱਕਰ ਕਾਟੇਗੀ ਘਰ ਮੈਂ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਬਚਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਔਰ ਲੜਕੀ ਕੀ ਇੱਜ਼ਤ ਚਲੀ ਜਾਏਗੀ”, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਇਹ ਕੁੜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਜਵਾਨ ਸੀ ਕੋਈ 19-20 ਸਾਲ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਦੂਸਰੀ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲੀ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਵੀ ਕੇਸ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਆਇਆ। ਲੜਕੀਆਂ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਗੁੰਡੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਗਈਆਂ।

ਇਹ ਉਹ ਕਹਿਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਇੱਥੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਜੜੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਲੋਕ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਨਾਗਲੋਈ ਦੇ ਵੀ ਹੋਣ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹੀ ਸਨ।

ਪਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਦੱਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਉਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ਹੀ ਸਨ।

ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਬਲਾਕ ਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਡਰੈਸ ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ।

ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਔਰਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਪਿਤਾ, ਪਤੀ, ਭਰਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਉਹ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਦਸ ਸਕੇਗੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸ ਨੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਦੱਸ ਸਕੇਗੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ?

(ਨੋਟ : ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਪੜਤਾਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਾਂ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਰਹੀ-ਲੇਖਕ)

10- ਸਲੀਮ ਕਿਦਵਈ

ਸਲੀਮ ਕਿਦਵਈ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੈਂਦੇ ਰਾਮ ਜਸ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਲੈਕਚਰਾਰ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੱਧ ਕਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਭਾਗ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਲੀਮ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਕੌਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਲਖਨਊ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਦਾ ਬਚਪਨ ਬੀਤਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਪਾਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਕ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸੌਦਾ ਖਰੀਦਣ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰ-ਪੈਰ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਿਗਹ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਉੱਪਰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇਵਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੱਖਰੇਵਾਂ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿੱਥੇ ਗੈਰ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਚਪਨ

ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ 1968 ਦਾ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦਾ ਮੁਸਲਮ ਕਤਲੇਆਮ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਉੱਪਰ ਹੋਇਆ ਇਕ ਘਾਤਕ ਹਮਲਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿ ਕਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੇ ਮੁਸਲਮ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ ਨਾ ਕਿ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਦੋ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਉਸੇ ਥਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿ 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹਾਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ! ਮੈਂ ਕਦੀ ਵੀ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮੂਹਿਕ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵੀ ਉਸ ਥਾਂ ਆ ਗਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਬੜਾ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਜਿਹਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਿੱਤਰ ਹਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਆਸੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੰਤਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖ ਵੱਧ ਮਰੇ ਹਨ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ/ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬਲਿਊਸਟਾਰ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਮਸਲਾ ਸੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਸਪੋਟਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੀ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕੀ ਹੈ ਇਹ ਇਕ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੱਖਵਾਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਵਧੀਆ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਅੱਜ ਕੱਲ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਥੇ

ਧਿਆਨ ਲਾਉਣ ਜਾਂ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੱਧ ਕਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਸਨ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਮਿੱਤਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਭਜਾਉਣਗੇ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਮੁਰਖਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ।

11. ਰਸ਼ਮੀ ਭਟਨਾਗਰ

ਰਸ਼ਮੀ ਭਟਨਾਗਰ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਇਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਟੀਚਰਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਬੜੀ ਉੱਪਰਾਮਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਟੌਪਿਕ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਬੜੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਸ਼ਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦੇ ਜਮਾਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਭਾਵਨਾਮਈ ਤਜ਼ਰਬੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੋ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਨ।

ਰਸ਼ਮੀ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ -

ਜਿਸ ਦਿਨ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਰੀ ਮੈਂ ਰੈਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਲਈ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਾਢੇ ਦਸ ਵਜੇ (10.30) ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਟੇਪਾਂ ਰਿਵਾਰਡ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਜੋ ਕਿ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਾਰੇ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਹੁਣ ਦੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕੌਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਤਾਂ ਸਦਮੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਲਈ ਸਨਕੀ ਪੁਣੇ ਵਾਲਾ ਸੀ ਉਹ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੈਡੀਓ ਅਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੱਕ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੈਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਸੀ ਜਾਂ ਖਮੋਸ਼ੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਂ ਸਨਕੀ ਪੁਣਾ ਸੀ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਆਖਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ” ਰਹੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ।

ਰਸ਼ਮੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰੈਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ

ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਘਰ ਆਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੱਚੀ ਠੀਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਮਾਰ ਦੀਆਂ”। ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਬਰਾਹਟ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਬੁਰੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਰ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸੀ ਸਿਰਫ਼ ਔਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਭ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਟੀ.ਵੀ. ਨੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਇਸ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸੀ, “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਘੱਟ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਧ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਉਣ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਵੱਧੋ ਸਰਕਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਝੰਡੇ ਵਾਲਾ ਰੋਡ ਅਤੇ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਧੁੰਧੇ ਦੇ ਬਦਲ ਦੇਖੇ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਆਂਟੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਕ ਸਕੂਲ ਟੀਚਰ ਸੀ ਨੇ ਅੱਧੇ ਮਥੌਲੀਏ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਹਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕੋਈ ਬਦਨਾਮੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਹੋਰ ਅੰਕਲ ਜਿਸ ਦੀ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੰਬਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੱਕੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਟੀ. ਵੀ. ਨੇ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਦਿਵਾਰ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਸੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰਨੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਇਸ ਦਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਬੋਲਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਉਸ ਦਿਨ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਇਕ ਗੋਰਾ ਖੋਜੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਥੀਸਿਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲਾਨ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀ. ਸੀ. ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਸੀਜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗੱਲ ਜਾਂ ਬਹਿਸ ਬਾਹਰ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅਲੈਗਜੈਂਡਰ ਪੋਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ “THE RAPE OF THE LOCK” ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਹਵਾ ਅੰਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਸੀ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਰੋਪ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਲਿੰਡਾ ਦੇ ਰੋਪ ਬਾਰੇ ਇਕ ਮਸ਼ਕਰੀ ਭਰੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚ ਨਿਰਬਲ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਖੈਰ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਮਗਰੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਬਲਿੰਡਾ ਦਾ ਬਲਾਤਕਾਰ ਇਸ ਲਈ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਨਿਰਬਲ ਔਰਤ ਸੀ? ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਇਹ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਲੜਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ, ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਤੋਂ ਦੇਖ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਬਲਾਤਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤੁੱਛ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਦੱਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਕਵਿਤਾ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਕੁਦਰਤੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਇਹ ਅਟਲ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਸੀ? ਕੀ ਕਵਿਤਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਹ ਇੱਥੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉੱਥੇ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਪਰ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਖਿਆਲੀ ਮਹੱਲ ਨਹੀਂ ਇਹ ਇਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਹਵਾ ਅੰਮਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ - ਜੋਤੀ ਗਰੇਵਾਲ

ਜੋਤੀ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬ 2007 ਵਿੱਚ ਪਿੰਗੂ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਨੇ ਛਾਪੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਵਾਲੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਨਾਂ “BETRAYED BY THE STATE” ਹੈ। ਜੋਤੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਪੀੜਤਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 1984 ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਹਾਲੀ

ਵੀ ਔਲੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ—

1. ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ

ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ 1984 ਦੀ ਇਕ ਪੀੜਤ ਔਰਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਉਮਰ ਇਸ ਵਕਤ (2007 ਨੂੰ) 45 ਸਾਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸੀ। 1984 ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਸਨ। ਲੜਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਜਤਿੰਦਰ ਦੀ ਦੋ ਸਾਲ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਸਿਰਫ਼ ਔਨ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ 19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ 25 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲ ਸਕੀ।

ਜਿਸ ਥਾਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਨਾਂ “ਚੁਰਾਸੀਏ” ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਥਾਂ ਇੰਨੀ ਗੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਤਾਂ ਕੀ ਇੱਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜੋਗੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ।

ਖੈਰ ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ (ਇਕ ਲੱਖ) ਮਿਲਿਆ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਜੋਗੀ ਬੋੜੀ ਥਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਇਕ ਪਲਾਟ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਜ਼ਾਰੀ ਕੀਮਤ ਪੋਣੇ ਦੋ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 1.15 ਲੱਖ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਕ ਮਕਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੁਣ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਖਾਲੀ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਛੋਟਾ ਬੇਟਾ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਵੀ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਝ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਕੌਮਰਸ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਲੜਕੇ ਜਿਹੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਹੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਹਰਜੀਤ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦੀ ਏਂ?

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹਿਚਾਣਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਣ ਦਿੰਦਾ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਵੋਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਪਿਆ। ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰਗੰਜ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਉਥੋਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਗੱਡੀ

ਦੇ ਕੇ ਘੱਲ ਦਿਆਂਗਾ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ (ਪਤੀ ਦੇ) ਬਕਸੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕੰਬਲ ਦਾ ਝੁੰਗਲ ਮਾਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਬਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ (ਭਈਆ) ਲੱਗੇ ਉਸ ਨੇ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਕੰਬਲ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਪਾਪਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦੇਵਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਹ ਹਾਲੀ ਬੋੜੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪਾਪਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਨਾ ਜਾਓ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ 200-250 ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਸੀ। ਦੋਸਤ ਨੇ ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਰਜੀਤ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ।

ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹ ਦੇਖੇ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਆਦਮੀ ਠੀਕ ਉੱਥੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਦਮੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਮਸਾਲਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਮੁੱਠ ਭਰ ਕੇ ਆਦਮੀ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟਦੇ ਸੀ ਆਦਮੀ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਅੱਧਾ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅੱਧ ਸੜਿਆ ਆਦਮੀ ਦਰਦ ਨਾਲ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਨਿਰਦਈ ਬੁੱਢੜ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੜਫਦੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ।

ਇੱਥੇ ਇਕ ਬੜਾ ਜਵਾਨ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਸਿੱਖ ਡਾਕਟਰ ਸੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਜਿੰਦਰਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਕਾਤਲਾਂ) ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਫਿਰ ਮੈਂ ਨਾਲ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਚੌਤਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਹੀ ਸੁਣੀਆਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ ਕੇ ਤਿਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਰਬੱਲੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਰ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਲੜਕਾ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਉਹ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੁਕੇ ਰਹੇ।

ਅਖੀਰ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਡਰਾਈਵਰ ਘੱਲ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੰਦੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸੇ ਮਿਲਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਖੱਤ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਦਰੀ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਦਰੀ ਕਿਉਂ ਵਿਛੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕੁਝ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਰੋ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸਾਡੇ ਏਨੇ ਦਿਨ ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇਰਾ ਭਰਾ (ਮੇਰਾ ਪਤੀ) ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਰਾ ਜੀ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਮੈਂ ਰੋਂਦੀ-ਰੋਂਦੀ ਫਿਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਤਾਂ ਆ ਗਈ ਪਰ ਮੇਰਾ ਵਿਰਲਾਪ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਇਆ

ਭੈਣ ਜੀ! ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੰਝੂਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੁਝ ਵੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਜੀਣ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਸੀ ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚਾ ਵੀ ਅਧੂਰੇ ਸੀ ਜੀਵਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਸਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਲਾਂਗੀ? ਪਰ ਮੇਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੜਾ ਬੇਅੰਤ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੇ ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਬੀਜੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਘਰ ਹੀ ਮੁੜ ਜਾਈਏ। ਮੈਂ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾ ਉੱਪਰ ਖੜਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਨਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਨਾ ਵੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਥਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾੜ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੈਂ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੋਚ ਕੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਕੰਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਜਤਿੰਦਰ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਟੀ. ਵੀ. ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦੀ ਦੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਫਿਲਮ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ।”

ਉਹ ਇਹ ਫਿਲਮ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ

ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਭਿਆਨਕ ਅਨਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਬੱਚੇ ਹੁਣ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਗੇ।

ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ ਅਤੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਨ! ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ?

ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਸੁਣੋ, ਭੈਣਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਅਪਮਾਨ ਅਤੇ ਗਾਲਾਂ ਝੱਲੀਆਂ ਹਨ ਕੀ ਉਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਠੀਕ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ ਸੀ। ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਓ! ਹੋ!.....! ਇੱਥੇ ਇਕ ਲੜਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਨੀਮ ਪਾਗਲ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਾਲੀ ਬੱਚੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਮੇਰੇ ਪਾਪਾ ਦਾ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰੋ! ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸ ਵੱਲ ਰੁੱਖ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਏ ਛੋਟੀਏ ਕੁੱਤੀਏ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਉਹ ਉਸ ਨਿੱਕੀ ਬੱਚੀ ਨਾਲ ਬਾਰੀ-ਬਾਰੀ ਬਲਾਤਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਕਾਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ ਉਹ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਲੂ ਵਿੱਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਬੇ ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਦਾਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਤਰੀਪੁਰੀ, ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਅਪਣਿਆਂ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜੋ ਕਾਬੂ ਕਰੋ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਓ। ਹਰ ਇਕ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਇਕ ਔਰਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੀ ਦੇਖਿਆ? ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਰਦ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਾਂ ਹੈ? ਉਸ ਦਾ ਹੁਣ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ? ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦਰਖਤ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਹਿੱਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਕਹੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ “ਤੇਰਾ ਕੱਖ ਨਾ ਬਚੇ”। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀਆ ਨੇ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਾ। ਕੋਈ ਕੀ ਜਾਦਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਲੱਤ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ? ਅਸੀਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਬਕ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ? ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਹਰ ਵੇਲੇ 'ਸਰਦਾਰ ਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ 'ਸਰਦਾਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਦੇਖ ਸਕੇ।

ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਵਕਤ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਵਕਤ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਕੰਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤਿਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਬੀਤਿਆ ਸੋ ਬੀਤਿਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਰ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਬੀਜੀ (ਸੱਸ) ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰਹ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਦੋ ਵਿਆਹੁਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਮੇ ਵੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਧਾੜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀਤਾ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਮਸਾਲਾ ਸੁੱਟਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਕਾਤਲ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਟਰੰਕ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਹੀ ਬਚਣ ਪਰ ਲੜਕੇ ਬਚ ਜਾਣਗੇ। ਮਗਰੋਂ ਟਰੰਕ ਵਿੱਚੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੱਡੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸੀ। ਨੌਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਸੀ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਗਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਆਰਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸੀ ਇਕ ਵੀ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਉਂਦਾ ਛੱਡਿਆ। ਦੋ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਜਤਿੰਦਰ (ਹਰਜੀਤ ਦਾ ਬੇਟਾ) ਨੇ ਕਿਹਾ ਟੀ. ਵੀ. ਵਾਲੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਵਰਤੋਂ (ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਤਲਾਂ ਲਈ) ਅਸੀਂ ਇਹ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦ-ਦੁਆਵਾਂ ਜਾਂ ਗਾਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੇਈਏ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਤੱਕ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਯਤਨ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਾਂ।

ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਅਰਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਦੀ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਓ। ਮੈਂ ਟੇਪ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਕੰਬ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਹੀ ਮੁਸਕਿਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਸਾਰ ਅਤੇ ਸਿਖਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ

ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੰਭੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਲਫ ਨੰਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦ ਪਤੀ, ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਦੇ। ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੋਂ ਗਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਰਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੇ ਖੱਦਰ ਪੋਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਕਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਿਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ।

ਹਰਜੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਔਖੇ ਸੌਖੇ ਹੋ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਪਾਲ ਲਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਉਡਾਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਬੇਟੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਉਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਹਾਰ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉੱਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਆਈਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਇਕ ਸੌਗਮਈ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਪਾਸੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਬਰਾੜ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਚਲੇ ਗਿਆ (ਮਰ ਗਿਆ) ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵਲ-ਵਲ ਅਤੇ ਹੌਸਲੇ ਬਾਰੇ ਯਾਦ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਇਦਰਾ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕੁਝ ਇਦਰਾ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ (ਮੇਰਾ ਪਤੀ) ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ -ਬਹੁਤ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਲ ਅਸੀਂ ਕਾਲੀ ਦਿਵਾਲੀ ਮਨਾਉਣੀ ਸੀ।

ਹਰਜੀਤ ਹੁਣ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦਾ ਖੁਰਾਖੇਜ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਡਾ ਸਫਾਇਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਮਰ ਮਰ ਕੇ ਜੰਮੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਡਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਸਾਡੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੜਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬੱਚੇ ਛੋਟੇ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਾ ਕੇ ਦੇਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣਾ ਡੈਡੀ ਆਉਣ ਤਾਂ ਖਾਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਾਉਣਾ ਅਖੀਰ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ। ਜਦੋਂ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਉਂਦਾ

ਹੈ ਮੈਂ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਖਮ ਫਿਰ ਰਿਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਟੀ.ਵੀ. ਵਾਲੇ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਵਾਲੇ ਸੀ.ਐਨ.ਐਨ., ਐਨ.ਡੀ.ਟੀ. ਵੀ ਵਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਦਿਮਾਗ ਖਰਾਬ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰਾਪ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਇਕੋ ਇਕ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੇਗੀ।

2. ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ

ਕੁਲਦੀਪ - ਸਫਾਇਆ ? ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਵੱਲ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਔਰਤ (ਇਦਰਾ) ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਸਾਡਾ ਰਾਖਾ ਹੈ। “ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਰਾਖਾ ਸਭਨੀ ਥਾਈਂ” ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸਾਡਾ ਘਰ ਨੰਗਲੋਈ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਆਏ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਈ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਗੇ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਇੱਟ ਉਖਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਕੋ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੰਗਲੋਈ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਪਈ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਸਵੇਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਹਾਲੀ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਬੈਠੇ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲੱਗਭਗ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਥੀਵੀਲਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਘਰ ਮੋਹਰੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੋ ਵਜੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੱਦ ਚਾਰ ਵਜੇ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਮਰਦ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਕੇ ਮਾਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। (ਨੋਟ-ਇਹ ਉਸ ਕੌਮ ਨੇ ਸਾੜੇ ਸੀ ਜਿਸ ਧਰਮ ਉੱਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ-ਲੇਖਕ) ਸਾਡੇ ਘਰ ਇਕ ਵੱਡਿਆਂ ਪਾਵਿਆਂ ਵਾਲਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮੰਜਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਪੰਜੇ

ਔਧ ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਫਿਰ ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਮੰਜੇ ਦੇ ਪਾਵੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਹੱਥੀਂ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਨੌ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕੀ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਦਰਿਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ “ਬਾਬਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰੂਗਾ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰੂਗਾ। ਇਹ ਉਸ ਬੱਚੇ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ-

ਮੈਂ ਬਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮੈਂ ਵਿਆਹੀ ਰਹੀ, ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਏਨੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਪਤੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵਿਧਵਾ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ। ਮੈਂ ਨਾ ਉਧਰ ਦੀ ਰਹੀ ਨਾ ਉਧਰ ਦੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੁਣ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਨੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਨੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਧਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜੀਣ ਦਿੰਦੇ। ਜੇਕਰ ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਵੀ ਲੋਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੀਣ ਦਿੰਦੇ। ਜੇਕਰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਡਰ ਜੇਕਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਡਰ। ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਧਵਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਏਨੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਕੁਲਦੀਪ ਭੜਕ ਪਈ।

ਉਹ ਔਰਤ (ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਸੌਸ) ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਥੇ ਖੜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸੜਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਇੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਔਧ ਸੜੀ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਪਰ ਕੌਣ ਰੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਸਦਾ ਰੱਸਦਾ ਘਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕੀ ਉਹ ਦਰਦ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਨਾ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ? ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਗਿਆ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੌਣ ਮਰਿਆ? ਹਾਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਲੜਕਾ ਵੀ ਮਰਿਆ ਹੈ। ਤੱਦ ਉਹ ਇਕ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਹੈ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਰੇ ਹੋਏ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਲੱਭ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹਾਂ

ਵਿੱਚੋਂ ਰੋਟੀ ਖੋਹੀ ਹੈ ਕਦੀ ਵੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਣਗੇ। ਹੁਣ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੀ ਦੇਖੋ ਕਿਵੇਂ ਮੌਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਦੀ ਵੀ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ ਇਹ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਜੀ ਸਕਣਗੇ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਊ ਹੀ ਨਹੀਂ?

ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੋਟਕਿਆ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ- ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ ਪਰ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਕੱਟ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਪਰ... ਲੰਮੀ ਚੁੱਪ...

ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਵਿਲਕਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਕਹਿਣਗੇ ਇਹ ਔਰਤ ਤਾਂ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਰੋਂਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਤਾਂ ਰੋਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੱਸੇ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਐਸਾ ਜਿਗਰਾ ਹੈ?

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੁਲਦੀਪ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕੀ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹ ਬੋਲਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸੀ-ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ-

ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜਿਆ ਸੀ ਉਸੇ ਰਾਤ ਉਹ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਸੀ, ਚਮਤਕਾਰੀ ਸੋਹਣੀ!! ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਆਏ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪਰੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਖੰਘ ਸੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਦੋਧੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਜਿੱਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਸ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਦੌੜ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਚੰਗੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੋਚੋ ਭੈਣ ਜੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੀ ਸਾਨੂੰ ਉਥੇ ਆਇਆ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ ਹਾਏ ਰੱਬਾ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਆ ਗਏ ਸੀ? ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਉਸ ਥਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ

ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੀ। ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ 4.30 ਵਜੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਬੇਟੀ ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਏਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਵਕਤ ਤੇਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਮੈਂ ਵੀ ਏਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਉਹ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਚੱਪਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੁਝ ਕੱਪੜੇ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਬਚੇ ਸੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਗੁੱਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਉਹ ਵਕਤ! ਉਹ ਵਕਤ! ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ ਮੈਂ ਉਹ ਵਕਤ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘਾਇਆ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਔਖਾ ਸਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕੁਲਦੀਪ ਬਿਲਕੁਲ ਟੁੱਟ ਗਈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਮਗੀਨ ਹੋ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਉੱਪਰੇ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਕਰਫਿਊ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ। ਤੁੱਦ ਉਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਬੱਸ ਬਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਚੱਲੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨੰਗਲੋਈ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਮੈਂ ਏੱਕ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਦੇਖਿਆ ਠੀਕ ਮੇਰੀਆਂ ਔਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗਰੁੱਪ ਦੋ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਟਰੱਕ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਦ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਕੂੜਾ ਲੱਦਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਥੀਵੀਲਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਮੈਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਨੀਤ ਬਦਨੀਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਥੀਵੀਲਰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਏਂ? ਤੂੰ ਉਸ ਗੁਆਂਢੀ ਦਾ ਘਰ ਕਿਉਂ ਛੱਡਿਆ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੇਰਾ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨੂੰ ਚੱਲ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵਾਂਗਾ ਆ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀ ਲਈਏ। ਤੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਲੱਗਦੀ ਏਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਚਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਪੀਣੀ ਤਾਂ ਚੱਲ ਕਿਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਸੀ ਦੋ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਨ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂ ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਕਦੀ ਖੜਦਾ ਕਦੀ ਡਿੱਗਦਾ। ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਈ ਭੈਣ ਜੀ! ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਭਰਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇ ਜਾਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਤਾਰ ਦੇ। ਉਹ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਭੈਣ ਜੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚੱਲ ਚੱਲ ਕੇ ਕਿਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ ਤੂੰ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇਂਗੀ। ਮੈਂ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਏਂ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ। ਤੁੱਦ ਮੈਂ ਇਕ ਸਕੂਟਰ ਸਟੈਂਡ ਦੇਖਿਆ

ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਖੜੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਦੌੜ ਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਥੀਵੀਲਰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਗਲੇ ਤੋਂ ਫੜ ਲਈ ਇੱਕ ਥੱਪੜ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਝਜੋੜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਿੱਟ ਲਾਹਨਤ ਪਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਔਰਤ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਕੁੱਤਿਆ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦੇਣੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭੈਣ ਇਹ ਬੁਰਾ ਵਕਤ ਹੈ ਘਰ ਜਾਓ!

ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੇ ਸਹਾਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਬਾਹਰ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰੀ ਹੋਈ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਲੇਰ ਬਣਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਕੀ?

ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਅਤੇ ਗੁੱਸਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਨੌਖੀ ਹਾਲਤ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਡਰਾਮਾ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਿਆਣਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਧੀ ਵਰਗੀ ਏਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੂੰ ਜਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਏਂ ਉੱਥੇ ਭੇਜਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਰੋਟੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਰੋਟੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਹੀ ਬੁਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਵੱਸ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਖਾਣਾ ਲੈ ਲਿਆ ਇਹ ਆਲੂ ਗੋਭੀ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਸੀ। ਸਿਆਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਇੱਕ ਟੈਂਪੂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨੰਬਰ ਨੋਟ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਹੀ 35 ਰੁਪਏ ਸਨ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਥੀਵੀਲਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਟੈਂਪੂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿੰਗਜ਼ਵੇ ਕੈਂਪ ਲਿਜਾਣ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹਾਲੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈਆਂ।

ਉੱਥੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਖੜੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੂੰ ਕਿਥੋਂ ਆਈਏ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਨਾਨਗੋਲੀ ਤੋਂ ਤੱਦ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਏਂ ਉੱਥੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੜ ਜਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਬਾਹਰ ਭੜਕ ਪਿਆ। (ਇਹ ਗੁੱਸਾ 21 ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੜਕ ਪਿਆ ਸੀ) ਮੈਂ ਬੱਕ ਗਈ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਦਲੇਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - ਹਰਾਮਜ਼ਾਦਿਓ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਜਾਵਾਂਗੀ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਐਸੀ ਥਾਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਜਾ ਸਕਾਂ। ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੇਰਾ ਵਿਹਾਰ

ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਵਾਪਿਸ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ? ਮੇਰਾ ਘਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਚੱਪਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਉਲਟਾ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬੋਲੇ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਾਰਾ ਤੇਰੇ ਉੱਪਰ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਧਾਰਾ 144 ਆਈ. ਪੀ. ਸੀ.) ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਤੁਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰ ਢੱਲੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਕੁਲਦੀਪ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ-ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ-

ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਕਤ (ਸਰਕਾਰ) ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਲ੍ਹ ਕੇ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਆਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ? ਪੁਲਿਸ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰੋਕਦੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਡਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰ ਸਕਣ।

ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਦੰਗੇ ਭੜਕ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਰੋਕਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ? ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਹਰ ਇੱਕ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਅਚਾਨਕ ਪੁਲਿਸ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਾਏ ਸੀ ਉਹ ਰੁੱਕ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉੱਪਰੋਂ ਆਏ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੀ ਜਾਓ ਕੋਈ ਕਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਇਕ ਇਕੱਲਾ ਆਦਮੀ ਸਤਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਏਨੇ ਬੁਲੰਦ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਡਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਔਰਤਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ? ਮੈਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ (ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ) ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ?

ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ? ਇਕ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਵੀ ਕਾਤਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਦੇਣਗੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਸਲੀ ਕਾਤਲ ਸਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਕੀ ਇਹੀ ਭਾਰਤ ਹੈ?

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਹ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਉਮਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਕੀ ਉਮਰ ਸੀ? ਉਹ ਤਾਂ ਜਵਾਨ ਸੀ ਵੀਹ ਬਾਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ। ਸਿੱਖ ਮਰਦ 13-14 ਸਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 50 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਛੱਡ ਗਏ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਰਦ ਸੀ ਸਾਡੇ ਰਖਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ? ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਦਰਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਏਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁੜ ਪੈਰਾਂ ਉੱਪਰ ਖੜੇ ਹੋਣ ਜੋਗੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਕੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਐਸੀ ਕੌਮ ਹੈ ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੌਮ ਹੁੰਦੀ ਮੰਗਤੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਾਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਉੱਪਰ ਫੜ ਕੇ ਕੇਸ ਚਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਕੁਝ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਫਾਹੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਉਹ ਦੱਸ ਲੱਖ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਜੇਕਰ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲੁਆ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੇ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਬੁਰੇ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਲਈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਡਿਊਟੀ ਹੀ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਕੰਮ ਲਈ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਰੁਲ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਉੱਠਦੀ ਹਾਂ 5.30 ਤੱਕ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਠੰਡੀ ਅਤੇ ਬੇਹੀ ਦਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਯਤੀਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ

ਹਨ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਠੀਕ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਟਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁੱਖ ਮਿਲੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਬੇਕਾਰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। “ਵਿਹਲਾ ਮਨ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਚਰਖਾ”। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਠੱਗ ਮਗਰ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਠੱਗ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜ ਲੱਖ ਲੱਗੇਗਾ ਤੈਨੂੰ ਬੈਂਕਾਕ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਉਥੋਂ ਜਪਾਨ ਭੇਜਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਣਗੇ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਭੇਜਾਂਗੀ।

ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਕਿਰਾਏ ਉੱਪਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਵਾਂ ਪਰ ਬਾਹਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਿਰਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਕਿਰਾਇਆ ਦੇ ਕੇ ਖਾਵਾਂਗੀ ਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਆਮਦਨ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੇ ਹਨ। ਕਿਰਾਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਜਲੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਿੱਲ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਭੇੜੇ ਹਨ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦੂਸਰੀ ਛੱਡਣੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ 3.5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕੀ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ 3.5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੀ ਸੀ? ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕਈ ਲੱਖ ਕਮਾਉਣੇ ਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ। ਉਪਹਾਰ ਸਿਨੇਮੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 18 ਲੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਿਰਫ 3.5 ਲੱਖ?

ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਮੈਂ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਕਰ ਦੇਣ। ਇੰਦਰਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਸੀ। ਭੈਣ ਜੀ! ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਰਾਜੀਵ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ ਮਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਪੁੱਤਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਉਹ (ਪਤੀ) ਸੀ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਹ ਸਿਰਫ ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਖਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਜੀ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ‘ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦ-ਦੁਆਵਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਇੰਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਭਾਣਾ ਵਾਪਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਮੇਰੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਸਦਮਾ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਤੋਂ 12 ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਮਰ ਗਿਆ।

ਹਰ ਦਿਵਾਲੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ (ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ) ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬੂਠ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੋਵਾਂਗੀ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹਰ ਦਿਵਾਲੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਸਾਲ ਦੀ ਦਿਵਾਲੀ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਤਰਸ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੋਖੇ ਜਿੱਥੇ ਹਨੇਰਾ ਅਤੇ ਖਾਲੀਪਨ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਲੀਪਨ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਲ ਦਿਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਪਰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਲੱਖ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਪਰ ਸਰਾਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਫਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ) ਕਿ ਇਹ ਲਓ 1.25 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਓ! ਮੈਂ ਇਸ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣੀ ਹੈ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ?

ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਮੌਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਮੌਤ ਆਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨੰਦਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੇ ਵਿਲਕਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਪੀਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਿਦਰਾ ਹੈ ਇਹ ਭਗਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਰਕਰ। ਉਹ ਹੁਣ ਮੌਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਮੌਤ ਹਰ ਵਾਰ ਕੋਲ ਦੀ ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਤਬਾਹੀ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ (ਗੁਰੂ) ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨਰਾਜ਼ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।

ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਰੇ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਮੇਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਿਤੇ ਪਹੁੰਚਾਓ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੱਕ ਵੀ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ) ਜਾਣ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਾਤਲਾਂ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਸਤੀਫਾ ਅਤੇ ਕੱਢਣਾ ਇਕੋ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਰਟੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ (ਟਾਈਟਲਰ) ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੈਨੂੰ ਫਿਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਸੋਨੀਆਂ ਗਾਂਧੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਭ ਵਿਧਵਾਵਾਂ (ਰੰਡੀਆਂ) ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਨੇ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਸੋਂ ਠੀਕ ਮੌਕਾ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ? ਹਾਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁਰਦਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਪਰ ਰਾਜੀਵ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਾਂ ਅੰਗ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਿਆ ਜੇਕਰ ਕਦੀ ਇਕ ਕੁੱਤਾ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਹੀਂ! ਉਹ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਸੀ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਇਦਰਾ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਮਰੇ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਉੱਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਰਾਪ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਰਾਪ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੈ! ਉਹ ਠੀਕ ਵਕਤ ਆਉਣ 'ਤੇ ਸਜਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ, ਟਾਈਟਲਰ, ਭਗਤ ਮਰਨ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੰਜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਅੱਡੀਆਂ ਰਗੜ-ਰਗੜ, ਤੜਫ਼-ਤੜਫ਼ ਕੇ ਮਰਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੇਰਾ ਸਰਾਪ ਹੈ। ਇਨਸਾਫ਼ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆਨੀ (ਜੈਲ ਸਿੰਘ) ਕਿਵੇਂ ਮਰਿਆ? ਹੁਣ ਉਹ ਠੀਕ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਸੀ ਕੀ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਸੀ? ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਇੱਥੇ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ। ਉਹ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ? ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰੂਲ ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਕੇ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਉਂ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਉਸ ਨੇ ਕਰਫਿਊ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ ਇਕੋ ਥਾਲੀ ਦੇ ਚੱਟੇ ਵੱਟੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਕਦੀ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੋਣ ਦਿਓਗੇ? ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।+

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹੀ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸਨ। ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਾਂ ਰਾਜੀਵ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀ ਬਣਦੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ-ਹੋ-ਹੋ-ਹੋ, ਮਾਰੇ-ਮਾਰੇ ਮਾਰੇ।" ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੌਡ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਮਾਰ ਕੇ ਖੋਪੜੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਹੂਬਹੂ ਉਵੇਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਬੋਲੋ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਲਾਭ ਨਹੀਂ।

ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਤੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਨੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਓ, ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਵਾਜ਼ ਪਹੁੰਚਾਓ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਨਸਾਫ਼ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਇਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ

ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਕਾਤਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਨਸਾਫ਼ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜੀ ਰਹੀ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।

3. ਜਗਰੂਪ ਕੌਰ

ਜਗਰੂਪ ਕੌਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਤਰ ਵਰ੍ਹੇ, ਹੰਢਾ ਚੁੱਕੀ ਔਰਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ (2005-06) ਉਸ ਨੇ 1947 ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ ਇਹ ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ “ਅਖੌਤੀ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ” ਵਿੱਚ 1984 ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਉਜਾੜਾ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰੁਦਨਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਵਿੱਚ ਡਬੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਦੀ ਉਹ ਚੀਸ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀ ਦਾਸਤਾਂ :-

ਇਸ 1984 ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਦੋ ਭਤੀਜੇ ਗੁਆਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ 1947 ਵਿੱਚ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦਾ ਦੇਖ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ-ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਰਿੰਦੇ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਦੀ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇੰਝ ਵਾਪਰੇਗੀ?

ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਵਾਲੇ ਦਿਨ (31 ਅਕਤੂਬਰ 1984) ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਹਾਲੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਹੱਟੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬੰਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ? ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪਾਠ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਉਹ ਆਰ. ਕੇ. ਪੁਰਮ ਵੱਲ ਦੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਲਾਹ ਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਘਰ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਪਾਸ ਠਹਿਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਕਰੋਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲੜਕੇ ਨੇ ਇਹ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਦਿਉਰ ਵੀ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਡਰਾਈਵਰ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚ ਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਜੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਸਫੇਦੀ ਕਰਨੀ ਹਾਲੀ ਥੋੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਚਿਲਾਈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੂਰਖ ਹੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਭੈਣ ਜੀ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੀ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਵਖਤੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਸਫੇਦੀ ਕਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੌਡਾਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਾਫੀ ਸਾਰੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੌਡਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੱਦ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਬੱਸ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਉੱਪਰ ਇੱਟਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਸਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਮਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਅਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਡੇਢ ਦੋ ਸੌ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ-ਦੱਸ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦੌੜ ਗਏ।

ਤੱਦ ਪੁਲਿਸ ਆ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਰੇ ਰੱਖ ਦਿਓ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਓ! ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੋਕ ਲਵਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿਆਂਗੇ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਨਾ ਹੋਈਏ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਕੇ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਲੁਕਣ ਦੀ ਅਕਲ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ 1947 ਦੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਖਿਲਰ ਪਤਰ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੇਗੀ। ਮੈਂ ਘੜੀ-ਘੜੀ ਪਾਣੀ ਪੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਉਰ ਮੈਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਤਾਂ ਡਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਜਾਏਂਗੀ। ਤੱਦ ਧਾੜ ਆ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਮਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਹਾਲੀ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਣ ਸਟੋਰ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬਿਸਤਰੇ ਅਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਆਦਿ ਭਰੇ ਪਏ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਭਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਹੋ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਤਲ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਅੰਦਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੋ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜ ਪਏ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜਾ ਇਕੀ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਉਹ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੱਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੋਡ ਮਾਰੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿੱਗਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਹੀ ਸੁਣੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀ ਸੀ ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਪਏ ਨੂੰ ਛਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁੱਟਦਿਆਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਹੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਵੀ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਕਿਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਘਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਆਦਮੀ ਰਸੋਈ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਸਟੋਰ ਪਾਸ ਬਣੇ ਬੋਰੀਆਂ ਦੇ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਗਏ। ਇਹ ਸੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਬੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫਾਲਤੂ ਬੋਰੀਆਂ ਦਾ ਸਟੋਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਹਾਲੀ ਬਣ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਬਿਤਾਈਆਂ, ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟੱਟੀ-ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੇ ਗੰਦ ਵਿੱਚ ਪਏ ਰਹੇ। ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਭੈੜੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਸੀ? ਦੋ ਆਦਮੀ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬਣੇ ਚਬੂਤਰੇ ਦੇ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਗਏ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੁਕੇ ਰਹੇ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਕਿੱਥੇ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਇਕ ਕਮਰੇ ਦੇ ਖੁੰਜੇ ਪਈ ਰਹੀ ਜਿਹੜਾ ਸੜਨ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਪਾਹਜ਼ ਸੀ ਉਹ ਤੁਰ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ ਉਹ ਦੋ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੇਟੀ ਰਹੀ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕੱਪੜੇ ਲੀੜੇ ਖਿਲਰੇ ਪਏ ਸੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਾੜ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ ਕੁਝ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਮੇਰੇ ਨਵੇਂ ਬਿਸਤਰੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਪੰਡਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੁਕਾ ਲਓ! ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ ਮੈਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਏਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮੈਂ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਲੁੱਕਣ ਥਾਂ ਲਭ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਸਵਾਮੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰਾ ਲਾ ਕੇ

ਬਾਹਰ ਇਕ ਬੋਰਡ ਲਿਖ ਕੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ “ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਘਰ”। ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਨਾ ਚੁੰਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੈਰੀਂ ਚੱਪਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗੁਆਂਢੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਜੂੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪੱਥ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਚੁੰਨੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਪੱਗ ਵਾਂਗ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਭੈਣ ਜੀ! ਇਕ ਮਰੇ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੱਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਇੱਥੇ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਰਧ ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਗਲ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਪਾਗਲ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਊਟ-ਪਟਾਂਗ ਬੋਲਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਮੇਰੀ ਉਹੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਇਹ ਬਿਹਾਰੀ ਆਦਮੀ ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੇਰੇ ਬੇਟਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਗਲੀ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧਾੜ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਗਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸ਼ਾਂਤ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੜੇ ਦੇ ਚਾਰ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਕਾਲਾ ਪੌਂਡਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਘਰ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰੌਲਾ ਸੁਣਿਆ ਕਿ “ਸਰਦਾਰ ਇੱਥੇ ਹਨ, ਸਰਦਾਰ ਇੱਥੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਇਹ ਰੌਲਾ ਕਿਉਂ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ? ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਜਾਂ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਹ ਕਿਉਂ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾ ਇੱਥੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹੀ ਰੌਲਾ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਅੱਗਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਮੈਂ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਤੁਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਜਾਂ ਸੜਕ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰੀ ਹਾਂ। ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗੋਡਿਆਂ, ਕੂਹਣੀਆਂ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਚਮੜੀ ਛਿੱਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਰਦ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਈ ਸਾਨੂੰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰਹਾਂ ਵੀ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੀ ਨਾ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਜਾਣ ਜੋਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਭੇਜੋਗੇ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਜਨਕਪੁਰੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 7 ਵਜੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਧਾ। ਤੱਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਤ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਇੱਥੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਲੁਕਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਤਮੀਜ਼ੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਧੂਹ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਏਥੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਤੜਕੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਜਿਹੜਾ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਖੌਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਚੱਲ ਪਏ। ਇਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਵੇਰਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਚਾਹ ਲੈ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਈ ਹੋਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੋਨਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਡਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਝਿਜਕ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਹਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸ਼ਿਵ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਚੱਲ ਪਏ, ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇ? ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਕੀ ਬੀਤੀ? ਭੈਣ ਜੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੰਗਤਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਾਡੀ ਉਹੋ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਮੰਗਤਿਆਂ ਵਰਗੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਘਨੇੜੀ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਚੁਕੰਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਇਕ ਟਰੱਕ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜਨ ਲੱਗੇ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੂਰਾ ਟਰੱਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਈ ਔਧ ਸੜੀਆਂ ਸਨ ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਢੇਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭੈਣ ਜੀ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਿਉਂਦੀ ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ? ਇਹ ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸਾਂਭ ਰੱਖੀ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਖੂਨ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਵੀ ਖੂਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਈ ਹਾਂ। ਕਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਲੇ ਮੁਜ਼ਾਹਾਰੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਉਸ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ। ਕੀ ਹੋਇਆ? ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਫਿਰ ਆ ਜਾਣਗੇ ਵੋਟਾਂ ਲਈ। ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਲੋਕ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਟੀ.ਵੀ. ਕੈਮਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਟਾਈਟਲਰ, ਭਗਤ ਮਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡੀ ਵੱਲੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਰ ਇਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਹੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਿੱਡੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਠੀਕ ਹੈ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਸਿੱਖ ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਪੁੱਤਰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਇਹ ਕੈਸੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ? ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ, ਮਗਰੋਂ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ਼ ਨਾ ਹੀ ਬਦਲਦੇ ਹਨ ਕੰਮ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਔਜ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਐਸੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਕਹਿ ਸਕਣ।

(ਨੋਟ : ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲੀ ਗਰੇਵਾਲ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਜੋਤੀ ਗਰੇਵਾਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਲੇਖਕਾ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੈ। ਪਰਬੀਨ ਸਿੰਘ ਦੂਸਰੀ ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਕਾ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸ਼ਿਦਤ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਇਕ

ਵਕੀਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਲੜਕੇ ਪੈਂਡੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਿਖੜਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਔਰਤ ਜਾਇਆ ਸ਼ੀਵਾਸਤਵਾ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ 1990 ਤੋਂ 1984 ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇਕ ਕੰਮ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਮ ਸ਼ੀਵਾਸਤਵਾ ਉਸ ਵੇਲੇ (1984 ਵਿੱਚ) ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਹੈ : ਲੇਖਕ)

4 . ਪਾਲੀ ਗਰੇਵਾਲ

ਪਾਲੀ ਗਰੇਵਾਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ਹੁਣ 70 ਸਾਲ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਰਿਫ਼ਿਊਜ਼ੀ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਹੰਡਾਏ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਕ ਆਈ.ਏ.ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। 1984 ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰੋੜ ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਅਫ਼ਸਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਤਿਲਕ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਲੋਨੀ ਅਫ਼ਸਰ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ :-

ਇਸ ਅਫ਼ਸਰ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਗਰੇਵਾਲ, ਬੈਂਸ ਅਤੇ ਤੇਜਾ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਤੇਜਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਬਦਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਗੁਆਂਢ ਦੀਆਂ (ਹਿੰਦੂ) ਔਰਤਾਂ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸ਼ਰਮ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਜੱਟ ਸਿੰਘ (ਬਰਾੜ) ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਦੇਵ (ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ) ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਬੇਟੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਇਕ ਉਹ ਵਸੰਤ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਰਜੀ ਲੱਭਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਕਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਦੋਵੇਂ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਵ ਅੱਗੜ-ਪਿੱਛੜ ਹੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਹਾਲਾਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਰਕਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਵੇਗੀ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੋਚ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ,

ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ 1947 ਦੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਦੋਸਤ ਵੀ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਫ਼ਿਕਰ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ 1947 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਸੀ।

ਪਰ 1947 ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਦੋ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ, ਦੇਵ ਨੂੰ ਓਨਾ ਚਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਭਰੋਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਸਟਿਸ ਚੱਢੇ ਦੇ ਘਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਸਟਿਸ ਚੱਢੇ ਨੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁਲਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮੰਗਵਾਈ ਸੀ। ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਇਕ ਚਪੜਾਸੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਤਲ ਬੰਬ ਬਣਾਉਣੇ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਈ। ਦੇਵ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਹਾਏ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਉਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਹਨ, ਦੇਵ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਮੈਂ 'ਤਿਲੰਗ' ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢਣ ਮੰਗਲਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਕ ਰਾਤ ਲਈ ਮੇਰੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲੈਣ ਤਾਂ? ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਸਦਮਾ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਖੀਰ ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਐਡਰੈਸ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡ ਆਈਏ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ ਪਰ ਮੁਸੀਬਤ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀ-ਪੀਤੀ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਘਰ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਬਚੇਗਾ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਕਮਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਬੈਠ ਗਏ। ਤਦ ਮੈਂ ਸਭ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਖਾਣਾ ਬਣਾਇਆ, ਕੋਈ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

1 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਸੜ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੋਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾ ਗਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਏ, ਜਿੱਥੇ ਪਰਦਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਮੂਰਖ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਹਮਲਾ

ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ? ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ! ਤਦ ਮੈਂ ਸਾਹਮਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਿਸਤੌਲ ਮੰਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ 1 ਬਹੁਤ ਮੂਰਖ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਮੈਂ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਆਈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੀ। ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਲਵਾਂਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਗੱਡੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆ ਗਈ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਉਪਰ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਮਦਦ ਲਈ ਗਈ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੋ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਗੇ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਪੜਦੇ ਸਿਨਥੈਟਿਕ ਦੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਅੱਗ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਤੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਪਰਦਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਜਲਦੀ ਅੱਗ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੜਕੀਆਂ (ਲੇਖਕਾ ਜੋਤੀ ਗਰੇਵਾਲ) ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਦੱਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੌਣ ਚਲੀ ਗਈ। ਦੇਵ ਮਗਰੋਂ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਛੇੜਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਸੌ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਤ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਫਿਕਰ ਸੀ? ਦੇਵ ਉਹ ਸਭ ਰਾਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਗਦਾ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤੁਸੀਂ ਬਾਪ-ਬੇਟੀਆਂ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸੀ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦੇਵ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਦੀ ਤੁਰ ਕੇ ਵਾਟ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਬ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਥਾਣਾ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਗਿਆਤ ਫ਼ੋਨ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਫਸਰ ਕਲੋਨੀ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਬੈਂਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ. ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਵਰਦੀਧਾਰੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆਈ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬੜਾ ਮਜ਼ਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਤੋਂ ਸਸਤੇ ਕੱਪੜੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ? ਉਹ ਮੂਰਖ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਵਾਨ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਰੇਵਾਲ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਬਦਮਾਸ਼ ਮੂਰਖ ਔਰਤ।”

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਡੇ (ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ) ਸਹਿ ਕਰਮੀ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਸਹਿ ਕਰਮੀ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਮਿਲੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਖਿਰ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਹੋਲੀ ਆਈ, ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕ ਹੋਲੀ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਰੰਗ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਸਾਡੀ ਗੁਆਂਢਣ ਕੁਸਮ ਲਤਾ ਮਿੱਤਲ ਮੇਰੇ ਘਰ ਬੂਹੇ ਉਪਰ ਆਈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੋਲੀ ਨਹੀਂ ਖੇਡ ਰਹੇ। ਉਸ ਨੇ ਰੰਗ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬੈਂਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਨਾ ਬੈਂਸ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੇਵ ਹੋਲੀ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਬਾਹਰ ਆਏ।

ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਇਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਾਰੂਦ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਫਤਰ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਸ਼ਬਦ ਕੌਰ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੇਵ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਿਰਾਦਰ ਸਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਧਾਰਣ ਵਾਂਗ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਤੇਰਾ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ, ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਲੰਘਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਰਿਫਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਏਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਗੱਲ ਪੁੱਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਚੀਕ ਕੇ ਪੈ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਬਕਵਾਸ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਇਕ ਦਿਨ ਨੂੰ ਖਿਲਰੇ-ਪੁਲਰੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਥਾਣੀ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਆਈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਰੋਣਾ ਅਤੇ ਚੀਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲੀ, ਸਿਰਫ਼ ਰੋਈ ਅਤੇ ਚੀਕੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨ ਸੀ।

(ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2005 ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਸ ਭਿਆਨਕਤਾ ਬਾਰੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਘਰ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਜੀਅ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਦਰਦ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਲਕੋ ਰਿਹਾ ਸੀ-ਲੇਖਕਾ ਜੋਤੀ ਗਰੇਵਾਲ)

ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਦੋਸਤ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜੀਉਸ਼ ਸੀ 'ਡੇਵਿਡ' ਨੇ ਮਦਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੀਉਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਤੇਰੇ ਦੋਸਤ ਵੀ ਚੰਗੇ ਲੜਕੇ ਸੀ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਰੱਖੇ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਏ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ ਦਾ

ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਣਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਈ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚਲੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਤੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ੀਏ ਉਪਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਹੁਣ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ। 1984 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇੱਥੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿੱਥ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਹੱਸਣੋਂ ਹੱਟ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬਣਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟੀਆ ਲਤੀਫ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਭੈੜੇ ਸੀ।

ਕਿਉਂਕਿ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਤੋਂ ਹੌਸਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਦੰਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਏ ਸੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਤੇ ਟੀ. ਵੀ. ਆਦਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੰਦ ਰਹਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਬਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

5. ਪਰਬੀਨ ਸਿੰਘ

ਪਰਬੀਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਅਤੇ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰੇਮ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਧਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸੋਚ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੀ ਬਲਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਆਸੀ ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ 1940 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ

ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗਿਆ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੱਚਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵੀ ਵਚਨਬੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥ ਸਨ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸ ਨੇ 1984 ਦੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਘੋਖਵੀਂ ਨੇੜੇ ਦੀ ਅਤੇ ਧਮਕੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰੱਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ 1984 ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮਾਜਸੇਵੀ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਹ 1984 ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ :-

ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਲੋੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਦੋ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਇਹ ਇਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਬਦਕਿਸਮਤ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਹੈ ਕਿੱਥੇ? ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਮੁੜ ਵਸੀ ਕਲੋਨੀ ਹੈ। 1984 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਾਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਸ਼ਰਮਨਾਕ) ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ 'ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ' ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਢਾਈ ਦਿਨ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੁੱਗੀਆਂ-ਝੋਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਗੋਲਨਾਂ ਦੇ ਗੋਲਨ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਡਰੱਮਾ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਟਾਇਰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦਰੱਖਤ ਡਿਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਕੰਬਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਇਕ ਬੜਾ ਡਰਾਉਣਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸੁਰਖੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣੋ?"

ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਝਲ ਜਾਂ ਕਮਲ ਲੋਕਾਂ

ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੁੱਕਣ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਹਾਂ ਡਰੋ ਨਾ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਓ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕ (ਸਿੱਖ) ਇਕ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲੁਕ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਜੁਇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖੋਹ-ਖੋਹ ਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ 14 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਗਏ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਲਣ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 14 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਹਾਲੀ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੁੱਕਣ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲੀ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਗੱਲ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਝਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਏਨਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੱਟ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਜੱਟ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਦੀ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਦੀ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ। ਤਦ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਇਕਦਮ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਰਾਸ਼ਨ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਫ਼ਰਕ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵੰਡਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦੀ ਦੇ ਦਿਓ, ਦਵਾਈਆਂ ਲਈ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਓ, ਇਸ ਕੰਮ ਜਾਂ ਉਸ ਕੰਮ ਲਈ ਲਾਈਨਾਂ ਬਣਾ ਲਓ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦਾ ਪਰ ਉਹ ਸਿਆਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ। ਕੋਈ ਰਾਸ਼ਨ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਟਰੱਕਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਇਕ ਰਾਸ਼ਨ ਦਾ ਥਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਲੰਗਰ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਥਾਂ ਦਰੀਆਂ ਉਪਰ ਖਾਲੀ ਪਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਇਹ ਲੋਕ ਕਿੱਥੇ ਗਏ

ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਉਪਰਲੀ ਜਾਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਦਰੀ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਗੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਇਹ ਨਾਂਅ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਤੱਕ ਉਹ ਸਿੱਖ ਥੱਲੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠਦੇ ਅਤੇ ਡਰ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਭੱਜਦੇ ਰਹੇ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ (ਅਖੌਤੀ ਉਚ ਜਾਤੀ ਸਿੱਖਾਂ) ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਉਤਮ ਸੋਚ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹਲਚਲ ਮਚ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਜੀ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਕਿਹੜਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਂਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਪਿੱਟ-ਪਿੱਟ ਕੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਕਰਦੇ ਸੀ?

ਮੈਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਉਸ ਰਾਤ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਕੈਂਪ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰਾਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਦੱਸਿਆ, ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸੌਂ ਗਏ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਉਤੇ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਪਿੱਟ-ਪਿੱਟ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਆਪਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸ ਨੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਫਰਾਸ਼ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਏ.ਐਸ.ਪੀ. ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਵਿਚਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਗਈ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਈ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ 10 ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਮੁੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਣ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣਾ ਰੋਸ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਕੁਝ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਹੀ ਬੜਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭਗਤ ਉਪਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਚੀਕੀ ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜ੍ਹੀ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋ ਤਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦੀ ਕੀ ਔਕਾਤ ਹੈ? ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭੀਖ ਮੰਗਣਾ ਕੌਮ ਲਈ ਕੀ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਇਹੀ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਬੁਲਾਰੇ ਬਣ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗੱਲਬਾਤ ਵੀ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਇਕਮੁੱਠ, ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਜਮਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨੀ ਦੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ

ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਿਥਾਹ ਕਰਦੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੱਲੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੀ।

ਜਿਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਭਗਤ ਉਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੀਕ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਵਰ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਕਹੇ ਕਿ ਸਾਵਧਾਨੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਰਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੂੰ ਭਗਤ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰੱਖਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਠੀਕ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੱਗਭਗ ਇਕ ਸਾਲ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਟੇਪ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮੈਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਪ੍ਰਫ਼ਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਉਪਰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਉਜੜੇ ਘਰੀਂ ਜਾਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਧੜਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਭ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ) ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਝੁੱਗੀ-ਝੋਂਪੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਭਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣਨਗੇ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂ ਬਣਾ ਦੇਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪੈਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਹੁਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜੀ (25) ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਵੰਡ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਨਫ਼ਰਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰਾਮਤਾ ਨੂੰ, ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਸਹੁਰਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਜੇਕਰ ਧਾੜਾਂ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਟੈਂਕ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਤਜਰਬਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ 70 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਆਦਮੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਆਸਰਾ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਪਟਕਾ ਪਹਿਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਲੈ ਕੇ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੇਰੀ ਸੌਸ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਸਾਮਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤੇ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲੇ ਗਈ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ

ਸਨ, ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਨਹੀਂ, ਦੂਸਰੇ ਕਤਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ।

ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕੱਪੜੇ ਆਦਿ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਸੀ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਅਰਧਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਣ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਲਤੀਫ਼ੇ ਘੜੇ ਗਏ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲੇ (ਹਿੰਦੂ) ਹੱਸਦੇ ਸੀ, ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਇੰਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਲੜਾਂਗੇ।

6. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਫੂਲਕਾ'

ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਕਾ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਵਕੀਲ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ 25 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਫੀਸ ਲਿਆਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ, ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਘਿਆੜ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕਈ ਗੱਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਨੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਦਾਰ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੁੱਕਲ ਦੇ ਸੱਪ ਹਨ, ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਡੰਗ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਖਾਸ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਮੁਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਐਸੇ ਗੱਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਜੱਗ-ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇੰਨੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕੱਲਾ ਸੂਰਮਾ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਡੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਟੀ.ਵੀ. ਉਪਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਸ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤ ਵਰਗੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਨੂੰ ਤਿਹਾੜ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਵਾ ਖਾਣੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਰੱਸਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਲਨਾਥ ਦੇ ਗਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਰੱਸਾ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੈਰ ਇਸ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਲਗਾਤਾਰ ਉਤਾਰਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਮਈ 1985 ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੇਸ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੈਂਕੜੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ ਅਤੇ ਔਖੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੱਜ ਤੋਂ 20 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਵਰਗੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੇਤਾ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ

ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਸੀ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਕਾਇਮ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਗਵਾਹੀ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਫਿਰ ਬਲੀ ਦੇ ਬਕਰੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਖੂਨੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹਲਫ਼ਨਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੁਣ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਪਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਾਨੂੰ ਅਸਫ਼ਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਮੋਰਚਿਆਂ ਉਪਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੰਟਰਨੈਟ ਵੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਸਾਈਟ www.carnage84.com ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੋ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਇੱਥੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ 300 ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਤਲ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਨਸਾਫ਼ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਆਓ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਈਏ।

7. ਜੈਇਆ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵਾ

ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵਾ ਨੇ 1990 ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਵੱਲੋਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਵਜੋਂ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਏ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਉਪਰ ਤਸੱਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਉਪਰ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਂਦੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ :-

ਅਸੀਂ (ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ) ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਦੰਗੇ ਕਹਿਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਤਲੇਆਮ, ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਦੰਗੇ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੰਗੇ ਤਾਂ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਕੌਮਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜੀਆਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਵੀ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਹੀ ਭਾਰੂ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਹੀ ਮੋਹਰੀ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉਪਰ ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ

ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਨੂੰ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਤਕੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਾਅਰੇ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਪੱਤਾ ਖੇਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਭਰਿਆ ਇਹ ਪਾਜ਼ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਤਾਂ ਇਕ ਢੋਂਗਾ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਤਾਂ ਉਪਰਲੀ ਹਿੰਦੂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸ ਕੇ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗੈਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਦੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। “ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂ” ਮੈਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਵੋਗੇ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਨ, ਕਾਲਿਆ ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਕੌਮ ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸਿੱਖ ਕੌਮ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੰਨੇ ਗਰੀਬ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਉਠਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਚੰਗੇ ਆਗੂ ਹਨ। ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਉਚਤਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ ਹਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਇਹ ਆਖ ਕਰੇ ਹਨ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਤਰਕਾਰ ਤਲਵੀਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾੜਕੂਪੁਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ ਇਹ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕਿਉਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ, ਇਹ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।”

ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਚਲੇ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਹੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੱਸਣ ਦਾ ਸੀ। ਜੋਤੀ! ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਾਂ! ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਣ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਦਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਵੀ

ਹਿਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਦ ਮੈਂ ਰੋਮੀਲਾ ਬਾਪਰ ਅਤੇ ਬਿਪਨ ਚੰਦਰਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵਿਜੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ 35 ਹਜ਼ਾਰ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਦੇ ਕੇ ਦਰੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਚਾਹੇ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸਭ ਹਿੰਸਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਾਂ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਿੱਥ ਛੱਡ ਦਿਓ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਹਿੰਸਾਵਾਦੀ ਹਨ?

ਜਦੋਂ ਮੈਂ 1984 ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਭੁਸੱਤਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤਾਕਤ ਦਾ ਝੂਠਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਲੈਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ 2002 ਦੇ ਗੁਜਰਾਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ 1984 ਅਤੇ 2002 ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਣ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲ ਸਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਭ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਿਸ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ, ਕਿਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ (1984 ਵਿੱਚ) ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਹੁਣ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜਨ ਦਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਾਢ ਕੱਢੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਟਾਈਟਲਰ, ਭਗਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੋਦੀ ਨੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਜਰਾਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਵਾਦੀ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਗੁਜਰਾਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂ ਹੈ, ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਹਮਦਰਦੀ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ (N.G.O) ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਰਤਿਆਂ-ਧਰਤਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ (ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਸਨ)

ਅਖੌਤੀ ਸੱਭਿਆ ਲੋਕ, ਇਸ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਸੱਭਿਅਤਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਬਖਸ਼ਣਹਾਰਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਮਨੋਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਰੋਜ਼ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਮਾਰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਖਸ਼ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦਲਿਤ ਲੋਕ ਉਪਰਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਖਸ਼ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਕਾਲੇ ਲੋਕ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਗੇ? ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਉਪਰ ਕਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਸੋਚਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ ਕਿ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਾਂ ਦਇਆ, ਫੈਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸਜਧਾ ਨਹੀਂ।

1984 ਵਿੱਚ ਉਹ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੱਡੇ ਅਤੇ ਲੀਡਰ) ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਹਿੰਸਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸਿੱਟੇ ਭੁਗਤਣੇ ਪਏ? ਤਬਾਹ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤੀ ਕਾਮੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਭਿਆ ਰੁਤਬਾ ਨੀਵਾਂ ਸੀ, ਉਹ ਦਸਤਕਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਬੱਚੇ ਖਾੜਕੂ ਨਹੀਂ ਬਣੇ। ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੰਸਿਆਂ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਬੱਚੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅੱਜ ਬਜਰੰਗ ਦਲ, ਦਲ ਖਲਾਸਾ ਜਾਂ ਜਮਾਇਤੀ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਬਜਰੰਗ ਦਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਘਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹੀ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰਾਮਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਥੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਖਾੜਕੂਪੁਣੇ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੈਇਆ ਜੀ, ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰੋ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਕੀ ਹਨ? ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਉਪਰ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ?

ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ 1984-85 ਵਿੱਚ ਕੋਰਟ ਲਈ ਐਫੀਡੇਵਿਟ ਲਈ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਐਨੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਭਕਤੀ ਕੌਰ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀਆਂ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਲੰਘਕੇ ਗਈਆਂ, ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖੇ।

ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਬੜੇ ਉਲਝਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਕੇ ਜਾਣ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਬੇਬੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਲਫ਼ੀਆ ਬਿਆਨ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਮੁੜ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਲਏ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਰਕ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਜੇਠ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਮਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਉਹ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੇਸ ਜਾਂ ਤਾਂ ਢੱਕ ਲਏ ਗਏ ਜਾਂ ਲਾਭੇ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ

ਹੋ। ਇਕ ਪੱਖ ਇਸ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ, ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਹੁਣ ਫਲੈਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸੀ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਵੀ ਉਡੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਵੀ ਆਸ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 936 ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫਲੈਟ ਮਿਲੇ ਸੀ, ਉਸ ਵਕਤ ਉੱਥੇ ਮਰਦ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬਾਪ, ਭਰਾ ਜਾਂ ਦਿਓਰ-ਜੇਠ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਅੰਡਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੰਸਣੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸਕੂਟਰ ਆਦਿ ਖਰੀਣ ਲਈ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਆਦਮੀ ਔਰਤਾਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਵਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਵੱਲੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਆਪ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਆਪ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸੀ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਤੋਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਝੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੰਗਤੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਤਰੀਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਦਬਾਅ ਪੈ ਰਹੇ ਸੀ। ਹਰਬੰਸ ਉੱਪਰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਉਂ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਸੋਹਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦਬਾਅ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੰਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਦੇਵਰ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇ। ਹਰਬੰਸ ਕੁਝ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਵਾਹ ਪਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਲੜਕੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਵਿਆਹਉਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਉਹ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਕਲਰਕ ਲੱਗ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਦਫ਼ਾ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਦੀ ਵੀ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੂਝਦਿਆਂ ਹੀ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਔਰਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ। ਹਰਬੰਸ ਨੇ

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ। ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ਼ ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖਾਸ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ।

ਪੋਪਰੀ ਕੌਰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ 19 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਦੇ ਦਿਉਰ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਕੁੱਟਣ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਮਰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਸੰਭੋਗ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਪਰਿਆ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਬਾਹਰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਆਦਮੀ ਕਰ ਲਿਆ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਬਦਲੇ! ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਬੇਬੀ ਅਤੇ ਪੋਪਰੀ ਕੌਰ ਦੋਵੇਂ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਔਰਤਾਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਦਮੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਸ ਬਲਾਤਕਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਭੋਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਇਹੀ ਫ਼ਰਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ।

ਮੈਂ 1990 ਤੱਕ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ 1990 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਵੀ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਧਾਰਨਾ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤ ਵਿਧਵਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਬੇਬੀ ਚੌਥੀ ਜਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਔਰਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜੇਠ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਮਦਦਗਾਰ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਆਗੂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਫਿਰ ਉਹ ਆਗੂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਕੌਰ ਬੜੀ ਚਲਾਕ ਆਗੂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਲ, ਕੰਬਲ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗੇ-ਚੰਗੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਢ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੇ ਹਾਲੀ ਮੁੜ ਵੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸ ਧਨ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਰੂਤੀ

800 ਕਾਰ ਵੀ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਲਕ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵੱਸਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ।

ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਖਾਸ ਚੀਜ਼ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਦੇਖੀ ਉਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਬੁਰੇ ਜਾਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਖੋਰੇ ਜਾਂ ਜ਼ਹਿਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟਰਾਂਜਿਸਟਰ ਵੀ ਚੁਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂ ਹਾਸੇ ਭਾਣੇ ਐਵੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਝੱਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਅੱਤਵਾਦ ਦਾ ਠੱਪਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹੋਣ। ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹੇ ਕਿ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਚੋਰੀ ਜਾਂ ਹਾਸੇ-ਭਾਣੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਛੇੜਨਾ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਯਾਰ! ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਗਲਤ ਤਰੀਕਾ ਸੀ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਉੱਪਰ ਲੱਗੇ ਇਸ ਠੱਪੇ ਨਾਲ ਡਰ ਕੇ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮ ਅਤੇ ਡਰ ਵਾਲੇ ਮਹੌਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। 1990 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਡਰਪੋਕ ਅਤੇ ਇਸ ਡਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸ਼ਣ ਠੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਦੂ ਹੀ ਕਹਿਣਗੇ।

ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉੱਥੇ ਹੋਣਾ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। (ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ) ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਸਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਜਾਂ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਜਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟ ਗਈ ਸੀ। (ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਚੁੱਟਕੀ ਵਜਾਈ) ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਦੇਖਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਬਾਰੇ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਕੇ ਸੋਚੋਗੇ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜ ਜਾਉਗੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਕਿਸ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਹੈ। (ਨੋਟ-ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 4 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਂਗਲਾਂ ਉੱਪਰ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਜਿੰਨੀ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਹਰ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਗਦਾਰ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ

ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 70 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਦਰਿੰਦਰੀ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਧੰਨ ਸਨ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅੰਤਿਆਚਾਰ ਜ਼ਰਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਉੱਪਰ ਜਿਹੜੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ-ਲੇਖਕ)

8. ਅਸੀਮ ਸ਼ੀਵਾਸਤਵ

ਅਸੀਮ ਸ਼ੀਵਾਸਤਵ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਉਹ ਕੈਥੋਲਿਕ ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਚਾਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਉਹ ਸਪੇਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀਵੀਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। 1984 ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਵਜੋਂ ਨਿਭਾਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਲੰਬਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਲੰਬਾ ਲੇਖ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹਨ “ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 1984 ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ, ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ” ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ-

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦਾ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਦੀ ਝਲਕ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1992 ਦਾ ਬੰਬਈ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ 2002 ਦੀ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਟਾਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇਕਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਟਾਲਮਟੋਲ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੇ ਮੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਤਲ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਸ ਸਕਦੇ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵੱਲੋਂ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਉਸ ਨਹਿਸ਼ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਕੂਲ ਆਫ ਕਾਮਰਸ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਐਮ. ਏ. (ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ) ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਲਾਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਤਾਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੋਕਾਂ (ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ) ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਉੱਪਰਾਮਤਾ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਲੈ ਕੇ ਟਰਾਂਜਿਸਟਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਰਹੇ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਵੀ ਕ੍ਰਿਕਟ ਮੈਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਉਤੇਜਨਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ

ਵਾਲੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸਭ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਸੌਖੀ ਸੀ ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਈਵਰਿਸਟ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲਦੇ ਹੋਏ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇੰਡੀਆ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਆਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਰੰਗੀ ਦੀ ਸੋਗਮਈ ਧੁਨ ਵਜਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਨਹੀਂ ਸ਼ਇਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨੇਤਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਅਫਵਾਹ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿੱਤ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਹੁਣ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ।

ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੱਲਦਾ। ਸਭ ਦੀ ਜ਼ੋਸ਼ੀਲੀ ਬਹਿਸ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਖੂਫੀਆ ਏਜੰਸੀ ਸੀ. ਆਈ. ਏ. ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਰੋਧੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਔਖਾ ਸੀ ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੀ. ਆਈ. ਏ. ਦੇ ਇਸ ਕੜਵਾ ਦੇ ਮਗਰ ਹੱਥ ਹੋਣ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ? ਨਹੀਂ! ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਤਾਂ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗਦਾਰ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਸਬੂਤਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਹੀ ਇੱਧਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਨ ਅੰਬੈਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਣੇ ਸੀ ਹਰ ਗੋਰੇ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਕਾਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਪੱਕੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਦੂਸਰਾ ਇਸ ਕੌਮ ਦਾ ਇਕ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਵਾਲਾ ਹਊਆ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦਿਨ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਲੰਢੇ ਵੇਲੇ ਤੱਕ (ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੱਕ) ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲੇ ਦੇ ਇਹ ਖਾਬੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੀ ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਫੁੱਟ ਪਈ ਸੀ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਨੇਤਾ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਫੈਲ

ਪਈ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 19 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਵੋਟ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ, “ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਦਰਖਤ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਹਿੱਲਦੀ ਹੈ” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪਾਰਟੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉਸ ਅਭਾਗੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵੱਡੇ ਦਰਖਤ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਤੱਕ ਛੋਟੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਬੇ-ਗੈਰਤੀ, ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲੀ ਇਕ ਗੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਨਾ ਦਲੀਲ ਸੀ (ਨੋਟ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਵੱਡੇ ਦਰਖਤ (ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ) ਦੇ ਡੂਸੜੇ ਉੱਡੇ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਾਮਿਲ ਗੁਰੀਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪੱਤਾ ਹੀ ਹਿਲਿਆ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ (ਸਾਊਥ) ਦੀ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਾਕਾ ਨਗਰ ਤੋਂ ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਇਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੀਹ ਮਿੰਟਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਫਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਮਥਰਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ਾਹਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਵਾਹਨ ਸੜਦੇ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਗਰੁੱਪ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਠੀਆਂ, ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚੈਨਾਂ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਮ ਹਥਿਆਰ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਵਾਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਕੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਆਸ਼ਰਮ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਉੱਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੀ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਬਸ ਵਾਸਤੇ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਬਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਬੱਸ ਦੀ ਸੀਟ ਉੱਪਰ ਲੱਗੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੇਲ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ ਮੈਂ ਮੁੜਕੋ-ਮੁੜਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮੇਰੇ ਸਮੇਤ ਸਭ ਨੇ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੱਸ ਤੁਰ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਪੱਗਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨੀਵੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਲੁਕੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਕੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਵੇਖੀਆਂ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਆਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਣ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਣੂਆਂ ਦੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਾਹਜ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੱਧ ਸਮਝ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਪਰਾਮ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਅਫਵਾਹਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਫਵਾਹ ਬਾਰੇ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਇਕ ਅਫਵਾਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਲਗੋ ਦਿਨ ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਘੜ ਲਈ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਟੈਂਕੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਪਾਸੋਂ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹ ਹੀ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਸਭ ਦੀ ਗੀੜ ਦੀ ਗੱਡੀ ਤੱਕ ਕੰਬਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਵਿਚਲੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਗਰਮ ਖੂਨ ਵੀ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਬਿਨਾਂ ਸਿਰ ਪੈਰ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਮਤਲਬ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਚ ਉਭਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਅਖੰਤੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਵੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਚ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਗੱਡੀ ਹੀ ਦੇਖੀ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਖੈਰ ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹੀ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਾਣੀ ਹਰ ਥਾਂ ਸੁੱਰਖਿਆ ਨਾਲ ਪੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਇਕ ਕੀੜੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਅੱਗੋਂ ਵਧਾ ਚੜਾਅ ਕੇ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਬੜੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਨਾਲ ਬੀਤੀ ਇਸ ਰਾਤ ਸੌਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਠ ਕੇ ਮੈਂ ਘਰ ਦੇ ਚਬੂਤਰੇ ਉੱਪਰ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਕਾਫ਼ੀ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲਾ ਨਹਿਸ਼ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚੁਬਾਰੇ ਦਾ ਦਰਬਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਦਿਸਹੱਦੇ ਉਪਰ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੇੜੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਧੂੰਏਂ ਨੇ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸਮਾਨ ਉਪਰਲੀ ਕਾਲਖ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਪਲ-ਪਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਘਣੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦੋਜ਼ਖ ਦੀ ਅੱਗ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਚਾਂਗਰਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲਈ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਜਿਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਉਹ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਬਚੀਆਂ ਖੁਚੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ “ਮਾਰੋ! ਜਲਾਓ! ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਬਚਨੇ ਨਾ ਪਾਏ! ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕੀ ਜੈ! ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਫੱਟਣ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ ਮੈਂ ਦਲੇਰ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਸਭ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਗਲਪਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਕਮੀਜ਼ ਵੀ ਫਟ ਗਈ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਇਹ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। (ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗੇ) ਏਥੇ ਸਭ ਇਹ ਛੋਕਰੇ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ ਉਹ ਸਭ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਰਸੋਈ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਸਟੀਰਿਓ, ਟੀ.ਵੀ., ਵੀ.ਸੀ.ਆਰ. ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੁੱਕੀ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕੁਝ ਫਰਨੀਚਰ, ਛੋਟੇ ਗਲੀਚੇ ਅਤੇ ਕੰਬਲ ਆਦਿ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਅਧੂਰਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਤਕਰਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਖੀਰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਮਨ ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਰਹੇ ਸੀ। ਧਾੜਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬਿਨਾਂ ਇੱਧਰ ਦੇਖੇ ਹੀ ਲੰਘ ਗਈਆਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਆਪਣੇ ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਮੀਨੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ)

ਸਭ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਖਾਲੀ ਸਨ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਹੀ ਇੱਧਰ ਉਪਰ ਭੱਜੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਵਾਰ ਆਦਮੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੋ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਬੈਠੇ ਆਦਮੀਆਂ ਪਾਸ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼ੀਟਾਂ ਜਾਂ ਵਰਕੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ

ਉਹ ਇਕ ਥਾਂ ਰੁੱਕ ਕੇ ਇਕ ਲਿਸਟ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਭੀੜ ਵਿਚਲੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਸਾੜੇ ਜਾਣੇ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਲਿਸਟ ਉੱਪਰ ਘਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ਘਰ ਦੀ ਲਿਸਟ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਸਾੜੇ ਜਾਣੇ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਲਿਸਟ ਉੱਪਰ ਘਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ਘਰ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਜ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਇੰਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਸੀ, ਟੈਲੀਫੋਨ ਡਾਇਰੈਕਟਰੀਆਂ ਸੀ, ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਸੀ? ਮਗਰੋਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ, ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਕੇ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵੋਟਰ ਲਿਟਾਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਕਨੱਸਤਰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੋਰਿਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਔਗਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜਨ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਸੁਣੀ ਕਿ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵੀਲਚੇਅਰ ਉੱਪਰ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਸੜਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੜਕ ਤੇ ਭਾਰਤ ਨਗਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਸਨ। ਸੜਕ ਦੇ ਅਖੀਰ ਉਤੇ ਮੈਂ ਡੀ.ਟੀ.ਸੀ. ਦੀ ਇੱਕ ਬੱਸ ਰੂਟ ਨੰ. 403 ਸੜਦੀ ਦੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਬੱਸ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਨ, ਸਕੂਟਰ, ਰਿਕਸ਼ਾ, ਟੈਕਸੀਆਂ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਾਰਾਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਾਲਕ ਸਨ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਈਸਟਰਨ ਐਵੀਨਿਊ ਦਾ ਚੋਰਾਹਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧਾੜਾਂ ਸਨ ਹਰ ਇਕ ਧਾੜ ਵਿੱਚ 500-600 ਗੁੰਡਾ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਟਿਕਾਂ, ਲਾਠੀਆਂ, ਰਾਡਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇੰਟਾਂ ਰੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ। ਉਹ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਰਾਣੀ ਬਾਗ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਾੜਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਜਮਾਤੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਾੜਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਜਮਾਤੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਸੀ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤਬਾਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਇਕ ਜਸ਼ਨ ਵਾਂਗ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ “ਯੋਗਦਾਨ” ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਰਸਮ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ 35 ਘਰ ਹੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੱਲੀ ਕਰਦੀ ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਹੈ। (ਕਿਉਂਕਿ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਸਨ) ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬੋਰੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਿਉਂ ਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਜੇਕਰ ਘਰ ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਡਰਾਈਵਵੇ ਉਪਰ ਕੋਈ ਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲੱਗੀਆਂ ਨਾਂਅ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਰੁੱਖ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਨੌਕਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਨਾਂਅ ਦੀਆਂ ਤੱਖਤੀਆਂ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨੌਕਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਗੁੱਪਤ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਧਾੜ ਦਾ ਲੀਡਰ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭਾਲਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਘਰ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਮਾਲਕ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਮਗਰੋਂ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤੈਮੂਰ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਕੇ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਥੋਂ ਅੱਧਾ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਪਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਖੂਬਸੂਰਤ ਇਮਾਰਤ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕੇ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਦੇਖਦੇ-ਦੇਖਦੇ ਸੁਆਹ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਨਸਲੀ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਨਗਰ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ ਨਗਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਤੈਮੂਰ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਟਰੱਕ ਸੜ ਰਹੇ ਸੀ, ਇਹ ਵੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਲ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤੇ, ਹਰ ਵਾਰੀ ਨੰਬਰ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਫੋਨ ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਵਾਸਪੁਰੀ ਦੇ ਥਾਣੇ ਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੋਰ ਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਹਨ, ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਤੁਰ ਕੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਨਗਰ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਵੀ ਵਰਦੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਫਾਇਰਬ੍ਰਿਗੇਡ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਫੋਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਐਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ (ਜਿਹੜਾ ਕਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਆਈ.ਜੀ. ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੱਟੜ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ) ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪੁਲਿਸ ਗਾਰਦ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਹਿਰੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਸ ਗਾਰਦ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮਿਸਟਰ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਦਿਓ! ਅਸੀਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਰਾਈਫਲ ਫੜੀ ਪਹਿਰੇ ਉੱਤੇ ਖੜੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਝਾਕਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਜ਼ਰਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਝੂਠ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਮਿਸਟਰ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੇ ਫੋਨ ਦੀ ਲਾਈਨ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਮਿਸਟਰ ਕੁਮਾਰ ਪਾਸ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਨ, ਉਹ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਸਲੇ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਘਰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮੋਹਰਲੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਉਸ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਸਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸੀ

ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਊਥ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਘਰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਸਾੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਜੀਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਟੀ. ਵੀ. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ. ਵੀ. ਹੀ

ਚੱਲਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਸਿਰਫ਼ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕੋਠੀ ਵਿੱਚ ਮਰੀ ਪਈ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਯੂਥ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ ਨੇੜੇ ਹੀ ਖੜੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾ-ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਾਅਰਾ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੋਂਗੇ”। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇਹ ਨਾਅਰਾ ਸਾਫ਼ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਸਹਿਮਤੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ-ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਟੀ.ਵੀ. ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਨਾਅਰਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ (ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ ਹਨ। ਉਂਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ-ਲੇਖਕ) ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟ ਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਇਕ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਜਾਂ ਝਲਕ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ। ਟੀ.ਵੀ. ਉੱਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਏਹੀ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ 9.10 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਆਪਣੀ ਨੇਤਾ ਦਾ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ੋਕ ਮਨਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੱਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫੌਜ ਆ ਗਈ ਹੈ। 6.30 ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਇਕ ਟੈਂਕ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖਿਆ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹੰਗਾਮੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਤਾਂ ਆਮ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਅਸਲ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਤਲ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬੁਰੇ ਤੋਂ ਬੁਰੇ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਧਰ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਕੋਲੇ ਪਏ ਸੀ, ਕਈਆਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਔਗ ਦਹਿਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਗਾਇਬ ਸੀ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਫਰਸ਼ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲੀ ਵੀ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਬਦਬੋ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਪੱਖੇ, ਮੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਅੱਧ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਖਿੰਡਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇੱਥੇ ਦੌਤ ਫਿਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ (ਇੱਥੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਭੂਤ ਫਿਰ ਗਏ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀਸ (ਸ਼ਾਂਤੀ) ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਯੂਥ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਭਾਰਤ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂਅ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੀਸ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੋਹਿਆ ਵੀ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਸੂਈ ਵੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਸਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਦਾ ਇਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ) ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਮੈਂ ਕਦੀ ਵੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਕ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਠੀਆਂ, ਰੋਡਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਚਾਕੂਆਂ, ਛੁਰਿਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਨਗਰ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਪਵੇਗੀ? ਆਮ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਗੰਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਰੰਗ ਲੈ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਫਸਾਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਕ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਰਪਾਨਾ ਲੈ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਤਾਲਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮੇ ਕਰਮ ਉੱਪਰ ਕਤਲ ਹੋਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬੱਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਬੀਤ ਗਏ ਦੇ ਸਹਿਮ ਦੇ ਭੈ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਬੇਵੱਸ ਦੁਖਿਆਰੇ ਨਿਹੱਥੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਲਾਜਪਤ ਭਵਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਊਥ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੂਲਚੰਦ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੀੜ੍ਹਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨੀ

ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਟੀ. ਵੀ. ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ। ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਤਾਂ ਅਗਸਤ 1987 ਤੱਕ ਅਹੁਜਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੱਕ ਵੀ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਸਕਿਆ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਕਰਕੇ ਜਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਆਮ ਸਮਝ ਵੀ ਇਹ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਰੋਕਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ ਦੀ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਢਿੱਲ ਵਰਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸਾਊ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਭ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਫਰਾਸ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਰਫਿਊਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦਾ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ 400 ਤੋਂ 500 ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਬਾਲਕ 32 ਦੇ 150-200 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਆਉਣ ਵਾਲੇ 8-9 ਹਫ਼ਤੇ ਅਸੀਂ ਫਾਰਸ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੌਜ ਬਚਾ ਕੇ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆਈ ਸੀ।

ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਠਰੰਮੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਾਂ ਦੁਖਿਆਰੇ ਪੀੜ੍ਹਤ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਖਦਾਈ ਤਾਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ, ਯਤੀਮਾਂ ਅਤੇ ਬਚ ਗਏ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਸੁਣਨੇ ਅਤੇ ਲਿਖਣੇ ਸੀ।

ਫਾਰਸ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦਹਿਲ ਕੇ ਚਕਰਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਔਰਤਾਂ ਬਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਬਚਣ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ) ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਕਈਆਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੋਕ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗੁਆਈ ਬੈਠੇ ਸੀ-ਇਹ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਬੇ ਕਰਾਰ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਲਬਾਣੇ ਸਨ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਆਮ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਨਫਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਸਨ ਅਤੇ ਘੋਰ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਪੂਰਨ ਲੋਕ ਸਨ। ਪੀੜ੍ਹਤ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਮਿਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਦਮਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਲੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ, ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਇਸ ਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈਆਂ, ਖੁਰਾਕ, ਕੱਪੜੇ, ਕੰਬਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪੱਥ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹਰ ਥਾਂ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਰ ਥਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਪਾਸ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ, ਲਾਠੀਆਂ, ਇੰਟਾ ਰੋੜੇ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਕਨਸਬ ਭਰੇ ਪਏ ਸੀ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਦਾ ਕਤਲ ਲੱਗਭਗ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਥਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਹਰ ਥਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਇਕ ਮੁਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ ਲਈ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਉੱਪਰ ਬੇ ਇਤਬਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਹਿਲੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਜਿਹੜੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੰਭੀ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਘਾਣ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਸਭ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਫਾਰਜ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਵਾਲੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵਸਤਾਂ ਵੰਡਦੇ ਸੀ ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪੀੜ੍ਹਤ ਆਪਣੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀ ਬੁੱਚੜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜੇ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਦੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਟ ਸਕਣਾ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਸਦਾ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਰਹਿਣੀ ਸੀ।

ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਉੱਪਰ ਸੜਨ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਸਨ। ਕਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਆਂਢ ਰਹਿੰਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਭਰਾ-ਭਰਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਈ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਅਤੇ ਦਾਹੜੀਆਂ ਕੱਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਭੰਗੀ, ਅਹੀਰ, ਗੁੱਜਰ ਅਤੇ ਜਾਟ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਥਾਂਈ ਸਥਾਨਕ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਮੈਂਬਰ ਐਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। (ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਰੈਡਕਾਸਟਿੰਗ ਦਾ ਯੂਨੀਅਨ ਮਨਿਸਟਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ) ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਉਹ ਦਸੰਬਰ 1984 ਦੀ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੈਂਕੜੇ ਹਲਫਨਾਮੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੈਂਡਾਂ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੰਡਦੇ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਢੋਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੱਸਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਲੜਕਿਆਂ ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਖਾਸ ਤਰੀਕਾ ਅਪਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਅਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਫਿਰ ਮਿਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਿਉਂ ਕੇ ਅਤੇ ਗਲੂ ਵਿੱਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਲੜਕੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਕਾਤਲ ਧਾੜਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 75 ਜਾਂ 80 ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਈ ਲੜਕੀਆਂ ਸੇਵਾ ਕਰਮੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਨਾਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨਾ। ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬੱਚੇ ਹੀ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ੇ ਗਏ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਭਗਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ “ਯਹ ਸਾਂਪ ਕਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਮਾਰੋ ਮਤ ਛੋਡੋ ਅਗਰ ਛੋੜੋਗੇ ਤੋਂ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਦੇਗਾ।” ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਲੀ ਇਸ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ

ਕਿ ਇਹ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਜਾਂ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਕਰਕੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਦੰਗਿਆਂ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਗਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਠੀਕ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 1984 ਦਾ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਇਹ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੇਗੀ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸਬੂਤ ਅੱਗੇ ਹੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 1992-93 ਦੇ ਬੰਬਈ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। (ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ) ਭਾਵੇਂ ਕਿ 1984 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁਝ ਸੌ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਮਰੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੀ ਪਰ 1984 ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਭ ਸਿੱਖ ਹੀ ਮਰੇ ਸਨ ਇਕ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਰਿਆ। 2002 ਵਿਚਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਵੀ ਮੋਦੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਜਪਈ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੋਦੀ ਵਾਂਗ ਆਪ ਇਕ ਜਨ ਸੰਘੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੇ 2002 ਦੀ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਭਾਗੀਦਾਰ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਦੋਵੀਂ ਵਾਰੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੇ ਥੋੜੇ ਬਹੁਤ ਹਿੰਦੂ ਮਰੇ ਵੀ ਸੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰੇ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਿਉਂਦੀ ਆਤਮਾ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਅਣ ਮਨੁੱਖੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ 1984 ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਸਿਵਾਏ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਨ ਅਤੇ 2002 ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ ਵਾਲੇ ਆਗੂ ਸਨ।

ਬੰਬਈ 1992 ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ 2002 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਿਆਸੀ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਗੁੰਢੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਣੇ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੰਦੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਖਤਰਾ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ (ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ) ਵੱਲੋਂ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਮੁਆਫੀਆਂ ਮੰਗੀਆਂ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਦੀਧਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ

ਸਨ ਉਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਪਰਲੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਵੱਲੋਂ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 1984 ਵਾਂਗ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਦੀ ਵੀ ਜ਼ਾਤੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਖੌਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਕੇ ਕਦੀ ਵੀ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਜਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਰਕਾਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸਿਆਣੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲ ਟਾਈਟਲਰ ਅਤੇ ਸੱਜਨ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਅਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਦਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ 2002 ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਮੋਦੀ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਇਕ ਛੋਟੇ ਮਨਿਸਟਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਤੱਕ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰੱਕੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉੱਪਰਲੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਥਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਪਟੀ ਅਤੇ ਪਖੰਡੀ ਵਾਲੀ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1984 ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਅਕਾਰ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ (ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ) ਹੀ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਜ਼ਿਬਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਬੱਚੇ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ 50000 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੋਕ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਗਏ। (ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੋ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ) ਅਖੌਤੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਤੰਤਰਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਜਿਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹਕੂਮਤ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕੌਮ (ਸਿੱਖ) ਨੇ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਉਹੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਰਾਜਭਾਗ ਦੀ ਮਾਲਕ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ 1984 ਦੇ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਪਾਸ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਕੀ ਹਨ। ਉਸ ਮੰਦਭਾਗੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਣਿਆ ਉਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲਾ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮਹੱਤਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਯਕੀਨੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਨਸਾਨ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਏਨਾਂ ਵੀ ਗਿਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਰਗੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਾਇਰਤਾ, ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨਗੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਜ਼ੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਉੱਪਰ ਇਕ “ਸੂਝਵਾਨ” ਮਨੁੱਖ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ? ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੂਸਰੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਟੰਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਖਮ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨਸੂਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਬਣਕੇ ਫਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਬਦਲਾ ਸਭ ਰੋਕਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ ਵਗ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੰਨ੍ਹ ਵੀ ਟਿੱਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਖੈਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤ ਹਾਲੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਆਸ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੈ। ਹਾਲੀ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਫਾਰਸ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਕੁਲੀ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸੀ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਹੰਝੂ ਹੀ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਆਓ ਇਸ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸਭਿਆ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਬਣ ਜਾਈਏ। ਆਓ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਜਗਾਈਏ।

1 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 8 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਕੁਝ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹਾਲ

ਭਾਰਾ ਦੂਜਾ

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ
ਦਿਨਕਰ ਗੁਪਤਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੱਸਦਾ
ਹੈ:-

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਮੈਂ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ
ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਾਸ ਪਰੀਆਂ ਸਿਨੇਮੇ ਵੱਲੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ 60 ਦੇ ਕਰੀਬ ਨੌਜਵਾਨ
ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਥੇ ਚਾਰ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਮੋਢਿਆਂ
ਉਪਰ ਰਫਲਾਂ ਲਟਕਾਈ ਫਿਰਦੇ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਸਿਨਮਾ
ਕੰਪਲੈਕਸ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਤਕਰੀਬਨ 9.20 ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਗੇਟ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਉਥੇ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ
ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਸਟੇਨਗੰਨਾਂ ਲੈ ਕੇ
ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ
ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤਿੰਨ
ਬੈਂਡੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ
ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਬੈਂਡੀਆਂ (ਲਾਸ਼ਾਂ) ਦਿਖਾ ਤਾਂ ਉਹ ਛੱਪਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੇ 9.20 ਅਤੇ 10.30 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ
ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੈਂਪਸ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ
ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਾਰ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ
ਪਰ ਮੈਂ ਦੋ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਰੂਰ
ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੇਨਗੰਨਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। 10.40 ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਇਕ
ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅੰਬੈਸੇਡਰ ਕਾਰ ਦੇਖੀ ਗਈ। ਗੇਟ ਉਪਰ ਰੁਕੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਚੰਗੀਆਂ
ਪ੍ਰਸਨੈਲਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕੋਈ 40-50 ਸਾਲ
ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਗੇਟ ਪਾਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਅਤੇ
ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੁਣ ਸਟੇਨਗੰਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ
ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਓ

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮਾਰੇ ਜਾਓਗੇ।

ਪ੍ਰੋ: ਅਸ਼ਵਨੀ ਰਾਏ ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ:-

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਆਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੁੰਆਂ ਨਿਕਲਦਾ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਇਕ ਟਾਇਰ ਦੇ ਫੱਟਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਅਚਾਨਕ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚੋਂ ਮਥਰਾ ਰੋਡ ਵੱਲ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਇਕ ਟਰੱਕ ਲਈ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਗ ਪਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਜਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸਾੜਫੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾੜਫੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਟਰੱਕ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਟਰੱਕ ਰੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁਲੀਸ ਵੈਨ ਤੋਂ ਸੜਕ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤਕਰੀਬਨ 15 ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਟਰੱਕ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਵੈਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਵੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁੰਡੇ ਜਾਂ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ 70-80 ਟਰੱਕ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਟੈਕਸਲਾ ਟੀ.ਵੀ. ਸਰਵਿਸ ਸੈਂਟਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਦੇਖੀ ਜਿਥੋਂ ਟੀ.ਵੀ. ਅਤੇ ਰੈਡੀਓ ਸੈਟ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਵੈਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਲੁਟੇਰੇ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਕੁਝ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਲੁੱਟ ਲਓ।

ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗਿਰੋਹ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਹੱਥੇ ਗਿਰੋਹ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ, ਔਰਤਾਂ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 80 ਸਾਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕੁਝ ਜਵਾਨ ਵੀ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਦੌੜ ਕੇ ਘਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ (100 ਨੰਬਰ ਸੀ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਦਾ)

ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਨਿਹੱਥੇ ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗਰੁੱਪ ਖੁੰਜੇ ਵਾਲੇ ਇਕ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੂਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਉਪ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਪਰੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਲਾਈਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁੰਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕੁਝ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੇ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਬਚਾ ਵੀ ਲਿਆ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ (ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੇ) ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਸ

ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਦਸ ਵਜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ.ਐਫ (C.R.P.F.) ਦੀ ਇਕ ਗਸ਼ਤੀ ਟੁਕੜੀ ਆਈ ਅਤੇ ਲਾਈਟਾਂ ਬੰਦ ਰੱਖਣੀਆਂ ਹਨ (ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਤਲ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਹਮਲੇ ਕਰ ਸਕਣ-ਲੇਖਕ) ਭਾਵੇਂ ਸਿਟੀਜਨਾਂ ਦੀ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ (CRPF) ਨੂੰ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਕੁਝ ਲਾਈਟਾਂ ਜਗਦੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਵੀ C.R.P.F. ਵਾਲਾ ਨਾ ਆਇਆ। (ਨੋਟ: ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ (C.R.P.F.) ਨੂੰ ਵੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਰੱਖਣਾ ਹੈ-ਲੇਖਕ)

2-ਸਵਪਨ ਲਹਿਰੀ ਇਕ ਇੰਜਨੀਅਰ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ:-

ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰੇ 1.30 ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ 50-60 ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਦੇਖਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਡਾਂਗਾ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ ਉਹ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸਟਰੀਟ ਤੋਂ ਰਾਏ ਸਿਨਹਾ ਰੋਡ ਵੱਲ ਗਏ। ਉਹ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦੇ ਐਮ.ਪੀ. ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਵਾਜਪਾਈ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੈਸ ਕਲੱਬ ਦੇ ਟੈਕਸੀ ਸਟੈਂਡ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ (D.L.Y) ਡੀ.ਐਲ.ਵਾਈ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੈਮਰਾਮੈਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਲਮਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੋਟੋਆਂ ਲੈਣ ਜਾਂ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਗ੍ਰੋਹ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਰਾਇਸਨਾ ਰੋਡ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦੋ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਿਆ। ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਜਨਪਥ ਰੋਡ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ (ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ.) (C.P.I.) ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਨਾਲ ਤਾਕੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

(ਨੋਟ: ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਮੋੜਿਆ-ਲੇਖਕ)

ਮੈਂ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਆਉਂਦੀ ਦੇਖੀ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ ਟੈਕਸੀ ਰੋਕ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿੰਡ ਸਕਰੀਨ ਦੇ ਫੂਸੜੇ ਉਡੇ ਦਿੱਤੇ। ਡਰਾਈਵਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਉਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਇਕ ਜੀਪ ਆ ਕੇ ਰੁਕੀ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਝੰਡਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰਿਆ ਉਸ ਨੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਗ੍ਰੋਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗ੍ਰੋਹ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਐਡਵੋਕੇਟ ਸ੍ਰੀ ਕਾਮਿਨੀ ਜੈਸਵਾਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਾਂਡੂ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਏ ਸੀ ਅਸੀਂ ਇਕ ਪਦਮ ਸ਼ਰਮਾ

ਨਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ (ਆਈ) DPCC (I) ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗੜਬੜ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਏ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁੜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਐਸੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੜਕੋਂ ਪਾਰ ਗਣੇਸ਼ ਨਗਰ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਮੱਦਦ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਹੜੇ ਗਣੇਸ਼ ਨਗਰ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆਂਦਾ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸੀ ਉਸ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਉਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਸੰਤੁਲਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਪਦਮ ਸ਼ਰਮਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਸਾਰੀ ਕਤਲੇਆਮ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਇਸ ਨੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਦਾ ਚੋਣ ਹਲਕਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਘੱਟਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਕੀ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:-

ਟਾਈਮਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ:-

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੀ.ਐਸ.ਐਫ. ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਬੁੱਧਵਾਰ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੀ ਇੱਕਾ ਦੁੱਕਾ ਗੜਬੜ ਫੈਲੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। (ਇਹ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖਾਨਾਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।)

ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਨੰ: 100 ਉਪਰ ਸਿਟੀਜਨ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫੋਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੇਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਮੱਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸਜ਼ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਅਰਧ ਸੈਨਿਕ ਫੋਰਸਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ

ਗਸ਼ਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਨਾ CRPF ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ BSF ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਰ ਦਸ ਮਿੰਟ ਮਰਗੋਂ CRPF ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਨਿਜਾਮੂਦੀਨ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਫ਼ੂਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। (ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਫੋਰਸ ਭੇਜੀ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਂਗਰਸਾਂ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ)

ਇਸੇ ਹੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹਾਂਝੂਠ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਇਦਰਾਂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ 'ਜਾਤੀ ਦੰਗੇ' ਭੜਕ ਪਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੱਠ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। (ਨੋਟ: ਨਾ ਕਿਤੇ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਨਾ ਕਿਤੇ ਫੌਜ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ। ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ-ਲੇਖਕ)

ਪੀ.ਟੀ.ਆਈ. ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਪੀ.ਪੀ. ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਦਿੱਲੀ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਵੀਰਵਾਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੂਟੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਪੀਣਯੋਗ ਹੈ। (ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੈਂਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।)

ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ 1984 ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੁਭਾਸ਼ ਟੰਡਨ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ 15 ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ 20 ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ 2 ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਮਿਸਟਰ ਗੱਵਈ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਵਾਧਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਹੈ। (ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁੰਡਾਰਾਜ਼ ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸਟੇਸਟਮੈਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਵੀਰਵਾਰ ਭਾਵ 2 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰਾਂ ਉਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਟੂਟੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀਣ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ।

ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਦੇਵ ਸਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਪੀ:

ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਰੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਵੀ ਮਿਲੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਮੁਕ ਦਰਸ਼ਕ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫੌਜ ਨਾ ਬੁਲਾਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੇ 24 ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸਿਰਫ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਫੌਜੀ ਮਦਦ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਨਿੱਚਰਵਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁਲਾਈ ਗਈ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਕਤਲੇਆਮ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਬਿਨਾਂ, ਰੋਕ ਟੋਕ ਬਿਨਾਂ ਡਰ ਡੁਕਰ ਦੇ ਚਲਦੀ ਰਹੀ।

ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ:-

ਕਤਲ, ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੀ ਇਹ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖੂਨੀ ਦਿਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੈਂਕੜੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਕ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਸੋਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ 500 ਲੋਕ ਸਿਰਫ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ 1200 ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੀਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਮੁਰਦਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ 350 ਲਾਸ਼ਾਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਦੇਖੀਆਂ।

ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਰੋਕਣ ਦੇ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਸੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨੇ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੌਂਸਲਰ (ਕਾਂਗਰਸ) ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਹੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੁਲੀਸ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਅਫ਼ਸਰ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਕਮਲਨਾਥ ਰਕਾਬਗੰਜ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਰਫਿਊ ਲਾਗੂ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫ਼ਲਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਪਰਲੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫਿਰ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋਕ ਪੜਚੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਪਰਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਵਾਇਰਲੈਸ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਇਕ ਉਪਰਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ।

4 ਨਵੰਬਰ ਦੀ, ਦੀ ਟਾਇਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਛਾਪੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ

ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਛੇਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਰਫਿਊ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਦੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੱਕ ਢਿੱਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਰੀਪੋਰਟਰ ਨੇ 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਰੀਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜੀ 4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਪੀ:-

3 ਨਵੰਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਦ ਸ਼ਨਿੱਚਰਵਾਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗੁੰਡੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦੇ ਰੀਪੋਰਟਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਚੁੱਕੀ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੇਨ ਸਟਰੀਟ ਦੇ ਫੁੱਟਪਾਥ ਉਪਰ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਸੜਦੀ ਹੋਈ ਦੇਖੀ ਗਈ। ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਬਾਰੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆਰਮਡ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਨੌਵੀਂ ਬਟਾਲੀਅਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦਾ ਰੀਪੋਰਟਰ ਭੋਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਸ਼ਨਿੱਚਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਪੁੰਆਂ ਨਿਕਲਦਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਮਿਲਟਰੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੜਬੜ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਇਕ ਮੋਟਰ ਪਾਰਟਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਏਥੇ (ਭੋਗਲ) ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਔਰਗੇਨਾਈਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੈਰਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਗੁਆਂਢੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭੋਗਲ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਂਦੇ ਦੇਖੇ ਗਏ।

ਦੀ ਟੈਲੀਗਰਾਫ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟਰ ਸੀਮਾ ਮੁਸਤਫਾ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾਂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਲਈ ਰੱਖੀ ਗਈ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਰਿਜ਼ਰਵ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਇਹ ਜਾਤੀਵਾਦ ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਛਪੀ।

ਦੀ ਇਕਨੌਮਿਕਸ ਟਾਈਮ ਦੇ ਚਾਰ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਜੈਕਟਿਵ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਏਸੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਇਸੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਸਟਾਫ਼ ਰਿਪੋਰਟਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਐਸ.ਸੀ. ਟੰਡਨ ਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

4 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਟਾਫ ਰਿਪੋਰਟਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ:- ਅੱਜ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿਸਟਰ ਐਸ.ਸੀ. ਟੈਡਨ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿਚ ਇੱਤਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੋ ਕਤਲ ਹੋਏ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕਰੇਗਾ। ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੁਖਿਆਰੇ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਇਕ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸੀ।

ਪੀ.ਟੀ.ਆਈ. ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਇਕਨੌਮਿਕਸ ਟਾਈਮ ਵਿਚ 5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਛਪੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਫੈਲੀ ਹਿੰਸਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਪੀ.ਜੀ. ਗਵਈ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਗਵਈ ਛੁੱਟੀ ਉਪਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਦੀ ਇਕਨੌਮਿਕਸ ਟਾਈਮ' ਅਨੁਸਾਰ 5 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਿਨ ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਮਿਸਟਰ ਐਮ.ਐਮ. ਕੇ ਵੱਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰੈਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤਾਜ਼ਾ ਜਾਂ ਨਵੀਂ ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 1809 ਲੋਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ, ਲੁੱਟਮਾਰ, ਦੰਗਾਂ ਫਸਾਦ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਹਨ। (ਨੋਟ: ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ-ਲੇਖਕ)

ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 20000 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

'ਦੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ' ਦੇ 5 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਕਿ ਰਫੀਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਖੁਰਾਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਲ ਅਤੇ ਗੱਦੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਵਾਈਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ 2513 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿ: ਵੱਲੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਲੋਕ ਜਮਾਨਤ ਉਪਰ ਛੱਡੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਸ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਜਮਾਨਤ ਕਰਾਉਣੀ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।

ਮਿ: ਵੱਲੀ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਉਪਰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨੇ 6 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦੋਂ 300 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ

ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਅਧੀਨ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਥੋਂ ਦਾ ਲੋਕਲ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਆ ਗਿਆ। ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਉਪਰ ਜਦੋਂ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਉਪਰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲੋਕਲ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਆ ਕੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ “ਤੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਅਣਡਿਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੌਰਨ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇ ਉਹਨਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਹੈ।” ਇਹ 7 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਸੱਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰ ਗਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 25000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੇਘਰੇ ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਭਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

7 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਛਾਪੀ ਕਿ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਵੱਲੀ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਸਕੀਮ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਮਿ: ਵੱਲੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਰਕਮ ਤਾਂ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ। ਮੁੜ ਵਸੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਇਸ ਰਕਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਢਾਂਚਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

ਏਸੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 8 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਤਿਲਕ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਉਤਮ ਨਗਰ, ਨੰਗਲੋਈ, ਨਾਜਾਫਗੜ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ 1000 ਲੋਕ ਸਿਰ ਲੁਕਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗਲਵਾਰ 7 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਵੀ ਕੋਈ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਲਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਐਕੜ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਏਥੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਾਂਗ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਜਾਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ।

ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ :

ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੂਨ 1984 ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੋਏ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਣ ਦਾ ਐਵਾਰਡ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ (ਸਾਰੇ ਅਖੌਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ) ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਹਿੱਟ ਲਿਸਟ 'ਤੇ ਸੀ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬਚਿਆ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ:- ਸਵੈਜੀਵਨ ਮੌਜ ਮੇਲਾ ਵਿਚੋ:-

“ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਲਈ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ (ਦਿੱਲੀ) ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਭੜਕਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਝੂਠੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਫਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ-

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਉਤੇ ਸਿੱਖ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਉਤੇ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲਏ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਸਰੀਏ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਦੇ ਕਨਸ਼ਤਰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਤੇ ਟੈਕਸੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜਨ ਤੁਰ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਸਾਂ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੌਕਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਭੀੜ ਆ ਸੀ। ਐਨ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਵੀਡਨ ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹਾਲਫ ਗੌਫਿਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਰਮੇਸ਼ ਥਾਪਰ ਦਾ ਨੇੜਾ ਦਾ ਦੋਸਤ ਸੀ, ਦੂਤਾਵਾਸ ਦੀ ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਟੀ.ਵੀ. ਉਤੇ ਵੇਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਕਾਂਡ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਅਪਰਾਧ ਸਾਡੇ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ ਅਤੇ

ਸਰਕਾਰ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸਤਾ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਜਾਂ ਨਾ ਦੇਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਮਲਕੀਤ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ ਦੇਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਟਾਲਾ ਵੱਟ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭਿਆ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾਉਣ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੱਲ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ (ਦਿੱਲੀ) ਹੀ ਲਗਭਗ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਗੁਨਾਹ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ (ਇਕ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ) ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ! ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਬੜੀ ਚਲਾਕੀ ਅਤੇ ਮਕਾਰੀ ਨਾਲ ਇਕ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਪੜਤਾਲ ਜਸਟਿਸ ਨਾਨਾਵਤੀ ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਮੁੱਖੀ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੌਂਪੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਅਫ਼ਸਰ ਅਪਰਾਧੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਕੇ ਵਿਭਾਗੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬੜੀ ਬਹੁਤ ਆਰਥਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਛੱਕ ਦਾ ਲਾਭ ਦੇ ਕੇ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਟਾਈਟਲਰ ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਬੜੀ ਦਿਆਲਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾਨਾਵਤੀ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਠੀਕ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੱਗੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇ। ਇਹ ਜਸਟਿਸ ਨਾਨਾਵਤੀ ਨੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਕਲੰਕ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ

ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਕੱਢਣ ਦੇ ਯਤਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਨਾਵਤੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਖੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਹੀ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ ਸਨ। “ਨਾਨਾਵਤੀ! ਤੂੰ ਇਕ ਕੌਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਘੋਰ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।”

ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਆਨ:

ਕਿ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਮਿ. ਐਮ.ਜੇ. ਅਕਬਰ (ਅਖਬਾਰ ਸੰਪਾਦਕ) ਮੇਰੇ ਘਰ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਆਏ। ਬਾਹਰ ਮੇਨ ਰੋਡ 'ਤੇ ਕੁਝ ਰੌਲਾ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਕਰੀਬਨ 20-25 ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਖੜੇ ਵੇਖੇ ਅਤੇ ਧਾੜ ਖਾਨ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੇ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਖਿੰਡਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

... ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਧਾੜ ਨੇ ਮੇਨ ਰੋਡ 'ਤੇ ਟੈਕਸੀ ਸਟੈਂਡ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

..... ਕਿ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਓਂਕਾਰ ਗੋਸਵਾਮੀ:

ਓਂਕਾਰ ਗੋਸਵਾਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੇਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦ ਦੁਪਹਿਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ ਛੂਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸੀ। ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੌਮੀ ਲੀਡਰਾਂ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ, ਜਾਰਜ ਫਰਨਾਂਡੇਸ, ਸ਼੍ਰੀਕਾਂਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਰਚ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਸਾੜ ਛੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟੇ ਪੁਟੇ ਗਏ ਸਿੱਖ ਦੁਖਿਆਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ “ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ” ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਓਂਕਾਰ ਗੋਸਵਾਮੀ ਵੀ ਉਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਵੀਹ

ਸਾਲ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਹਾਲੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਤਖ਼ਤ ਉਪਰ ਉਕਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਕੁਰਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੁਖਿਆਰੇ 20 ਸਾਲ 10 ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਦਰ-ਦਰ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਵੇਂ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਦਨਦਨਾਉਂਦੀਆਂ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ:-

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਠਵੰਜਾ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ 'ਪਵਿੱਤਰ ਕੌਮ' ਦੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਬਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਉਹ ਸਨ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ, ਐਚ.ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ (ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ) ਟਾਈਟਲਰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਲੀਡਰ ਹੈ ਤੀਸਰਾ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ ਜਿਹੜਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ। ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਕਦੋਂ ਸਜ਼ਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਹਾਲੀ 2024 ਤੱਕ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਉਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਦੱਸਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਓ ਜਿਹੜਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਇਕ ਸੰਗਠਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ “ਨਾਗਰਿਕ ਏਕਤਾ ਮੰਚ” ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਚਾਉਣ ਵਿਚ, ਮੁੜ ਵਸਾਉਣ ਵਿਚ, ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰੰਗਾਨਾਥ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਔਗ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਮੈਂ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਗਾਮਬਹਰੀ, ਖਾਜ਼ੋਰੀ ਖਾਸ, ਭਜਨ ਪੁਰਾ ਅਤੇ ਸੀਮਾਪੁਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਅਤੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਸੋਲਾਂ

ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ('ਏਮਜ਼') ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਔਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਵਿਚ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਤੇਲ ਡੀਪੂਆਂ 'ਤੇ ਮਿਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭੰਡਾਰ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਰਾਤ ਸਾਰਾ ਤੇਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਰਾਸ਼ਨ ਡੀਪੂਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਾਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਲਟਰੀ ਦੀ ਸੋਖ ਲਈ ਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਸੇ ਸਵੇਰ ਲਗਭਗ 11 ਵਜੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਾਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਖੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ "ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ" ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਸਿਰੀ ਨਾਕੇ ਲਗਾ ਕੇ ਗਲੀ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਫਿਰ ਲੱਭ ਲੱਭ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਾਤਲ ਟੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਪੂਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਹਨ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਰ ਲਓ। ਦੋ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਫੌਜ ਆਵੇਗੀ। (ਨੋਟ:-ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨ ਤੱਕ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਉਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੱਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕਮੀਨਗੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਲੇਖਕ)

ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੱਖ ਯਾਦ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾਨਕਸਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਐਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਕੇ ਬਚਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਛੇ ਜੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੋਤੇ ਸਨ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਛੇਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਛੇਆਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਟਾਇਰ ਪਾਏ ਗਏ ਮਗਰੋਂ ਮਿਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿਉਂ ਕੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨੂੰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਆ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਾਤਲ ਦੌੜ ਗਏ।

ਇਹ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਸਕੂਲ

ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰੋ.ਤਪਨ ਰਾਏ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਾਤਵ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। (ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ)

ਇਕ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਕਹੀ ਮੈਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ:- “ਬੇਟੇ ਮੈਂ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਕਿਸ ਗੁਨਾਹ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?”

ਵੀਹ ਸਾਲ ਅਤੇ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਭਿਆਨਕ ਅਨਰਥ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ‘ਪਾਲਣਾ’ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਇਸ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਿੰਸਾ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਈ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨਾਮ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ‘ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਲ ਠਾਕਰੇ, ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ, ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਲਿਸਟ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜ ਭਗ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਖੀ ਬਣੇ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭਜਣਾ ਪਿਆ !

ਕਾਮਰੇਡ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ !

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁੰਦਾ।

ਇਹ ਘਟਨਾ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਵਾਪਰੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਤਲ ਹੋਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸੈਕਟਰੀ ਸਵਰਗੀ ਈ.ਐਮ. ਨਮੋਦਰੀਪਾਦ ਅਤੇ ਪੋਲਟ ਬੀਊਰੋ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਵਰਗੀ ਕਾਮਰੇਡ ਬਾਸਵਾ ਪੁਨੀਅਰ ਅਤੇ ਕਾਮਰੇਡ ਸੁਮੇਰ ਮੁਕਰਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਵਲੋਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਗਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਪਹੁੰਚੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਉਥੇ (ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ) ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਕਿ ਹਜ਼ੂਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ

ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਗਲਪਨ ਵਾਲੇ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਮਗਰ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਹੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਗੜਬੜ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਇਤਨੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹਾਲੇ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭਜ ਪਏ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਮੋਦਰੀਪਾਦ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦੋਹਾਂ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ ਅਤੇ ਦੌੜ ਜਾਓ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ ਦਾ ਆਦਮੀ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਉਸ ਜੀਪ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨੇੜੇ ਹੀ ਖੜੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਜੀਪ ਤੱਕ ਇਕੱਲਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਨਮੋਦਰੀਪਾਦ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਚ ਜਾਓ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਬੇ-ਰਹਿਮ ਹਜ਼ੂਮ ਪਾਸੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ 14 ਅਸ਼ੋਕਾ ਰੋਡ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇਵਸੀ ਜਾਹਰ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ।

ਮੈਂ ਜੋਤੀ ਬਾਸੂ ਨਾਲ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ ਵਲ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਉਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਪਾਸ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਉਪ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਵਰਗੀ ਬਿਨੋਇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਗੜਬੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਕਿ ਗੜਬੜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਬਹੁਤ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਅੱਗ ਭੜਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੇਤਾ ਦੂਜੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਫੈਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਮਾਰਕਸੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਜਾਨੀ ਜਾਂ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮਾਰਕਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਕੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ? ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ! ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਜਾਗ ਕੇ 1963-76 ਵਿਚ ਸੂਬੇ ਦੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਚੰਗੀ ਰਵਾਇਤ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ।

ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ:

1. ਮਨਿਸਟਰ ਫਾਰ ਕੈਮੀਕਲਜ਼, ਫਰਟੇਲਾਈਜ਼ਰ ਤੇ ਸਟੀਲ,
ਰਾਮ ਵਿਲਾਸ ਪਾਸਵਾਨ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ !

.... ਕਿ ਸਾਡਾ ਚਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁੱਪ, ਜਿਸ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰੁਪੁਰੀ ਠਾਕਰ, ਦੇਵੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਕੇ. ਆਰ. ਆਰੀਆ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਇਕ ਕਾਰ ਵਿਚ ਤਿਲਕ ਨਗਰ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਭ ਪਾਸੇ ਧੂੰਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ।

ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਉਥੇ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਮੰਗੀ... ਧਾੜ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਮ ਚਾਰ ਵਜੇ ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਬਾਡੀਗਾਰਡ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਰਸ਼ਾਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੱਤਰ ਮੁਹਿੰਦਰ ਬੇਠਾ ਗੇਟ 'ਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੇਟ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਧਾੜ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਿੰਘ ਧਾੜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਵੇ ਗਵਾਹ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਾਣੀਆਂ-ਪਹਿਚਾਣੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਹਰੇ

ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ... ਅਸੀਂ ਘਰ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਕੋਲ ਸਥਿਤ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਭਜ ਕੇ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਧਾੜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਸੜਦੇ ਗੈਰੇਜ਼ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੀ ਭੁੱਜ ਗਿਆ...

2. ਸਾਬਕਾ ਫਾਇਨੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਮਧੂ ਦੰਡਵਤੇ ਮਿਸ਼ਰਾ ਸਾਹਮਣੇ:-

ਦੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਟਰੇਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਕੁਹਾੜੀਆਂ, ਸਬਲਾਂ ਆਦਿ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਸਾਡੀ ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਆ ਵੜੀ। ਉਹ ਟਰੇਨ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਜਿੰਦਾ ਬਚ ਕੇ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਉਸੇ ਵਕਤ, ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਲ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਤੇ ਹੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਜਾਂ ਅੱਗ ਲਾਉਣੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

3. ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪੀੜਤ ਔਰਤ ਮਨਡੌਰੀ ਦੇਵੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਹਲਫਨਾਮਾ:-

... ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਾਡੇ ਏਰੀਏ ਵਿਚ ਦੰਗੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਵਕਤ, ਅਸੀਂ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਉਤੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੰਗਈ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਲਈ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਆਏ। ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਸੀ। ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਿਆ। ਦੰਗਈਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਉਂ (ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣ ਦੇ) ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਹੱਟ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਦੰਗਈਆਂ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸਾਖਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਤੀ 'ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 8.30 ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।

... ਖੌਫ਼ਜ਼ਾਦਾ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਉਥੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਦਿਓਰ ਗੰਗਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਵੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਨੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਦੰਗਈਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।..... ਸ਼ਾਮ ਨੌ ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ....

ਮਿਸ਼ਰਾ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ:

ਲੇਖਕ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਹੁਣ ਸਵਰਗੀ) ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ

..... ਕਿ ਏਅਰ ਚੀਫ ਮਾਰਸ਼ਲ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾਇਰਡ) ਲੈ. ਜਨਰਲ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ (ਰਿਟਾਇਰ ਹੁਣ ਸਵਰਗਵਾਸੀ) ਰਿਟਾਇਡ ਬ੍ਰਗੇਡੀਅਰ ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ) ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਘੰਟਾ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਤੌਰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ “ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦਬਲ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ।”

ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮਿ: ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਟ, “ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਂਬੜ ਮੱਚ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤੇ ਲੋਕ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਝਟਕਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕੋਲ ਇਸ ਅਰਾਜਕਤਾ ਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ?” ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਹੇ!

ਪਰ ਇਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ 17 ਜਨਵਰੀ 1985 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਆਏ ਸਨ (ਜਿਸ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 15 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਾਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ) ਇਸ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ (ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ) ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਤਲ ਸੰਸਦੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੰਤਰੀ ਐਸ.ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲ ਕਰਾਏ ਸਨ।

ਇਸ ਜ਼ਮੀਰ ਫਰਾਮੋਸ਼ ਸਿੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਹਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਗਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਮੀਨਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਪਿਛੋਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੜਬੜ 'ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਮਾਲੀ ਤੇ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਭੁੱਘੀ ਹਮਰਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੰਸਾ ਦੌਰਾਨ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ।”

ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਈ.ਕੇ. ਗੁਜਰਾਲ ਦੇ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਬਿਆਨ :-

ਮੈਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤਕਰੀਬਨ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਬਾਦ ਦੁਪਹਿਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਦੰਗੇ ਭੜਕ ਪਏ ਸਨ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨਾਲ ਫ਼ੂਨ 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਕਰਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਆਪੋਜੀਸ਼ਨ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਡਾ. ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲਾ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਘਰ, ਟਰੱਕ ਆਦਿ ਜਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਨਰਲ ਅਰੋੜਾ ਦਾ ਫ਼ੂਨ ਆਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਿ: ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਏਅਰ ਚੀਫ ਮਾਰਸ਼ਲ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਨਾਲ ਨਿਰਾਸ਼ ਵਾਪਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਮਿ: ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਸ਼੍ਰੀ ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੀਏ। ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁੜਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਈ ਸੜਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੇਖੀਆਂ। ਮੈਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਡਰਾਈਵਰ ਉਸ ਦਿਨ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲਾਠੀਆਂ ਆਦਿ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕਾਰ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ....।

ਜਨਰਲ ਅਰੋੜਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਫੌਜੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵਿਚ ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਰਲ ਅਰੋੜਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅਰੋੜਾ ਮੇਰੇ ਘਰ ਰਹੇ...।

(ਨੋਟ: ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ, ਏਅਰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛੱਪਣ ਲਈ ਦੇਣਾ ਸੀ ਪਰ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚਾਰਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹਰ ਸੜਕ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵਿਛਾਏ ਮੌਤ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ-ਲੇਖਕ)

ਸਾਬਕਾ ਲਾਅ ਮਨਿਸਟਰ ਰਾਮ ਜੇਠ ਮਲਾਨੀ ਨਾਨਾਵਤੀਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ:-

.... ਮੇਰੀ ਦੋਸਤ ਮਿਸ ਲੈਲਾ ਫਰਨੈਂਡੀਜ਼ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਣਯੋਗ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਔਗਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦਮਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਿਹੜੇ ਅਵਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣਾ ਤੇ ਫੌਜ਼ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ। ਅਸੀਂ ਮਿ. ਰਾਓ ਨਾਲ ਕੋਈ ਔਧਾ ਘੰਟਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਰਾਓ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਹਦਾਇਤ ਦੇਂਦੇ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੋਰ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦਿਆਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਅਤੇ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਤ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਆਮ ਸ਼ੈਲੀ ਜਾਂ ਵਿਹਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਹਿੱਲਿਆ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਫੇਰੀ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ....

ਸਾਬਕਾ ਲਾਅ ਮਨਿਸਟਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭੂਸ਼ਨ ਨਾਨਾਵਤੀ ਸਾਹਮਣੇ :-

... ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਗਏ, ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਫਸੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ.... ਅਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਾਲੀ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ... ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਪੁਲੀਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਨੇਮ ਪਲੇਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਵੀ ਵੇਖੇ, ਪਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ...

..... ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਧਾੜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੇ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੈਰੋਸੀਨ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਔਗ ਭੜਕਾਊ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਗਠਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਟੇਟ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਗੁੱਝੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਦੇ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੀਆਂ। ਜੇ ਸਟੇਟ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਮੈਕਆਰਥਰ ਆਫਿਸ ਦੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪੂਨਮ ਮੁਟਰੇਜਾ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ:-

ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 1.00 ਵਜੇ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਾਣੀ ਸਪਲਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਫੂਨ ਕਾਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਸਵੇਰੇ

2 ਵਜੇ ਮੈਂ ਵੀ ਮੁਨੀਰਕਾ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਸ਼ੇਖਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਟੈਕਨੀਕਲੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ 2.30 ਵਜੇ ਮੈਂ ਇਕ ਪਬਲਿਕ ਐਡਰੈਸ ਸਿਸਟਮ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ, “ਆਪ ਕੇ ਪਾਨੀ ਮੈਂ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦੀਆਂ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਾਨੀ ਨਾ ਪੀਜੀਏ।” ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਤੋਂ ਇਕ ਜੀਪ ਵੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਕਾਲੋਨੀ ਤੋਂ ਜੇ.ਐਨ.ਯੂ. (ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜੀਪ ਗੂੜੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਜੀਪ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

... ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਾਤ ਸੌ ਨਾ ਸਕੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦੋਸਤ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਫ਼ੁਨ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲੀਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਹੈ।

ਸਾਬਕਾ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਆਰ.ਐਸ. ਨਰੂਲਾ ਨਾਨਾਵਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ:-

.... ਦੋ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਜਸਟਿਸ ਛਿਨਾਪਾ ਰੈਡੀ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਜੱਜ (ਜਿਹੜਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜੱਜ ਹੁੰਦਾ ਸੀ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਫ਼ੁਨ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਸਟਿਸ ਡੀ.ਏ. ਡਿਸਾਈ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਇਕ ਸਕੂਟਰ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਵੇਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਤੇ ਸਕਿਊਰਟੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ....

..... 3 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਵਾਈ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਜਸਟਿਸ ਐਸ.ਐਸ. ਚੱਢਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਿਹੜਾ 4-ਬੀ ਜਾਕਿਰ ਹੁਸੈਨ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਲਿਜਾਣਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ....

ਸੀਨੀਅਰ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ.ਐਮ.ਪੀ. ਵਿਜੇ ਕੁਮਾਰ ਮਲਹੋਤਰਾ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ:-

.... ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਐਂਟੀ-ਸਿੱਖ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ 300 ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਅੰਕੜਾ 350 ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਗਿਣਤੀ ਕਿੰਨੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਘੁੰਮੇ-ਫਿਰੇ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ 2800 ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹੋਣ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਅਸੀਂ

ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ। ਸ੍ਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਪਬਲਿਕ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪਬਲਿਕ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੇਰੀ ਪਾਈ, ਸਾਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਹ ਐਂਟੀ-ਨੈਸ਼ਨਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ। (ਨੋਟ: ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਐਂਟੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਦੀ ਸਹੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣੀ ਐਂਟੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਲਈ ਇਹ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨਗੀਦੀ ਹੱਦ ਸੀ-ਲੇਖਕ)

ਸਾਬਕਾ ਗਵਰਨਰ ਤੇ ਡਿਫੈਂਸ ਸਕੱਤਰ ਗੋਵਿੰਦ ਨਰਾਇਣ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ:-

... ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਹੁਤ ਸਬੂਤ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਨੇ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਵੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਟਾਈਟਲਰ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਲਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ ਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਪੈਟਰੋਲ ਟੀਨਾਂ, ਕੈਰੋਸੀਨ ਟੀਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਂਅ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਲਫਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਏ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।....

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਨਾਹਗਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ-

ਸਿਆਸੀ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ)

1. ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਮਨਿਸਟਰ ਫਾਰ ਸਟੇਟ (ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਰੈਂਡਕਾਸਟਿੰਗ) ਨੇ 5 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸ਼ਾਦਰਾ ਥਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਛੁਡਾਇਆ।

2. ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ, ਮੈਂਬਰ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਵਾਰਡ ਨੰ: 58) ਜਿਹੜਾ ਭਗਤ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿਚ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ, ਬਾਬਰਪੁਰ, ਛਜੂਪੁਰ, ਮਾਉਜਪੁਰ ਅਤੇ ਗੋਂਡਾ ਵਿਚ ਕਾਤਲ ਗੋਹਾਂ ਦੀ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

3. ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਰੁ: ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਬੋਤਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

4. ਲਲਿਤ ਮਾਕਨ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਯੂਨੀਅਨ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਮੈਟਰੋ ਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲਰ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ

ਰੂ: ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਇਕ ਬੋਤਲ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਅੰਬੈਸਡਰ ਕਾਰ ਚਾਰ ਵਾਰ ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਜ਼ਾਦਪੁਰ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। (ਮਾਕਨ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਜ਼ਾਏ ਮੌਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ)

5. ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਐਮ.ਪੀ. ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਗਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾ ਨਿਗਰਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਹ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਥਾਣੇ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਰੋਡ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਲੁੱਟਿਆ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤਾ ਸੀ।

6. ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਸਦਰ ਦੇ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਐਮ.ਪੀ. ਨੇ 6 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਸ.ਸੀ. ਟੰਡਨ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਬੰਦੇ ਕਿਉਂ ਫੜੇ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾ ਰਿਹਾ ਏ।

7. ਮਹਿੰਦਰ, ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲਰ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਈ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ।

8. ਮੰਗਤ ਰਾਮ ਸਿੰਗਲ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਵਾਰਡ ਨੰ: 32 ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਗਰ ਵਿਚ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

9. ਕਲਿਆਣ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਡਾ: ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਲਿਆਣ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕਦਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤਬਾਹੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

10. ਸੁਖਨ ਲਾਲ ਸੂਦ ਮੈਂਬਰ, ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਕੌਂਸਲ ਬਾਰੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ, ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਧੌਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ।

11. ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਟੋਕਾਸ, ਮੈਂਬਰ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਮੋਨੀਰਕਾ (ਵਾਰਡ ਨੰ: 14) ਨੂੰ ਆਰ.ਕੇ. ਪੂਰਮ ਦੇ ਸੈਕਟਰ ਨੰ: 4 ਅਤੇ 5 ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ।

12. ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਵਾਰਡ ਨੰ: 37 ਨੂੰ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਸ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਤਲ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਸੀ।

13. ਬਲਵੰਤ ਖੋਖਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਯੂਥ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

14. ਫੈਇਜ਼ ਮੁਹੰਮਦ, ਯੂਥ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਲੀਡਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਦੇ ਰਫਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਏਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ।

15. ਰਤਨ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਯੂਥ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਲੀਡਰ ਦੀ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੇ ਲੀਡਰ ਵਜੋਂ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

16. ਇਕ ਯੂਥ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਇਕ ਬੱਸ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਬੇਰਸਰਾਏ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ ਮੁਨੀਕਾ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਫੂਕ ਸੁੱਟੀਆਂ, ਇਮਾਰਤ ਸਾੜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ।

17. ਅਰਜਨ ਦਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਕੌਂਸਲਰ ਉਹ ਗੁੰਡਾ ਲੀਡਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਮਜ਼ (ਜਿਥੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਪਈ ਸੀ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ, ਕਾਰਾਂ, ਸਕੂਟਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਕੁੱਟਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਸਾੜਣੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸੀ। (ਨੋਟ: ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ)

“ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ” ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ :

ਹੇਠਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀਤੀ/ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦਿੱਤੀ/ਜਾਂ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

1. ਮਲਹੋਤਰਾ ਏ.ਸੀ.ਪੀ. (ACP) ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਦੇ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ, ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿਓ ਅਤੇ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਏ (ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ) ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਦੇ ਐਮ. ਬਲਾਕ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੇ ਜੀਪ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਮਲਹੋਤਰੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ (ਮਲਹੋਤਰਾ ਦੀ ਜੀਪ ਵਿਚ ਗੰਨਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸਨ) ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਇਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬੈਗਨ ਵਿਚੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ, ਪੈਟਰੋਲ

ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਭਰੀ ਸਮਗਰੀ ਦਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗਰੋਹ ਨੇ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਪੁਲੀਸ ਥਾਣੇ ਅਧੀਨ ਪੈਂਦੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਗਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ।

2. ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਰੋ।

3. ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਪੁਲੀਸ ਥਾਣੇ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਰਾਓਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲ ਗ੍ਰੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਦਿਖਾਈਆਂ।

4. ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰੀ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਭੱਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕੀਤਾ (ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਭ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਲਏ) ਫਿਰ 1 ਅਤੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਗ੍ਰੋਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ 3 ਅਤੇ 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗਨ ਪੁਆਇੰਟ ਉਤੇ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਮੁੰਨਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ।

5. ਸਦਰ ਥਾਣੇ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਰਵਤਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਜ਼ਬਰੀ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ।

6. ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਪੁਲੀਸ ਥਾਣੇ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਸੁਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 2.30 ਵਜੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਪਹੁੰਚਿਆ (ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਥਾਣੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ) ਜਦੋਂ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰ ਹੈਡ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਅਤੇ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਕ ਬਲਤਾਕਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।

7. ਦੁਰਗਾਪੁਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਰਫਿਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਬ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਰ.ਡੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਨੀ ਰੋਡ ਉਪਰ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ।

8. ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਰ ਸਰਾਈ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਬਚਾ ਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਆਰ.ਕੇ. ਪੁਰਮ ਦੇ ਸੈਕਟਰ (ਚਾਰ) ਦੇ ਥਾਣੇ ਦੇ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਲੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਨੋਟ:- ਹੇਠ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਕਾਤਲ ਗ੍ਰੋਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

9. ਤਿਆਗੀ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

10. ਰਾਣਾ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿਚ ਇੰਸਪੈਕਟਰ

11. ਮੂਲ ਚੰਦ ਸ਼ੁਕਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸਬ ਇੰਸਪੈਕਟਰ

12. ਬਖਸ਼ੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਵਿਚ ਏ ਐਸ.ਆਈ. (A.S.I.)

13. ਰਾਜਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਹੌਲਦਾਰ ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਥਾਣਾ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ।

ਨੋਟ:- ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਪਰਾਧੀ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਕੋਈ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਬਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਰੇਲਵੇ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ ਪੁਲੀਸ ਥਾਣਾ, ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ, ਭੋਗਲ, ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਥਾਣਿਆਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਟਰੈਫਿਕ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹਾਂ ਨੇ ਬੱਸਾਂ, ਟਰੱਕਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧੂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਿਆਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 1 ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ:-

ਨੰ: ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਦਾ ਨਾਂ

ਬਲਾਕ ਨੰ: 5 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

1. ਪਾਪੀਤਾ: ਕਾਲਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ

(ਬਲਾਕ ਨੰ: 12 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ)

2. ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ (ਮਿਸਰਾਣੀ) ਸ਼ਾਸਤਰੀ (

ਬਲਾਕ ਨੰ: 14 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ)

3. ਬਾਲੇਸ਼ਵਰ ਬਹਾਰਗੀ ਉਰਫ਼ ਭਾਲੂ

4. ਬਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

(ਬਲਾਕ ਨੰ: 21 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ)

5. ਬਿਹਾਰੀ ਧੋਬੀ

ਬਲਾਕ ਨੰ: 25 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

6. ਬੀ.ਡੀ. ਸ਼ਰਮਾ

ਬਲਾਕ ਨੰ: 27 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

7. ਇਸਰਾਈ ਅਲੀ ਉਰਫ਼ ਚੂਨੂੰ

8. ਸਲੀਮ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗੁੰਡਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ।

9. ਮਾਸਾ ਅਫੀਮ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਸਮਗਲਰ

ਬਲਾਕ ਨੰ: 28 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

10. ਡਾ. ਵਾਇਆ ਸਦੀਕੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਲੀਨਕ ਬਲਾਕ 27 ਦੀ ਮੇਨ ਰੋਡ 'ਤੇ ਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

11. ਮਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ
12. ਸੋਨੀ: ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

13. ਮੁਕੇਸ਼ : ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਬਲਾਕ ਨੰ: 29 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

14. ਮੁਕਰੀ ਮਾਸਟਰ : ਇਕ ਦਰਜੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਬਲਾਕ ਨੰ: 30 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

15. ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਓਮੀ) ਇਕ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

16. ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਕਤ ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਭਰਾ ਜਿਹੜਾ ਨਲਕੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ।

17. ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਭੜਕਾਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਸੀਤ ਸਾੜ ਸੁੱਟੀ ਹੈ।

18. ਕਿਰਾਤਮ ਸੀਮੈਂਟ ਡੀਲਰ

19. ਸ਼ਬਨਮ ਟੀ.ਵੀ. ਦੁਕਾਨਦਾਰ।

20. ਦਾਮੋਸ਼

21. ਪੁੰਨਜੂ

22. ਸਲੀਮ : ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

23. ਅਬਾਸ (ਬਲਾਕ ਨੰ: 32 ਦੇ ਅਬਾਸ ਦਾ ਜਵਾਈ) ਬਲਾਕ 32 ਦੇਖੋ।

24. ਮੁਕਰੀ ਵੀ.ਡੀ.ਓ. ਦੁਕਾਨਦਾਰ

25. ਹਾਸਿਨ

ਬਲਾਕ ਨੰ: 31 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

26. ਕਾਮਾਰੂਦੀਨ (ਆਟਾ ਚੱਕੀਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਫਰਨੀਚਰ ਡੀਲਰ)

27. ਨਿਆਮਤ ਅਲੀ

28. ਨਿਨਾਵ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਾਲਾ

29. ਡਾ. ਵੀ.ਪੀ. ਸਿੰਘ

30. ਦੁੱਲੀ ਚੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ

ਬਲਾਕ ਨੰ: 32 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

31. ਰਾਮ ਪਾਲ ਸਰੋਜ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਵਰਕਰ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਰਾਂਝਾ ਸਿੰਘ, ਮਿਕਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਸਾੜਨ ਫੂਕਣ ਦਾ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ।

32. ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਭਰਾ ਸ਼ਾਰਵਨ, ਸਿਰੀਆ, ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਕਮਲ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿ ਮੀਟ (ਕਸਾਈ) ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਹੈ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ, ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ, ਸੋਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

33. ਜਗਾ ਸੈਂਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦਰੋਪਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ, ਸਾੜ ਫੂਕ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ।

34. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ

35. ਗਾਫਾਰ ਖਾਨ ਸੀਮੇਂਟ ਲੀਡਰ

36. ਬਾਬੂ ਖਾਨ ਡਾਇਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ

37. ਮਾਨੂੰ ਸੈਂਸੀ

38. ਅਸੀਮ

39. ਸੋਮ ਨਾਥ ਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤਰ ਮਿਲਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ।

40. ਅਜੀਤ

41. ਕਬੀਰ

42. ਮਾਂਗੋ

43. ਸੱਤੀ

44. ਤੇਲੋ ਸੈਂਸੀ (ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਭੈਣ ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਪਿਛੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ)

45. ਰੂਪ ਲਾਲ ਜਿਸ ਨੇ ਹਾਊਸ ਨੰ: 32/121 ਦੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ।

46. ਓਮੀ ਚਮਾਰ, ਜੁੱਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ

47. ਮੁਰਾਰਾ, ਬਲਾਕ ਨੰ: 31 ਦਾ ਕਰਿਆਨੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ

48. ਪਹਿਲਵਾਨ (ਪਿਛੇ ਆ ਚੁੱਕੇ ਰਸ਼ਿਦ ਦਾ ਭਰਾ)

49. ਬਚਨ

50. ਅਜੀਜ਼

51. ਅਨਸਾਰ

52. ਕਾਲੂ ਖਾਨ ਢਾਬੇ ਵਾਲਾ

53. ਅਬਾਸ, ਬਲਾਕ 27 ਵਿਚ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਚੱਪਲਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ

54. ਡਾ. ਲਾਂਬੂ

55. ਭਾਲੂ ਨਜਾਇਜ਼ ਸ਼ਰਾਬ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ

56. ਕਿਆਮਤ ਅਲੀ

57. ਰਾਜੂ (ਭੰਗੀ) ਸਵੀਪਰ

58. ਜੱਗੀ

59. ਭਾਈਆ

60. ਮੁਰਲੀ ਖਾਨ

61. ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ

62. ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ
63. ਬਿਟਿਸ ਰਮੇਸ਼
64. ਬਿਧੂ ਰਾਮ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਬਲਾਕ 32/99 ਅਤੇ 32/97 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ।

ਬਲਾਕ 33 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

65. ਪੱਪੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ
66. ਭੂਮ (ਲੋਕਲ ਗੁੰਡਾ)
67. ਗਿਆਨੋ (ਵਿਦਿਆਰਥੀ)
68. ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ
69. ਬਿਜੂ
70. ਜਾਕਿਰ
71. ਕਮਲ ਸਿੰਘ ਰਿਕਸ਼ਾ ਮਾਲਕ
72. ਮੁਨਸ਼ੀ
73. ਰਸ਼ੀਦ ਜਿਸ ਦੀ ਬਲਾਕ 32 ਵਿਚ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮੁਹੰਮਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ।

ਬਲਾਕ ਨੰ: 34 ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ

74. ਮਾਹਿੰਦਰ
75. ਰਤਨ (ਮਹਿੰਦਰ ਦਾ ਭਰਾ)
76. ਭੀਮ ਸ਼ਰਮਾ
77. ਮਹਿੰਦਰ ਪਾਲ
78. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੁਕਾਨਦਾਰ

ਬਲਾਕ 35

79. ਜੀਵਨ

ਬਲਾਕ 36

80. ਬੀ.ਬੀ. ਪਾਂਡੇ

ਹੋਰ ਬਲਾਕ

81. ਡੀ.ਆਰ. ਲਖਾਨੀ ਨੇਤਾ ਯੂਥ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ)
82. ਅਬਦੁੱਲਾ
83. ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਦੋਧੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ

84. ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਮਸੀਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੂਕਣ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ।

85. ਲਖਨ

86. ਰੋਹਤਾਸ, ਗੋਆਲਾ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ।

87. ਰਿਸ਼ੀ, ਗੋਆਲਾ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ।

88. ਕ੍ਰਿਪਾਲ, ਗੋਆਲਾ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ।
89. ਬ੍ਰਹਮ, ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਦੀ ਇਕ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ।
90. ਚਾਬਾਨ ਅਤੇ ਮੁਨੀਸ ਮਸੀਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਦਰਜੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਹਨ।

91. ਬਾਬੂ ਸ਼ਰਮਾ

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ, ਬਲਾਕ -A- 4

92. ਏ ਬਾਗਰੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ
93. ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਪਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ
94. ਨਬੂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਵੀਪਰ
95. ਉਦਾਲ ਜਾਟ
96. ਹਨੂੰਮਾਨ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ
97. ਗਯਾ ਨੰਦ ਦੁਕਾਨਦਾਰ
98. ਗਣਪਤ ਦੁਕਾਨਦਾਰ
99. ਪਿਰੀਆ (ਗੁਜਰਾਤੀ)
100. ਗੁਰਬਤ ਭਰਾ
101. ਇਸਲਾਮ
102. ਰਾਓ
103. ਚੰਗਾ ਡਾਕਟਰ
104. ਓਮੀ, ਮੈਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਾਲਾ
105. ਗਰੀਬ ਦਾਸ
106. ਵੀਰਮਾ ਨੰਦ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ

ਬਲਾਕ A-5

107. ਹਸਲਾ ਰਾਮ
108. ਮੰਗਲਾ
109. ਸਤਿਬੀਰ
110. ਸਾਲਾਮ

ਬਲਾਕ -B-1

111. ਪਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ
112. ਸਾਮਬ੍ਰਹ
113. ਕਿਸ਼ਮਬੀਆ
114. ਕੁਮਾਰ

ਬਲਾਕ -B-1

115. ਗੋਪਾਲਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ
116. ਬਾਬਰ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਬਾਪ

117. ਤਿਵਾੜੀ
118. ਰਘੁਵੀਰ, ਸਵੀਪਰ
119. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਵੀਪਰ
120. ਵਾਜ਼ਿਜ

ਬਲਾਕ -C-4

121. ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੜਕੇ
122. ਕਾਲਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਲੜਕੇ
123. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਉਰਫ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਮੱਛੀਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ
124. ਜੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਵੀਪਰ
125. ਦਾਨੀ
126. ਪੱਪੂ
127. ਰਾਜੂ
128. ਰਵੀਕਰਨ ਦਰਜੀ
129. ਕਾਨਾ ਰਾਮ
130. ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਪੁੱਤਰ ਥੇਕਿਡਾ ਕੋਮਾਲ

ਬਲਾਕ -P-3

131. ਤਾਰਾ ਚੰਦ, ਕਾਰਪੇਂਟਰ (ਮਿਸਤਰੀ)
132. ਮਾਸਟਰ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂ ਵਾਲਾ
133. ਰਾਧਾ ਸ਼ਿਆਮ, ਮਕੈਨਿਕ
134. ਬਾਬੂ ਲਾਲ, ਸਬਜ਼ੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ
135. ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਭਰਾ
136. ਗੋਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਗੋਦਾਮ ਦਾ ਮਾਲਕ

ਮੰਗੋਲਪੁਰੀ

137. ਹਰਦਿਵਾਰੀ ਲਾਲ, ਮੰਡਲ ਪ੍ਰਧਾਨ
138. ਨਾਰਿੰਦਰਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਪ੍ਰਧਾਨ
139. ਸਲੀਮ ਕੁਰੈਸ਼ੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਵਰਕਰ ਅਤੇ ਵਕਫ਼ ਕਲੱਬ ਨਾਲ

ਸਬੰਧਤ

140. ਸ਼ਾਵਕੀਨ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਵਰਕਰ ਅਤੇ ਵਕਫ਼ ਕਲੱਬ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ
141. ਮਾਲਾ ਰਾਮ, ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਮੈਂਬਰ
142. ਨਿਊਸਟਾਰ ਕਲੱਬ ਦਾ, ਰਾਜਿੰਦਰ
143. ਸ਼ਿਵ ਚਰਨ

ਮਾਉਜਪੁਰ ਗੋਂਡਾ:

144. ਭੀਸਣੋ ਜੋਗਿੰਦਰ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਵਾਲਾ
145. ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਆਟਾ ਚੱਕੀ ਦਾ ਮਾਲਕ

146. ਗੁਪਤਾ, ਕਾਂਗੜ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ
147. ਦੀਲੂ ਰਾਮ, ਦਰਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ
148. ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ, ਦਰਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ
149. ਭੋਲਾ, ਦੁੱਧ ਵਾਲਾ।
150. ਬਲਬੀਰ, ਦੁੱਧ ਵਾਲੇ ਦਾ ਲੜਕਾ
151. ਪ੍ਰੇਮ, ਨਾਈ
152. ਗਿਆਨ, ਮਾਲਵਾਈ
153. ਨਰਾਇਣ ਦਾ ਲੜਕਾ (ਪੁੱਤਰ)
154. ਬ੍ਰਹਮ

ਸ਼ਕਰਪੁਰ

155. ਭਾਟੀਆ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਵਰਕਰ
156. ਡੋਗਰਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਵਰਕਰ
157. ਐਮ.ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਵਰਕਰ
158. ਲਕਸ਼ਮੀ ਧੋਬਣ, ਮਹਿਲਾ ਸੰਮਤੀ ਮੈਂਬਰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ।
159. ਮਿਸ. ਅਸ਼ਵਨੀ, ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਵਰਕਰ
160. ਸਤਪਾਲ, ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਦੇ ਮੇਨ ਹਾਈਵੇ ਉਪਰ ਤਿੰਨ ਸਟਾਰ ਹੋਟਲ ਦਾ ਮਾਲਕ
161. ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ, ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਵਿਚ ਆਟਾ ਮਿਲ ਦਾ ਮਾਲਕ
162. ਰਾਮ ਨਿਵਾਸ ਸ਼ਰਮਾ
163. ਰੋਹਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦਾ

ਖਾਜੂਰੀ ਖਾਸ

164. ਕਾਦਮ ਸਿੰਘ ਪੰਚਾਇਤ ਸਰਪੰਚ
165. ਕਾਦਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ
166. ਨਾਬਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ
167. ਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ, ਰਿਟਾਇਰ ਏ.ਐਸ.ਆਈ.
168. ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ
169. ਜੁਗਨੂ
170. ਪਾਰੰਸਾ

ਜਨਕਪੁਰੀ

171. ਪ੍ਰਤਾਪ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਗਰਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ 22 ਜੀਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਗਰਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਨਕਪੁਰ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰਾਏ।

ਬਲਾਕ -C

172. ਡਾਬੂ, ਸਵੀਪਰ
173. ਕਾਲੀਆ, ਸਵੀਪਰ
174. ਉਪਲੀ, ਸਵੀਪਰ
175. ਸੋਨ, ਸਾਂਸੀ
176. ਮੋਹਨ, ਸਾਂਸੀ
177. ਭਾਨਾ, ਸਾਂਸੀ
178. ਰਾਜੂ, ਸਵੀਪਰ
179. ਮਾਲਾ ਰਾਮ, ਜਿਸਨੇ ਮੁਫਤ ਮਿੰਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵੰਡਿਆ।

ਮੰਡਾ ਵਾਲੀ: ਉਚਪੁਰ

180. ਸਚਦੇਵਾ, ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ
181. ਰਾਜ ਕਾਲੀਆ, ਸੀਮੇਂਟ ਡੀਲਰ
182. ਗੁਪਤਾ ਉਰਫ ਚਾਕੀ, ਕਰਿਆਨੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਾਲਾ
183. ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਖਾਦੀ ਭਵਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
184. ਡਾ. ਬਾਬਰ
185. ਧਰਮ ਪਾਲ
186. ਕਿਸ਼ਨ ਦੱਤ
187. ਬਾਬੂ ਰਾਮ
188. ਲਾਲ ਬਹਾਦੁਰ ਮਿਸ਼ਰਾ
189. ਜੋਸ਼ੀ

ਰਾਜਿੰਦਰ ਨਗਰ

190. ਬਲਵਾਨ ਖੋਖਰ
191. ਮੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਰਗ ਡੋਲਾ
192. ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਚੰਦ
193. ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦ ਵਰਮਾ
194. ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਨਿਵਾਸ

ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ

195. ਕਮਲ, ਧੋਬੀ
196. ਦਾਵੇਦ ਧੋਬੀ ਦਾ ਲੜਕਾ
197. ਵਿਨਾਇਕ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ

ਅਜ਼ਾਦਪੁਰ ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਇਲਾਕਾ

198. ਟੀ.ਐਸ. ਬੇਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਮਾਲਕ ਨੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰੈਂਡਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬਚ ਗਈ

ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਆਂਢੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਕਰਾਊਨ ਮੋਟਰ ਫੈਕਟਰੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਰਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਨੋਟ: ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਲਮ ਕਲੋਨੀ, ਕੰਨਟੋਨਮੈਂਟ ਦਿੱਲੀ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਦੇਵੇਂ) ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।

1 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਬੇ-ਘਰ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਜਿਹੜੀ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਨੰ: ਨਾਂ ਕੈਂਪ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

1. ਗੌ. ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਨੰ: 1, 2 ਲੁਡਲੋ ਕਾਸਲ ਅਲੀਪੁਰ ਰੋਡ 4000
2. ਗੌ. ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ (Hr.sc.school) 8000
ਨੇੜੇ ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਕਾਲਜ ਸ਼ਾਹਦਰਾ
3. ਫਰਸ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 2000
4. ਗਾਂਧੀ ਨਗਰ ਦਾ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 1000
5. ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਧੂ ਸਿਨਮਾ ਥਾਣਾ ਸ਼ਕਰਪੁਰ 1200
6. ਭਾਈ ਮੋਤਾਸਿੰਘ ਸਕੂਲ 'ਏ' ਬਲਾਕ ਜਨਕਪੁਰੀ 1200
7. ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਗੌ. ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਰਾਣੀ ਬਾਗ਼ 3000
8. ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਗੌ. ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਸ਼ਕਰਪੁਰ 2000
9. ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 100
10. ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 100

ਜਿਹੜੇ ਕੈਂਪ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ: 22600

1. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ 5000
2. ਨਾਨਕਸਰ ਆਸ਼ਰਮ 3000
3. ਦੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 2000
4. ਜੋਤੀ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ (ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ).....
5. ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਹਿਰੌਲੀ 20
6. ਟਲਿਵਾਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ.....
7. ਹਰੀ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 500
8. ਫਤਿਹ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 500
9. ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਬਰੋਟੋ ਪਾਰਕ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ.....

10. ਸਦਰ ਬਜ਼ਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਦਿੱਲੀ ਕੈਨਟੋਨਮੈਂਟ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ.....	
11. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਜੰਗਪੁਰਾ ਐਕਸਟੈਨਸ਼ਨ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ.....	
12. ਪੰਚ ਸ਼ੀਲ ਪਾਰਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ.....	
13. ਪਿਸ਼ਵਾਨੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਿਲਕ ਨਗਰ	1800
14. ਪਾਂਡਾ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ	1500
15. ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰੀ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕੈਂਪ	1000
16. ਵਿਨੋਦ ਨਗਰ ਇਲਾਕਾ ਪਟ ਪਰ ਗੰਜ	128
17. ਹੰਸ ਰਾਜ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਕੈਂਪ ਕਿਸ਼ਨਾ ਨਗਰ	126
18. ਕਲਿਆਣਪੁਰੀ ਬਲਾਕ 13	300
19. ਸੰਭੂ ਦਿਆਲ ਕਾਲਜ ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ	250
20. ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁੜਗਾਵਾਂ (ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ).....	

16124

ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ

22600

38724

ਨੋਟ: ਇਹ 38724 ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਅਸਲ ਗਿਣਤੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ 1947 ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਉਜਾੜਾ ਸੀ।

ਕਾਨਪੁਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ

ਕਾਨਪੁਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ (ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ)

ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕੁਝ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਵੀ.ਐਮ. ਤਾਰਕੁੰਡੇ

(ਐਡਵਾਈਜ਼ਰ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼)

ਵੀਰਿੰਦਰ ਬਹਾਦੁਰ ਸਿੰਹ ਚੰਦੇਲ (ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਨਾਥ ਸਿੰਹ ਕੁਸ਼ਵਾਹ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ) ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

(28 ਨਵੰਬਰ 1984 'ਆਜ' ਅਖ਼ਬਾਰ)

ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ

(ਸਾਂਸਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ)

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਸਮਿਤੀ ਕਾਨਪੁਰ

ਕਾਨਪੁਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ (ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ) ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਯੂ.ਪੀ. ਦਾ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਕਦੀ ਵੀ ਜਾਤੀ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਭੜਕੇ। ਲਾਹੌਰ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਥੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਐਕਸ਼ਨ (ਲਾਹੌਰ ਵਾਂਗ) ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ, ਸੁਖਦੇਵ, ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਮਾਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਦਾ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਜਾਂਗ ਹਾਊਸ ਗਵਾਲ ਮੰਡੀ (ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਦਾ ਘਰ) ਅਤੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ ਵਾਂਗ ਗੜ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਗੁਲਦਸਤਾ

ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਤਿਉਹਾਰ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸੀ। 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੇ 1, 2, 3, ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨਾਲ ਕਹਿਰ ਵਰਸਾਇਆ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1931 ਵਿਚ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਵਲੋਂ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਰਾਏਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਦੰਗੇ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਏਕਤਾ ਨੇ ਸਵਰਗੀ ਵਿਸ਼ਣੂ ਗਣੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਨਾ ਪਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ?

ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤਾਂ 1947 ਵਿਚ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਖੂਨੀ ਹਨੇਰੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਏਥੇ ਖੂਨ ਦਾ ਇਕ ਕਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡੁੱਲਿਆ।

ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲਗਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਥੇ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਨਵ ਜਨਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਇਕ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਬੱਚੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਤਿੰਨੀ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੀ, ਭਿੱਲੂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਕੁਦੱਲੀ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਕਿਥੋਂ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਵੀ ਘਟਨਾ ਐਸੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਿਥੇ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਂ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਹੀ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਲੋਂ ਬੜੇ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ (ਦਿੱਲੀ ਵਾਂਗ) ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਫਿਰ ਕੁੱਟੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਅੱਠ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ-

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ

ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਿੰਸਾ ਸਾੜ ਡੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਰੋਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਲਗਭਗ ਡੇਢ ਲੱਖ ਲੋਕ (ਝੂਠ) ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਉਂ ਹੀ ਫੌਜ ਆ ਗਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ।.... ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ। (ਝੂਠ) ਪੰਜਾਂ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸ਼ੋਕ ਮਤੇ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ (ਝੂਠ)

ਕੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਾਸਰ ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲੇ ਬਿਆਨ ਸੀ।

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਉਪਰ ਹੋਏ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਖਾਸ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦਫ਼ਤਰ ਮੇਸਟਨ ਰੋਡ ਦੇ ਤਿਲਕ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਮੁੜ ਉਥੇ ਹੋਈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਰਕਰ ਅਤੇ ਲੀਡਰ ਇਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੱਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਅਪਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ ਅਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਤੂਫਾਨ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੱਕ (31 ਅਕਤੂਬਰ) ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਦਸ ਤੋਂ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਛੋਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਨੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ, ਅਪਮਾਨਤ ਕਰਨਾ, ਪੱਗਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤੱਕ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੋਕ ਜਲੂਸ ਵੀ ਕੱਢੇ ਇਹ ਗਮਗੀਨ ਜਾਂ ਮੋਨ ਜਲੂਸ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਦੇ ਉਲਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਮੁਕ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਚੁਰਾਹੇ ਵਿਚ ਦੋ-ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਵੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ 30-40 ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁਟਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੀ ਥਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗੁੰਡੇ ਦੇ ਡੰਡਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇਸ ਰਵੱਈਏ ਨੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਹ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇਸ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਘੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਮਦਰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 35 ਥਾਈਂ ਸਾੜ ਫੂਕ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕੁੱਟਮਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘਟ ਗਈਆਂ ਸੀ। 31 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਲਾ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘੱਟ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਅਧੀਨ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ (ਜਦੋਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਰੇਸ਼ਚੰਦਰ ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਿ ਡੇਢ ਲੱਖ ਲੋਕ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਉਤਰ ਆਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਵਸ ਨਹੀਂ ਸੀ)

“ਜਦੋਂ ਚੋਰ ਤੇ ਕੁੱਤੀ ਰਲ ਗਏ”

1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਬਾਛੜ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਥਾਣਿਆਂ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਗੁੱਪਤ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਗੁੱਪਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਕਿ “ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਹੈ।” 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਕਰਫਿਊ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਟੁੱਟਦੇ ਰਹੇ ਚੰਗਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟਣ ਮਗਰੋਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅੱਗ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਲੁੱਟ ਕਰਾ ਹੀ ਰਹੇ ਸੀ ਸਗੋਂ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮਾਲ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਛਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕੇ ਆਪ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਭਿਆਨਕ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀ ਰਹੇ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਅਤੇ ਕੱਚੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਅਪਰਾਧੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਵੈਰ ਭਾਵ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਢੋਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਲ ਲੁੱਟਣਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੱਬੀ ਦਾਤ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਲੁੱਟਣ ਦਾ

ਮਾਲ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮਾਲ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬਜਾਰ, ਗਲੀ, ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸਾ ਕੋਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ ਜਿਥੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਨਾ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ।

ਇਹ ਲੁੱਟ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਘਰਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਮੁੜੀ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਖੂਨੀ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰੀ ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਕੁਝ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਭਤੀਜੇ ਵੀ ਮੋਹਰੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸਫੇਦ ਪਾਊਡਰ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਕ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿਰਾ ਮੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੇ ਰਾਤ ਭਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 10-12 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਛੋਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬੇ-ਰਹਿਮ ਡਾਕੂਆਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਭੀੜ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਰੋਹ ਬਾਹਰ ਲਈ ਇਹ ਲੋਕ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਕਰੂਰ, ਬੇ-ਰਹਿਮ ਅਤੇ ਜਾਲਮਤਾ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਗਦ ਨਾਮਾ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰੋਹ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਲੈਣ। ਨਿਖਾਰ ਪੈਲੇਸ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀੜ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਲੀਸ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਹੀ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਧਮਕਾਇਆ ਸੀ।

ਨਵਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਕਰਨਲ ਪੀ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਖੁਦ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਪ ਵਿਚੋਂ ਪੈਟਰੋਲ ਕੱਢ ਕੇ ਭੀੜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਕਰਨਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਰਲਭ 1857 ਦੀਆਂ ਵਸੋਤਾਂ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਪੇਂਟਿੰਗਜ਼ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜਲਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵਾਹਨਾਂ (ਸਕੂਟਰਾਂ, ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ, ਕਾਰਾਂ) ਦਾ ਪੈਟਰੋਲ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪੈਟਰੋਲ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਅਮਰਾਪੁਰ ਸਟੇਟ ਅਤੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਟ੍ਰੇਨੀਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। (ਇਹ ਫੌਜੀ ਸਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਹੈ) ਭਾਵ ਗੁੰਡੇ ਇਤਨੇ ਬੇ-ਖੌਫ਼ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਜਾਂ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਦਾ

ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਹਾਂ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਰਾਈਫਲ ਵਿਚੋਂ ਚੱਲੀ (303) ਬ੍ਰੀਨਾਟ ਬ੍ਰੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਬੈਂਕ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਅਤੇ ਸਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਸੀ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਭੂਮਿਕਾ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਕਰਫਿਊ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲਈ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਤਿੱਖੇ ਮਤਭੇਦ ਸਨ। (ਜ਼ਰਾ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿਉਂ ਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਜਵਾਨ ਪੁਲਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ ਹਾਲਾਤ ਉਪਰ ਕੁਝ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।) ਜਦੋਂ ਕਿ ਫੌਜ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਤਿੱਖੇ ਵਿਰੋਧ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਾੜ ਫੂਕ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ੀ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਕਰਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਬੇ-ਘਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ। ਪੁਲੀਸ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਅਤੇ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਨਗਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਪੱਖਪਾਤ ਰਹਿਤ ਦੱਸਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਇਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਫੌਜ 'ਤੇ ਇਹ ਇਲਾਜ਼ਮ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਦੁਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਣੇ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਗ੍ਰੋਹ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਲਈ ਛਾਪੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੁੱਟਿਆ ਮਾਲ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੇ ਗਾਰਦ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਦਾ ਸੜਕ ਉਪਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਢੇਰ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਟਰੱਕ ਜਿਹੜਾ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਰੌਲਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮਾਲ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲੁੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਵਾਲ ਉਪਰ ਵੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਛਾਪ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕ-

ਇਕ ਪਾਸੇ 30-30 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵੀ ਲਏ ਸੀ ਇਹ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛੱਪ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਸ੍ਰੀ ਬਿੰਦਰ ਤਿੰਨ ਟਰੱਕ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਸੀਮਾ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਧੂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਬਚਾਉਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਚਲਾਏ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਬਿੰਦਰ ਨੇ ਇਹ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਬਦਲੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੇ ਲੋਕ ਮਰ ਜਾਂਦੇ (ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਲੁਟੇਰੇ ਗੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਸੀ)

ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਰਤੂਤ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਰਾਤ ਭਰ ਘਿਰੇ ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਟਰੱਕ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਦਾਦਾ ਨਗਰ ਦੇ ਪੁਲ ਉਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇ-ਵਸ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਆਪ ਚੁਣੋ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਤੱਕ ਹੀ ਛੱਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਐਕਸਚੇਂਜ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ” ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਉਰਮਲਾ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਜ਼ਬਰੀ ਰੋਕਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀਰੀਅਸ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੱਖ ਦਮ ਤੋੜ ਗਏ। ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ‘ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਬੰਧ’ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ 9 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ 65 ਮੌਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਵਰਟੀਜ਼ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪਤੇ ਅੱਗੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੈਨਿਕ ਜਾਗਰਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਜਮਊ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪੁਲ ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਲਾਵਾਰਿਸ਼ ਕਰਿ ਕੇ ਇਥੇ ਵਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਗਰਲੀਆਂ ਪੜਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਪਈਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਤਲ ਜਾਂ ਲੁੱਟ ਦੀ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਵਾਰਦਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਮੁਹਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਏ ਗਏ ਸੀ ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ

ਸਮਾਨ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਉਹ ਕਰਫਿਊ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਲੁੱਟ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਾ ਕਰਾਈ ਸੀ।

ਇਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿਰ ਟੁੱਟਦਾ-ਟੁੱਟਦਾ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਜੂਨ 1984 ਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ 4 ਜੂਨ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ 6 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸਦਮੇ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅੱਗੇ ਭੰਗੜੇ ਪਾਏ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਪੰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਛਾਪੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਤੇ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੇ ਦਖਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹੋਣੀ ਟਲ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਤਾੜ ਲਈਆਂ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚਰਚੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।

(ਨੋਟ: ਉਂਜ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਲੋਕ ਰਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਜਾਂ ਧਰਮ ਗੁਲਾਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗੁਲਾਮ ਹੈ-ਲੇਖਕ)

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਉਪਰ ਇਹ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕਰਨ (ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ)

ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਸਭਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੈਠਕ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਗਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨ.ਚ. ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਇਲਜਾਮ ਵੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਕੇ ਲੁੱਟੇ ਪੁੱਟੇ ਅਤੇ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਚਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰ ਦੈਨਿਕ ਜਾਗਰਣ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਖ਼ਬਰ ਛਾਪੀ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੀ ਚੇਤਨਾ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਲੈਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਣਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਤੱਥ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਸੀ।

ਇਸ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਪਰਾਧ ਵਿਰੋਧੀ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਉਪਰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਵਢਿਓਂ ਹੀ ਝੂਠ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਏਥੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕੁਲਦੀਪ ਸਕਸੈਨਾ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੁੰਨਸਾਨ ਸੀ ਚੇਤਨਾ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਰੀਆ ਨਗਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਅਗਜਨੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੋਲੀ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਮਗਰੋਂ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਹੀ ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਵੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਵਿਨੋ ਭਾਈ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਰਾਜਾ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬੀ ਬ੍ਰਜਿੰਦਰ ਦੀ ਕਾਰ ਠੀਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰੋਕੀ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਕਚਹਿਰੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਚ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਗਾਰਦ ਆਦਿ ਦਾ ਸਭ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਵ ਸ੍ਰੀ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਭਾਟੀਆ ਮਿਲ ਸਟੋਰ ਸਿਡੀਕੋਟ ਸਰਦਾਰ ਐਸ. ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ) (ਕੈਂਪਾ ਕੋਲਾ ਦੇ ਮਾਲਕ) ਦੇ ਮਕਾਨ ਸਮਾਨ ਮੋਟਰਕਾਰਾਂ, ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਚੌਕਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਲਾਈਨਜ਼ ਵਿਚ ਹੋਈ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਬਚਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਇਸ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉਪਰ ਜੋ “ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਜਾਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਬਲਦੀ ਉਪਰ ਤੇਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਿਹੜਾ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਵਿਗੜਿਆ ਰੂਪ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੈੜਾ ਵਰਤਾਓ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਫਿਊ ਪਾਸ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਹ ਉਹੀ ਲੋਕ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਇਸ ਅਨਰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ, ਭਗਤ, ਸੱਜਣ, ਟਾਈਟਲਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੀ ਮੋਹਰੀ ਬਣੀ ਬੈਠੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੈਂਪਾਂ

ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੜਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਧਰਮਨਿਰਪੱਖ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਕਰਫਿਊ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਵਿਨਯ ਭਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲ ਝੜਪ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਸ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਧਮਕੀ ਭਰੀਆਂ ਚਿਤਾਵਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਅਤੇ ਕੱਚੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਸੱਚੇ ਹੋਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਡੰਡੇ ਵਰਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਸੂਰ ਦੱਸੇ ਚਲਾਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ 151, 107, 116 ਦੀ ਦਫ਼ਾ ਲਾ ਕੇ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੇਟ ਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਮਾਰਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੈਲਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਮਾਧਵ ਨੂੰ ਪਾਸ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੁਟਿਆ ਅਤੇ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਮਗਰੋਂ ਛੱਡ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਨੇਤਾ ਭੂਤਪੂਰਵ ਸਾਂਸਦ ਸ੍ਰੀ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ ਦੀ ਵੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚੇਨੀ ਲਾਹ ਲਈ।

ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਖਟਕਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਲੁਟੇਰੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਪੂਰੀ ਜਾਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਬਿਆਨ ਇਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ।

ਕਰਫਿਊ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਬਾਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲਈ ਬੈਠੇ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਸੁਧਾਰ ਆ ਸਕਿਆ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਪਾਸ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਭਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਠ ਕੇ ਆ ਗਏ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਭਤੀਜੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਹੋਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਭਾ ਵਿਚਰਿਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੇਤਾ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਭਾ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਮੌਤ ਹੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਐਫ.ਆਰ.ਆਈ. ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ 7 ਅਤੇ 8 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਾਈ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚਲਾਏ ਗਏ।

ਕਤਲੇਆਮ ਦੌਰਾਨ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਇਕ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਦਬਾਅ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੰਗੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਵੀ ਨੰਗਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਕਈ ਐਸੀਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੋਂ ਗਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ ਗਿਆ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਤਲ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੇ ਕੇਸ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਮੌਕੇ ਦੇ ਗਵਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰੀ ਹੋਏ। ਨੌਬਸਤਾ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ ਹੀ ਕੇਸ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਆਤਮ ਰਖਿਆ ਲਈ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਉਲਟੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ:-

ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਲੁੱਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਅੰਤ੍ਰਮੁਖਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਧੱਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਧਰ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਦੂਸਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਲਾਗਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ (1984 ਵਿਚ) ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਇਕ ਲੱਖ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪੰਜਾਬ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਾਏ ਸੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੀਸਰੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਬ੍ਰਜਿੰਦਰ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਜਲਾਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਲਈ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਵੰਡਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕੇਸ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਦਿੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ ਉਹ ਵੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਅਖੇ ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਲੋੜ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸਹਾਇਤਾ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਛਾਣਬੀਣ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੀ ਬੇ-ਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਪੁਲੀਸ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 151, 107, 116 ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਲਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤਿਵਾਦ ਦਾ ਝੂਠਾ ਡਰਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਤੰਗ ਕਰਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲੈਣ, ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਆ ਕੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੜਕਾ ਕੇ ਜਗਾ ਕੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਮੀਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਘਰ ਘਾਟ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਕਈ ਉਸ ਦੇ ਦਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੁਣ ਉਜੜ ਚੁੱਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਉਹ ਬਕਾਏ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਕੱਪੜੇ ਹੀ ਬਚੇ ਹਨ ਉਹ ਕੀ ਦੇਣਗੇ।

ਇਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੁਲੀਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਜੇ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓ!”

ਉਸ ਕਮੀਨੇ ਅਤੇ ਬੇ-ਜ਼ਮੀਰੇ ਪੁਲੀਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਇਕ ਕੌਮ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰਨ, ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਕਹਾਣੀ ਕੋਈ ਭੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁਲਗਦੀ ਇਹ ਔਗ ਕਿਵੇਂ ਬੁਝਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਔਰਤਾਂ, ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨਿਆਸਰੇ ਬਾਪ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਆਪਣੀਆਂ ਔਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਭੁਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟਣ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਖੋਖਲਾ ਢਾਂਚਾ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਟਿਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ

ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਠ ਜਾਵੇਗਾ। ਲੋਕ ਉਸ ਥਾਂ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ 20 ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਨਪੁਰ ਦੀ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਆਇਕ ਜਾਂਚ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਜਾਂਚ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਘਟਾ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਲੂਣ ਛਿੜਕਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਂਚ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਕਲੱਕ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਫਿਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਵਲੋਂ ਲੋਕ ਮਨਾ ਵਿਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭਰਿਆ ਗਿਆ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ 'ਯੁੱਧ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ' ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਯੁੱਧ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਪੀੜੀਆਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੱਖਵਾਦੀ, ਅਤਿਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੀ-ਕੀ ਗਰਦਾਨ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਨ੍ਹਾ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਵੇਲੇ ਹਰ ਉਸ ਸਟੇਟ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਰਾਜ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਛਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁਣ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਨ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਡਾ. ਹਿੰਦੂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਡਾ. ਮਗਰੋਂ (ਕੁਝ ਇਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਖੇ ਮਗਰੋਂ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਲੁਟੇਰੇ ਸਨ।

ਮਗਰੋਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਲੰਧਰੀ ਗਈ ਸੀ ਲਹੂ ਦੇ ਘੁਟ ਭਰਕੇ ਰਹਿ ਗਈ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਲਗਭਗ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ, ਜੱਜਾਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ, ਵਕੀਲਾਂ ਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਚਾਈ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਜਗ ਜਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਇਕ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਆਗੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕਦੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਧਰਮ ਵੀ

ਹੋਵੇਗਾ:- ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:-

ਏਕ ਮਜ਼ਹਬ ਐਸਾ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਜਾਏ,

ਜਿਸਮੇਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਕੋ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ।

ਪਿਆਰ ਕੇ ਖੂਨ ਕੇ, ਮੁਲਜ਼ਮ ਕੋ ਬਤਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ,

ਹਰ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ, ਉਜਾਲੇ ਮੇਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਏ।

“ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਿਰ ਅਤੇ ਅਨਰਥ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ।”

ਲਾਟੂਸ ਰੋਡ:-

ਜਿਉਂ ਹੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਲੋਕ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਮੌਤ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਤਿਲਕ ਹਾਲ ਵਿਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸ਼ੋਕ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਨਗਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਰੇਸ਼ ਚੰਦਰ ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਦੀ ਜੀਪ ਜਲੂਸ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲੰਘ ਗਈ ਜਿਸ ਐਲਾਨ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੀਪ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਕੇ ਰੁੱਕ ਗਈ। ਨਗਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਭੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੀਪ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਡੂਟੀ ਉਪਰ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਤਣਾਅ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹੋਏ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸ਼ੋਕ ਜਲੂਸ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਅਫ਼ਸੋਸ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਲੋਕ ਝੁੰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਟੂਸ ਦੇ ਖਟਿਕਿਆਨਾ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਵਧਣ ਲਗਾ ਇਹ ਝੁੰਡ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਪਥਰਾਅ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਟਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਵੀ ਪਥਰਾਅ ਕੀਤਾ। ਰਾਤ ਭਰ ਇਹ ਕੰਮ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਉਪਰ ਡੰਡਾਂ ਜਾਂ ਲਾਠੀ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇ-ਸ਼ਰਮ ਸ਼ੈਤਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਲਾਂ ਨਾਲ ਲਾਟੂਸ ਵਾਸੀ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕੇ।

ਇਕ ਨਵੰਬਰ :-

ਇਕ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਨੌਂ ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤੋੜੇ ਹੋਏ ਬੋਰਡ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਤੇਵਰ ਵੀ ਬਦਲ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਹੁਣ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਵੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਫਾਇਰ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪੈਸੇ (ਰਿਸ਼ਵਤ) ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਜੇਕਰ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਕਿ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਸਮਾਨ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਫਿਊ ਦੇ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮਗਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮਕਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਖਟਿਕਿਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਪਰਵਾਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਲਿਕ ਸਿੰਘ, ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਾਲੂ ਸਿੰਘ, ਪੰਪੀ ਅਤੇ ਗੋਰਵਧਨ ਆਦਿ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਠਾਕੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਗੋਰਵਧਨ ਆਦਿ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਮਕਬੂਲ ਹੁਸੈਨ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਇਥੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦਰਜਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੁਲੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਾਲੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਘਰ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਠਾਕੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਅਤੇ ਗੋਰਵਧਨ ਬਾਬੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁੰਡੇ ਆਏ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਏਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਭ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।

ਮਕਾਨ ਨੰ: 79/7 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਅੱਗ ਲਗਣ ਨਾਲ ਇਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਫਾਇਰ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਨੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾ ਆ ਕੇ ਖਤਰੇ ਮੁਲ ਲੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਅੱਗ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਇਕ ਗੁਜਰਾਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਭਾਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਧੀਰੂ ਨੇ ਦਾੜੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਕ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਬਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਮਝ ਕੇ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਵਾਲ ਕਟਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਬਣਿਆ ਏ ਧੀਰੂ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ

ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਭਾਊ ਕੇਸ਼ਵ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਲੜਕੇ ਮੁੰਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਨਪੁਰ-ਆਗਰਾ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਤੋਂ ਫਾਇਰ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਲਈ ਫੂਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਧੀਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਊ ਕੇਸ਼ਵ ਅਤੇ ਮੁੰਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਆ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਕੁਝ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਤਾਂ ਫੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਜੱਗੀ ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕੈਲਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਦਹੇੜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ।

ਇਸ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੈਂਬਰ ਸੁਰੇਸ਼ ਸੋਨੇਕਰ ਦਾ ਨਾਂ ਮੋਹਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਕਮਲਾ ਦਰਿਆਵਾਦੀ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸਮਰਥਕ ਸੀ। ਇਹ ਗੁੰਡਾ ਸੁਰੇਸ਼ ਸੋਨੇਕਰ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪੁਰਨਵਾਸ ਲਈ ਬਣੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਸਭਾ ਦਾ ਵੀ ਮੋਹਰੀ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹਾਲਾਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਕਮਲਾ ਦਰਿਆਵਾਦੀ ਇਸ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਈ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਜਾਹ” ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾ ਕੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਮਕਬੂਲ ਹੁਸੈਨ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਜਿਸ ਨੇ 37 ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 4-5 ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਵਕਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸੀ ਜਾਂ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੇ ਤੋੜਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਚੋਰਾਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ (ਦਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਹੀ) ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਇਥੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪੁਲੀਸ ਇੰਸਪੈਕਟ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਲਾਮ ਦੀ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਅਤੇ ਬੇ-ਗੈਰਤੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਵੇਲੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।

ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ :

ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਕਾਨਪੁਰ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖਾਸ ਬਜ਼ਾਰ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਲਭਗਭ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਬਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹੇਠਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਪਰ ਫਲੈਟ

ਹਨ, ਫਲੈਟਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦਫਤਰ ਹਨ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹੈ।

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਜਲਦੀ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਿਉਂਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਭ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਸਨ। ਲਗਭਗ 11 ਵਜੇ ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਰੌਲੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਲਗਭਗ 150 ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 12 ਸਾਲ ਤੋਂ 24 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਮਿਯੋਰ ਮਿਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਹੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਪਹਿਲਾਂ ਕਚਹਿਰੀ ਪਾਸ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕਰਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਭੀੜ ਜਦੋਂ ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ ਰਾਜਪਾਲ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੋਰਸ ਨਾਲ ਹੀ ਤਿੱਤਰ-ਬਿਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਰੇਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਥੇ ਟਰੈਫਿਕ ਪੁਲੀਸ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਸਥਾਨਕ ਨੇਤਾ ਸੋਨੇ ਲਾਲ ਯਾਦਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕ ਖੁੰਜੇ ਵਿਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀੜ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭੀੜ ਨੇ ਮਿਯੋਰ ਮਿਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ 'ਸਰਦਾਰਾਂ' ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਟਰ ਤੋੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਟਰ ਸਰਦਾਰ ਵੂਲ ਹਾਊਸ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਤੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਪਰ ਉਹ ਅਰੋੜਾ ਕਲਾਥ ਹਾਊਸ ਦਾ ਸ਼ਟਰ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਕੈਸ਼ ਬੈਂਕਸ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਕਪੜੇ ਦੇ ਇਕ ਪੋਲਿਸਟਰ ਦੇ ਥਾਨ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ ਇਕ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਥਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਇਹ ਥਾਨ ਹਾਲੀ ਬਾਹਰ ਹੀ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਟਰੈਫਿਕ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਇਕ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸੜਦਾ ਹੋਇਆ ਥਾਨ ਆਪਣੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਰੋੜਾ ਕਲਾਥ ਹਾਊਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਗ ਗਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਟਰੈਫਿਕ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੰਦੀਆਂ-ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਹੇ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਇੰਡੀਆ ਸਾੜੀ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਾੜੀ ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਆਈਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਬਣੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ

ਸਮਾਚਾਰ ਭਾਰਤੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਭਾਰਦਵਾਜ ਅਤੇ ਇੰਡੀਅਨ ਏਕਸਪਲੋਸਿਵ ਵਰਕਰ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਰਵਿੰਦਰ ਨੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਿਹਾ ਸੋਨੇ ਲਾਲ ਯਾਦਵ ਉਥੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਭੀੜ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਥੋਂ ਖਿਸਕ ਗਈ।

ਅਰੋੜਾ ਕਲਾਬ ਹਾਊਸ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਫੈਲਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਲੋਕਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅੱਗ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ। ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਣੇ ਆਈ.ਐਨ.ਏ. ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਪੰਜ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਅਤੇ ਸੀ.ਓ. ਦੀ ਕਾਰ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ ਲਿਆ ਕੇ ਫਾਇਰ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਸੱਦਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਫਾਇਰ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਤਾਂ ਆਇਆ ਪਰ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਸ਼ਾਰਟ ਸਰਕਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਘਰ ਤੋਂ ਮਿਸ਼ਤਰੀ ਸਦ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਬੰਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਅੱਗ ਅਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੁਕ ਸਕੀ। ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਅੱਗ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ 21 ਦੁਕਾਨਾਂ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਅੱਗ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ 5 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ 21 ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ 4 ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ 17 ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ।

(ਨੋਟ:- ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ “ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ” ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਉਥੇ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹੀ ਲੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨ ਸੜਨ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਵੀ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ-ਲੇਖਕ)

1 ਅਤੇ 2 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਥੇ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੇ ਜਵਾਨ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿਚ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਟਰ ਤੋੜ ਕੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਚੌਂਕੀਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਟਰ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਪਰ ਫਿਰ ਰਾਤ 1.30 ਦੇ ਲਗਭਗ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੇ ਜਵਾਨ ਸੋਨੀ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸ਼ਟਰ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੱਗ 'ਤੇ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਵੀ ਰੁਕ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਥਾਨਕ ਪੁਲੀਸ ਚੌਂਕੀ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਵਾਟਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ, ਸਫੇਦਪੋਸ਼, ਸਧਾਰਣ ਆਦਮੀ ਤਕ ਸਭ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ 12 ਤੋਂ 24 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ।

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ

ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੱਡੀ ਹੰਢਾਏ ਕਹਿਰ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਕਹਾਣੀ:-

111/9 ਅਸ਼ੋਕ ਨਗਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੰਬੇ ਤੋਂ ਵੀ.ਟੀ. ਟਰੇਨ 'ਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਹ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰੇ 11 ਵਜੇ ਬੰਬੇ ਤੋਂ ਚਲੀ ਸੀ। 1.30 ਵਜੇ ਕਲਿਆਣ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਭਿਣਕ ਪਈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੋ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ 1 ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਭੀਮਸੈਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਤੋਂ 30 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਇਕ ਚਨੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਗੱਡੀ ਚਲ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਪੀਡ ਫੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਜੋ ਸੋਸ਼ਲ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਪੈਸੇ ਬੈਗ ਘੜੀਆਂ ਆਦਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਉਪਰਲੀ ਬਰਥ ਤੇ ਚਾਦਰ ਲੈ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਗੱਡੀ ਰੋਕ ਲਈ ਗਈ ਇਹ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦਾ ਸਬ-ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਡੱਬੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਡੇਢ ਦੋ ਸੌ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਉਪਰੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਚਾਦਰਾਂ ਲਾਹ ਸੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਘੜੀਸ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਟ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ (ਸਾਡੇ ਸਮਾਨ ਸਮੇਤ) ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਡੰਡੇ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਾਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬੇ-ਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਚਲ ਪਈ।

ਗੰਗਾ ਪੁਲ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕੁਝ ਗੁੰਡੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਾਹ ਹਾਲੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਲਾ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦੇਈਏ “(ਸਾਲੇ ਜੀਤੇ ਹੈਂ ਉਠਾ ਕਰ ਗੰਗਾ ਮੇਂ ਫੈਕ ਦੋ)” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਜੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਗੱਡੀ ਰੋਕ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਪਰ ਪੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਗ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਦੋ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੋ ਮੰਜੀਆਂ ਮੰਗਵਾ ਲਈਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਮੰਜੀਆਂ 'ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਉਰਮਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਖੂਨ ਅਤੇ ਜਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਲੱਥਪਥ ਸੀ, ਬਾਹਾਂ, ਛਾਤੀ, ਪਿੱਠ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਡਾਗਾਂ ਸੋਟੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਨੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੁੱਜ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਇਕ ਖਾਸ ਦੋਸਤ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਸੁਪਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹਚਾਣਿਆ ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ

ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਸੱਟਾਂ ਦੀ ਦਰਦ ਕਰਕੇ ਬੇ-ਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਰਮਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਇਲਾਜ ਹੋਇਆ ਪਰ ਗੁਰਦੇ ਡੈਮਿਜ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੜਨ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਕਰਕੇ ਪਲਸਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਕਿਨ ਗ੍ਰਾਫਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਲੱਤ (ਪੱਟ) ਦਾ ਮਾਸ ਕੱਟ ਕੇ ਬਾਂਹਾਂ ਉਪਰ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਲੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਕਲੀਫ਼ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਕਿਡਨੀ ਹੁਣ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ 35 ਬੋਤਲਾਂ ਖੂਨ ਅਤੇ 200 ਬੋਤਲ ਗਲੂਕੋਜ਼ ਚੜ੍ਹ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਸੌ ਟਾਂਕੇ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸੜੇ ਹੋਏ ਥਾਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਬਾਂਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਜੋੜ ਦੇਣਗੇ। ਹਸਪਤਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੱਖ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਡਾਕਟਰ ਨਰਸ ਦਵਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਚੀਕਣ ਚਿਲਾਉਣ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਹਸਪਤਾਲ ਸਿੱਖ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੇ ਲੋਕ ਇਲਾਜ ਖੁਣੇ ਤੜਫ-ਤੜਫ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।

ਨਿਰਾਲਾ ਨਗਰ ਦਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਤ ਨਾ ਪੁਛੀ 24 ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਜਦੋਂ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸੀ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਬੁਚੜਪੁਣਾ ਦੇਖੋ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਗੋਲੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

17 ਰਾਮ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਦਲੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੱਡਬੀਤੀ:

31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗੋਮਤੀ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੁੰਡੇ ਫਸਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸੀ। ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਭੀੜ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਕੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਘੜੀਸ ਕੇ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਹੀ ਗੁੰਡੇ ਮੈਨੂੰ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਣ ਲਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਹੁੰਦੇ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ। ਮੇਰੀ ਪੱਗ ਲੱਥ ਗਈ ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲ ਮੈਨੂੰ ਮਰਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਗਰੋਂ ਰੇਲਵੇ ਪੁਲੀਸ ਮੈਨੂੰ ਜੀਪ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਘਰ ਛੱਡ ਗਈ।

2. ਰਾਮ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਹੀ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ:

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨੀਲਾਂਚਲ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਹੋਰ

ਸਰਦਾਰ ਲੜਕੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਾਫੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੀ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੇਡੀਜ਼ ਕੰਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਤਾਕੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਪੂਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰੋਕ-ਰੋਕ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਔਰਤ ਦੀ ਨੰਗੀ ਲਾਸ਼ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੁਲ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਦੇਖਿਆ। ਗੱਡੀ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਰੁਕਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ 4-5 ਸੌ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹੇ ਕੱਲ੍ਹੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਪੰਜੇ ਜਣੇ ਵੀ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਚਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਮੁੜ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੁਕ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਭੀੜ ਘਟੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁੜ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਭੀੜ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਦੌੜੀ ਪਰ ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਕੰਸਟੇਬਲ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾਓ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮੰਗੇ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਉਹ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪ ਮਾਰਾਂਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਘੜੀਸਟਾ ਹੋਇਆ ਜੀ.ਆਰ.ਪੀ. ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਟਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਕਾਤਲ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਮਰਾ ਜ਼ਖਮੀ ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗੀ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਵਲ ਸੁੱਟੀ। ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚ ਭਰੀ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਭੀੜ ਚਲੇ ਗਈ ਤਾਂ ਇਕ ਢਾਬੇ ਤੋਂ ਸਭ ਲਈ ਰੋਟੀ ਬਣਵਾਈ ਗਈ। ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਫਸੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਬਾਦ ਵਿਚ ਫੌਜ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਨਸੀਮਾਬਾਦ, ਬੰਬਾ ਰੋਡ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਾਣਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼:-

ਬੰਬਾ ਰੋਡ, ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਪੰਜ ਨੰਬਰ ਗੁਮਟੀ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੰਜ ਨੰਬਰ ਗੁਮਟੀ ਬਜ਼ਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜੇ.ਕੇ. ਪਲਾਸਟਿਕ ਅਤੇ ਜੇ.ਕੇ. ਕਾਟਨ ਮਿੱਲ ਹੈ। ਕਾਲਪੀ ਰੋਡ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਆਉਣ ਤੇ ਬੈਂਡ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗੈਸ ਬੱਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਨਸੀਮਾਬਾਦ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਮੋਚੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ।

ਬੰਬਾ ਰੋਡ ਦੇ ਇਸ ਰੋਂਟਕ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਹੀ ਪਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਟਾ ਚੱਕੀ ਹੈ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਡੇਢ ਵਜੇ ਹੀ ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁੰਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਕੁੱਟਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟਣ ਲਗ ਪਏ। ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਪਥਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਹੀ ਫਿਰ ਪਥਰਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਪੁਲੀਸ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਪੱਥਰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਆਟਾ ਚੱਕੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਮਗਰੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਟਾਇਰਾਂ ਨੂੰ ਔਗ ਲਾ ਕੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਔਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੜਦੇ ਟਾਇਰ ਉਪਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਪੈਟਰੋਲ ਬੰਬਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਪਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਔਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਪਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪਰਿਵਾਰ ਉਪਰ ਚੌਥੀ ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਗੈਸ ਸਿਲੰਡਰ ਫਟ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮਾਨ ਛੱਤ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਭਸਮ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਘਰ ਦੀ ਚੌਥੀ ਛੱਤ ਉਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬਿਸਤਰੇ ਲੀੜੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣੇ ਪਏ ਰਹੇ। ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਛੱਤ ਉਪਰ ਦੀ ਹੀ ਰੋਟੀਆਂ ਸੁਟੀਆਂ।

ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਹੀ ਨਸੀਮਾਬਾਦ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਏ ਗਏ। ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁੰਡੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਬਰੀ ਵੜ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਇਕ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਵਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਔਗ ਲਾ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘਟੀਆਂ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਆਮ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਵਿਚ ਬਚ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਰ ਵਿਚ ਸੂਈ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ।

ਬੰਬਾ ਰੋਡ ਦੀਆਂ ਸਭ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਲੁੱਟ ਲਏ ਗਏ। ਕਵਾਲਟੀ ਸਟੋਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਜਲਾ ਕੇ ਖੰਡਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਜ ਵੀ (ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਤੱਕ) ਉਸ ਦਾ ਖੰਡਰਾਤ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਔਗ ਤੀਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਤਾਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਪਰੋਂ ਰੱਸੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਤਰ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ।

ਛਾਬੜਾ ਇਲੈਕਟ੍ਰੀਕਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਸਾੜੀ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਟਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਪ ਤੋੜੇ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਭਰ ਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਚੱਪਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵੀ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਇਹ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਅਤੇ ਨਾਪ ਦੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਚੱਪਲਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਭੀੜ ਵੱਲ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਸੀ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਵਾ, ਕੋਸ਼ਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਨਸੀਮਾਬਾਦ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਗੁੰਡਿਆਂ, ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਲੁੱਟਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੋਚੀ, ਬਾਜੇ ਵਾਲੇ।

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਨਗਰ ਉਪਰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਹਿਰ ਵਲੋਂ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆਂ ਉਹ ਗੁੰਡੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡੀ ਧਾੜ ਨਾਲ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਾਰ ਭੀੜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰੂ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਟਕੂਏ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਇਕ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੰਡੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਭਾਰਾ ਹਥੀਆਂ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭੀੜ ਪਾਸ ਦੇਸੀ ਬੰਬ ਵੀ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਬਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅਮਰ ਕੌਰ ਪਤਨੀ ਸਵਰਗੀ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ:-

ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ 85/1 ਵਿਜੇ ਨਗਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਜੇ ਨਗਰ ਵਲੋਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਈ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੂ (ਨੂੰਹ) ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਚਲੇ ਜਾਹ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਛੱਤ ਟੱਪ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਸੰਦੂਕ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਸਾਡੇ ਸਕੂਟਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ (ਮੇਰੇ ਪਤੀ) ਨੂੰ ਉਸ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਘਰ-ਘਰ ਲਭਦੇ ਰਹੇ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਦਾ ਦੋਸਤ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਕਰਮਜੀਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਸੜਕ ਉਪਰ ਸਨਾਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਛੱਡ ਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨੂੰ ਭੀੜ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਭੀੜ ਦੇਖ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਕਰਮਜੀਤ ਦੇ ਮਗਰ ਵੀ ਭੀੜ ਦੌੜ ਪਈ ਉਸ ਨੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਭੀੜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਡੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸੱਬਲਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮਜੀਤ ਨੂੰ ਲਭ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਤਰਬੂਜੀ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਤਰਬੂਜੀ ਪੱਗ ਹੀ ਲਭਦੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸੜਕ ਉਪਰ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮਰੇ ਪਏ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਲਾ ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਸੂਰ ਘੜੀਸ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੌਂਦੀ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਮਾਂ ਦੀ ਚੁੰਨੀ

ਫੜਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਹਾਲੀ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਬੇਟੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਦਹਿਲ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਹੀ ਉਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਲਈ ਤੜਫ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਦੇਹ ਦੀ ਰਾਖ ਦੇਖਣੀ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਭਰੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਈ ਸੀ।

ਅਸ਼ੋਕ ਨਗਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਸਿਰਫ ਡੇਢ ਸਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਆਪਣਾ ਟਰੱਕ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵਿਜੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀੜ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਕਲੀਨਰ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਤਾਂ ਦੌੜ ਗਏ ਉਹ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ਭੀੜ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲੁਹਾ ਲਏ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਉਪਰ ਪੈਟਰੋਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਟਰੱਕ ਦਾ ਬੁਨਿਟ ਖੋਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਟਰੱਕ ਸਮੇਤ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੁਹਿਆਂ ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਹੀ ਪੱਥਰ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਆਉਣਾ ਸੀ ਕਰਫਿਊ ਖਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ।

ਸ਼ਾਸ਼ਰਤੀ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਸਿੰਧੀ ਕਲੋਨੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਾਏਦਾਰਨੀ ਵਿਦਿਆ ਰਾਣੀ ਦੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਨਤਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤਾਂ ਦੇਖ ਲੈਣ ਦਿਓ। ਬੇਰਹਿਮ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸੜਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਭਾਲੇ ਉਪਰ ਟੰਗ ਕੇ ਖੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਲੈ ਦੇਖ ਲੈ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰਜਿੰਦਰ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਅਤੇ ਬਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਰਾਣੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਚਾਰੇ ਲੜਕੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗੰਡਾਸਾ ਮਾਰਿਆ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਉਹ ਫਿਰ ਉਠਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗੰਡਾਸਾ ਮਾਰਿਆ ਉਹ ਫਿਰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸੱਟ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨੋਂ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗੰਡਾਸੇ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ....

ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪਤਾ ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਦੋ ਬੇਟੀਆਂ, ਇਕ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵ

ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦਾ ਵਧੀਆ ਖਿਡਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਏ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਲਾਇਸੈਂਸੀ ਬੰਦੂਕ ਇਕ ਪਿਸਤੌਲ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਤੂਸ ਸਨ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਇਹ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਮੁਹੱਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭੀੜ ਆਈ ਤਾਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਓ। ਪਰ ਰੰਧਾਵੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਬੰਦੂਕ ਹੈ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਆਪ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਫ਼ਤ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੇਰ ਗਏ ਬਾਬੂ ਪੁਰਵ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਸੀ.ਓ.ਡੀ. ਦੇ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਿਹੜਾ ਰੰਧਾਵੇ ਦਾ ਬਹਿਨੋਈ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਮਟੀ ਨੰ: 5 ਤੋਂ ਬਾਬੂ ਪੁਰਵਾ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਥੇ ਛੱਡ ਗਈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਡਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋਇਆ ਫੂਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪੁਲੀਸ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਵੀ 100-50 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀ ਇਹ ਹਵਾਈ ਫਾਇਰ ਕਰਦੇ ਭੀੜ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ। ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਮੈਂ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਦੇ ਔਠ ਵੱਜੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਰਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨੌ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਾਫੀ ਭੀੜ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਮ ਨਾਮਾ ਦਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਹ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਹਨ। ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫੂਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਪਰ ਕੋਈ ਨਾ ਆਇਆ।

ਭੀੜ ਨੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨੇ ਅਤੇ ਗਾਲਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਭੀੜ ਵਧਦੀ ਗਈ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੱਕ ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਵਸ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਏਨਾ ਅਸਲਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ 100-50 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਹੀ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ ਹਵਾਈ ਫਾਇਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਲੜਕਾ ਨੇੜੇ ਦੇ ਦਰਖਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਏਧਰ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਭੀੜ ਹੋਰ ਵੀ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਘਰ ਦਾ ਮੇਨ ਗੇਟ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸਰੀਆਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਪਰ ਭੀੜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

3.33 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ 60 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਥਾਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲੀ ਅਗੇ ਵਧੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ 8-10 ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਚਾਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਵੀ ਮਾਰੀਆਂ ਪਰ ਗੁੰਡੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਲਏ ਅਤੇ ਡੰਡਿਆਂ ਲਾਠੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘੇਰਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਅੱਠ ਦਸ ਗੁੰਡੇ ਸਾਡੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਐਸੇ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹੈ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਮਰ ਲਓ ਪਰ ਮੇਰੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਿਵੇਂ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੋਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੜਕ ਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫੇਹ ਸੁੱਟੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹਿਚਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਉਹ ਹਾਲੀ ਤੜਫ ਹੀ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਉਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਘਰ ਦਾ ਟੁੱਟਾ ਭੱਜਾ ਫਰਨੀਚਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਨ ਸੁੱਟ ਕੇ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। 15 ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧ ਜਲੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ।

ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰ ਖਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਥੋਂ ਸੂਰ 3-4 ਇੰਚ ਡੂੰਘੀ ਮਿੱਟੀ ਖਾ ਗਏ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਖੂਨ ਬਹੁਤ ਫੁਲਿਆ ਸੀ।

ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾੜ ਸੁੱਟੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਪੁਰਵਾ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਅੱਧੀਆਂ ਜਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਥਾਣੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਈ ਸੱਦਿਆ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਤਿਮੰਜਲੇ ਤੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਤਾਂ ਉਰਮਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾ ਕੇ ਮਰ ਗਈ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਪਿੱਠ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ

ਉਰਮਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਡਾ. ਪਾਂਡੇ ਨੇ ਨਾ ਆਪ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ। ਸੁਰਿੰਦਰ (ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ) ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਸੀ।

ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਣਜੀਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਜਿਹੜੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸੀ) ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਰ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਭਾਰਤੀ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿਚ ਅਫ਼ਸਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ। 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਨਾਨੇ ਵਾਲ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ 1947 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਾ ਕੇ ਉਜੜ ਕੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁੱਛੜ ਸੀ। ਘਰ ਤਾਂ ਸਭ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਪਿਤਲ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਹੀ ਚੁੱਕ ਸਕੀ ਸੀ।

ਕਾਨਪੁਰ ਆ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਏ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਕ ਵਧੀਆ ਮਕਾਨ ਬਣਾਇਆ। 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਘਰ ਬਾਰ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਬੇਟੇ ਜਿਹੜੇ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿਚ ਅਫ਼ਸਰ ਸਨ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਸਬੇ ਆਦਮਪੁਰ (ਭਾਰਤੀ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦਾ ਇਕ ਬੇਸ) ਲੈ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆਏ ਤਾਂ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਪੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਲਈ ਹੁਣ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਟੋਰਾ ਹੀ ਬਚਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਇਕ ਕਟੋਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਵਾਰ ਹੀਰੋ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ:

ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਪਾਕਿ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਐਸੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ ਹੀਰੋ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਅੱਖ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਪੈਟਰੋਲ ਦਾ ਕੋਟਾ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਗਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਪਲਾਟ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੋਠੀ ਬਣਾਈ। ਕੋਠੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਟੈਂਪੂ ਖੜਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤੇਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਦਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵਾਰ ਹੀਰੋ ਆਇਲ ਕੰਪਨੀ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ।

ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਸਦਮਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਕੋਈ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ 60-70 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਭੀੜ ਇਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਆ ਗਈ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਕ ਉਹ ਨੇਤਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਭੀੜ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੇਤਾ ਨੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਦੋ ਭੜਕਾਉ ਨਾਹਰੇ ਦਿਤੇ ਸੀ। “ਜਿਸ ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਖੂਨ ਨਾ ਖੋਲੇ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਵੇ ਪਾਨੀ ਹੈ” “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੋਂਗੇ। ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਪੱਥਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਫਾਇਰ ਹੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਸੀ ਕਿ ਗੁੰਡੇ ਭਜ ਗਏ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਨਪੁਰ ਪੁਲੀਸ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਵਿਚ ਫੂਨ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਦਸ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਫੋਰਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੇ ਅੱਠ ਜਵਾਨ ਆ ਗਏ ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 9.30 ਵਜੇ ਉਹੀ ਨੇਤਾ ਦੋ ਢਾਈ ਸੌ ਦੀ ਭੀੜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਪਥਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰ ਲਾਠੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕੀਤਾ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੱਤ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਹਵਾਈ ਫਾਇਰ ਕੀਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਭੀੜ ਵਧਦੀ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ। 11.30 ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੇ ਜਵਾਨ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਫੂਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ 1.30 ਵਜੇ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗੱਡੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਆਂਢਾ ਸਾਂਢਾ ਕਰਕੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਵਾਰ ਹੀਰੋ ਆਇਲ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਸ਼ਟਰ ਤੜ ਦਿਤਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਰਨੀਚਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਜਰ ਨੇ ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਚਲਾ ਕੇ ਗੇਟ ਤੋੜ ਰਹੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਸਭ ਬੇਅਰਥ ਰਿਹਾ। ਬਾਰ-ਬਾਰ ਫੂਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਚਾਰ ਵਜੇ ਡੀ.ਐਮ. ਬਰਜਿੰਦਰ ਫੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟਰੱਕ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮੋਰਚੇ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈ। ਡੀ.ਐਮ. ਨੇ ਛੱਤ ਉਪਰ ਖੜ੍ਹੇ ਮੇਜਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਓ ਪਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੱਡੀ ਗੇਟ ਦੇ ਕੋਲ ਲੈ ਆਓ ਕੁਝ ਜਵਾਨ ਉਪਰ ਭੇਜੋ ਜਿਹੜੇ ਉਪਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਜਾਣ ਪਰ ਡੀ.ਐਮ. ਬਰਜਿੰਦਰ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਉਪਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਬਲਕਿ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਠੀਕ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਸਿੰਘ ਕੁਸਵਾਹਾ (ਰਾ.ਮੰ.) ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਰਾਘਵੇਂਦਰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਾਕੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਗਲੇ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਟੱਪ ਕੇ ਕੋਠੀ ਵਿਚਦਾਖਲ ਹੋ

ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਰਾਈਫਲਾਂ, ਪਿਸਤੌਲ, ਭਾਲੇ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥ ਗੋਲੇ ਸੀ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਅਸਲਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਸਤੌਲ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਕੁਝ ਦੂਰ ਤੱਕ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਭਜਾਇਆ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਸਤੌਲ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਸੀ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਟਣਾ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਹੀ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਜੀ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ 11 ਸਾਲ ਦੀ ਬੱਚੀ ਜਗਜੀਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਡਿੱਗ ਪਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਠ ਕੇ ਦੌੜ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਚਲੇ ਗਈ ਜਦੋਂ ਭੀੜ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜ ਕੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਮਗਰ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸੂਰਮਾ ਜਿਹੜਾ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਅੰਦਰ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਹੱਥੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੀ ਇਹੀ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ? ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇਗਾ?

ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ:

ਚਸ਼ਮਦੀਦ-ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ 24/ਈ/8 ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ:

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਥਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਮੀਟਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਦੋ ਜਵਾਨ ਬੇਟੇ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਬੇਟੀਆਂ ਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਲੜਕਾ ਪੰਤ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿਚ ਪੜਦਾ ਸੀ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸੱਤ ਔਠ ਵਜੇ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਪਥਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਭੀੜ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ 10-11 ਵਜੇ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਮਹਣੇ 5-6 ਸੌ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਭੀੜ ਨੇ ਗੇਟ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ, ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬਸ ਕਰੋ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਉਹ ਸਲੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੇਢ ਦੋ ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਤੇਰਾਂ ਜੀ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਨ (ਮਾਸੂਮ ਬਚਿਆਂ ਸਮੇਤ) ਸਾਰੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟੇ। ਜ਼ਾਲਮ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਦੇ ਢੋਲ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਭੇਂ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸੁੱਟਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਸੜਦੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਤੜਫਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਇਹ ਡਿਸਕੋ ਡਾਂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ

ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੈਸ ਦੇ ਸਟੋਵ ਉਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਭੁੰਨਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਲ ਮੁੜ ਆਏ। ਸਲੂਜ਼ਾ ਦਾ ਘਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਕਦਮਾਂ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉਪਰ ਹੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਲੁਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਘਰੋਂ ਗਾਇਬ ਦੇਖ ਕੇ ਘਰ-ਘਰ ਲੱਭਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਓ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਬਹੂਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੁਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਅਸੀਂ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕੋਠੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੇ ਪਰ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਪਰ ਕੁਝ ਲੜਕੇ ਇੱਟਾਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਪੜਛੋਤੀ ਅੰਦਰ ਲੁਕ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੀ (ਮੇਰੇ ਪਤੀ) ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਭੀੜ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਈ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਘੜੀਸ ਲਿਆ ਅਤੇ ਛੁਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਉਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਜਿਥੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਚੁੰਨੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਪੌੜੀਆਂ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਪਰ ਡਿੱਗ ਪਏ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘੜੀਸ ਕੇ ਅੱਗ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਿੰਨਤਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਬੁੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿਓ। ਇਕ ਦੋ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।

ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਵਿਆਹੁਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਕਿਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਸੀ ਪਰ ਲਾਲਚੀ ਲੋਕ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹੁਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਹਾਲੀ ਵੀ ਲੋਕ ਉਜੜੇ ਪੁੱਜੜੇ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦਾਜ ਅਤੇ ਬਰਾਤ ਦੀ ਖਾਤਰਦਾਰੀ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਫੀਸ ਲਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਮਿਲਿਆ ਵੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਰਕਮ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਚਲੇਗੀ?...

ਦਾਦਾ ਨਗਰ :

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ 3.30 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਨੇਤਾ ਉਕਸਾ ਰਹੇ ਸੀ।

3.30 ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੁਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ। ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਰਾਤ 8.30 ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ 70 ਘਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਲਏ ਗਏ। ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੱਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦਾ ਵਰਕਰ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ ਨੇ ਆਪ ਕੁਟਿਆ ਉਸ ਦੀ ਨਵ ਵਿਆਹੁਤ ਪਤਨੀ ਨੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚ ਲੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਈ। ਕਾਤਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲਭਦੀ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਤ ਡੇਢ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੁਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪਥ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਮਿਲੀ ਉਹ ਉਸ ਉਪਰ ਡਿੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਸ ਨੇ ਮਦਦ ਲਈ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਇਕ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਜੀਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਸਤਵੰਤ ਜਬਰਦਸਤੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲੀ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਪੋਸਟਮਾਰਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲੀਸ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਛੱਡ ਆਈ ਜਿਥੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਮਿਲ ਪਏ।

31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। 1/2 ਦਾਦਾ ਨਗਰ ਮਹਾਂ ਪਾਲਿਕਾ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੋਗਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸ਼ੀਲਾਵਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। 10/15 ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੱਥੋਂਪਾਈ ਹੋਈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਨਾ ਕੱਟਣ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿਰ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ਾਬ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੜਫਾਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ 9.11 ਵਜੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

28 ਲੋਕ ਨਾਇਕ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ-ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਪਾਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਗਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਡੰਡੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਰ੍ਹੇ ਲੱਗੇ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ

ਦੇਵੇਂ ਦੇ ਦਿਨ ਤੱਕ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਏ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਰਮਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨੂੰ ਟਾਂਕੇ ਲਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਜੋੜ ਕੇ ਪਲਸਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

10/9 ਦਾਦਾ ਨਗਰ ਵਿਚ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਵਜੇ ਸੌ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜੂੜੇ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਘੜੀਸ ਲਿਆਏ। ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਬਾੜਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕੋਚੀ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਪੁਟ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਡੰਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਵੀ ਡੰਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗੁਆਂਢੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਸੜ ਜਾਣ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸਾੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕੋਚੀਆਂ, ਸਿਗਰਟਾਂ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਖਰਦਸਤੀ ਸਿਗਰਟਾਂ ਪਿਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਦਾਦਾ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਛੇ ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ।

ਰਤਨ ਲਾਲ ਨਗਰ :

ਏਥੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੰਜ-ਛੇ ਸੌ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਸ. ਨਰੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬਾਹਰਲੇ ਸਭ ਕਮਰੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿੱਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਬਹੁ ਅਤੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਘੜੀਸ ਲਿਆ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਵਾਲ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟੇ। ਬਹੁ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਗੂਠੀ ਲਾਹ ਕੇ ਦੂਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ (ਕੁੱਤੇ) ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹ ਅੰਗੂਠੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਬੱਚੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੱਜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ। ਨਰੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਾਂ ਬੇਟੀ ਦੇ ਉਪਰ ਲੇਟ ਗਈ ਅਤੇ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕੁੱਟ ਖਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਮਾਂ ਬੇਟੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ। ਬੇਟੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਕੁੱਤਿਆਂ (ਗੁੰਡਿਆਂ) ਨੇ ਨੋਚ ਸੁੱਟਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਗੱਲ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਜਿਹੜੀ ਮੁੜ ਕੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ

ਉਪਰ ਬਦਸ਼ਕਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਛਾਵਾ ਛੱਡ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚ ਸਕੀ।

ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਜਵਾਨ ਲੜਕੇ ਮਿਆਨੀ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਦੈਤਾ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਧ ਮੋਏ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਸੜਦੇ ਹੋਏ ਸਕੂਟਰ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਮੇਨ ਰੋਡ ਵਲ ਨੂੰ ਦੌੜਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਰੋਤ ਦੇ ਢੇਰ ਉਪਰ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਡਾ. ਪਰਵੀਨ ਚੰਦਰ ਅਤੇ ਖੰਨੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਐਲ.ਕੇ. ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫੂਕਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ 27 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਨ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਛੜਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ। ਸਕੂਟਰ, ਕਾਰ ਸਮੇਤ ਪੂਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵੀ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਏਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ।

ਏਥੋਂ ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੂਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਐਲ.ਸੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਸ ਇਕੋ ਘਰ ਦੀ ਹੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਸ. ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਚਾਇਆ ਸਭ ਮੁਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਨਵੇਂ ਬਣ ਰਹੀ ਮਕਾਨ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਉਲਟੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਕਿੱਤੋਂ ਹਲਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜਾਂ ਕੇ ਕਿੱਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਲਟੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋਈਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਉਥੋਂ ਕਢਿਆ ਅਤੇ ਉਰਮਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨ ਤਾਂ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਤ ਨਾ ਪੁੱਛੀ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਵਾ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪੈਸਾ ਕਿਥੋਂ। ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਸੱਟਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਤੜਫਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਜੇ ਇਕ ਸੁਹਿਰਦ ਨਰਸ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਸਹਿ-ਸਪਤਾਲੀ ਅਮਲੇ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਆਪਣੇ ਬਲਾਊਜ਼ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਕੇ ਇਕ ਰੋਟੀ ਲਿਆਈ ਜਿਹੜੀ ਅੱਧੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਮਗਰੋਂ ਡਾਕਟਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਆਏ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਹੋਣ ਲਗ

ਪਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਨਰਸਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੁਖਿਆਰੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨਾਲ ਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ੇ 'ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਇਕ ਕਲੰਕ ਲਗ ਗਿਆ।

ਐਮ.ਆਈ.ਜੀ. ਰਤਨ ਲਾਲ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕੁਲ ਸੌ ਮਕਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ (31) ਇਕੱਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਏਥੇ 70 ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੋਠੀਆਂ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਈ ਕੋਠੀਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ।

ਰਤਨ ਲਾਲ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਰੀ ਅਤੇ ਦਬੌਲੀ ਦੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਜੈਨੀ ਪਿੰਡ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਤਲ ਲੁਟੇਰੀ ਗੁਜੈਨੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਟਰੱਕਾਂ 'ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੇ ਸਰੀਏ, ਟਕੂਏ ਅਤੇ ਰਫਲਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ ਆਏ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਲੀਡਰ ਗਹਿਣੇ, ਨਗਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਪ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਨ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਬੱਚਦਾ ਝੁੰਗੀਆਂ ਝੋਪੜੀਆਂ ਦੇ ਲੁੱਟ ਲੈਣ ਬਾਅਦ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਦਬੌਲੀ :

1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੇ ਦਬੌਲੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ। ਪੂਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਗਾਹ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਮਹਾਂ ਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਹਨ ਆਮ ਲੋਕ ਸਾਲਾਨਾ ਸਕੀਮਾਂ ਅਧੀਨ ਖਰੀਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਰ ਉਸਾਰੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ। ਏਥੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਨਹੁੰ-ਮਾਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੈਰ ਭਾਵ ਜਾਂ ਦੁਵੈਸ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਥੇ ਹਰ ਤਿਉਹਾਰ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਮਨਾਇਆ ਸੀ।

ਏਥੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ।

ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ :-

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਸਤ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੁਜੈਨੀ ਪਿੰਡ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਹਜ਼ੂਮ ਉਠਿਆ ਜਿਹੜਾ ਰੇਲ ਦੀ ਪਟੜੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ 'ਤੇ ਕਹਿਰ ਬਣ ਕੇ ਵਰਸ ਪਿਆ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਕੂਟਰ ਖੜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ, ਸਫੇਦ ਪਾਊਡਰ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ ਭੜਕਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। (ਫਾਸਫੋਰਸ ਸੀ) ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਉਪਰ ਵੀ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ

ਸੜ ਉਠਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਟਾਇਰ ਲਾਹ ਕੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭੇਂ ਕੇ ਔਗ ਲਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਘਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਘਰ ਉਪਰ ਵੀ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਦੌੜ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਡਿੱਗ ਪਈ ਮੇਰੇ ਡਿੱਗੀ ਪਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਖੂਨੇ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਆਦਮੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਦੌੜ ਕੇ ਚੌਂਕੀ ਪਹੁੰਚੀ ਮੈਂ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ। ਪਰ ਉਹ ਨਿਰਦਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਤੇਰਾ ਘਰ ਤਾਂ ਦਾਦਾ ਨਗਰ ਚੌਂਕੀ ਦੇ ਏਰੀਏ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਜਾਓ।

ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਘਰੋਂ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਬੇਟੇ ਕਾਲੂ ਨੂੰ ਗੁਲਸ਼ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਸਤਪਾਲ ਨੂੰ ਟੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਜਿੰਦਗਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਸਕੇ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਸਰਦਾਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਲਸ਼ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਟਾਇਰ ਨੂੰ ਔਗ ਲਾ ਕੇ ਟੱਟੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ (ਮੇਰੇ ਪਤੀ) ਨੂੰ ਧੂਆਂ ਲਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਘੜੀਸ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਲੂ ਗੁਲਸ਼ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਏ ਤੌਲੀਏ ਨੂੰ ਭੇਂ-ਭੇਂ ਕੇ ਟਾਇਰਾਂ ਦੀ ਔਗ ਬੁਝਾਈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਚ ਗਿਆ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਇਸ ਲਈ ਗੁਲਸ਼ਖਾਨੇ ਵੱਲ ਨਾ ਗਏ।

ਛੋਟੇ ਬੇਟਾ ਸਤਪਾਲ ਘਬਰਾ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਭੰਨਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਬੰਦ ਸੀ। ਕਾਲੂ ਦਾ ਹਾਲੀ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਗੁੰਡੇ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਉਪਰ ਝਪਟ ਪਏ। ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਸਰੀਆਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸੜਦੀ ਹੋਈ ਬੋਰੀ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਔਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਸੜ ਗਏ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ, ਚੂੜੀਆਂ (ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ) ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਬਾਂਹ ਉਪਰ ਟਕੂਆ ਮਾਰਿਆ। ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਬਚਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਤੇ ਦੰਦੀਆਂ ਵੱਢੀਆਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਚਲੇ ਸੀ ਪਰ ਇਕ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆ। ਕਾਲੂ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਜਦੋਂ ਗੁੰਡੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਮੋਰੀ ਥਾਣੀ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਮਗਰਲੀ ਵਲ ਦੇ ਇਕ ਝਰੋਖੇ ਥਾਣੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਦੌੜ ਕੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਗੁਦਮਾ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਗਿਆ।

ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦਰਦਨਾਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਆਈ ਟੱਟੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਜਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਬੇਟਾ ਸਤਪਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਦੌੜੀ ਤਾਂ ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਫੜ ਕੇ ਟਰੱਕ ਵਿਚ ਲੱਦਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇ। ਮੇਰੀ ਮਮਤਾ

ਉਸ ਫੌਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਤੜਫ ਦੀ ਰਹੀ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਤਪਾਲ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ....

ਚਸ਼ਮਦੀਦ-ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ :-

75E/9 ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪਰਮਜੀਤ 21 ਸਾਲਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਜਿਹੜੀ ਪੋਲੀਓ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਅਪਾਹਜ਼ ਹੈ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅਪਾਹਜ਼ਤਾ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਤਰਲੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਬੇ-ਰਹਿਮ ਦਰਿਦਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਡੰਡਾ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆਉਣੋਂ ਬਚ ਗਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਪੈਰ, ਬਾਂਹ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਸਭ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੁਲਸ ਗਿਆ। ਸਿਰ ਪਾਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਫੌਜ ਉਸ ਨੂੰ ਰਜਾਈ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਹੈਲਟ ਹਸਪਤਾਲ ਛੱਡ ਗਈ। ਸੜੇ ਅੱਗ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਸਿਰ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਡੇਢ-ਡੇਢ ਇੰਚ ਲੰਬੇ ਕੀੜੇ ਪੈ ਗਏ। ਮੈਂ ਕਈ ਦਿਨ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੌਤ ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ ਰਹੀ। ਮੇਰੇ ਗਲ-ਗਲ ਲੰਬੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਾਲੇ ਐਨ ਮੁਢੇਂ ਹੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜ਼ਖਮ ਸੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਆਪ ਹਾਲੀ ਚੌਵੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਭਰ ਜਵਾਨ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਹਨ ਛੋਟਾ ਬੇਟਾ ਹਾਲੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਕਮਾਊ ਕੋਈ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸਭ ਬੇ-ਸਹਾਰਾ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ।

ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ :-

75E/14 ਦਥੌਲੀ ਦੀ ਸਵਰਗੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੱਗ ਲਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਘਰਾਲਾਂ ਵੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਗਿਆਰਾਂ-ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਛੇ-ਸੱਤ ਸੌ ਦੇ ਲਗਭਗ ਓਪਰੇ ਪੇਂਡੂਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦਾਤਾਂ, ਲੋਹੇ ਦੀ ਡੰਡੇ, ਸੱਬਲਾਂ, ਸੂਏ ਅਤੇ ਭਾਲੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਸਫੇਦ ਪਾਊਡਰ ਵੀ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਸੀ। ਗੁੰਡੇ ਬਾਹਰ ਹੋ-ਹੋ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸੀ। ਨਾਲ

ਹੀ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਗਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸੌ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦਾਤਾਂ, ਭਾਲਿਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਿਨਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ਲੈ ਜਾਓ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਾਲ ਬੱਚੇਦਾਰ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਲੋਕ ਬੋੜੀ ਦੂਰ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਤੀ ਦਾ ਬਹਿਨੋਈ ਅਤੇ ਦੋ ਭਾਣਜੇ ਦੌੜੇ-ਦੌੜੇ ਹੋਏ ਆਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਮਾਮਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾ ਲਓ, ਮਾਮਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾ ਲਓ! ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਜ਼ੂਮ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਘਰ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ। ਉਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਵਾਲ ਕੱਟ ਲਓ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਕੈਂਚੀ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਸ਼ੇਰੂ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਮਗਰੋਂ ਭਣੋਈਏ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਭਾਣਜਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਦਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰ 'ਤੇ ਧਾਵਾਂ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਪਰ ਚਲੇ ਜਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਇਆ। ਜੁਆਨ ਹੋ ਰਹੀ ਧੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਫਿਕਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੱਤ ਉਪਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਘੜੀਸ ਲਿਆ। ਬਲਵਾਂ, ਭਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਇਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪੈਠੇ ਵਾਂਗ ਬਿੰਨ੍ਹ ਸੁਟੇ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਗੁੱਗਾ ਨੇ ਇਕ ਝਰੋਖੇ ਥਾਣੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਛੁੱਟੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਫਰਨੀਚਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਕਤਾਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਟਰੱਕ ਆਇਆ ਪਰ ਪੰਜ-ਛੇ ਜਣੇ ਸਾਡੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਿਸਤੌਲ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੱਢੀ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਹ ਕਾਤਲਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰ ਸੀ।

ਗਈ ਰਾਤ ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਬੋੜੀ ਦੂਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਐਲ.ਸੀ. ਦੇ ਘਰ ਤਕ ਸਾਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਜੀਪਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਕਾਤਲਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਅਸੀਂ ਨੇਤਾ ਜੀ (ਐਮ.ਐਲ.ਸੀ.) ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਏਥੇ ਪਨਾਹ ਦੇ ਦਿਓ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਟੁੱਕ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਏਥੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਆਦਮੀ ਹਨ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ। ਅਖੀਰ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਪੈਦਲ ਹੀ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਾ ਚੁੰਨੀ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਪੈਰੀਂ ਚੱਪਲ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ (ਪਤੀ) ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਇਆ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣਦੀ ਸੀ ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਅਜਨਬੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇਹ ਲੋਕਲ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਨੇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਕਤਲ :-

ਦੁਬੌਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਸ. ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸਤ ਜੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਜੀ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਭੀੜ ਨੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਛੱਤ ਤੋਂ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲੱਗੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਲੀਰਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁਟੀਆਂ ਤਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗ ਗਈ। ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਚਾਰੇ ਬੇਟੇ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਦੌੜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ 21 ਸਾਲਾਂ ਜਵਾਨ ਬੇਟੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਅਗਵਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤਲਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਖੋਭ ਲਈ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉਪਰ ਢੇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੰਡ ਦੀ ਬੋਰੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲਿਆ ਕੇ ਅੱਗ ਉਪਰ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਅਸਮਾਨ ਵਲ ਉਠੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਕ ਅਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਅਸਮਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਇਨਸਾਨੀਅਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਮਾਰੇ ਕਿਤੇ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ।

ਦੁਬੌਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਜੋ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਉਹ ਵਰਨਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਹੱਸਦੇ ਖੇਡਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਖ ਦੇ ਪਿਰਾਮਿਡ ਬਣ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਅਗਵਾਹ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਅਸਮਤ ਲੁਟ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਸ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਉਂਜ ਘਰ ਰਹੇ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਕਿੱਥੇ ਆਉਂਦੀਆਂ? ਕੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਦਰਿੰਦੇ ਲੀਡਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣਗੇ? ਇਤਿਹਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੂਨੀ ਪਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਮਿਟਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ!

ਸੂਰਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ :-

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਐਲ 1/2 ਦੁਬੌਲੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਈ.ਈ. ਐਲ. ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਕੂਟਰ

ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਸੂਮ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਔਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੜਫਦੇ ਜਲਦੇ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਵਿਲਕਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਹੁਣ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ ਪਨਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪਾਸ ਵੀ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਇਹ ਮਾਸੂਮ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦਾ ਇਤਨੀ ਦਰਿਦਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਕਤਲ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ? ਕਦੀ ਨਹੀਂ!

ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ :-

ਸ. ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ (345 ਐਚ.ਆਈ.ਜੀ. ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ) ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ (6) ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਾਲ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਕਿੜ ਕੈਲਾਸ਼ਪਾਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਰਮਵਾਰ 31 ਅਤੇ 29 ਸਾਲ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਲਾਸ਼ਪਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਕੇ.ਡੀ.ਏ. ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਔਧ ਮੋਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਮੇਹਰਬਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਥੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਬਹੂ ਅਤੇ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਬਹੂ (ਨੂੰਹ) ਅਤੇ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਜਬਰੀ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਫੀਲਡ ਗਨ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਕਾਮੇ ਸ੍ਰੀ ਕਪਤਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮੀਨੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਦਕਿਸਮਤ ਨਿਕਰਮੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਬੱਚੇ ਅਨਾਥ ਹੋ ਗਏ।

ਕਈ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਅਪਾਣੀ ਜਾਨ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁਪਾਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੁਹਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਾਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਤਾਰ ਨੀਂ ਪਈ। ਇੱਥੇ ਸੌ ਫੀ ਸਦੀ (100%) ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਏ ਗਏ ਸੀ।

ਏਥੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਤਲ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਪਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਸੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਲੈਤੀ ਰਾਮ ਕਤਿਆਲ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਬੋਲੀ ਦੀ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਇਸ ਕਲੋਨੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੰਬੜਦਾਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਏਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਨਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਪਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮ ਅਤੇ ਮੁਰਗੀ ਫਾਰਮ ਹੈ। (ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਆਏ ਅਨੇਕਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ 5-

5, 6-6 ਇਕ-ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਹਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਗਈ ਸੀ।

ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਵਾਰਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਘਵੇਂਦਰ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਪਰਾਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਕੇਲਾ ਅਤੇ ਮੌਜੀ ਲਾਲ ਪਾਲ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲਾਂ, ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ, ਲੁੱਟਾਂ ਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।

ਹੁਣ ਸੀਸਾਮਊ ਥਾਣੇ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਐਲਾਨੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵਰੰਟਿਡ ਅਪਰਾਧੀ ਵੀ ਨਾ ਬਦਲ ਕੇ ਏਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿੰਦਰ, ਓਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਏਥੇ ਕਮਲ, ਚੰਦਰ, ਬਬਨ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਅਪਰਾਧੀ ਹਨ। ਉਹ ਹਨ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਡਰਾਈਵਰ, ਡੇਅਰੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਕਾਸ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਦੋ ਡਰਾਈਵਰ ਤਿਵਾੜੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਲਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਘਰਾਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਭ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਦਬੌਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ 70-80 ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਨਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਧ ਸੁਰਖਿਅਤ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਕਈਆਂ ਨੇ ਵੇਚਣ ਤੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਕਰੀਬਨ 10-11 ਪਰਿਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਯੂ.ਪੀ. ਦੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਪਿਛੋਕੜ ਜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਦਬੌਲੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਕਤਲੇਆਮ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਤੋਂ 12 ਵਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਦਬੌਲੀ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਦਬੌਲੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਕੀਤਾ। 12 ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਗੁਜੈਨੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਿਰਫ ਇੱਕਾ-ਦੁੱਕਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਰਦਾਂ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਾ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧ ਕਰਕੇ ਲਾਈਨ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਇਹ ਮਹਿੰਦਰ ਗ੍ਰੋਹ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦੁਪਹਿਰ ਲਗਭਗ 1.30 ਵਜੇ ਐਚ.ਆਈ.ਜੀ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਯਾਦਵ (ਦਮਕੀਪਾ) ਮੈਂਬਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਹਵਾਈ ਫਾਇਰ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਬਚ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਗੁਜੈਨ ਪਿੰਡ

ਵਿਚ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਰਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਯਾਦਵ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੈ ਹਰਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਜੈਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਖਬਰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ 1000 ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਯਾਦਵ ਨੇ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਦੋ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਕਾਲਾ ਉਰਫ਼ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਉਪਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਾਲੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਔਰਤ ਦੇਖ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਬਣਾ ਲਈ ਗਈ ਕਿ ਕਾਲੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਕੂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਉਤੇਜਨਾ ਵਧ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚਾਰ ਗ੍ਰੋਹ ਬਣ ਗਏ।

ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਦਿਤਿਆ ਨਰੈਣ ਦਵੇਦੀ (ਚੀਫ਼ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਕੇ.ਡੀ. ਏ ਬਰਾਰ) ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲੋੜਵੰਦ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਬਰਾਰ ਵਿੱਚ ਬੀਤਤਿਆ

1 ਨਵੰਬਰ ਸ਼ਾਮ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪਥਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਬ ਸੁੱਟੇ। ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਆ ਵੇੜੇ। ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਏ ਸਭ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮੋਹਰੇ ਭਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਸ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪਿੰਕੀ ਦੀ 18 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਾ-ਨਾਨੀ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸੀ। ਨਾਨੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਦਹੇਜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮਾਨ ਕੀਮਤੀ ਕੱਪੜੇ, ਗਹਿਣੇ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਸ. ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਲੜਕਾ ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਬੂ) ਜਿਹੜਾ ਕਿ 18 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਦਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਤਰਵਾਜ਼ਾ ਟੁੱਟ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਥ੍ਰੀ ਨਟ ਥ੍ਰੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਚੀਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਈ ਜਿਹੜੀ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਚੀਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਤੜਫਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੀ ਗੋਲੀ ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਬੂ) ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਨੂੰ ਵਾਲਾ ਸਮੇਤ ਉਡਾ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਖੋਪੜੀ ਦੂਰ ਜਾ ਡਿੱਗੀ। ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਦਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛਾਤੀ

ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਨਿੰਦਰ ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਸ਼ ਅਤੇ ਸੇਫ ਬਕਸ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਓ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸਕੂਟਰ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਬਾਹਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰੋ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਲੱਥ ਪੱਥ ਦਵਿੰਦਰ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੜਕ ਉਪ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਲੈ ਗਏ। ਉਹ ਮਿਨੀ ਬੱਸ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ ਸੀ ਘਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਮਾਨ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੱਦ ਕੇ ਭਰਕੇ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਸਕੂਟਰ ਅਤੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਘਾਟਮਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਰੂਆਤ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁਟਮਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਗ.ਮ. ਕੁਸ਼ਵਾਹਾ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਬਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਸ਼ਵਾਹਾ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਦੀ ਇੱਕ ਗੈਸ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਦੇ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਸ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸੇਫ ਖੋਲ੍ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਫ਼ ਦੀ ਚਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੀ ਅਤੇ ਸੇਫ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸੇਫ ਖੋਲ੍ਹਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੁਕੀ ਖੜ੍ਹੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਫੜ ਕੇ ਮਰੇ ਪਏ ਆਪਣੇ ਨਾਨੇ ਅਤੇ ਭਰਾ ਦੇ ਵਿਚ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਪਰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਚਾਦਰ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਲਭਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਨਾ ਲਭਣ ਕਰਕੇ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪੁਲੀਸ ਚੌਕੀ ਵੱਲ ਭੱਜ ਕੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਥੇ ਤਾਇਨਾਤ ਚਾਰ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਸਾਲੇ ਤੁਮ ਅਭੀ ਜਿੰਦਾ ਹੋ ਮਰੇ ਨਹੀਂ।”

ਉਹ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਥਪਥ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸਕੂਟਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰਿਪੋਟ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨੌਬਸਤਾ ਜਾਓ ਤੁਹਾਡਾ ਥਾਣਾ ਉਹ ਹੈ।

ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ ਤੋਂ ਫਿਰ ਪੈਦਲ ਚਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੌਬਸਤਾ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਦਵਿੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ, ਨਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣ ਪਿੱਕੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਿਦਵਈ ਨਗਰ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਕ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਡੀ.ਐਮ. (ਡਿਸਟਰਿਕ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ) ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲਟਰੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰੋਂ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਗਾਇਬ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ। (ਨੋਟ: ਕਿਉਂਕਿ ਥ੍ਰੀ ਨਾਟ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਰਫਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਲੀਆਂ ਸੀ)

ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਸਟੇਟ-ਚਸ਼ਮਦੀਦ: ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ:

ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਸਟੇਟ ਮਰੀਅਮਪੁਰ ਕਰਾਸਿੰਗ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਵਿਜੇ ਨਗਰ ਚੌਰਾਹੇ ਤੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਗਰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਲਜ ਰੋਡ ਹੈ। ਏਥੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ, ਟਾਇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀਆਂ ਕਈ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਉਪਰ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 81 ਨੰ: ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਸਟੇਟ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਕੋਈ ਪੌਣੇ ਦਸ ਵਜੇ ਭੀੜ ਨੇ ਸਾਡੀ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਜਿਹੜੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਂਢੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਡਾਈ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੇਮ ਮੋਹਰੀ ਸੀ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਚਾਣਦੀ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਸੀ ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚੋਂ ਲੋਹੇ ਦੇ ਸਰੀਏ ਚੁੱਕ ਲਏ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਭ ਦੀਆਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਅਹਿਮਦ ਇਕ-ਇਕ ਚੀਜ਼ ਚੁੱਕਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਲੈ ਚਲੇ ਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੁਰੰਮਤ ਲਈ ਆਏ ਟੁੱਟੇ ਭੱਜੇ ਸਕੂਟਰ ਸਾਡੇ ਗੇਟ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖਿਲਾਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਾਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਕੂਟਰ ਗੇਟ ਅੱਗੇ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਮਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਮਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਈ।

ਘੰਟਾ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਉਹ ਘਰ ਲੁੱਟਦੇ ਰਹੇ। ਅਸੀਂ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਮਕਾਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਇਕ-ਇਕ ਚੀਜ਼ ਮਹਿੰਗੀ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਖਰੀਦੀ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਫਰਨੀਚਰ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ ਬੈਡ ਕਵਰਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਹਿਸਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਹਰ ਫੈਸ਼ਨ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਲੁੱਟ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਡਰੇ ਨਹੀਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਤੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਪਰ ਚਲੀ ਜਾਹ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।

ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਭੀੜ ਅੱਗੇ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਹਿ ਗਈ। ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਡਾਈ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੰਗੇ। ਘਰ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੱਠ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਕੈਸ਼ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਦੇ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਬਾਕੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰੁਪਏ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਵੀ ਲੁਹਾ ਲਈਆਂ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੀਮੈਂਟ ਦੇ ਗਮਲਾ ਚੁੱਕੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਉਪਰ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਖੜੀ ਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪੈਟਰੋਲ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਘਰ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਜਾਣਾ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਅੱਗੇ ਉਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਅੱਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਡੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਲੜਕਾ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜਿਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਡੇ ਘਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਛੁਪਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਉਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਔਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵੀ ਉਸੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਝੋਕ ਦਿੱਤਾ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਲੋਕ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦਾ ਛੱਡ ਗਏ। ਮੈਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ ਦੋ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਇਕ ਲੜਕੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਤਾਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਨਿਗਾ ਹੇਠਾਂ ਪਏ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਉਪਰ ਪਈ। ਮੈਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਡਾਇਲ ਟੋਨ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਵਰ ਦੇ ਘਰ ਫ਼ੂਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਲੈ ਗਏ।

ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਬੱਚੇ (ਬੇਟੇ) ਹਾਲੀ ਪੰਜ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹਨ ਬੇਟੀ ਨੌਵੀਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪ ਕੰਮ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਘਰ ਵਿਚ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਰ ਮੋਹਰੇ ਹੱਸਦਾ ਖੇਲਦਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੜਕ ਤੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਖੂਨ ਖੌਲਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਜ਼ਲ ਗੰਜ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ ਯਾਦਵ ਨੂੰ ਮੈਂ ਐਫ.ਆਰ.ਆਈ. ਲਿਖਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਮੈਂ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਹੀ ਗਲਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਬਚਾ ਗਏ। ਇਕ ਵਾਰ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਖ਼ਾਨ ਨਸ਼ਤਰ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਨਾਲ ਜਮਾਨਤ ਤੇ ਛੁਟ ਗਿਆ।

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਨਾ ਤਾਣ ਕੇ ਤਾਂ ਨਾ ਤੁਰਦੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਦਵਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਮਗਰੋਂ ਬੇਵਸੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਗ ਤੁਰਿਆ।

ਕੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ? ਕੀ ਦੁਖਿਆਰ ਵਿਧਵਾਵਾਂ, ਯਤੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਮਿਲੇਗਾ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਮਨਿਰਪੱਖਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਪੁੱਛਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਪਨਕੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ:

ਪਨਕੀ ਪਾਵਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗੰਗਾਰੰਜ ਬਜ਼ਾਰ ਇਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਕਾਲੋਨੀਆਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਘਰ ਅਤੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਡੇਢ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸਿਰਫ ਦੋ ਕਿਲੋ ਮੀਲ ਦੂਰ ਭੌਤੀ ਦੀ ਚੁੰਗੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੌ ਵਜੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਚੌਂਕੀ 'ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਬਿਸਤਰਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਰਿਹੜਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰਾ ਲੈ ਕੇ ਘਰੋਂ ਚਲ ਪਏ। ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਇਕ ਟਰੱਕ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਇਕ ਗੋਲੀ ਸਤਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ। ਖੂਨ ਵਗਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਨਕੀ ਕਰਾਸਿੰਗ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਗੇਟਕੀਪਰ ਨੇ ਗੇਟ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਠੇਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਰਾਸਿੰਗ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਭ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਲਸਮਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਨਾਹ ਲਈ ਜਾਵੇ ਪਰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਸਮਰੱਥਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਢਾਈ ਵਜੇ ਪਨਕੀ ਪਾਵਰ ਹਾਊਸ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੀ ਜੀਪ ਮੰਗਵਾਈ ਅਤੇ ਪਨਕੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪਨਕੀ ਪਾਵਰ ਹਾਊਸ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨੇ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਜਗਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਇਹ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਡੀ.ਐਮ. ਨੂੰ ਸਕਿਊਰਟੀ ਲਈ ਫੂਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਜਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਭਿਆਨਕ ਡਰ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਇਹ ਲੋਕ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਏਥੇ ਰਹੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚੁੰਗੀ ਵਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਏਧਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਗੁੰਡੇ ਭਜ ਖੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡ ਵੀ ਭਜ ਗਏ। ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਾਵਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਡੀ.ਐਮ. ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਿਲਟਰੀ ਦੀ ਗੱਡੀ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਹ ਲੋਕ ਮਿਲਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ।

“ਜੇ.ਕੇ. ਕਲੋਨੀ, ਐਚ.ਏ. ਐਲ. ਕਲੋਨੀ ਅਤੇ ਡਿਫੈਂਸ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ”:-

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਬਾਦ ਇਲਾਕੇ ਜਾਜਮਊ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੇ.ਕੇ. ਰੇਯਾਨ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਏਰੋਨੋਟਿਕਸ ਲਿਮਟਿਡ (ਐਚ.ਏ.ਐਲ) ਹਵਾਈ ਫੌਜ ਦਾ ਔਡਾ ਚਕੋਰੀ ਅਤੇ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਟੈਨਰੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਬਾਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹੈ।

ਜੇ.ਕੇ. ਰੋਯਾਨ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀਟੂ ਯੂਨੀਅਨ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ 'ਇਟਕ' ਦਾ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰੋਯਾਨ ਫੈਕਟਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਪੱਖੀ।

ਇਸ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਲ ਬੰਗਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਾਲੀ ਆਏ ਨਹੀਂ ਬਾਕੀ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ 50 ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜੇ.ਕੇ. ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਮੰਗਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੱਗਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੱਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਔਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇੱਟਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਬੰਗਾਲੀ ਸਜਨ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਕ ਗਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਬੰਗਾਲੀ ਸਜਨ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵੀ ਔਗ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਉਹ ਫਿਰ ਭਜ ਪਿਆ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਲ ਭੱਜਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਘੇਰ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਾਨੋ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਿਰਧ ਪਿਤਾ ਉਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਟੁੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਇਕ ਔਖ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਲਿਆਣਪੁਰ ਤੋਂ ਔਗੇ ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ ਉਤੇ ਸਥਿਤ ਏਲਿਮਕੋ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਕਿਸੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਭਰਾ ਜਿਹੜਾ ਹਵਾਈ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਚ ਗਿਆ।

ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਾਤਲਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਹੀ ਲੜਕੇ ਬਾਕੀ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤਿਵਾੜੀਪੁਰ ਅਤੇ ਗੌਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸੀ।

ਭੀੜ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਸੀ “ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਮਰ ਰਹੇ, ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੇਗੇ। ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਪਾਰਟੀ ਮੈਂਬਰ ਬਤਰੂ, ਸੋਂਗਰ ਅਤੇ ਵਾਸੂਦੇਵ ਮਿਸ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਾਸੂਦੇਵ ਮਿਸ਼ਰ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇ.ਕੇ. ਰੋਯਾਨ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੁਣ ਉਹ

ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਮਾਲ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੇ ਆਪ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੁੱਟਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੂਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬਿਕਾ ਸ਼ੁਕਲਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਖੜੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੁਕਲਾ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਹਨ।

ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਥੇ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਥੇ ਦੋ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।

ਲੁਟ-ਮਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਉਹ ਲੁੱਟਦੇ ਮਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਗਦੀ, ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਆਪ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਜਿਵੇਂ ਟੀ.ਵੀ., ਫਰਿਜ ਜਾਂ ਹੋਰ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸੀ।

ਮਗਰੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਮਾਲ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਰੰਗ ਲਏ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਾਰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਾਥੀ ਦਿੱਤਾ।

ਜੇ.ਕੇ. ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ 150 ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਐਚ.ਏ. ਐਲ. ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਬਚਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਏ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਿਜ਼ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਸ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਵੀ ਮਿਲੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਏਥੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਐਚ.ਏ.ਐਲ. ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਕੁਰੀਲ ਨੇ ਐਚ.ਐਲ. ਸਟਾਫ਼ ਦੇ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿਫੈਂਸ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਧੋਹੀ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਇਹ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਮਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਪੈਣ ਕੱਟ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉਤੇ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ” ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਾੜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ੰਕਰ ਨਗਰ-ਲਾਲ ਬੰਗਲਾ:

ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਸਵੇਰੇ ਲਗਭਗ ਨੌ ਵਜੇ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਆਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਛੜਾਂ, ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਲੋਕ 201 ਨੰਬਰ ਸ਼ੰਕਰ ਨਗਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਗਏ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਗੜੀ ਮੰਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂਹ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਘੜੀਸ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਟਣਾ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਲੜਕਾ ਦੌੜ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਪਾਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਕੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਚਾਰ ਸਰਦਾਰ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ। ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਦੌੜ ਗਈ। ਪਰ ਪੰਜ ਦਸ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ 400-600 ਗੁੰਡਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਮੁੜ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਦੂਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਕ ਪੱਥਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਰਾਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਅਗਲਾ ਪੱਥਰ ਗੁਰਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਠ ਦਸਾਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਰੀਆਂ ਡਾਗਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੈਸ ਦਾ ਸਿਲੰਡਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੜਦੇ ਹੋਏ ਘਰ ਵਿਚ 22 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿਊਂਦਾ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦੇ ਗਾਰਡ ਆ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜੰਦਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਚਾਰ ਜੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਰਿਹਾ। ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਕਵੈਡਰਨ ਲੀਡਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਚਾਦਰਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਅੱਧੀ ਜਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭੱਠਿਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸੀ। ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ ਅਹਿਰਵਾਂ ਦੇ ਮਿਸਰਟ ਤੋਮਰ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਵੀ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਗੁੰਡੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਫੜ ਕੇ ਕੁਟਿਆ ਵੀ। ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੋਰਸ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਰਡਰਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਚੁੰਗੀ ਮੁਹਰਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘੜੀਸਿਆ ਗਿਆ। ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਮਗਰੋਂ ਜਲਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ 115/78 ਜੇ.ਕੇ. ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਗਲਬਾਤ

ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਦਿਲ ਦਹਿਲ ਗਿਆ। ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਮੀਟਰ ਟੁੱਟੇ ਪਏ ਸੀ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸੜੇ ਪਏ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਚੇਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠੀਆਂ ਸੀ। ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਪਲਸਤਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਲੜਕਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਗਰੇ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਾਲ ਉਪਰ ਰਹਿਣ ਦਿਓ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਡਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਡਾ ਕੀ ਸਵਾਰ ਦਿਓਗੇ?

ਮਗਰੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਨੇ ਦਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵਰਕਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗਯਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1937 ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। 1944 ਵਿਚ ਮੈਂ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ “ਭਾਰਤ ਸਵਤੰਤਰ ਸੈਨਾ” ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਹੜੀ ਅਸੀਂ ਅਬੁਲ ਕਲਾਮ ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੀ ਬਦਲੀ ਆਗਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਮੈਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹਿਆ। ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਧ੍ਰੋਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੈਣ ਸਵਾਈ ਕੀਰਤਨ ਆਮ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਘਰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਥਾਣੀਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵਲ ਦੌੜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਠੀਆਂ ਡੰਡੇ ਪੈਣ ਲਗ ਪਏ। ਮੇਰੀ ਅੱਖ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸੱਟ ਲੱਗੀ। ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਖੂਨ ਵਗ ਕੇ ਸਾਰਾ ਮੂੰਹ ਭਰ ਗਿਆ। ਸਿਰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਫਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੀ ਬਾਂਹ ਟੁੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਹਵਾਈ ਫੌਜ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਿਥੇ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਠੀਕ ਇਲਾਜ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ।

ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਘੜੀਸ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧੂਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ।

ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੁਛੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਮੁਲ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਜ਼ਾਰ

ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ:-

ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਹਨ ਪਹਿਲੀ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ, ਦੂਸਰੀ ਫੀਲਡਗਨ ਫੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਸਮਾਲ ਆਰਮਜ਼ ਫੈਕਟਰੀ। ਇਹ ਫੈਕਟਰੀ ਕਾਲਪੀ ਰੋਡ ਉਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧ ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੇ ਵਜੇ ਸ਼ਿਫਟ ਖਤਮ ਹੋਈ ਅਤੇ 6.15 ਵਜੇ ਐਸ.ਏ.ਐਫ. ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਡਿਊਟੀ ਕਰਕੇ ਆਏ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਜੇ ਨਗਰ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਬਚਦੇ ਬਚਾਉਂਦੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਕਈ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਉਹ ਘਰ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਪਰ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਡਿਫੈਂਸ ਸਕਿਊਰਟੀ ਪਾਸ ਪਨਾਹ ਲਈ।

ਸਮਾਲ ਆਰਮਜ਼ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸ਼ਿਫਟ ਵਿਚ ਆਏ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਫੈਕਟਰੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨਕਦ ਪੈਸੇ ਖੋਹ ਲਏ ਸਾਈਕਲਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਵਰਕਰਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਕੰਟੀਨ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲਈ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖੀ ਗਏ। ਭੀੜ ਫਿਰ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਪੱਥਰਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਟੀਨ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫਰਨੀਚਰ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰਿਆ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਫੌਜ ਬੁਲਾ ਲਈ ਪਰ ਭੀੜ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਟਰੱਕ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਲੁਹਾ ਕੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਭੀੜ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾ ਕੱਢਦੀ ਰਹੀ। ਦੁਪਹਿਰ 1.45 ਵਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੀ.ਐਸ.ਸੀ. ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਖ਼ਤ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਸੀ। ਪਰ ਪਰ ਲਾਂਸ ਨਾਇਕ ਨੇਗੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਹਵਾਈ ਫਾਇਰ ਕੀਤਾ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਭੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਰਕਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਘੜੀਸ ਕੇ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਡਿਫੈਂਸ ਸਕਿਊਰਟੀ ਦਾ ਕੋਰ (ਡੀ.ਐਸ.ਜੀ.) ਫੌਜ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਰੈਗੂਲਰ ਅਫਸਰ ਏਥੇ ਤਾਇਨਾਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੇਜਰ ਅਤੇ ਇਕ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ, ਇਕ ਮੇਜਰ ਫੀਲਡ ਗਨ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮਾਲ ਆਰਮਜ਼ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ।

1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 6 ਸਿੱਖ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਇਹ ਫੈਕਟਰੀ 24 ਘੰਟੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਪੌਣੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਫੈਕਟਰੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੇਟ ਤੇ ਬਣੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੋ ਸਿੱਖ ਅਫ਼ਸਰ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ 15 ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਡੀ.ਐਸ.ਸੀ. ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਸੀ।

ਸਵੇਰੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਸ਼ੋਕ ਸਭਾ ਕਰਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਚਾਰੋਂ ਸਿੱਖ ਬਚਾ ਲਈ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਕੂਲਰ ਵਿਚ ਲੁੱਕ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਘੜੀਸ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਐਸ.ਏ.ਐਫ. (ਸਮਾਲ ਆਰਮਜ਼ ਫੈਕਟਰੀ) ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਜਲਾ ਦਿਓ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਨਿਊਸੈਲ ਮਸ਼ੀਨ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਲੋਹੇ ਦੇ ਰੋਡਾਂ ਅਤੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਗੇਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੋਰਮੈਨ ਆਰ.ਕੇ. ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਮਗਰੋਂ ਸਕਿਊਰਟੀ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਿਥੋਂ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ।

ਗਨ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਡਿਫੈਂਸ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਰੋਸ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲਈ ਭਰੋਸੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਕ ਵੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਨਲਾਂ ਅਤੇ ਮੇਜਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਸੰਗੀਨ ਜੁਰਮ ਕੀਤਾ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਫੌਜੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਐਕਸ਼ਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੇਕਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਵਲ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਰੱਬ ਹੀ ਰਾਖਾ। ਕੀ ਸਿੱਖ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਇਸ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ?

ਅਮਰਾਪੁਰ ਸਟੇਟ:-

ਇਹ ਵੀ ਡਿਫੈਂਸ ਦੀ ਹੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਾਲੋਨੀ ਹੈ ਇਥੋਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਤ ਵਜੇ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਭੀੜ ਨੇ ਸ. ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸਾਰਾ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੜੀਸ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਗੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਕਟਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਸਰੀਆਂ, ਡੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਨਤਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੋ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਤੇ ਪੈ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਘੜੀਸ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਮਾਰਿਆ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਮੱਥਾ ਪਾਟ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਗ ਪਈ, ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਫਰਨੀਚਰ ਜੋ ਤੋੜ ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਹ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੇਟੇ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿਰਫ ਸ. ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ ਅਤੇ ਲੱਤ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਨੋਂ ਲੜਕੀਆਂ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੁਕਾ ਲਈਆਂ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਦੋਸਤ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਸਾਂਭਿਆ ਅਤੇ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਜੋਖਮ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਈ ਦਿਨ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਰਹੀ ਪਰ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਟਾਫ਼ ਦੀ ਚੰਗੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਉਂਜ ਤਾਂ ਫੌਜ ਆ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਫੀਲਡ ਗਨ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪਨਾਹ ਲਈ ਸੀ। ਅਮਰਾਪੁਰ ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਟੈਨਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੇ ਵਰਕਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਚਾਣੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਮਰਾਪੁਰ ਵਿਚ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਛੇ ਸੀ 585/ਜੀ/1 ਦੇ ਸ. ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਫ. ਟੀ/88 ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਸਿੰਘ ਆਈ/3/61 ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਅਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ।

ਨਿਰਾਲਾ ਨਗਰ:-

ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਕੌਰ:-

ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 127/9 ਨਿਊ ਬਲਾਕ, ਨਿਰਾਲਾ ਨਗਰ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ 6-7 ਵਜੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ ਪੱਥਰ ਵਰ੍ਹਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਛੱਤ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅੱਗਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਦੀਪ ਟਾਕੀਜ਼ ਅਤੇ ਅਮਰ ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਗੁਦਾਮ ਜਲ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ 10-11 ਆਦਮੀ 20 ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਦੋ ਢਾਈ ਵਜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੀ.ਏ.ਸੀ. ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਗਜ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤਕ ਖੜੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁਟਮਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਸ਼ਤਰ ਦੇ ਖਾਸ ਹਮਾਇਤੀ ਸਨ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲਗਭਗ ਅਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਿਲਡਿੰਗ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਜਬਰੀ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਰਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਤਰ ਆਦਿ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਮਟੀ ਵਿਚ ਚੱਪਲਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੇ ਰਾਜੂ ਨੂੰ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ, ਰਾਜੂ ਦੇ ਭਰਾ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਗ-ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। (ਹੱਥ ਪੈਰ ਕਟ ਦਿੱਤੇ) ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਕਾਨ ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਵੀ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਹਾਦਸੇ ਕਰਕੇ ਇਤਨੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਭੈਭੀਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਲਬਾਤ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਕਰਨ ਜੋਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਮਾਰੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੁੜ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸੂਚੀ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਤੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤਕ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਸੂਚੀ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ (ਪੀ.ਯੂ.ਸੀ.ਐਲ.) ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਕਤਲ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਬਚ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਸਮਾਜਕ ਕਰਮੀਆਂ, ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪਾਂ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ:-

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਉਮਰ	ਪਤਾ
1.	ਸ਼ਤਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇਗੀ	45	ਗਡਰੀਯਨ ਪੁਰਵਾ
2.	ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ	42	„
3.	ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	14	„

4.	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ	14	„	
5.	ਹਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਗਾਂਧੀ	2		ਡਬਲਯੂ 13 ਐਮ.ਆਈ.ਜੀ ਕਿਦਵਈ ਨਗਰ
6.	ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਮਾਨਕ	25		ਕੈਨੇਡਾ
7.	ਸ. ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ	56		ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਰਕੀਟ ਗਡਰੀਯਨ ਪੁਰਵਾ
8.	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ		117/ਓ/215-ਗੀਤਾ ਨਗਰ
9.	ਨਾਮ ਪਤਾ ਨਹੀਂ	„		117/507
10.	ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ	„		ਪਲਾਟ ਨੰ: 21/158 ਬਰਾਰ 2
11.	ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	„		122/ਈ ਬਰਾਰ 4
12.	ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ	„		„
13.	ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ	43		ਐਮ.ਆਈ.ਜੀ. ਬਰਾਰ 3
14.	ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	28		„
15.	ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ	30		„
16.	ਰਾਜੂ	20		„
17.	ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡਾ	60		„
18.	ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	18		75 ਬੀ. ਬਰਾਰ 2
19.	ਨਾਮ ਪਤਾ ਨਹੀਂ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ		158-2/1 ਬਰਾਰ ਹੇਮੰਤ ਬਿਹਾਰ
20.	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	„		22/28 ਦਬੋਲੀ
21.	ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ	„		„
22.	ਕਰਨ ਸਿੰਘ	40		„
23.	ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	40		„
24.	ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ		7 ਐਸ.ਈ./14 ਦਬੋਲੀ
25.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	„		„
26.	ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	„		„
27.	ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	„		„
28.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	45		„
29.	ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ		ਐਲ 1/2 ਦਬੋਲੀ
30.	ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ	„		„
31.	ਵਿਸ਼ਵਾ ਸਿੰਘ	55		23/9-10-11 ਦਬੋਲੀ
32.	ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸਰਨ ਕੌਰ	50		„
33.	ਸ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	21		„
34.	ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	23		„
35.	ਸ. ਚਰਨ ਪਾਲ ਸਿੰਘ	17		„
36.	ਸ. ਛਤਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ	14		„

37.	ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	13	„
38.	ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ	45	75/ਈ/9 ਦਬੌਲੀ
39.	ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	22	„
40.	ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	117/397 ਐਲ.ਕਾਕਾ ਦੇਵ
41.	ਸ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ	40	„
42.	ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	58	„
43.	ਸ. ਹਰਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	117/118 ਨਰਿੰਦਰ ਮਾਰਕੀਟ ਕਾਕਾ ਦੇਵ
44.	ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	„	117/397 „
45.	ਕਲਾ	30	ਨਿਰਾਲਾ ਨਗਰ
46.	ਸ. ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਨੌਡੀਆ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	127/9 ਯੂ.ਬਲਾਕ ਨਿਰਾਲਾ ਨਗਰ
47.	ਸ. ਰਾਮ ਸਰਨ ਅਹੂਜਾ	„	120/366 ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ
48.	ਸ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇਗੀ	„	127/9 ਯੂ ਬਲਾਕ ਨਿਰਾਲਾ ਨਗਰ
49.	ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	43	116/122 ਬੰਬਾ ਰੋਡ ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਵਾ
50.	ਸ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	15/3 „
51.	ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	„	12/9 „
52.	ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	25	87/21 ਅਚਾਰੀਆ ਨਗਰ
53.	ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	79/7 „
54.	ਸ. ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ	„	79/5 „
55.	ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ	„	„ „
56.	ਸ. ਉਪਕਾਰ ਸਿੰਘ	„	79/5 „
57.	ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	„	63/1 „
58.	ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਗਾ	„	ਜੇ 2/36
59.	ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ	„	91/11 „ „
60.	ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	„	85/11 „
61.	ਸ. ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ	„	85/1 „
62.	ਸ. ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ	„	111/1 „
63.	ਸ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	„	90/2 „
64.	ਸ. ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ	42	ਜੇ/2/33 „
65.	ਸ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ	29	90/112 „
66.	ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ	40	18 ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਸਟੇਟ ਵਿਜੇ ਨਗਰ
67.	ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	24	„ „
68.	ਸ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	„	13 „ „
69.	ਸ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ	30	22/401 ਕਾਲੀ ਮੰਡੀਆ

70.	ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	24	„ „
71.	ਸ. ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	23	„ „
72.	ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	24	151/12 ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਗਰ
73.	ਸ. ਭਜਨ ਸਿੰਘ	26	122/401 „ „
74.	ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	25	60/12 ਵਿਜੇ ਨਗਰ
75.	ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	130/5 „
76.	ਸ. ਮਧੂਸੂਦਨ ਸਿੰਘ	„	9/ਐਲ/24 ਪਨਕੀ ਪਾਵਰ ਹਾਊਸ
77.	ਸ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	„	1047 „
78.	ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਕੈਥੀ	50	ਨੌਰੀਯਾ ਖੇਰਾ „ „
79.	ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	ਐਮ.ਆਈ.ਜੀ. 93 ਬੀ ਪਨਕੀ ਕਾਨਪੁਰ
80.	ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	„	ਸੀ.ਆਈ.ਆਈ. ਸਿਵਲ ਲਾਈਨਜ਼ ਅਮਰਪੁਰ
81.	ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	„	ਐਫ.ਟੀ. 188 „
82.	ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	„	„ „
83.	ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ	„	ਜੀ.ਆਈ/3/61 „
84.	ਸ. ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ	„	55/ਜੀ.ਆਈ. „
85.	ਸ. ਬੇਦੀ ਸਿੰਘ	„	„ „
86.	ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	„	103/3 ਟਾਈਪ 3 „
87.	ਸ. ਮੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	„	16/74 „
88.	ਸ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ	„	ਨਿਤਿਆ ਨੰਦ ਬਾਗ 10 ਈ.ਆਈ.
89.	ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	„	111/12 ਅਸ਼ੋਕ ਨਗਰ
90.	ਸ. ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ	„	„ „
91.	ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ	25	111/ਏ/10 „
92.	ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	40	122/180 ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ
93.	ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	110/27 ਅਸਮੀ ਫੀਟ ਰੋਡ
94.	ਸ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	„	109/263 ਸੀ ਗਾਂਧੀ ਨਗਰ
95.	ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	45	ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ
96.	ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	32	ਬਾਬੂ ਪੁਰਵਾ
97.	ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	70	„ „
98.	ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	„ „
99.	99 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 106 ਤੱਕ	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਭ ਜੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਮ ਪਤਾ ਨਹੀਂ
107.	ਸ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	45	ਕੇ. ਬਲਾਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਦਵਈ ਨਗਰ
108.	ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ	24	„ „

109. ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	ਕੇ. 153 ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ
110. ਸ. ਐਨ.ਪੀ. ਸਿੰਘ	„	„ „
111. ਰਾਜ ਭਾਟੀਆ	„	120 „ „
112. ਸ. ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ	„	345 ਰਤਨ ਲਾਲ „
113. ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	„	„ „
114. ਸ. ਗੁਰਮਿੰਦਰ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	„
115. ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	65	345 ਰਤਨ ਲਾਲ ਨਗਰ
116. ਸ. ਮੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	25	123 „
117. ਸ. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	32	62/ 2 ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ
118. ਸ. ਜੋਰਾ ਸਿੰਘ	44	124/264 „
119. ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	60	124/441 „
120. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਾਜਾ ਰਾਣੀ	55	„ „
121. ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	40	„ „
122. ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	35	„ „
123. ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	33	„ „
124. ਸ. ਤਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	30	„
125. ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	9	„
126. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	7	„
127. ਕੁ. ਦਲੀ	7 ਮਹੀਨੇ	„
128. ਭਿੱਲੂ	3	„ „
129. ਤਿਨੀ	2	„ „
130. ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ	ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ	„ „
131. ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ	25	„

(ਨੋਟ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕੋ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ 13 ਜੀ 60 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਬੱਚੀ ਤੱਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਦੇ ਡਰੰਮਾ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸੀ।

132. ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ	50	123/82 ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਭਵਨ
133. ਸ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	23	„ „
134. ਸ. ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	25	„ „
135. ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	25	25 ਐਨ/13 ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ
136. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ	ਪਤਨੀ	124 ਐਨ/443 „
137. ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	„	124 ਐਨ/587 „
138. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ	„	60/2 ਬਲਾਕ ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ
139. ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	„	ਨੌਬਸਤਾ

140. ਸ. ਤੁਲੋਕ ਸਿੰਘ	„	„
141. ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	„	118/410 ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ
142. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕੌਰ	„	„ „
143. ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ	40	ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ
144. ਸ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	40	„ „
145. ਸ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	40	„ „
146. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ	24	116/270 ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਵਾ
147. ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	24	„ „
148. ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	55	116/159
149. ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ	36	116/75 ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਵਾ
150. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ	23	„ „
151. ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	„ „
152. ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	„	„ „
153. ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	55	1/2 ਐਨ.ਐਮ.ਪੀ. ਦਾਦਾ ਨਗਰ
154. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਲਾਵੰਤੀ	45	„ „
155. ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ	18	ਦਾਦਾ ਨਗਰ
156. ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	20	„ „
157. ਸ. ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ	25	„ „
158. ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ	28	„ „
159. ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ	28	„ „
160. ਸ. ਰਾਜਵੰਤ ਸਿੰਘ	60	185 ਸ਼ੰਕਰ ਨਗਰ ਲਾਲ ਬਾਗ
161. ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ	22	„ „
162. ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	40	20/1 „
163. ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	115/7 „
164. ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	„	115/7 „
165. ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	35	78 ਹਰਜਿੰਦਰ ਨਗਰ
166. ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	60	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਡਰਨ ਸਕੂਲ
167. ਸ. ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਤਨੂਜਾ	ਪਤਾ ਨਹੀਂ	312 ਐਨ 2 ਰੋਡ

(ਨੋਟ: ਇਹ ਕਤਲ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚਦੀ ਗੁਜ਼ਰਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਥਾਂ ਪਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਲਾਵਾਰਸ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ)

ਕੋਈ ਹਰਿਓ ਬੂਟ ਰਹਿਓ ਜੀ

ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਖਾਸ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ। ਇਹ ਕੁਝ ਨਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ।

1. ਲਾਟੂਸ ਰੋਡ :- ਠਾਕੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਗੋਵਰਧਨ ਬਾਬੂ, ਇਕ ਗੁਜਰਾਤੀ ਪਰਿਵਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਧੀਰੂ, ਮਕਬੂਲ ਹੁਸੈਨ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਕੈਲਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਦਹੇੜ।

2. ਰਤਨ ਲਾਲ ਨਗਰ :- ਡਾ. ਪ੍ਰਵੀਨ ਚੰਦਰ ਅਤੇ ਖਾਨਾ ਸਾਹਿਬ।

3. ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ :- ਸ੍ਰੀ ਭਾਰਤਾਜ ਸਮਾਚਾਰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਰਬਿੰਦ ਕੁਮਾਰ ਆਈ.ਏ.ਐਲ.।

4. ਦਬੋਲੀ :- ਸ੍ਰੀ ਕਪਤਾਨ ਸਿੰਘ, ਅਦਿਤਿਆ ਨਰੈਣ ਦਿਵੇਦੀ, ਹਰਿਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਯਾਦਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਲੋਹਿਆ ਮਸੀਨਜ਼ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰ।

5. ਜੇ.ਕੇ. ਕਲੋਨੀ :- ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਕੁਰੀਲ, ਰਿਜਵੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸੀਟੂ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਆਗੂ।

6. ਆਰੀਆ ਨਗਰ :- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਅਤੇ ਡਾ. ਲਕਸ਼ਮੀ ਸਹਿਗਲ।

7. ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ :- ਡਾ. ਓਂਕਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

8. ਬੰਬਾ ਰੋਡ :- ਲਾਲਾ ਜੀ, ਏ.ਐਸ. ਕਤਿਆਲ।

9. ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ :- ਕਿਸ਼ਨਾ ਸਵੀਟ ਹਾਊਸ ਅਤੇ ਸੇਠ ਵਰਕਸ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਜਗਦੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਤਨੇਜਾ, ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਚੁਹਾਨ, ਮਿਸ਼ਰਾ ਬਨਾਰਸੀ, ਬਾਗਤਲ, ਬਲਦੇਵ ਰਾਜ, ਸੰਤੋਸ਼ ਯਾਦਵ, ਅਸ਼ੋਕ ਬਟੇਜਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਵਿਜੇ ਮਾਨਕਤਲਾ।

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲ :

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਹ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦਰਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਗੋਂ ਮੋਹਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਆਗੂ ਅਤੇ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਇਸ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਕਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸੇ ਸੀ।

ਇਲਾਕਾ, ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ:

1. ਲਾਟੂਸ ਰੋਡ :- ਵਿਧਾਇਕਾ ਕਮਲਾ ਦਰਿਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਬੰਨੀ, ਮੁੰਨਾ ਅਤੇ ਸੁਰੇਸ਼।
2. ਨਵੀਨ ਮਾਰਕੀਟ :- ਸੋਨੇ ਲਾਲ ਯਾਦਵ।
3. ਦਬੋਲੀ :- ਰਾਘਵੇਂਦਰ, ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਕੈਲਾਸ਼ ਪਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਚੰਦਰ ਪਾਲ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਕੇਲਾ, ਮੌਜੀ ਲਾਲ ਪਾਲ, ਭਾਰਤ।
4. ਸੀਸਾਮਊ :- ਮਹਿੰਦੀ, ਓਮੀ, ਮਹਿੰਦਰ ਬਬਨ, ਕਮਲ, ਚੰਦਰ, ਇਕ ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰ, ਇਕ ਡੇਰੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਦੋ ਡਰਾਈਵਰ ਅਤੇ ਮਦਨ ਗੋਪਾਲ ਸ਼ਕਤ।
5. ਜੇ.ਕੇ. ਅਤੇ ਐਚ.ਕੇ. ਐਲ ਕਲੋਨੀ :- ਪੱਤਰੂ, ਸੋਂਗਰ, ਵਾਸੂਦੇਵ ਮਿਸ਼ਰ ਅਤੇ ਅੰਬਿਕਾ ਸ਼ੁਕਲਾ।
6. ਰਤਨ ਲਾਲ ਨਗਰ :- ਮਹਿੰਦਰ, ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਅਤੇ ਚੰਦਾ ਮਿੰਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਡੀਪੂ ਵਾਲਾ।
7. ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਰਵਾ :- ਅਨਿਲ ਚੰਦੇਲ, ਸੰਤੋਸ਼ ਮਿਸ਼ਰਾ ਅਤੇ ਵਿਰੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਛਵਾਹਾ।
8. ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਨਗਰ :- ਗੁਪਤਾ ਹਲਵਾਈ।
9. ਬੰਬਾ ਰੋਡ :- ਠਾਕੁਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਭੱਠੇਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭੱਠੇ ਦੇ ਕਰਿੰਦੇ।
10. ਨਸੀਮਾਬਾਦ :- ਮੁੰਨਾ ਚੌਹਾਨ, ਭੋਲਾ ਗੁਰੂ, ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਸ਼ੁਕਲਾ।
11. ਸਫੇਦ ਕਲੋਨੀ :- ਸਲੀਮ, ਮਾਰਕੇਡੇਜ ਸ਼ੁਕਲ, ਬਰਜੇਂਦਰ ਸ਼ੁਕਲਾ ਅਤੇ ਤਿਵਾੜੀ ਚਾਹ ਵਾਲਾ।
12. ਦਾਦਾ ਨਗਰ :- ਉਦੇਯਵੀਰ, ਗੱਪੂ, ਗੁਪਤਾ (ਕਾਂਗਰਸ ਨੇਤਾ) ਗੁਪਤਾ ਪਾਨਵਾਲਾ, ਵੀਰੇਂਦਰ ਸ਼ੁਕਲ, ਕਪੂਰ, ਜਗਦੀਸ਼ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮਿਸ਼ਰਾ (ਇਕਾ), ਸੁੰਦਰ ਲਾਲ, ਰਾਮ ਮਿਲਨ ਸ਼ੁਕਲ, ਚੰਦਰ ਭਾਨ।
13. ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ :- ਪ੍ਰਦੀਪ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਛੁੰਨ, ਰਮੇਸ਼ ਚੱਟੇਵਾਲਾ, ਛੁਟਨ ਮਾਮਾ।
14. ਵਿਜੇ ਨਗਰ :- ਬੱਬੂ, ਮਦਨ ਕਾਲੀਆ।
15. ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ :- ਰਾਘਵੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਸ਼ਵਾਹਾ।
16. ਹਲਵਾਖੇਡਾ :- ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਕਲੋਨੀ, ਗਿਆਨ, ਵਿਜੇ, ਲਾਇਕ (ਬਾਬੂ ਲਾਲ ਦਾ ਲੜਕਾ) ਗੁਲਾਬ, ਗੋਬਿੰਦ ਦਰੋਗਾ, ਰਾਮ ਭਜਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸ਼ੁਕਲਾ।
17. ਜੇ.ਪੀ. ਕਲੋਨੀ :- ਭਉਆ
18. ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ :- (ਫੇਥੁਲ ਗੰਜ) ਪ੍ਰਮੋਦ ਮਿਸ਼ਰ (ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ)

ਲੋਕਲ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਅਹੀਰ ਤੇ ਨੌਨਿਆ ਮੁਹਲ ਦੇ ਕਈ ਹਰੀਜਨ।

19. ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਨਗਰ :- ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਵਰਮਾ, ਕੈਲਾਸ਼ ਪਤੀ, ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਰਫ਼ ਨੇਤਾ ਜੀ, ਸ਼ਿਕਰ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਮਾਲਕ ਦਾ ਲੜਕਾ ਕਾਨਪੁਰ ਏਟਾ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦਾ ਮਾਲਕ।

ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਜਿਹੜੀ ਵਾੜ ਨੇ ਹੀ ਖੇਤ ਖਾ ਲਿਆ:

ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ:

1. ਗੋਬਿੰਦ ਦਰੋਗਾ: ਹਲਵਾ ਖੇੜਾ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਕਲੋਨੀ।
2. ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ: ਥਾਣਾ ਬਾਬੂ ਪੁਰਵਾ ਦਾ ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਕਾਂਸਟੇਬਲ।
3. ਯਾਦਵ: ਥਾਣਾ ਇੰਚਾਰਜ ਫਜ਼ਲ ਗੰਜ।
4. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਲਾਮ: ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਲਾਟੂਸ ਰੋਡ।
5. ਚੌਂਕੀ ਇੰਚਾਰਜ: ਦਾਦਾ ਨਗਰ।
6. ਸ਼ਾਰਦਾ: ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਾ ਦਬੌਲੀ।

(ਨੋਟ: ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਡਿਬਡਿਬਾ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਫਾ 117 ਉਪਰ “ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਉਸ ਵੇਲੇ ਯੂ.ਪੀ. ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ (ਹੁਣ ਉਤਰਾਂਚਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਗਰ) ਰੁਦਰ ਪੁਰ ਦੀ ਇਕ ਅਤੇ ਦੋ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹੁ ਬ ਹੁ ਨਕਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ-ਲੇਖਕ)

ਦੁਪਹਿਰ ਲਗਭਗ 12 ਵਜੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰੁਦਰਪੁਰ (ਹੁਣ ਉਤਰਾਂਚਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਗਰ) ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਤ ਬੜੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਨ, ਬਚਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੇ ਇਹ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਇਆ ਈ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਸਿਰੇ ਲਾ ਦੇ ਭਾਵ ਇਹ ਜਿਉਂਦੀ ਬਚਣੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ। ਲਗਭਗ 12 ਵਜੇ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਖ਼ਬਰ ਆ ਗਈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਿਹੜਾ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਸੀ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਫੈਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੂਣੀ ਹੋ ਗਈ। ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਖੀਵੇ ਹੁੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ-ਪਾ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰਾਇਆ।

ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਉਂਕ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਸਾਂ, ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸੀ ਥਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਸੌਖੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲ

ਸਕੀਏ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਦਫ਼ਤਰ ਵਰਗੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਕਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਾਂ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਨ ਰੱਖ ਲਈਏ। ਨਾਲੇ ਕਿਰਾਇਆ ਨਿਕਲਦਾ ਰਹੂ ਨਾਲੇ ਬਹਿਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਿਆ ਰਹੂ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਵੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ 300 ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ 'ਤੇ ਦੁਕਾਨ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਲਈ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਦਘਾਟਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੱਭੂਆਂ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਜੇ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਆ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਅਗਲੇ ਭਲਕ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੀ ਇਹ ਪੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਭਲਕੇ ਬਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ। ਮੈਂ ਮਠਿਆਈ ਵਾਲੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਲੱਭੂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਵੰਡਣੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਭੂ ਚੁਕਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਹੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਮਿਲਾਂਗਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਪਕਾ ਕੇ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ੍ਹ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਔਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਇਆ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੁਣਨ ਲਈ ਅਗੇਤਰਾ ਹੀ ਰੇਡੀਓ ਨੂੰ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਚਾਲੂ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਬੀ.ਬੀ.ਸੀ. ਰੇਡੀਓ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਰਕ ਟੌਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ ਦੀਆਂ ਬੇਬਾਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਇਨ ਬਿਨ ਸਚਾਈ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਦਣ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਈਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕੁਝ ਮੰਦੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਏ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਥੋਂ ਕੱਢਿਆ ਹੈ।

ਜਾਗਦਿਆਂ ਸੌਂਦਿਆਂ ਰਾਤ ਕੱਢੀ। ਸਵੇਰੇ ਫਿਰ ਰੇਡੀਓ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਵਿਗੜਨ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਈਆਂ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਥੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੁਲਿਟ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਸਰਦਾਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਅਤੇ ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਆਖ ਆਪ ਮਠਿਆਈ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਮਠਿਆਈ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿਚ ਧਰਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਰੂਪ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਆਏ ਸਾਂ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਪੁਲਸੀਏ ਦੁਕਾਨ ਅੱਗੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਆ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਤਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਸਮੇਟ ਲੈਣ ਲਈ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਤਲਖੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਿਥੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਗ ਵਰਤਾਈ ਅਤੇ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਫਾਫਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਲੱਭੂ ਵੀ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਗ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੱਭੂਆਂ ਵਾਲੇ ਲਫਾਫੇ ਦੇ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਰੂਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਕਰਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸ਼ਰਤ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਲ-ਪਲ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨਸ਼ਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੀ ਅਸੀਂ ਟੀ.ਵੀ. ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ।

ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹਿੰਸਾ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਵਾਰੀ ਬਰੇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਵੇਂ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਥਰ ਲਹਿ ਗਏ।

ਬੜੇ ਬੁਝੇ ਮਨ ਨਾਲ ਘਰ ਆਇਆ ਪਰ ਰਾਤ ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਹੀਣ ਹੋ ਗਈ। ਲਗਭਗ 12 ਵਜੇ ਤਾਈਂ ਰੇਡੀਓ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਲਈ ਰੱਖਿਆ। ਚੈਨਲ ਬਦਲ-ਬਦਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਿਰ ਕਹਿਰ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਂਦਿਆਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹੌਲ ਪੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਬੇਟੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਸੌ ਗਏ। ਉਹ ਵੀ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਦੀ ਉਮਰ ਉਦੋਂ 9 ਸਾਲ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਬੱਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਔਖ ਕੌੜੀ ਹੁੰਦੀ ਜਦੋਂ ਹੀ ਫਿਰ ਜਾਗੂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੀ ਛੇਤੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਸਿਰ ਵਾਪਰੀ ਇਸ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਦਾ ਕਹਿਰ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਨਾਲ ਬੜੀ ਉਦਾਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਗਿਰ ਵਾਪਰੇ ਕਹਿਰ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਮਿਲਾਉਣ ਵਿਚ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੜੇ ਅਣਮੰਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਨਿਤਨੇਮ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗੇ ਜੋਦੜੀ ਕੀਤੀ।

ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਟਾਰਟ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਮ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੌਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਰਹੀ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਰੇਡੀਓ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਏਨਾ ਕਹਿਰ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਜੇ ਅੱਜ ਨਾ ਜਾਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਵੇਲਾ ਹੁਣ ਘਰ ਬਹਿਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਨੂੰ ਕਿੱਕ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਜੇ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੀ ਗਿਆ

ਹੋਵਾਂਗਾ ਕਿ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਫਾਰਮ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿਧਰ ਚਲੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਸ਼ਹਿਰ! ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਨਾ ਜਾਓ ਮੈਂ ਉਧਰੋਂ ਹੀ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਬੜੇ ਹਾਲਾਤ ਖਰਾਬ ਹਨ ਔਰ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੜਕਦੇ ਹੋ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਔਛਾ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪੁਆ ਕੇ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਂਦੇ ਥਾਣੇ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰਦੀ ਆਉਂਦੀ ਤੱਕਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਆਪਣਾ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਚਲਾਈ ਗਿਆ। ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਲ ਕੋਈ ਹਰਕਤ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸੱਜਣ ਹੋਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀੜ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਧਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕਹਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭੀੜ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਟਾਂ, ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੱਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਟਾਲਾ ਵੱਟਣ ਲੱਗੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ? ਚੰਗਾ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਘਰੀਂ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਲਗਦਾ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਜਾੜੇ ਵੱਲ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਹ ਥਾਣੇ ਜਾਣਾ ਮੰਨ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਛੱਡ, ਅਵਾਸ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆ ਗਏ। ਜਿਹੜਾ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਨਾਲ ਜਗਤਪੁਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੜੇ ਘਰੀਂ ਗਿਆ, ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਦੋ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮਰਦ ਆਪਣੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਛੁਡਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਠ ਹੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰਵਾਇਤੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ (ਕ੍ਰਿਪਾਨ) ਅਤੇ ਇਕ ਦੋ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਸ. ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਢਇਆ ਫਾਰਮ ਵਾਲੇ ਆ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਜਗੀਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਂਦੇ ਵੇਖਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣਾ, ਪਰ ਪਿਛਲੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੈ, ਜੇ ਏਧਰ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸਲਾ ਸਭ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਗੁਆਂਢੀ ਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਸਿਰ ਆਣ ਪਈ ਤਾਂ ਦੋ-ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਾਂਗੇ। ਘਬਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਨਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਹੌਂਸਲੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਅਜੇ ਉਸ

ਨੂੰ ਗਿਆ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਭੀੜ ਦੇ ਲਲਕਾਰੇ ਸੁਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਕਾਗਰ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਇਹ ਤਾਂ ਲਾਗੇ ਹੀ ਆਪੜ ਗਏ ਹਨ। ਤੁਰੰਤ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਘਿਰ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੰਭਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਲੰਮੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਨਮੁੱਖ ਚਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਜਿਹੀ ਮੰਗ ਕਰਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆ ਗਏ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਭੀੜ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਲਗਭਗ 4-5 ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਥਾਣੇਦਾਰ ਅਤੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਿਪਾਹੀ ਭੀੜ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਭੀੜ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਭੀੜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੌੜ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਅੱਠ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਦੌੜੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਦੌੜ ਨੇ ਭੀੜ ਉੱਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਲਗ ਭੱਜ ਪਈ। ਭੀੜ ਦੇ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਬੈਟਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਵੱਜਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਏਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸੜਕ 'ਤੇ ਵੱਜੀ ਕਿ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਅਕਾਲਪਕਿਨ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਭੀੜ ਏਨੀ ਡਰੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਹੋਇਆ ਉਧਰ ਹੀ ਉਹ ਉਠ ਨੱਠਾ। ਪੁਲੀਸ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦ ਪਿਛੇ ਹੀ ਉਠ ਨੱਠੀ। ਮੈਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬਪਲਿਆਲ ਨੂੰ ਸੜਕ ਕੰਢੇ ਬਣੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿਗਦਿਆ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਧਰ ਦਾ ਰੁੱਖ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਆਪਣੀ ਰਿਵਾਲਵਰ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਲ ਸਿੱਧੇ ਫਾਇਰ ਝੋਕ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਫੈਲਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੱਠ ਰਹੇ ਸਨ। ਭੀੜ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੌੜ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਹਮਲਾ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਪਏ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੀ ਬਪਲਿਆਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਗਲੀ ਚੋਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਫਾਇਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਹਿਮ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਸਾਡੀ ਭਜਾਈ ਭੀੜ ਦੁਬਾਰਾ ਜੁੜਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਲ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਹੋ ਕੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਈ।

ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਅਬੱਰੂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਹਿ ਤਰੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੰਭਲਦੇ ਇਕ ਭੂਤਰਿਆਂ ਹੋਇਆ ਪੁਲੀਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬੂਟੇ ਅੱਗੇ ਆ ਧਮਕਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਦੋ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪਿਛੇ ਉਹੀ ਦਰੋਗਾ ਬਪਲਿਆਲ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਡੀ.ਐਸ.ਪੀ. ਜਾਟ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਰਦੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਗਰਜਿਆ, “ਕਿਆ ਤਮਾਸ਼ਾ ਬਨਾ ਰੱਖਾ ਹੈ” ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਵਧਦਾ ਮੈਂ ਮੋੜਵਾ ਜਵਾਬ ਦੋਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹਮਨੇ ਬਨਾ ਰੱਖਾ ਹੈ ਯਾਂ ਆਪ ਨੇ? “ਕਿਆ ਬਕਤੇ ਹੈ”? ਨਾਲ ਹੀ ਝਵੀ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਕਤੇ ਨਹੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਜੋ

ਸੂਬਾ ਸੇ ਆਪ ਲੋਗੋਂ ਨੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਖੜਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਹੈ, ਹਜ਼ਾਰੋ ਕੀ ਭੀੜ ਕੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਤੀ ਪੁਲੀਸ ਆਖਿਰ ਕਿਆ ਕਰਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਏਨਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫਿਰ ਖਿੰਝ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਕਿਆ ਬਕਤੇ ਹੋ?” ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਰੋਗੇ ਵਲ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆ ਪੁੱਛਿਆ, ਸੂਬਾਹ ਸੇ ਆਪ ਜਿਸ ਭੀੜ ਕੇ ਸਾਥ ਚਲ ਰਹੇ ਹੋ ਕਹੀਂ ਭੀ ਆਪਨੇ ਉਸ ਕੋ ਰੋਕਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀ? ਔਰ ਅਗਰ ਹਮਨੇ ਰੋਕਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਹਮ ਪਰ ਸੀਧੇ ਫਾਇਰ ਕੀਏ। ਕਿਯਾ ਯਹੀ ਹੈ ਤੁਮਾਰੀ ਡਿਊਟੀ? ਮੇਰਾ ਸਿੱਧਾ ਸਿੱਧਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਉਣ 'ਤੇ ਉਹ ਢੀਠਤਾਈ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਾਇਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗਦਿਆ ਬੋਲਿਆ, ਅਗਰ ਯੇਹੀ ਬਾਤ ਹੈ ਤੋਂ ਫਿਰ ਕਿਆ ਕਰ ਲੋਗੇ ਤੁਮ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਨੀ ਹੀ ਉਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, ਏਕ ਬਾਤ ਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹ ਕਰ ਸੁਨ ਲੋ ਡੀ ਐਸ.ਪੀ. ਸਾਹਿਬ, ਆਪਨੇ ਜੀਤੇ ਜੀ ਆਪਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨੇ ਦੇਂਗੇ। ਕੁਛ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਦੇ ਸਕੋਂਗੇ। ਔਰ ਵੋਹ ਦੇਂਗੇ। ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤੋਂ ਅਜ਼ਮਾ ਕਰ ਦੇਖ ਲੋ। ਏਨੀ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਔਧਾ ਨਸ਼ਾ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਥੋੜਾ ਢੈਲਾ ਪੈਂਦਿਆ ਬੋਲਿਆ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਹਮ ਕਰੋਂਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਅਗਰ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੇਤੇ ਹੋ ਤੋਂ ਹਮ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਕਾਨੂੰਨ ਹਾਥ ਮੇ ਲੋਂਗੇ। ਹੁਣ ਮਸਲਾ ਰਸਾ ਰਸਾਈ ਵੱਲ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡੀ.ਐਸ.ਪੀ. ਨੇ ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣਾ ਮੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਜੈਮਲ ਵਗੈਰਾ ਜੋ ਸਿਹੋਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਨ, ਅਸੀਂ ਛਤਰਪੁਰ ਵੱਲ ਦੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡਾ ਵਲੇਵਾਂ ਪਾ ਕੇ ਘਰੀਂ ਪਰਤ ਗਏ। ਪਰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੋਹਤਬਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਅਸਲਾ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਲਾ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾ ਤਾਂ ਭੀੜਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਰਿਹਾ। ਜਿਹੜਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਦ ਬਾਰੇ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਡੀਆਂ ਸਨ। ਕਦੀ ਅਫਵਾਹ ਉੱਡਦੀ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਕਦੀ ਲਾਲੇ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਲਾਲੇ ਖੱਬੀ ਖਾਨ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸੀ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮੋਹਤਾਜ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵੀ ਪੱਥਰ ਵੱਜਾ ਸੀ ਉਹ ਵੇਂਹਦਿਆਂ-ਵੇਂਹਦਿਆਂ ਹੀ ਕਰੋੜਾਂਪਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਖਾਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਯਕਯੁਗਿਤੀ ਨੇ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਤਰ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਜਾਮਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਰਲੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਕਾ ਦੁੱਕਾ ਸਨ।

ਭਾਗ III

ਬਕਾਰੋ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀ:-

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 1 ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤੀਸਰੀ ਜਾਂ ਚੌਥੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਲੋਂ ਲੁਟੇ-ਪੁੱਟੇ ਗਏ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਈ ਅੱਗ ਵਿਚ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਨਾ ਹੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਹੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਕਹਾਣੀ ਸਿੱਖ ਫੋਰਮ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜੀ.ਐਸ. ਚੱਢਾ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਸਪੋਕਸਮੈਨ ਵੀਕਲੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅੰਕ ਨਵੰਬਰ 1985 ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ (ਸਪੋਕਸਮੈਨ ਵੀਕਲੀ ਤੋਂ ਧਨਵਾਦ ਸਹਿਤ- ਲੇਖਕ)

ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲਾ (1984 ਵਿਚ) ਬਕਾਰੋ ਸ਼ਹਿਰ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਸੜਕ ਤੇ ਧਨਵਾਦ ਤੋਂ 45 ਕਿਲੋ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬਕਾਰੋ ਸਟੀਲ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸਟੀਲ ਕੰਸਟਰਕਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਇਲਾਕਾ ਚਾਸ (ਤਹਿਸੀਲ) ਹੈ। ਏਥੇ 1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਲਗਭਗ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿਜ਼ਰਤ ਕਰ ਗਏ।

ਬਕਾਰੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਹ ਸਨ ਧਨਵਾਦ, ਸਿੰਘ ਭੂਮ, ਰਾਂਚੀ, ਪਟਨਾ, ਗਿਰਿਡਿਬ, ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ, ਪਲਾਮੂ, ਗੋਪਾਲਗੰਜ, ਡਰਬੰਗਾ, ਰੋਹਤਾਸ ਸਿਵਾਨ ਜਮਸ਼ੇਦਪੁਰ ਅਤੇ ਗੜਬਾ ਰੋਡ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਦਿ।

ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਬਹੁਤੀ ਬਕਾਰੋ ਸਟੀਲ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸਟੀਲ ਕੰਸਟਰਕਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ ਸਨ

ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖੂਬ ਘੁਲੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਸਪੋਅਰਪਾਰਟਸ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵੀਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਚਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਦੁਕਾਨਾਂ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਸਟੀਲ ਪਲਾਂਟਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਦੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੁਆਟਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਸੈਕਟਰ II ਅਤੇ IX ਵਿਚ ਸਨ। ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਇਹ ਬਚ ਗਏ ਸਭ ਸਿੱਖ ਸੈਕਟਰ XII ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਸੈਕਟਰ I, II, IX ਦਸਮੇਸ਼ ਨਗਰ, ਲਕੜ ਖੰਡਾ ਦਾਸ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੋਇਆ।

ਦੁਖਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਝੂਠੀ ਕੋਈ ਪੜਤਾਲ ਵੀਨਹੀਂ ਕਰਾਈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੋਰਮ ਦੇ ਕਨਵੀਨਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਕਾਰੋ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਕਾਰੋ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜੀ.ਐਸ. ਚੱਢਾ ਵੀ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਜੀ.ਐਸ. ਚੱਢੇ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ:-

ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁੰਡੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਦਬਾਅ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਮ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਮਕਸਦ ਗੁੰਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੰਗਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਦਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਹਾਲੀ ਵੀ ਮਾਹੌਲ ਆਮ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਧਮਕੀ ਭਰੇ ਖ਼ਤ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਲੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸੀ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਗਲੀਆਂ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕੁਝ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸੀ।

ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਅਫਵਾਹਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਟੀਲ ਪਲਾਂਟਾਂ ਦੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ

ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਗਲਤ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਡਾਈ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵੇਲੇ ਪਲਾਂਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਡਿਊਟੀ ਉਪਰ ਸੀ ਉਹ ਸਗੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਤੇ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਜਾਂ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਸਿਰਫ ਉਹ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਭੱਠੀਆਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਜਲਈ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁੱਟਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਕੀ ਬਕਾਰੋ ਸਟੀਲ ਲਿਮਟਿਡ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਸਟੀਲ ਕੰਸਟਰਕਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਈ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੇ ਸਨ। ਭਾਵ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੱਖਪਾਤੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਸਕਿਊਰਟੀ ਫੋਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਈ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਪਰ ਕਈ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪ ਹੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਗੁੰਡੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਮਾਰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਵੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੇਸ ਤਾਂ ਦਰਜ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਸਜ਼ਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿਚੋਂ ਜਮਾਨਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਰਜ ਕੇਸ ਬਿਨਾਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਗਏ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਹਾਲੀ ਪੜਤਾਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਐਸੇ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸੂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ 1023 ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕੀਤੇ ਗਏ। 499 ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅੰਤਮ ਪੜਤਾਲ ਮਗਰੋਂ 578 ਕੇਸ ਫਾਈਲ (ਖਤਮ) ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੈਂਡਿੰਗ ਕੇਸ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ 255 ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 135 ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਰ 119 ਕੇਸ ਤਾਂ ਉਂਜ ਹੀ ਫਾਈਲ (ਖਤਮ) ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਛੜਯੰਤਰ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰ ਕੇਸ ਵਿਚ ਦਸ ਦਸ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹਨ। ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਗਵਾਹ ਹਨ। ਉਹ ਸਭ ਪੁਕਾਰ-ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਘਰਘਾਟ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀ ਜਿਉਂਦੇ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੁਖਤਾ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਉਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਅਫ਼ਸਰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਔਰਤ ਐਸ.ਐਸ.ਪੀ ਜੇਕਰ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਨਾ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰ ਔਰਤ ਹੈ।

ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਤਰੀਕਾ:

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਤਰੀਕ ਸੀ। ਇਹ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਵੀ ਹੋਇਆ ਹਰ ਥਾਂ ਇਕੋ ਹੀ ਤਰੀਕ (ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984) ਇਕੋ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸਵੇਰ ਦੇ 9-10 ਵਜੇ ਅਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਵਾਂਗ ਪਹਿਲਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। (ਨੋਟ: ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਯੋਜਨਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ) ਸਿਰਫ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ 1 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9-10 ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਵਾਂਗ ਏਥੇ ਵੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ, ਲਾਠੀਆਂ, ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਆਦਿ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਜਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅੱਧ ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲੇ ਵਿਚ ਇੱਲ੍ਹਾਂ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਖਾਣ ਲਈ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਹਥਿਆਰ ਵਾਧੂ ਸਨ। ਇਹ ਹਨ ਦੇਸੀ ਬੰਬ ਜੋ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਪਿਸਤੌਲ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਡਰ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਘਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੋੜਨ ਲਈ ਇੱਟਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੜੀ ਬੇਫਿਕਰੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਖਾਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਘਰ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਡਾਇਨ ਮਾਈਟ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਈਡਰੋਲਿਕ ਡੰਮਪਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰ ਦੀ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੰਧ ਢਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਘਰ ਸਿਰਫ ਮਲਵੇ ਦਾ ਇਕ ਢੇਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਇਕ ਏ.ਐਸ.ਆਈ. ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਡਰਾਉਣੀ ਹਾਲਤ ਹੋਵੇਗੀ?

ਕਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਜ਼ਤਦਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਾ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਤਲੇਆਮ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਲਈ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਏਥੇ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਲੈ ਲਈਆਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇ-ਵਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਾਤਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਵਖਰੇਵਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਵਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ 2 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਪੂਰੀ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਥੇ ਬਕਾਰੋ ਵਿਚਲੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਂ ਖਰਾਬ ਕੀਤੇ ਬੜੀ ਹੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9-10 ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਘਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ “ਕੌਮੀ ਕੋਟਾ” (ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ) ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਸਰੀਆਂ ਜਾਂ ਚੌਥੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤੋਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਦੇਹਾਂ ਖਖੜੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ। “ਧਨ ਹਨ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਵਾਰਿਸ।”

ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪੱਛੜੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਹੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਬੇਡੀਗਾਰਡਾਂ ਵਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਵ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ 9-10 ਵਜੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਲੋਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੱਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਭੜਕਾਊ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ :-

ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਕਾਰੋ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਗੁਰੂ ਘਰ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਸੈਕਟਰ ਦੋ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਇਕ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕੁਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਟਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਇਸੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਨਗਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਮਲਵੇ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ 30-40 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਲਕੜ ਖੰਡਾ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਨਾਨਕ ਨਗਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ 15-20 ਲੋਕਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 2000-2500 ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਗੁੰਡੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 15-20 ਨੰਗੀਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਮੋਹਰੇ ਲਾ ਕੇ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਇੱਜੜ ਵਾਂਗ ਭਜਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਬਚ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਾਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅਚਾਨਕ ਆਏ ਕੁਝ ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਅਤੇ ਕਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੀ.ਆਈ.ਐਸ.ਐਫ. ਦੀ ਫੋਰਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਚ ਗਏ ਲੋਕਾਂ (ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ) ਹਾਲੀ ਵੀ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਠੀਕ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਪਤੀ, ਭਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸੜਦੇ ਦੇਖੇ ਹਨ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਡਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਕਾਰੋ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਵੀ ਹੈ ਉਹ ਇੰਤਨੀ ਘੱਟ ਸੀ ਕਿ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਜਿਹੜੀ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ

ਤਾਂ ਵੀ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੋਝੀ ਬਹੁਤ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲ ਜਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਤਲ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲਲਕਾਰਦੇ ਅਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਧਨ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰ' ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦਾ "ਕਾਨੂੰਨ"

ਇਹ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ !

ਪਾਠਕ ਪਿਛਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਲੀ ਹਿੰਸਾ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੀਡੀਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ, ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਦੰਗੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਕੀ ਇਹ ਦੰਗੇ ਸੀ? ਦੰਗੇ ਤਾਂ ਦੋ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਤਲ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਆਦਿ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਹੋਰ ਤਬਾਹੀ ਵਿਚ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਉਨੀ-ਇੱਕੀ ਦਾ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ, ਘਰ ਜਾਂ ਫੈਕਟਰੀ ਨਾ ਲੁੱਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾੜੀ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਮੰਦਰ, ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲਾਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾੜਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਕਿਤੇ ਕੈਂਪ ਲੱਗੇ ਸੀ।

ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਥ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਵੀ ਬੰਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਘਰ ਫੈਕਟਰੀ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੇ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਉੱਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ (ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ) ਨੇ ਬੜੇ ਯੋਜਨਾਬਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਾਇਆ ਸੀ।

ਸਧਾਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ, ਘਰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਾਠਕ ਪਿਛੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੀਸ ਮਾਰਚਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਆਗੂ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਕਾਂਤ ਮੋਹਰੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਅਗਨੀਵੇਸ਼ ਨੇ ਮੁਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਥੋੜੇ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੈਂਪ ਜਬਰੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਜਾਂ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀਆਂ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਤਾਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੜਤਾਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਪੜਤਾਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੇਤਾ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬੜੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਲਗ ਥਲੱਗ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਇਸਾਈਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਛਪਵਾਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ, ਸੰਪਾਦਕੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮ ਹੀ ਸਨ। ਹਤਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਸ਼ਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਏਹੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਵਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਛਾਪ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਕੌਮ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਏਥੇ ਇਹ ਲਿਖ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦੇ ਨੇਤਾ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪੀਸ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਔਗੇ ਆਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ।

ਪਰ ਮੈਂ ਏਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿਛੇ ਇਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮਸੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਹਾਲੀ ਜਿਉਂਦੀ ਸੀ।

ਖੱਬੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾ. ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਗਏ ਨੂੰ ਦੌੜੇ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਕਾ. ਨਮੋਦਰੀ ਪਾਦ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨਾਲ ਗਏ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਲੀਡਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਆਏ ਸੀ।

ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦੇ ਨੇਤਾ ਵਾਜਪਾਈ ਦੇ ਘਰ ਉਪਰ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਭਗਤ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਵੀਡਨ ਦੀ ਅਮਬੈਂਸੀ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਕੱਟਣੇ ਪਏ ਸੀ।

ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ 1971 ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਨਾਇਕ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ 92000 ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟਾਏ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਜਰਾਲ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣੀ ਪਈ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਏਨੇ ਉਚ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ। ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਸੀ ਜਿਥੇ ਪੂਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ।

26 ਸਾਲ ਬੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋਏ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਕਾਤਲ ਅਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਦਸ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਥੀ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਨਵਰੀ 1986 ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੇਕਸੂਰ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਗੁੰਡੇ ਅਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਬੜੇ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੇ ਸੀ:

ਯਥ ਤੱਕ ਯੇ ਸਮਾਨ ਰਹੇਗਾ ਇੰਦਰਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਰਹੇਗਾ।

ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਿਰਕੂ ਪਾਰਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤਾਂ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਥ ਗਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਪਟੇਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਡੀਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਗਸ਼ਤੀ ਚਿੱਠੀ ਕੱਢੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਕੌਮ ਹੈ। (ਅਪਰਾਧੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਪੂਰੇ 47 ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਜੂਨ 1984 ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਸਿਖਰ ਵਲ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿਚ ਸਿਖਰ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਹਾਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ

ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਹੂਮਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਜਨਕਪੁਰ ਵਾਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਉਸ ਸਣੇ 22 ਮਰਦ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮੀ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਚ ਗਈ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਹ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ, ਪਤੀ, ਜੇਠ, ਭਤੀਜੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਜਨਕਪੁਰੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ।

ਨਾਨਕੀ ਬਾਈ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਿਥੇ ਉਹ ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਰ ਗਈ।

ਇਕ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਦੁਖਿਆਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਫ਼ ਨੰਗੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੇ ਉਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਤਿਲਕ ਨਗਰ ਦੀ ਕਲੋਨੀ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਜਿਹੜੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਧਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਨਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਧਾੜ ਦੇ ਨੇਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਆਗੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਰਦਾਰ ਦੀਏ ਕਤੂਰੀਏ ਠਹਿਰ ਜਾ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਬੱਚੀ ਨਾਲ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਾਨਪੁਰ ਦੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਪਤੀ, ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਇਕ ਪੋਤਰਾ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਸਦਿਆ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੇ ਥਾਣੇ ਦੀ ਚੌਥੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਇਕ ਤਾਂ ਥਾਂ ਹੀ ਡਿਗਦੇ ਸਾਰ ਮਰ ਗਈ ਇਕ ਦੀ ਗੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਉਹ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਅਪਾਹਜ ਹੋ ਗਈ।

ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਹੀ ਵਾਰ ਹੀਰੋ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੱਚੀ ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਹੇਠਾਂ ਘਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਡਿਗਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਈ ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਸ ਕੇ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੁਸੀਂ ਪਿਛੇ ਪੜ ਆਏ ਹੋ। ਬਚ ਗਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਏਹੀ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:

**“ਅੰਬਰ ਕਾਲਾ ਇੱਤ ਬਿਧ ਹੋਇਆ,
ਅਸਾਂ ਦਰਦਮੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਆਹੀ”**

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅੱਗੇ ਚਿੱਠੇ ਖੋਦਰ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਦਬਾ ਪਾਓ!

ਛਪਦੇ ਛਪਦੇ

ਅੱਜ 16 ਫਰਵਰੀ 2011 ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਵਿੱਚ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਿਵਾੜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਹੋਂਦ ਦੀ 84 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਇੱਕ ਦਰਦਨਾਕ ਕਹਾਣੀ ਛੱਪੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਚੇਹਰਾ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਖੋਜੀ ਅੱਜ ਪੁਰਾਤਨ ਖੰਡਰਾਂ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਲਭੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੱਭਿਆ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਰਤੂਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਲੂੰਧਰ ਕੇ ਰੱਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਿਟਲਰ ਵੱਲੋਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਯਤਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵੱਲੋਂ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਗਾ ਸਾਕੀ ਅਤੇ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣਾ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਐਸੀ ਸੰਸਥਾ (ਯੂ.ਐਨ.ਓ.) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਉਪਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਮਨ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੁਝ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਖੈਲ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਦੀ ਵੀਟੋ ਪਾਵਰ ਨਾਲ ਜਿੱਧਰ ਨੂੰ ਮਰਜ਼ੀ ਮੋੜੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜੀ ਢਾਂਚੀ ਦੇ ਬਦਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਢਾਂਚਾ ਕਾਬਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਰਡ ਇਰਵਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰ ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਰਾਜ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਵ ਚਿੱਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਭੂਰੀ ਚਮੜੀ ਆ ਗਈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ। ਇਸ ਭੂਰੀ ਚਮੜੀ ਨੇ 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਬੁਰਕੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਦੇ ਬਘਿਆੜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਢੰਗਾਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਵੰਬਰ 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਵੇਰਵੇ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਵੀ ਜੁਲਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਧੁਦਲ ਵਿੱਚ ਰੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ।

1 ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਨਵੰਬਰ 1984 ਤੱਕ ਜਿਹੜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਵੇਰਵੇ ਹਾਲੀ ਤੱਕ (26 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ) ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

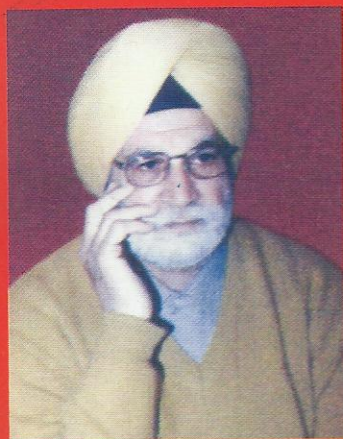
ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪਰਗਟਾਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਰਵਾੜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹੋਂਦ ਪਿੰਡ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਚਿਲੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਸਨੀਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ 1947 ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਜ਼ੜਕੇ ਆ ਕੇ ਏਥੇ ਵਸੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਸਮਝਕੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਈ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਖੰਡਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਬਦਕਿਸਮਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ 20 ਕਤਲ ਹੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਦਨਸੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਖੰਡਰ ਪਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਦੋਂ ਕਿਵੇਂ, ਅਤੇ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ....?

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ

ਸਹਾਇਤਾ ਸਮਗਰੀ ਦੀ ਸੂਚੀ:

1. Who are the Guilty = People's union for democratic Rights & People's union for Civil Liberties.
2. Truth About Delhi Violence= Citizen's for Democracy
3. Delhi (31 Oct. to 4th Nov 1984)= Report of the Citizens commission Delhi.
4. The Searching Eve (Carnage in Delhi) by (Gurdev Grewal)
5. Delhi Riots = by Uma Chakravarti & Nandita Haksar.
6. Bet Raped by the State =By Jyoti Grewal
7. Sikh Genocide = Editor Baldev Singh
8. ਜਦੋਂ ਇਕ ਦਰੱਖਤ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਹਿਲਾਈ- (1984 ਦੀ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ: ਲੇਖਕ ਮਨੋਜ ਮਿੱਟਾ, ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਕਾ)
9. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਲੜਾਈ : ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ।
10. ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਕਾਂਡ: ਡਾ. ਆਰ. ਕਾਰਥੀਕੇਅਨ ਅਤੇ ਰਾਧਾ ਵਿਨੋਦ ਰਾਜੂ
11. ਮੌਜ ਮੇਲਾ (ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ) : ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ
12. ਸਰਕਾਰੀ ਕਤਲੇਆਮ : ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ
13. ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ : ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਪੁਰ (ਹਿੰਦੀ)
14. ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਦੰਗੇ ਜਿੰਦਾ ਜਲੇ ਹਨ ਸਿੱਖ ਜਿਥੇ : (ਜੀ.ਐਲ. ਅਗਰਵਾਲ) ਕੌਮੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਫਰਵਰੀ 1985
15. Gruesome Tales of Bokaro Holocaust (G.S. Chadha Sikh forum)
16. ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (ਤਬਾਹੀ ਕੀ ਤਵਾਰੀਖ) : ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਡਿਬਡਿਬਾ।
17. ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਹੋਂਦ ਚਿੱਲੜ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ (ਅਜੀਤ 16.2.2011)

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉਰਫ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਇਰਾਨੀ ਇਮਾਮ ਕੁਲੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 1687 ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਅਕਲ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ 1736 ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਵੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਫਾਰਸ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਬੁਲ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਇਸ ਨੇ 1739 ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਨਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਹਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ (ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ)। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੰਗੜਾ ਅਮਲੀ ਨੇ ਇਹ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਆਣ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨੌਂ ਘੰਟੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਬੜੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਨਾਲ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਈ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬੰਦ ਹੋਈ। ਨੌਂ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਡੇਢ ਲੱਖ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲੇਆਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤੇ ਤੋਂ।

ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿੱਚ ਕੋਹੇਨੂਰ ਹੀਰੇ ਸਮੇਤ ਤਖ਼ਤ ਤਾਹਿਸ (ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ) ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ।

20 ਜੂਨ 1747 ਨੂੰ ਕੁਚਾਨ ਪਾਸ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

SANGAM PUBLICATIONS

Sekhon Colony, Near Bus stand

Samana-147101 Distt. Patiala (Pb.)

Ph. 01764-223047, 222347

Mob. 98152-43917

Sangambooks@rediffmail.com

I SBN 93-80918-95-X

9 789380 918952